

IZ PRETEKLOSTI KOROŠKE

SVET SAMORASTNIKOV

OBZORJA KOROŠKE 1
Iz preteklosti Koroške: svet samorastnikov

Obzorja Koroške | 1

Uredniški odbor: Karla Oder, Katarina Keber, Lilijana Suhodolčan, Andreja Šipek, Romana Košutnik, Vinko Skitek, Alojz Pristavnik.

Iz preteklosti Koroške: svet samorastnikov

Uredila: Katarina Keber
Znanstvena monografija je recenzirana.

Jezikovni pregled: Andreja Kodrin Čebtron
Prevod povzetkov: Manca Gašperšič
Oblikovanje in prelom: Brane Vidmar

Izdajatelj: Zgodovinsko društvo za Koroško
Za izdajatelja: Karla Oder
Soizdajatelj: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Za soizdajatelja: Petra Svoljšak
Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika: Oto Luthar
Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Tisk: Sinet d. o. o.
Naklada: 180
Prva izdaja, prvi natis. Ljubljana 2016

Izid knjige so podprli: Zgodovinsko društvo za Koroško, Občina Ravne na Koroškem in Občina Črna na Koroškem.

Slika na naslovnici: Oddani koprivski zvonovi pred Lipoldovo domačijo. Na levi je zvon iz cerkve sv. Ane, na desni pa sta zvonova iz cerkve sv. Jakoba, februar 1917 (hišni arhiv domačije Lipold, Koprivna 13, foto: Ivan Hojnik).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.413)(082)(0.034.2)
930.85(497.413)(082)(0.034.2)

Iz preteklosti Koroške [Elektronski vir] : svet samorastnikov / uredila Katarina Keber ; [prevod povzetkov Manca Gašperšič]. - 1. e-izd. - El. knjiga. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016. - (Zbirka Obzorja Koroške, ISSN 2463-8846 ; 1)
Način dostopa (URL): <http://zalozba.zrc-sazu.si/p/1404>

ISBN 978-961-254-971-8 (pdf)
I. Keber, Katarina
287494400

© 2016, Založba ZRC, ZRC SAZU

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

IZ PRETEKLOSTI KOROŠKE: SVET SAMORASTNIKOV

uredila **Katarina Keber**

Ljubljana 2016

KAZALO

Uvodnik	7
Tina Britovšek: Rimska naselbina Kolaciona. Rezultati arheoloških izkopavanj v letih 1993 in 1996	11
Maja Kumprej Gorjanc: Nagrobni spomeniki Zagrada in Juene	51
Miha Murko: Pipe za kajenje tobaka iz Slovenj Gradca	81
Petra Svobljšek: »Vojna me je uničila«. Nekaj utrinkov o Lovru Kuharju - Prežihovem Vorancu v okopih 1. svetovne vojne	105
Miroslav Osojnik: Prežihova zbirka Samorastniki v luči literarne zgodovine	115
Andreja Šipek: Polhov mlin – primer ohranjene etnološke in tehniške dediščine v Mežiški dolini	127
Alojz Pristavnik: Ivan Hojnik, slovenski rodoljub, duhovnik in učitelj v Koprivni. Njegov prispevek k razvoju kulture in gospodarstva ..	147
Vinko Skitek: Položaj Dekanije Dravograd – Mežiška dolina v Krški škofiji med letoma 1941 in 1945	177
Karla Oder: Dediščina socializma in turizem na Koroškem	215

UVODNIK

Zgodovinsko društvo za Koroško začenja izdajati novo knjižno zbirko znanstvenih monografij **Obzorja Koroške**, ki je namenjena objavljanju izvirnih raziskovalnih dognanj iz zgodovine in prostora Koroške v Sloveniji, oziroma koroške krajine. V tej zbirki bo poudarek na humanistiki in družboslovju. S tem želimo obuditi »program« prvega predsednika društva, gimnazijskega profesorja zgodovine, raziskovalnega zgodovinarja in muzejskega kustosa v Muzeju na Ravnah na Koroškem Alojza Krivograda (1934–2007), ki je že leta 1980 opozoril na slabo raziskanost zgodovine koroškega območja. Čeprav je poleg štirih števil Koroškega zbornika v letih 1995, 1997, 2001 in 2005, izšlo še nekaj dragocenih del, kot sta npr. Krivogradova monografija Prispjevki k zgodovini koroške krajine (2004) in tematska številka revije Kronika o Koroški (2008) ter nekaj del iz zgodovine koroških krajev, še vedno ostajajo docela neraziskana celotna obdobja in tematike. Z objavami znanstvenih raziskav v tej zbirki bomo poskušali zmanjševati bele lise v poznavanju koroške zgodovine in posledično izboljšati splošno razumevanje pestre preteklosti vseh treh koroških dolin: Mežiške, Mislinjske in koroškega dela Dravske doline.

Prva knjiga iz knjižne zbirke Obzorja Koroške združuje devet zgodb, ki pripovedujejo o življenju na območju Koroške med obdobjem antike in povojnim časom socializma. V skoraj tisoč-osemstoletni časovni perspektivi lahko najprej spoznamo nekatere posebnosti v načinu življenja celotnih skupnosti, iz polpretekle zgodovine pa tudi delovanje izjemnih posameznikov. Devet razprav izhaja iz področij arheologije, zgodovine, literarne zgodovine in etnologije.

Kronološko razvrščena tematika se začneja z obdobjem Rimskega imperija; prva tri poglavja tvorijo prirejene diplomske naloge izpod peres arheologov. **Tina Britovšek** v svojem prispevku predstavlja najdbe in z njim povezan način vsakdanjega življenja v rimski naselbini Kolaciona na

območju današnjega Starega trga pri Slovenj Gradcu. Kolaciona, ki je bila ena pomembnejših naselbin v južnem Noriku, ni izgubila svojega pomena niti v pozni antiki. Bila je namreč postojanka ob pomembni prometni povezavi med celjsko, slovenjgraško in celovško kotlino. Nekoliko mlajše rimske marmorne nagrobne spomenike iz Mežiške doline in Podjune proučuje **Maja Kumprej Gorjanc**, pri čemer se je natančneje posvetila analizi tistih, ki so bili najdeni na območju današnjih Prevalj v Zagradu, kjer je bilo rimsko postajališče, in pri Globasnici v rimski naselbini Juena, torej ob rimski cesti Celeja–Virun. Med prevaljskimi najdbami je še posebej znan sarkofag pri Brančurniku oziroma t. i. »Brančurnikova klop«. **Miha Murko** obravnava pregled zgodovine arheoloških raziskav srednjeveškega in novoveškega mesta Slovenj Gradec, pri čemer je poudarek na pipah za kajenje tobaka, ki so bile odkrite med izkopavanji na najdišču Slovenj Gradec – Gimnazija v letih 1999 in 2000. Avtor na osnovi najdenih pip, njihovih delov in kalupa za njihovo izdelavo ugotavlja, da so v Slovenj Gradcu tobak za kajenje uporabljali verjetno že v 17. stoletju.

Sledita prispevka o življenju in delu Prežihovega Voranca. **Petra Svolfjšak** ga predstavi kot udeleženca prve svetovne vojne. V središče postavi njegov odnos do vojne, ki so ga pomembno zaznamovali mobilizacija, prebeg na nasprotnikovo stran in izkušnja vojnega ujetništva. Čeprav se je Prežihovo literarno delo z vojno problematiko začelo že v vojnem času, pa je pisatelju uspelo ubesediti vojno izkušnjo šele po več kot dveh desetletjih od konca vojne v vojnem romanu Doberdob. **Miroslav Osojnik** premišljuje o nastanku in pisanju Prežihovih najboljših novel, o pravih imenih njegovih junakov, o filmskih upodobitvah samorastniških novel in o današnji aktualnosti le-teh. Ugotavlja, da so pisateljevi literarni liki nesporno preživeli Prežiha samega.

O problematiki ohranjanja etnološke in tehniške dediščine v Mežiški dolini piše etnologinja **Andreja Šipek**. Kot primer dobre prakse predstavi Povhov mlin v Šentanelski reki v Občini Prevalje, ki so ga v zadnjem desetletju obnovili in mu namenili muzejsko dejavnost. Opisani so tako projekt obnove mlina kot tudi namen prenove, njegova ureditev in nova muzeološka in turistična namembnost. V prispevku je zgodovina mlina umeščena v širši kontekst mlinarstva na Slovenskem.

Zadnji trije prispevki se lotevajo vprašanj polpretekle zgodovine. **Alojz Pristavnik** predstavi izjemnega Ivana Hojnika (1877–1943), ki je bil med letoma 1905 in 1941 župnik v Koprivni. Kot koroški, slovenski narodnozavedni izobraženec je bil dejaven tudi na področju gospodarstva in kulture. V

Koprivni je pustil močno sled ne samo kot župnik, učitelj, fotograf, gornik in planinec (Hojnikova pot na Raduho!), temveč tudi kot napredni graditelj, ki je koprivskim ljudem pomagal do hidroelektrarne, elektrifikacije in vodovoda. Zapleteni čas druge svetovne vojne izrisuje prispevek **Vinka Skitka**. Avtor govori o položaju dekanije Dravograd-Mežiška dolina med drugo svetovno vojno. Osredotoči se na cerkveno-organizacijske spremembe in položaj slovenskih duhovnikov ob nemški okupaciji. V prispevku podrobneje spregovori o delovanju nemškega duhovnika Valentina Stücklerja, ki je v Mežiški dolini med vojno nadomestil izgane slovenske duhovnike. Zadnje poglavje knjige govori o dediščini socializma in turizmu na Koroškem. Avtorica **Karla Oder** opisuje nepremično, premično in nesnovno dediščino Mežiške doline, ki je v tem obdobju bodisi šele nastala bodisi bila zaščitena in zato tudi ohranjena. Če med nepremično dediščino sodijo npr. krajinski park dolina Tople, kmetije, mlini in Prežihova bajta ter industrijska stavbna dediščina, delavska naselja, športni parki, dvorane in kulturni domovi, je premična dediščina poznana po Forma vivi, delih slikarskih kolonij in predvsem po muzejskih zbirkah in knjižnem gradivu na Ravnah in v Slovenj Gradcu. S predstavitvijo nesnovne dediščine se zadnje poglavje konča.

Naj uvodnik zaključim z mislijo v duhu nesnovne dediščine iz zadnjega poglavja, ki so jo izrekli vodilni v ravenski socialistični železarni in ki ji aktualnosti ne moremo oporekati niti v današnjem duhovno osiromašenem času potrošnje in kapitalizma: »Človek ne živi samo od kruha. Današnji dan zahteva več, tudi duhovno okrepitev, ki nam jo dajo dobra knjiga, gledališko delo in upodablajoča umetnost.«

Katarina Keber

RIMSKA NASELBINA KOLACIONA

Rezultati arheoloških izkopavanj v letih 1993 in 1996

TINA BRITOVŠEK*

Izvleček

V pričujočem članku¹ so obravnavane najdbe iz rimskodobne naselbine Kolaciona, ki je bila najverjetneje vicus in poštna postaja (mansio), na območju današnjega Starega trga pri Slovenj Gradcu. Kolaciona je bila ena pomembnejših naselbin na območju južnega Norika, mimo je vodila cestna povezava med glavnim deželnim mestom – Virunom in drugim pomembnim središčem – Celejo. Večina obravnavanih najdb je datiranih v drugo polovico 1. in 2. stol., posamezne najdbe iz 3. in 4. stol. pa kažejo, da se je življenje v Kolacioni nadaljevalo še v pozni antiki.

Ključne besede

rimska naselbina, vicus, mansio, rimska poštna postaja, Kolaciona, Stari trg pri Slovenj Gradcu, materialna kultura

UVOD

Ostanki rimskodobne naselbine Kolaciona se po današnjem vedenju skrivajo plitvo pod površjem. Na območju naselbine so bila leta 1993 zaradi novogradnje stanovanjske hiše (na parc. št. 215/9, 215/21, k.o. Stari trg) izvedena zaščitna arheološka izkopavanja.² Leta 1996 so se zaradi dozidav na istih parcelah arheološka izkopavanja nadaljevala. V obeh letih je bil izvajalec zaščitnih arheoloških izkopavanj Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Maribor, zanj Koroški pokrajinski muzej, pod vodstvom Saše Djura Jelenko. Arhiv arheološkega najdišča se danes hrani v depojih Koroškega pokrajinskega muzeja. Med izkopavanji so bile

---

* Tina Britovšek, univ. dipl. arheologinja, konservatorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto, e-pošta: tina.britovsek@zvkd.si

1 Članek je skrajšana verzija diplomskega dela avtorice z naslovom Kolaciona – Stari trg pri Slovenj Gradcu, analiza najdb iz zaščitnih izkopavanj leta 1993 in 1996 na območju rimskodobne naselbine (Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2007). Na tem mestu bi se rada zahvalila mentorjema doc. dr. Vereni Vidrih Perko in izr. prof. dr. Božidarju Slapšaku za usmerjanje pri nastajanju dela. Velika zahvala gre tudi Koroškemu pokrajinskemu muzeju, kjer so mi prijazno odstopili gradivo, vso potrebno dokumentacijo in prostor za analizo materiala.

2 Djura Jelenko, Stari trg, str. 117.

odkrite številne drobne najdbe, med njimi prevladujejo odlomki rimskodobne keramike in stekla. Na globini 30 cm so bili odkriti arhitekturni ostanki nedefiniranega objekta, ki se po vsej verjetnosti navezuje na zidove, odkrite leta 1982, in sicer onstran reguliranega potoka.³ Na podlagi analize izbranega materiala sem skušala ugotoviti, ali lahko v določenem obdobju v Kolacioni pričakujemo lokalno proizvodnjo, tako keramično kot tudi steklarsko, in ali je bila naselbina odvisna samo od uvoza iz bližnjih pomembnejših krajev, kot so Celeja (današnje Celje), Petoviona (današnji Ptuj) in Virun (na Gosposvetskem polju).

GEOGRAFSKO-ZGODOVINSKI OKVIR

Naselje Stari trg pri Slovenj Gradcu se razteza ob zahodnem in južnem obrobju slovenjgraške kotline, ob današnji regionalni cesti Slovenj Gradec–Sele–Kotlje.⁴ Na vzhodni strani naselje omejuje potok Suhodolnica, na zahodni strani pa je v zavetju Grajskega griča (526 m), na katerem stoji cerkev sv. Pankracija.

Slika 1: Zračni posnetek Starega trga pri Slovenj Gradcu. S kvadratom je označena lokacija zaščitnih izkopavanj leta 1993 in 1996.

3 Strmčnik - Gulič, Stari trg, str. 354, sl. 59, 60; Djura Jelenko, Stari trg, str. 117.

4 Gams, Stari trg, str. 363.

V prazgodovini, natančneje v starejši železni dobi, je slovenjgraško kotlino obvladovalo gradišče na Legnu s pripadajočim gomilnim grobiščem v bližnjem Florjanovem gozdu.⁵ Legenske gomile so nastajale od začetka železne dobe (9.–8. stol. pr. n. št.), ko je prišlo do stika žarnogrobiščnih in halštatskih elementov, pa vse do preloma v mlajše halštatsko obdobje v začetku 6. stol. pr. n. št., za kar govori predvsem rdeče-črno obarvana keramika.⁶ V mlajšehalštatskem obdobju (5. stol. pr. n. št.) so naselbino na Legnu prestavili na Puščavo nad Stari trg pri Slovenj Gradcu. Najdbe s Puščave nad Starim trgom večinoma izvirajo iz planih grobov in sodijo v čas negovskega horizonta (5.–4. stol. pr. n. št.).⁷ Najdbe kažejo, da je v mlajšehalštatskem obdobju prišlo do ponovne poselitve in da ne moremo predpostavljati kontinuitete med Legnom in Puščavo.⁸ O prazgodovinski poselitvi Puščave nad Starim trgom pričajo tudi posamezni odlomki prazgodovinske keramike, ki so bili najdeni v sklopu zaščitnih izkopavanj leta 1993 in 1996 v rimskodobni Kolacioni. Odlomki so bili najverjetneje z erozijo ali drugimi naravnimi procesi naplavljeni v dolino. Razmeroma bogata nahajališča železove rude na mislinjskih pobočjih Pohorja so bila morda ključna za gostejšo poselitev slovenjgraške kotline v starejši železni dobi (9.–3. stol. pr. n. št.).⁹ V okolici slovenjgraške kotline, na vzhodni strani Mislinjske doline, kjer so že obronki Pohorja, najdemo pomembna rudišča z bakrovo, svinčevo in cinkovo rudo. Pohorje s Kozjakom je lahko s temi rudami, sicer raztresenimi v manjših rudiščih, danes ekonomsko povsem brez vrednosti, pomenilo zanimiva in pomembna nahajališča za človeka v preteklem obdobju.¹⁰

V kontinuiteti slovenjgraške poselitve je med 3. in 1. stol. pr. n. št. opaziti časovno vrzel, kar pa je lahko posledica še neodkritih dokazov o poselitvi v tem obdobju.

V 1. stol. pr. n. št. naj bi prebivalci na območju Kolacione domnevno etnično pripadali enemu izmed plemen Tavriskov, medtem ko so severozahodno od Kolacione, na drugi strani prevaljskega prelaza, že bila naseljena noriška plemena. Obstaja hipoteza, da je bila v Mežiški dolini naseljena

---

5 Strmčnik - Gulič, Prazgodovinske gomile, str. 101–150.

6 Teržan, Zur Chronologie, str. 65.

7 Teržan, Valična vas, str. 683.

8 Teržan, Pohorje, str. 249.

9 Prav tam, str. 252.

10 Prav tam, str. 240; Shepherd, *Prehistoric Mining*, str. 153.

nekakšna mešanica plemen Norikov in Tavriskov.¹¹ Dokaz za zgodnje stike tega območja z rimskimi trgovci so tudi posamezne najdbe novcev. Eden, kovan leta 101 pr. n. št., je bil najden na Poljani pri Prevaljah, eden na Legnu pri Slovenj Gradcu in eden v Starem trgu pri Slovenj Gradcu.¹²

Kolaciona je v rimskem obdobju pripadala celejskemu agru in tako upravno spadala pod provinco Norik. Meja celejskega agra je potekala na zahodu na Atransu (Trojanah), na severu je vključevala Kolaciono, na vzhodu Ragando (verjetno Spodnje Grušovje), domnevno je *ager* segal do Sotle, na jugu pa je zajemal še dolino Save.

Slika 2: Meje rimskih provinc na območju današnje Slovenije, znotraj province Norik je označen celejski ager, pod katerega je upravno spadala Kolaciona (vir: Lazar, Celeia, slika 2).

Že samo ime naselbine kaže na naselbinsko tradicijo, le-to dokazujejo tudi posamezne arheološke najdbe.¹³ Kasneje se je iz manjšega keltskega naselja razvila poštna postaja z antičnim imenom *Colatio*.¹⁴ Da so Rimljani

11 Šašel - Kos, *Between Celeia and Virunum*, str. 195.

12 Kos, *Die Fundmünzen der römischen Zeit*, str. 122, 142, 333.

13 Šašel - Kos, *Pošta v antiki*, str. 32.

14 Šašel, *Colatio*, str. 73.

ustanovili poštno postajo (t. i. *mansio*) ob vznožju Grajskega griča v Starem trgu, je bilo več razlogov. Eden pomembnejših je bila ustrezna razdalja med Celejo in glavnim deželnim mestom Virun¹⁵ na Gosposvetskem polju, od koder je bilo na vsako stran en dan hoje.¹⁶

Geografski položaj poštnih postaje je imel veliko strateško vrednost, saj je točka vozlišča poti iz Celeje, Podjune, Labotske doline in s Pohorja.¹⁷ Kot že rečeno, je mimo Kolacione vodila najbližja pot od Celeje do noriškega središča Virun na Gosposvetskem polju. Potek ceste je bil naslednji: Mislinja–Stari trg pri Slovenj Gradcu–Kotlje–Ravne na Koroškem–Poljana pri Prevaljah–Spodnje Libuče–Podjuna–Virun. Antična cesta se je najverjetneje naslonila na že prej obstoječi prazgodovinski kolovoz.¹⁸ Ob tej cesti so nastale številne naselbine, nekatere so postale pomembnejše cestne postojanke, katerih antično ime¹⁹ se je ohranilo na zemljevidu antičnega imperija, t. i. *Tabula Peutingeriana*. Cesta je bila najverjetneje zgrajena za časa cesarja Klavdija (41–54 n. št.), v istem času, kot je bila zgrajena glavna cesta od Akvileje do Viruna in naprej do Ovilave (današnji Wels), in v času, ko je Noriško kraljestvo postalo rimska provinca. Da bi cesta lahko nastala v tem času, priča tudi najstarejši miljniki,²⁰ najden v Noriku, ki je iz časa cesarja Klavdija in je bil najden eno miljo južno od Viruna. Dosedanje najdbe²¹ kažejo, da je bil pomen Kolacione veliko večji kot le manjša, prenočevalna, preprežna poštna

15 Virun je bil trgovsko, sakralno in verjetno tudi upravno središče Noriškega kraljestva. Naselbina s svetiščem je bila od prve polovice 1. stol. pr. n. št. locirana na Štalenski gori (Magdalensberg), ki je bila središče predelave noriškega železa in trgovine s temi izdelki. Razcvet je doživela v obdobju Noriškega kraljestva v sredini 1. stol. pr. n. št., ko sta se povečala število italških priseljencev ter uvoz italških predmetov in je bil postavljen forum z baziliko (Piccottini, *Die Stadt auf dem Magdalensberg*, str. 263–301). Pod cesarjem Klavdijem (41–54 n. št.) je Norik postal provinca, v tem času se je naselbina s Štalenske gore prestavila v dolino, na Gosposvetsko polje in dobila naziv *municipium Claudium Virunum*. Virun je bil središče province Norik, upravljal ga je prokurator iz Viruna (Alföldy, *Noricum*; Piccottini in dr., *Virunum*, str. 103; Šašel - Kos, *Between Celeia and Virunum*, str. 193).

16 Pahič, *Najstarejša zgodovina*, str. 22.

17 Šašel, *Colatio*, str. 73.

18 Šašel, *Arheologija Mežiške doline*, str. 69.

19 Ob cesti Celeja–Virun so poznana antična imena cestnih postojank: *Upellis* (današnja Stara vas pri Velenju), *Colatio* (Stari trg pri Slovenj Gradcu) in *Iuenna* (Globasnica).

20 V zgodnjem srednjem veku je služil kot vojvodski prestol pri obredu ustoličevanja karantanskih knezov na Gosposvetskem polju (CIL III 5709; Winkler, *Die römischen Strassen*, str. 46, 68; Šašel - Kos, *Between Celeia and Virunum*, str. 194).

21 Na območju Starega trga so bili odkriti številni grobovi premožnejših ljudi, večje Jupitrovo svetišče, več poslopij (nekaj jih je izpričanih tudi na zračnih posnetkih).

postaja, t. i. *mansio*.²² *Mansio* je bila že sama po sebi precej velika, z dokajšnjim številom vprežne, tovarne in jezdne živine, s pripadajočimi uslužbenci in upravnim osebjem, kolnicami, prenočišči in stanovanji. Na območjih, ki so bila oddaljena od mestnih in upravnih središč, so služile *mansiones* tudi kot pomožne upravne postaje, še posebno pomembne pri zbiranju podeželskih dajatev.²³ To je še eden izmed vzrokov, zakaj so bile *mansiones* v veliki večini nastanjene na območju tržišč ali v starih podeželskih, geografsko utemeljenih centrih, kot je bila tudi Kolaciona.²⁴

ARHITEKTURA

Na območju naselbine, na parc. št. 194 in 215/1 k.o. Stari trg, je leta 1911 prvi raziskoval že slovenjgraški notar dr. Hans Winkler. Izkopal je štiri rimskodobne stanovanjske objekte.²⁵ V sklopu zaščitnih arheoloških izkopavanj leta 1993 in 1996 so bili na parc. št. 215/6 in 215/18, k.o. Stari trg, odkriti rimskodobni temelji stanovanjskega objekta. Arhitekturni ostanki se po vsej verjetnosti navezujejo na ostanke zidov, odkritih leta 1982 onstran reguliranega potoka.²⁶ Leta 1993 in 1996 odkriti temelji zidov so bili najdeni na globini 30 cm in razkrivajo ali en objekt z dvema ločenima prostoroma ali dva objekta s skupno severno stranico (SE 103).²⁷ Zaradi poškodovanosti temeljev in premajhne raziskanosti območja lahko samo ugibamo, ali temelji pripadajo enemu ali dvema ločenima objektoma. Temelji so bili zgrajeni iz rečnih oblic in lomljencev, vezanih z ilovnato osnovo. Iz terenske dokumentacije je razvidno, da vsi odkriti temelji pripadajo eni sami gradbeni fazi.

V zunanjem obodu objekta oziroma domnevno na dvoriščnem prostoru je bilo odkrito ognjišče (izkopavanja 1996, SE 18a, 21). Ta prostor v velikosti 11,5 m x 5,5 m je bil iz varnostnih razlogov ločen od drugih prostorov. Zastavlja se vprašanje, ali je bil pokrit s streho. Na vzhodnem delu območja izkopavanj se kaže še en prostor (omejen z zidovoma SE 42, 42a), ki bi lahko bil notranji,

---

O časovni umestitvi objektov nam pričajo rimskodobne najdbe, odkrite na površini, preostale najdbe pa za zdaj skrivajo svojo zgodbo varno pod površjem.

22 Pahič, *Keltska in rimska imena*, str. 79.

23 Da bi bila med drugim vloga Kolacione tudi zbiranje davkov, lahko domnevamo iz antične besede *collatio*, *onis* (f), ki pomeni donesek, prispevek ali znašanje, združenje (Bradač, *Latinsko-slovenski slovar*, str. 98).

24 Šašel, *Colatio*, str. 74.

25 Djura Jelenko, *Dr. Hans Winkler*, str. 24.

26 Strmčnik - Gulič, Stari trg, str. 354; Djura Jelenko, Stari trg, str. 117.

27 SE je kratica za stratigrafsko enoto.

atrijski del objekta ali enoprostoren bivalni prostor. Na zahodnem delu raziskanega območja (SE 4, 4b, 102) je bil odkrit manjši prostor v velikosti 4 m x 4,5 m. Največ najdb iz tega prostora je iz stekla, sledijo mu kuhinjska keramika (predvsem lonci in trinožniki), vaze, tera sigilata, čaše in druga namizna keramika. Na podlagi odkritih najdb lahko domnevamo, da je objekt bil bivalni prostor, najverjetneje jedilnica ali kuhinja. Med gradivom sta bila najdena tudi železna ključa, kar kaže, da so prebivalci zaklepali domove in tako skušali zavarovati svoje dragocenosti. Najdba bronastega novca, to je Hadrijanov as (Sabina), datiran 119–137 n. št., prostor oziroma objekt okvirno postavlja v prvo polovico 2. stol. To datacijo potrjujejo tudi druge najdbe, predvsem odlomki tere sigilate in stekla, ki so časovno najbolj opredeljivi.

Slika 3: Tloris odkritih plasti in struktur na najdišču Kolaciona (izkopavanja leta 1993 in 1996). Originale vseh risb hrani Koroški pokrajinski muzej, Slovenj Gradec.

Naselbina Kolaciona ustreza tipu obcestnih naselbin s hišami, ki so značilne za podeželje province Norik. Večinoma enoprostorske hiše z dvoriščno ograjo so značilne za tradicionalen, t. i. keltski model.²⁸ V jugovzhodnem

²⁸ Djura Jelenko, Groh, *Ein Frühkaiserzeitlicher Grabbau*, str. 406.

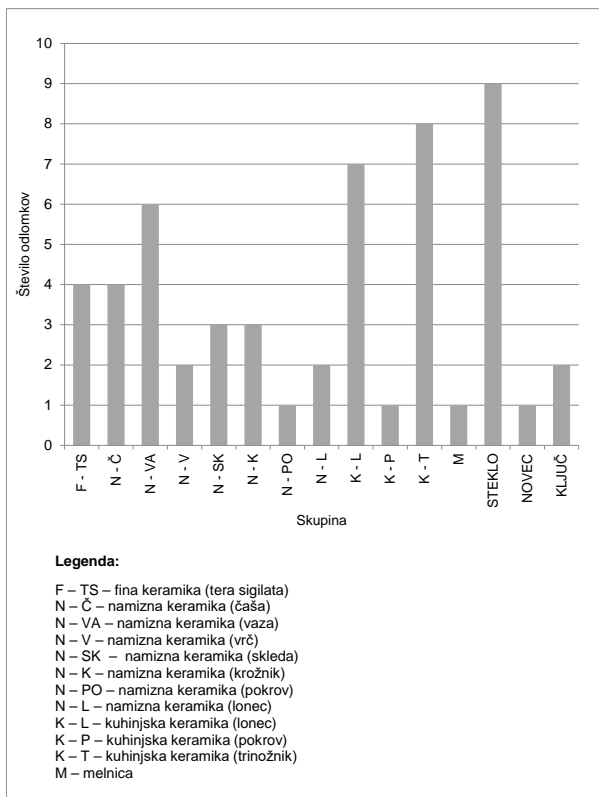
Slika 4: Tloris odkritega rimskodobnega objekta v Kolacioni, zaščitna izkopavanja leta 1996 (foto: D. Snoj). Na severovzhodnem delu fotografije je lepo vidno odkrito ognjišče.

delu Norika so takšne strukture značilen del civilnih naselbin z eno- oziroma večprostornimi hišami iz zgodnje- in srednjecesarskega obdobja. Ponavadi je bila vzdolž naselbine speljana cesta, dvorišče je bilo ponekod ograjeno s pravokotnim, dvoriščnim zidom.²⁹ Analogije za to obliko hiš najdemo v bližnjih južnonoriških naselbinah, kot so municipij Flavija Solva, Gleisdorf, Kalsdorf, Frauenberg in Saaz.³⁰ Od omenjenih je bila do sedaj najstarejša odkrita v Saazu in pripada flavijskemu obdobju (69–96 n. št.). Enoprostorna hiša je velika le 4 m² in kaže na morebitni manjši, gospodarski objekt, po drugi strani pa najdbe nakazujejo na možnost uporabe hiše kot bivalnega objekta znotraj naselbine. Razširitev in razvoj gradnje preprostih lesenih hiš je v Saazu mogoče datirati v Hadrijanov čas (117–138 n. št.). V tem obdobju naj bi tudi na najdišču v Gleisdorfu prišlo do sprememb, in sicer iz lesene v leseno-kamnito arhitekturo. Največje enoprostorne hiše v Gleisdorfu merijo

29 Sedlmayer, *Vici der frühen und mittleren Kaiserzeit*, str. 236.

30 Prav tam; Groh, *Mehrraumhäuser*, str. 115.

Graf 1: Na grafu so prikazane vrste in količina najdb iz notranjosti objekta v rimskodobni plasti SE 6 (arheološka izkopavanja leta 1996).

52 m² (7 m x 7,5 m), večprostorne hiše pa 85 m² (9 m x 9,5 m), vse so znotraj 363 m² velikega dvorišnega prostora.³¹

Pojavljajo se vprašanja, ali so bili objekti v Kolacioni kriti s strešno opeko, ali so bili grajeni iz lesenih tramov in desk, ali so bili zidani iz kamna. Med izkopavanji v rimskodobni naselbini je bilo najdene zelo malo opeke,³² zato predvidevam, da je bila strešna kritina iz lesa ali slame. Najverjetneje pa smemo v sami naselbini pričakovati tako bogatejša, bolj luksuzna bivališča kot tudi preprostejša. Takšno sliko nam namreč kažejo tudi grobovi na bližnjem, zgodnjerrimskodobnem grobišču, kjer so bili odkriti preprosti, žgani grobovi s skromnejšimi pridatki in večje, zidane grobnice z bogatimi grobnimi pridatki.³³

31 Lohner, Die Baubefunde, str. 17.

32 Ustna informacija vodje izkopavanj, Saše Djura Jelenko.

33 Egger, Colatio; Strmčnik - Gulič, Antično grobišče; Djura Jelenko, Dr. Hans Winkler.

MATERIALNA KULTURA

Keramično gradivo

Na arheoloških izkopavanjih je bilo med najdbami največ keramičnega gradiva. Tipološko sem ga razdelila na fino namizno keramiko (tera sigilata, keramika tankih sten), navadno namizno keramiko, kuhinjsko keramiko, amfore, melnice, oljenke in cedila. Navadno namizno in kuhinjsko keramiko sem razdelila na posamezne fakturne tipe s prilagodljivimi kriteriji za vsak posamezni fakturni tip. Za ta metodološki pristop sem se odločila zaradi slabe ohranjenosti in fragmentiranosti gradiva. Analogije sem, če se je le dalo, poiskala med materialom iz sosednjih lokalnih središč (npr. Celeja, Petoviona, Emona, Flavija Solva, Štalenski vrh, Virun), podatke o njem sem našla v objavljenih raziskavah. Regionalno sem se skušala čim bolj navezati na celejski material, saj je Kolaciona upravno spadala pod celejski ager, od koder sem potem izhajala na regionalni nivo. Po drugi strani pa sem skušala poiskati analogije na območju Viruna, saj je rimskodobna Kolaciona ležala nekje na pol poti med Celejo in upravnim središčem Norika – Virunom. Veliko težav pri obdelavi keramičnega materiala in iskanju analogij mi je povzročalo dejstvo, da je na prostoru centralne, severovzhodne in vzhodne Slovenije izkopanega veliko materiala iz rimskodobnih naselbin, vendar je o njem le malo objavljenega. Temeljne objave o rimskodobni lončenini v Sloveniji se namreč še vedno nanašajo na najdbe iz grobišč.³⁴

Fina namizna keramika

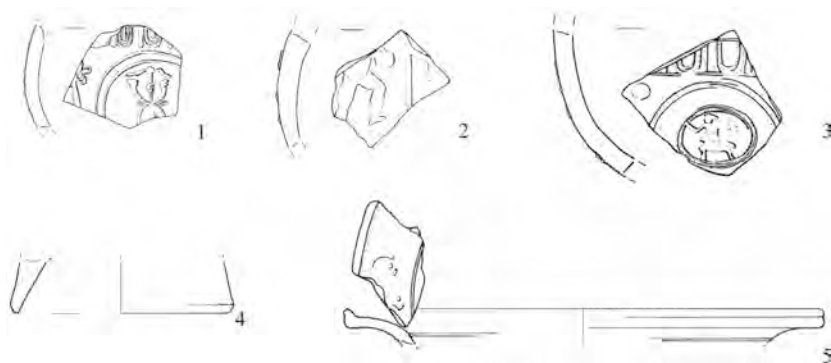
Tera sigilata

Z izrazom *tera sigilata* označujemo rimsko fino namizno keramično posodje. Izdelana je bila v kalupih ali z uporabo šablon na lončarskem kolesu in prevlečena s posebnim glinastim premazom v bleščeči rdeči barvi. Okrašena je bila reliefno, z aplikami, v barbotinski tehniki, z vrezanim ali žigosanim okrasom, s pomočjo kolesčka ali peresa.³⁵ Izdelovali so jo v številnih središčih rimskega imperija od 1. stol. pr. n. št. do 7. stol. n. št. Delavnice so se po načinu izdelave razlikovale, določena oblika je bila značilna za točno določeno obdobje, zaradi česar je *tera sigilata* dokaj zanesljivo orodje za datacijo. Proizvodnjo *tere sigilate* delimo na vzhodnosredozemsko, italško,

---

34 Na primer: Plesničar - Gec, *Keramika emonskih nekropol*; Mikl - Curk, *Rimska lončena posoda*; Istenič, *Petovio I*; Istenič, *Petovio II*.

35 Comfort, *Terra sigillata*; Vidrih - Perko, *Terra sigillata*, str. 245.

Tabla 1: Odlomki galske in severnoitalske oblike tere sigilate, najdene med izkopavanji v letih 1993 in 1996 na območju rimskodobne naselbine Kolaciona.

galsko, špansko, britansko, panonsko in afriško.³⁶ Na najdiščih Slovenije je tera sigilata pogosto zastopana. Na podlagi obravnavanih odlomkov iz zaščitnih izkopavanj rimskodobne naselbine Kolaciona leta 1993 in 1996 lahko zaključim, da na območju naselbine Kolaciona prevladujejo izdelki galskih (tabela 1:1–3), predvsem vzhodnogalskih delavnic (kot je npr. Rheinzabern), saj sta bila med obravnavanim gradivom le dva odlomka izdelana v Italiji (tabela 1:4, 5).

V Rheinzabernu se je v drugi četrtini 2. stol. izoblikovala velika lončarska industrija. Od tukaj so začeli v času po markomanskih vpadih (zadnja četrtina 2. stol.) izdelke velikopotezno izvažati v Norik in Panonijo.³⁷ Delovala je do sredine 3. stol., ko so barbarski vdori onemogočili izvoz sigilate v Podonavje in s tem odrezali ozemlje Rheinzaberna od rimskega imperija.³⁸ Med reliefno okrašenimi odlomki tere sigilate sem tiste, ki so bili dovolj ohranjeni, tipološko uvrstila k obliki polkrožne sklede, t. i. Dragendorf 37, ki je med galskimi proizvodi najpogostejša. Reliefno je okrašena s človeškimi in živalskimi figurami, okras je tudi v obliki rastlin. Njena značilnost so medaljoni in okras jajčnega niza.³⁹ Podobni odlomki so bili najdeni na območju Jupitrovega

³⁶ Prav tam, str. 245.

³⁷ Stieglitz, *Das Auxiliarkastell Carnuntum I*, str. 92.

³⁸ Mikl - Curk, *Terra sigilata*, str. 6.

³⁹ Brukner, *Rimska keramika*, str. 21, 65.

templja in v sami naselbini Kolaciona.⁴⁰ Največ analogij najdemo v bližnji Petovioni, kjer so izdelki rheinzabernskih delavnic najmočneje zastopani.⁴¹

Na območju rimskodobnega grobišča v Kolacioni je zgodba obrnjena, saj prevladujejo izdelki iz Italije, ki jih v 2. stol. nadomestijo izdelki iz Podonavja. Med grobnimi najdbami se galski izdelki le redko pojavljajo kot pridatek v grobovih. Podobno situacijo zasledimo tudi v Petovioni.⁴² Zakaj pa so izdelki reliefne sigilate med grobnimi pridatki tako redki, je težko reči. Morebiti je razlog v tem, da se misel na reliefno posodo kot grobni pridatek ni nikoli kaj prida udomačila.⁴³

Navadna namizna keramika

Pivsko posodje

Med obravnavanim gradivom je veliko odlomkov, ki pripadajo t. i. pivskemu posodju. K pivskemu posodju sodi poleg lokalno izdelanih čaš, manjših skodelic in lončkov še t. i. keramika tankih sten in recijskih čaš. Skupne vsem so razmeroma tanke stene, fino zrnata masa in izdelava na vretenu, vse pa so tudi primerne za prijem ene roke.

Posebej sem obravnavala t. i. recijske čaše (tabela 2:1, 2), ki so uvožene in jih lahko brez težav datiramo, in posnetke recijskih čaš, ki so izdelki delavnic zunaj izvornega področja (tabela 2:3, 4). Recijske čaše so dobile ime po izvornem območju, tj. Recija. Od tam so se razširile v sosednje province, na vzhod vse do Panonije.⁴⁴ V Kolacioni najdemo poleg originalnih uvozov recijskih čaš tudi njihove posnetke, ki so najverjetneje izdelki »manjših« delavnic. Posnetki se po kakovosti razlikujejo od recijskih izvorov, saj ponavadi nimajo za to keramiko tako značilne rdeče-črno svetleče se površine. Takšna površina je nastala z zapleteno tehnologijo žganja, v menjajoči se reoksidacijski atmosferi ob dvojnem pomakanju v premaz.⁴⁵

Med pivsko posodje spadajo tudi t. i. čaše gubanke (tabela 2:5, 6). Obravnavani odlomki iz Kolacione sodijo med čaše s šestimi gubami in rahlo izvihanim ustjem. Na zahodnopetovionskem grobišču je Isteničeva to obliko določila kot tip ČG 1 in čaše na podlagi grobnih celot datirala od druge

---

40 Djura Jelenko, Dr. Hans Winkler, str. 61, T. 7: 56, T. 32: 225, T. 34: 249; Djura Jelenko, Še nekaj drobcev, T. 8: 1; Strmčnik - Gulič, Najnovejši podatki iz Starega trga, T. 12: 28.

41 Mikl - Curk, *Terra sigilata*, str. 6.

42 Mikl - Curk, *Nekaj najdb sigilate*, str. 63.

43 Prav tam.

44 Miglbauer, *Die Gefäßkeramik*, str. 16.

45 Istenič, *Poetovio I*, str. 134.

Tabla 2: Oblike pivskega posodja iz zaščitnih izkopavanj v Kolacioni leta 1993 in 1996.

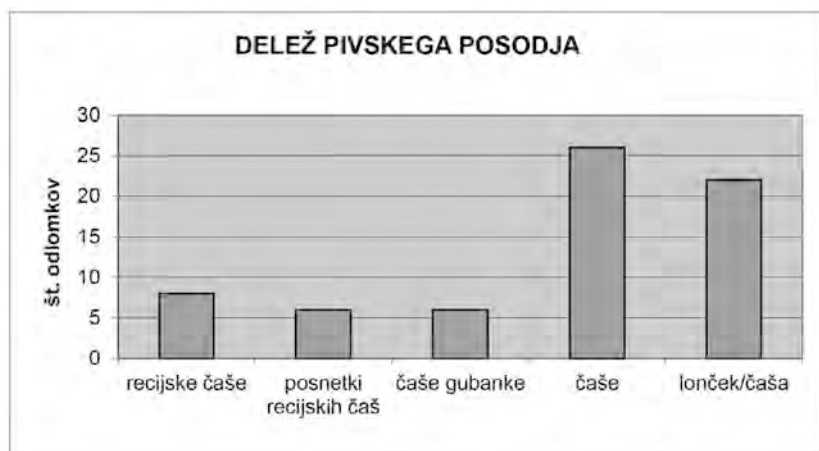
polovice 1. stol. do prve tretjine 2. stol.⁴⁶ Da je bilo v Poetovionu pomembno regionalno središče proizvodnje čaš gubank, nam med drugim potrjuje veliko število odlomkov, najdenih v rimski lončarski peči na Hajdini.⁴⁷

Med čašami sta še posebno zanimiva odlomka s tankim, profiliranim in skoraj pokončnim ustjem (tabela 2:7). Analogije za to vrsto čaš najdemo na grobišču Beletov vrt – Novo mesto.⁴⁸ Tukaj se kot del pivskega posodja pojavljajo od klavdijskega obdobja do sredine 2. stol., najpogosteje so v fla-

46 Prav tam, str. 118; Istenič, *Poetovio II*, T. 132:9; T. 161:6.

47 Strmčnik - Gulič, *Skrb za izročilo*, T. 6:1–10.

48 Knez, *Novo mesto II*, T. 1:4; T. 5:4; T. 6:13; T. 34:8.

Graf 2: Delež pивskega posodja med obravnavanim gradivom iz Kolacione, zaščitna izkopavanja v letih 1993 in 1996.

vijskem obdobju (69–96 n. št.).⁴⁹ Odlomka imata analogije tudi na bližnjem zgodnjeantičnem grobišču v Kolacioni, v grobu 8/V.⁵⁰

Krožniki

Krožnik je posoda, pri kateri višina ne presega $\frac{1}{3}$ in ni manjša od $\frac{1}{4}$ največje širine, tj. širine ustja.⁵¹ Je nepogrešljiv sestavni del kuhinjskega in namiznega posodja ter ena najpogostejših najdb na rimskodobnih najdiščih. Namenjen je pripravi in serviranju hrane, kar je razvidno iz pogosto ožgane spodnje strani dna.⁵² Opisan tip krožnikov spada v t. i. skupino Soldatenteller, ki pa so kljub svojemu imenu pogosti v civilnih naselbinah in na grobiščih.⁵³ Krožniki z ravnim dnom se izvorno navezujejo na pompejanske rdeče pladnje. Te pladnje, imenovane tudi pekači, so nedvomno rabili tudi za peko, saj je rjavo žgana glina z bleščočim rdečim premazom vedno mešana s fino mletim peskom.⁵⁴

49 Prav tam, str. 88.

50 Djura Jelenko, *Dr. Hans Winkler*, T. 30:209.

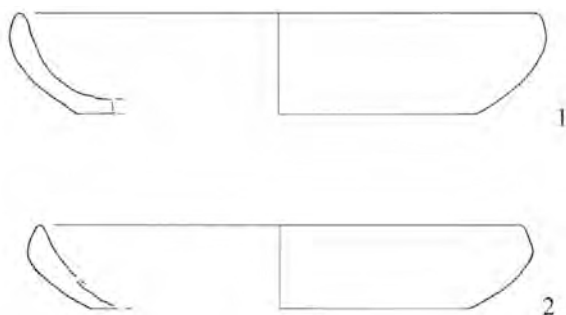
51 Istenič, *Poetovio I*, str. 84.

52 Prav tam, str. 118, 119; Plesničar - Gec, *Keramika emonskih nekropol*, str. 54, 55. Med obravnavnimi odlomki nisem zasledila nobenih ožganih sledi na spodnji strani krožnikov.

53 Miglbauer, *Die Gefässkeramik*, str. 20.

54 Tyers, *Roman pottery*, str. 156; Vidrih - Perko, *Keramično gradivo*, str. 91.

Tabla 3: Različici krožnikov iz obravnavanega gradiva iz Kolacione iz zaščitnih izkopavanj v letih 1993 in 1996.

Oblika krožnikov z ravnim dnom je skrajno funkcionalna in v strokovni literaturi velja, da skoraj ne pozna tipologije.⁵⁵ Med obravnavanim gradivom je 29 odlomkov krožnikov, ki sem jih glede na oblikovanost ustja in dna v grobem lahko razdelila v dve različici. Večina odlomkov pripada tipu z rahlo uvihanim ustjem ter ravnim dnom, kjer se je le to ohranilo (tabela 3:1). Več kot polovica obravnavanih krožnikov ima na zgornji tretjini zunanje strani ali v notranjosti ohranjen siv, rumenkasto-rdeč ali rjav premaz.

Druga skupina krožnikov (tabela 3:2) je številčno slabše zastopana. Za to skupino je značilna močna odebelitev na zunanji strani ostenja, stena je položnejša kot pri prvi skupini, ustje se ponavadi koničasto zaključči. Največji premer krožnikov ni na ustju, ampak tik pod njim, na $\frac{2}{3}$ višine. Površina vseh odlomkov je sivkaste barve, med njimi imata le dva odlomka ohranjen siv premaz, medtem ko v prvi skupini krožnikov prevladuje rumenkasto-rdeča površina. Podobno situacijo zasledimo še na najdišču Hrastnik – Podkraj, kjer je Jure Krajšek to skupino krožnikov poimenoval kot varianto K 3.⁵⁶

Obe različici (tip 1 in 2) obravnavanih krožnikov iz Kolacione se najverjetneje pojavljata istočasno, saj sta bili na izkopavanjih leta 1993 najdeni skupaj, v isti stratigrafski enoti (SE 13), in sicer v intaktni, rimskodobni, naselbinski plasti. Na podlagi drugih najdb je ta plast okvirno datirana od sredine 1. stol. do 2. stol. n. št. Podoben primer je tudi na emonski nekropoli, kjer sta bili obe različici najdeni skupaj v grobu 46.⁵⁷

Sklede

Skleda je posoda, pri kateri je višina večja od $\frac{1}{3}$ in manjša od $\frac{2}{3}$ premera ustja. Premer ustja skled je večinoma večji kot pri skodelicah (14 cm in

⁵⁵ Miglbauer, Die Gefäßkeramik, str. 20.

⁵⁶ Krajšek, Stergar, Keramika.

⁵⁷ Plesničar - Gec, Severno emonsko grobišče, T. 12:9–11.

več), vendar med njimi ni ostre meje.⁵⁸ Sklede se pojavljajo v najrazličnejših oblikah. V njihovem razvoju najlažje opazujemo spremembe, ki jim je bila podvržena rimskodobna keramika od 1. do 4. stol. n. št.⁵⁹

Med obravnavanim gradivom je 66 odlomkov, ki pripadajo skledam. Oblikovno ponavadi posnemajo importirane sklede oziroma skodele tere sigilate⁶⁰ ali pa so prilagojene okusu domačega prebivalstva in potrebam potrošnikov. Med obravnavanimi odlomki so najpogostejše polkrožne sklede, ki posnemajo galsko sigilatno obliko Dragendorf 37,⁶¹ poimenovala sem jih tip S₁ (T. 4: S₁). Na obravnavanem najdišču je bila med uvoženo keramiko oblika tere sigilate Drag. 37 najpogostejša, iz tega sklepam, da tudi najljubša, tako ni nič nenavadnega, da je med obravnavanimi odlomki skled največ imitacij le-te. Gre za polkroglaste sklede s prstanasto nogo,⁶² lahko so oksidacijsko ali redukcijsko žgane, s premazom ali brez njega. Na ostenju je značilen okras koleščka, ni pa nujen. Na podlagi groba 25 iz zahodnopetovionskega grobišča⁶³ in naselbinskih najdb⁶⁴ je ta oblika datirana od cesarja Domicijana (vladal 81–96 n. št.) do začetka 3. stol. Na emonskem grobišču je obravnavana skleda poznana kot oblika polkrožne skodele, najstarejša je poznana iz groba 141, ki je datiran v prva desetletja 2. stol. n. št.⁶⁵ Tudi na Vranskem je najpogostejša oblika imitacije tere sigilate oblika Drag. 37 in je okvirno datirana v obdobje markomanskih vojn (trajale 166–180 n. št.).⁶⁶ Na območju Dolenjske je ta oblika znana iz neviodunskega grobišča,⁶⁷ novomeškega grobišča Beletov vrt⁶⁸

58 Istenič, *Poetovio I*, str. 84.

59 Brukner, *Rimska keramika*, str. 39.

60 Glavni kriterij za klasifikacijo imitacij je podobna oblika kot pri teri sigilati, medtem ko se tehnika oblikovanja površine, faktura in premaz razlikujejo od tere sigilate. Pri imitacijah tere sigilate je sijoč premaz manj kakovosten, slabše obstojen, na površino neenakomerno nanesen in v več različnih tonih od rumenkasto oranžne do temno rjave. Skratka, ne doseže stopnje vetrifikacije, kar je glavna značilnost sigilatnega premaza.

61 Za Dragendorf je uporabljena okrajšava Drag.

62 Med obravnavanimi odlomki ni bilo nobene cele skodele, vendar lahko na podlagi oblik, analogij in faktur sklepamo, da je polkroglastim skledam pripadalo dno s prstanasto nogo.

63 Istenič, *Poetovio I*, str. 100; Istenič *Poetovio II*, T. 7:1.

64 Jevremov, *Novosti o obrtniških dejavnostih*, str. 420–421, T. 1:5, 7; Vomer Gojkovič, *Lončarsko-opekarska dejavnost*, T. 7:2; T. 8:6.

65 Plesničar Gec, *Keramika emonskih nekropol*, str. 54; Plesničar Gec, *Severno emonsko grobišče*, T. 39:6.

66 Vidrih - Perko, *The Roman tile Factory*, str. 165, 166, fig. 1: 15.

67 Petru, Petru, *Neviodunum*, T. 34:1, 2, 8, 17.

68 Knez, *Novo mesto II*, T. 29:2, T. 31:1, T. 75:9.

in iz grobišča na Pristavi pri Trebnjem, kjer je bila najdena v grobu 58, skupaj z novcem Antonina Pija (vladal 138–161 n. št.).⁶⁹ Na območju Kolacione so bili odlomki imitacije tere sigilate oblike Drag. 37 oziroma tip S 1 najdeni na območju templja.⁷⁰ Glede na to, da iz zgodnjeantičnega grobišča v Kolacioni ne poznamo tere sigilate oblike Drag. 37, niti njenih imitacij, sem obravnavane odlomke tipa skled S 1 okvirno datirala v drugo polovico 2. in 3. stol. V ta čas sovpadajo tudi sklede iz bližnjih najdišč, gre za čas, ko je bil izvoz iz Rheinzaberna najmočnejši.⁷¹

Druga najpogostejša oblika pripada skledam, ki posnemajo sigilatne sklede oblike Drag. 35 ali Drag. 36 oziroma Conspectus⁷² 43 ali Conspectus 39, poimenovala sem jih tip S 2 (T. 4: S 2). Na podlagi številnih analogij sem obravnavane odlomke tipa S 2 iz Kolacione datirala v čas od sredine 1. stol. do začetka 3. stol. Analogije za obliko skled S 2 iz Kolacione najdemo na zahodno-petovionskem grobišču, kjer je najboljša analogija v grobu 200.⁷³ Isteničeva je to obliko uvrstila med *varia* in jo glede na to, da sklede oblikovno posnemajo obliko italških, galskih in rheinzabernških sigilatnih oblik Consp. 43/ Drag. 35 oziroma Consp. 39/ Drag. 36, datirala od flavijskega obdobja (69–96 n. št.) do najmanj začetka 3. stol.⁷⁴ T. i. oblika S 2 je poznana tudi iz Celeje, kjer je datirana v 2. in 3. stol.⁷⁵ Pogosta je na Vranskem, kjer je okvirno datirana v markomansko in pomarkomansko obdobje (zadnja četrtina 2. stol. in 3. stol.)⁷⁶, in na najdišču Hrastnik – Pokraj.⁷⁷ Oblika S 2 je prav tako prisotna v naselbinskih plasteh srednjega gradbenega horizonta Emone, prav tako v vseh najdiščih dolenskih nekropol,⁷⁸ le da se tukaj pojavijo že nekoliko prej, v tiberijsko-klavdijskem obdobju (prva polovica 1. stol. n. št.).⁷⁹

Kot tip S 3 (T. 4: S 3) sem poimenovala odlomek sklede, ki je redukcijsko žgan, torej je sive barve, brez premaza in drobnozrnate fature. Odlomek ima polkrožno odebeljeno ustje, na obodu rebro in okras koleščka ter plitvih

69 Slabe, *Antična nekropola*, T. 8:4.

70 Djura Jelenko, *Dr. Hans Winkler*, T. 3:19, T. 8:68.

71 Gabler, *Tera sigilata*, str. 129–168.

72 Za Conspectus je uporabljena okrajšava Consp.

73 Istenič, *Poetovio II*, T. 42:2.

74 Istenič, *Poetovio I*, str. 101.

75 Vogrin, *Arheološko najdišče Kreuh*, str. 31.

76 Vidrih - Perko, *The Roman tile Factory*, str. 166, T. 2:4–8.

77 Krajšek, *Hrastnik – Podkraj*, T. 7:62; T. 8:73–75.

78 Petru, Petru, *Neviodunum*, T. 35:11–16; Knez, *Novo mesto II*, T. 73:11; Slabe, *Antična nekropola*, T. 5:6; T. 7:11; T. 18:18.

79 Plesničar - Gec, *Keramika emonskih nekropol*, str. 53.

Tabla 4: Oblike skled, ki se pojavljajo med obravnavanim gradivom iz zaščitnih izkopavanj Kolacione iz leta 1993 in 1996.

kanelur in posnema skledo tere sigilate Drag. 44. Veliko podobnih oblik najdemo na panonskih najdiščih, kjer so datirane od konca 1. do 4. stol.⁸⁰ Med obravnavanim gradivom je bil edini odlomek tega tipa skled najden med izkopavanjem leta 1996 v plasti SE 34, ki je že intaktna, rimskodobna plast in jo na podlagi najdb lahko okvirno datiramo v drugo polovico 1. in 2. stol.

Dva odlomka skled imata močno odebeljeno in profilirano ustje. To obliko sem poimenovala S 4 (T. 4: S 4). Odlomka sta redukcijsko žgana s kovinskim videzom. Med pregledano literaturo sem zasledila analogije le na najdišču Podkraj – Hrastnik, kjer odlomkov ni bilo moč natančneje časovno umestiti.⁸¹ Tudi odlomki iz Kolacione so časovno natančneje nedoločljivi, saj so bili vsi najdeni v vrhnjih, novodobnih, močno poškodovanih plasteh. Ne izključujem pa možnosti, da bi lahko bil tip sklede S 4 uporabljan tudi kot pokrov.

⁸⁰ Brukner, *Rimska keramika*, str. 40.

⁸¹ Krajšek, *Hrastnik – Podkraj*, T. 6:53; Stergar, *Hrastnik – Podkraj*, T. 6:34.

Iz obravnavanih odlomkov skled izstopa odlomek, ki je fino zrnate fakture s premazom, je redukcijsko žgan, masa je gladka na dotik, rob ovratnika je trikratno »izvlečen«, na zgornjih dveh »izvlečkih« je okras koleščka. Ta tip sklede sem poimenovala kot tip S 5 (T. 4: S 5). Po obliki še najbolj spominja na recijske melnice tipa c. Za to obliko sta značilna raztegnjen horizontalen ovratnik in krožen žleb na koncu ovratnika.⁸² Odlomek je bil najden v sklopu zaščitnih izkopavanj leta 1993 ob plasti SE 5, domnevno v plasti SE 13. Obe plasti sta po najdbah sodeč intaktni rimskodobni plasti, najdbe iz obeh datiramo od sredine 1. do 2. stol. Na podlagi stratigrafskega položaja in datacije recijskih melnic po Miglbauerjevi sem obliko S 5 iz Kolacione okvirno datirala v 2. stol. Podoben odlomek je bil najden v vodnjaku 2 v lončarski opekarski delavnici v rimski obrtniški četrti na Ptujju. Gradivo iz teh izkopavanj je okvirno datirano od 1. do 4. stol.⁸³

Dva odlomka skled z rahlo upognjenim, navzven razširjenim ustjem, redukcijsko žgana, z okrasom koleščka in plitvih kanelur ter istega premera ustij (28,4 cm) sta verjetno izdelek regionalnih delavnic. To obliko sem poimenovala kot tip S 6 (T. 4: S 6). Med pregledano literaturo nisem zasledila opisov podobnih odlomkov. Tudi na podlagi stratigrafskega položaja ju ne morem natančneje datirati, saj sta bila najdena v zgornjih, premešanih plasteh. Lahko rečem le, da sta rimskodobna.

Lonci

Lonec je posoda, pri kateri je višina večja od $\frac{2}{3}$ premera ustja in pri kateri je vrat praviloma širši od $\frac{1}{2}$ največje širine (izjema so lonci z ozkim vratom), višina je večja od 13 cm.⁸⁴ Lonec je v prvi vrsti namenjen za vsakdanjo hišno uporabo. Ponavadi so lonci izdelani na počasnem vretenu, izjemoma na hitrem. Večina jih sodi k redukcijsko žgani, sivo-črni, grobi kuhinjski keramiki, z različnimi vključki (apnenec, kremen, šamot, sljuda), ki so pridani z namenom, da ublažijo temperaturni šok ob stiku posode z odprtim ognjem. Osnovne značilnosti loncev so kroglasto ovalna oblika trupa, poudarjen vrat, ravno ali izvihano ustje, nekateri imajo okras metličjenja, glavnika ali odtisa koleščka in ravno dno.⁸⁵ Od skupno 129 obravnavanih odlomkov loncev sem devet odlomkov na podlagi fikturne mase uvrstila k namizni keramiki.

82 Miglbauer, *Die Gefäßkeramik*, str. 23, T. 15:2, 3.

83 Vomer Gojkovič, *Lončarsko-opekarska delavnica*, str. 462, T. 3:4.

84 Istenič, *Poetovio I*, str. 84.

85 Plesničar Gec, *Keramika emonskih nekropol*, str. 37.

Odlomek (T. 5:1) spada k loncem s cilindričnim vratom, skoraj pokončnim odebeljenim ustjem, na ostenju je okras plastičnih reber. Je oksidacijsko žgan, drobnozrnate, neporozne fature brez premaza. Ta oblika loncev je pogosta tudi na zgodnjem rimskodobnem grobišču v Kolacioni. Najden je bil v grobu 1/1977 skupaj s Hadrijanovim novcem (vladal 117–38 n. št.) in v grobu 1/1977 skupaj z novcema Trajana (vladal 98–117 n. št.) in Domicijana (vladal 81–96 n. št.).⁸⁶ Hans Winkler je ta tip lonca odkril v grobu 8/V.⁸⁷ Podoben odlomek je bil najden na območju templja v Kolacioni.⁸⁸ Veliko analogij najdemo v grobovih iz 1. in 2. stol. na zgodnjeantični nekropoli v Šempetru, kjer se ta oblika posode z visokim, narebrenim vratom, ki se proti vrhu zožuje in konča v nizkem, nekoliko navzven zavihanem ustju, pojavlja od majhnega lončka, preko vaze do velikega lonca.⁸⁹ Pogosti so tudi na keltsko-rimski nekropoli v Novem mestu – Beletov vrt, kjer so grobovi s temi lonci datirani od klavdijskega časa do sredine 2. stol, najpogostejši so v flavijskem času (druga polovica 1. stol.). Pogosto se pojavljajo v kombinaciji s čašo. Gre za priljubljeno pivsko garnituro pri domačih Latobikih.⁹⁰ Pri tej obliki loncev se kaže latenoidna tradicija.⁹¹ Domnevno gre za lokalno, domačo izdelavo, saj se med najdenimi analogijami kažejo različice teh loncev, ki pa jim ostaja skupen cilindričen, stožčast vrat s horizontalnimi rebri.

Za dva odlomka (T. 5:2) sem našla analogije v grobu 2/I na zgodnjem rimskodobnem grobišču v Kolacioni.⁹² Gre za lončke v sivih odtenkih, z izvihanim ustjem, tik pod njim imajo delno profiliran vrat. Na ostenju se pojavlja okras koleščka in horizontalnih žlebov. Obravnavana odlomka sta bila najdena v stratigrafski plasti SE 14 (izkopavanja 1993), ki je interpretirana kot intaktna, rimskodobna naselbinska plast, na podlagi datacij steklenih najdb pa jo lahko okvirno datiramo v drugo polovico 1. in 2. stol. V ta čas sovпада tudi grob 2/I iz Kolacione, kjer sta bila najdena podobna lonca. Analogije za to obliko najdemo še v Virunu, kjer je bil podoben lonček odkrit leta 1995 ali 1996 pri izkopavanjih v naselbini. Žal o odlomku iz Viruna ni objavljenih natančnejših najdiščnih podatkov, izvemo le, da je bil izdelan iz

86 Strmčnik - Gulič, *Antično grobišče*, T. 2:8, T. 17:6, 8.

87 Djura Jelenko, *Dr. Hans Winkler*, T. 30:216.

88 Prav tam, T. 8:65.

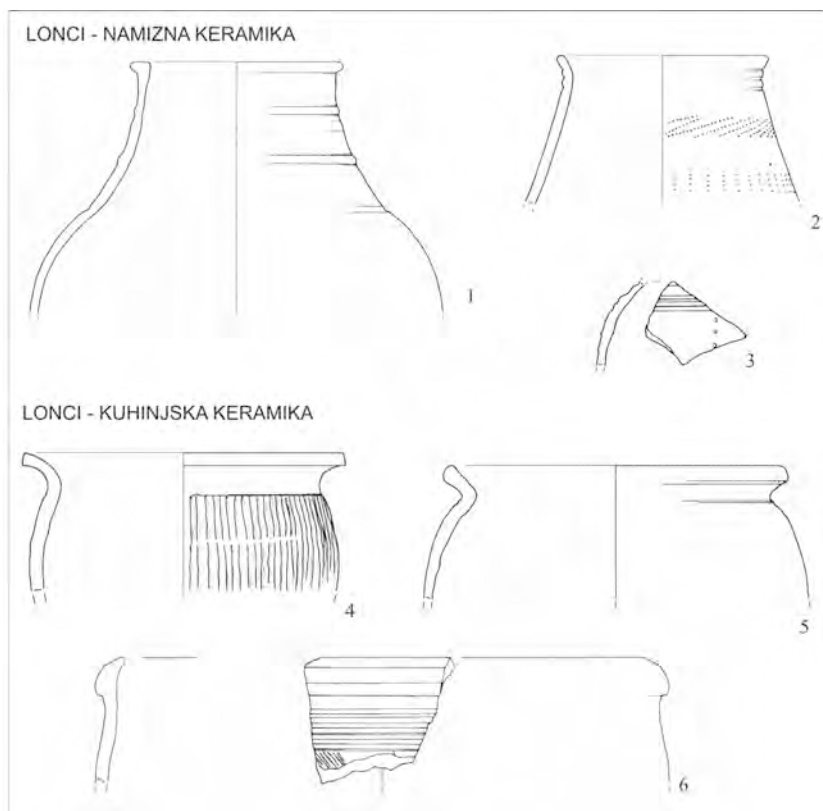
89 Kolšek, *Vzhodni del antične nekropole*, str. 11, T. 7:12, T. 10:18, T. 11:2, 15, T. 15:23, 24, 26.

90 Knez, *Novo mesto II*, str. 88.

91 Bónis, *Die kaiserzeitliche Keramik*, T. XIV:3.

92 Djura Jelenko, *Dr. Hans Winkler*, T. 17:133, 136.

Tabla 5: Oblike loncev namiznih in kuhinjskih faktur.

sive gline.⁹³ To je le še eden izmed dokazov, da so morale med Kolaciono in glavnim središčem Norika, Virunom, obstajati močne trgovske povezave.

Odlomek lonca (T. 5:3) ima na prehodu ostenja v vrat okras horizontalnih kanelur, pod njim so pokončne, drobne bunčice. Glede na ohranjen okras in fakturo (drobnozrnata, neporozna, redukcijsko žgana keramika) spominja na lonca s pokončnimi, drobnimi bradavicami iz groba 1/1977⁹⁴ in groba 7⁹⁵ z rimskodobnega grobišča v Kolacioni. Podoben lonec je bil odkrit tudi v naselbinskih plasteh v Kolacioni med zaščitnimi izkopavanji leta 1999.⁹⁶

93 Zabehlicky - Scheffenegger, Übersicht über das Fundmaterial, str. 192, Abb. 7:64.

94 Strmčnik - Gulič, Antično grobišče, T. 16:4.

95 Strmčnik - Gulič, Najnovejši podatki iz Starega trga, T. 7:13.

96 Djura Jelenko, Še nekaj drobcev, T. 8:2.

Obravnavani odlomek iz Kolacione je bil najden v intaktni, rimskodobni plasti (izkopavanja leta 1996, SE 22), ki je datirana od sredine 1. stol. in še v 2. stol. Skoraj enak lonec je bil najden v grobu 11 v Šempetru, ki je na podlagi najdbe novca Komoda datiran na konec 2. stol.⁹⁷ Podoben lonec najdemo tudi med rimskodobnim gradivom iz Juene, ki pa žal časovno ni natančneje opredeljen.⁹⁸

Kuhinjska keramika

Lonci

Med kuhinjsko keramiko je največ preprostih loncev z navzven izvihanim ustjem (T. 5:4, 5). Vsi spadajo h grobi kuhinjski keramiki, večina loncev je okrašenih z metličastim okrasom, le posamezni imajo na ostenju okras v obliki plitvih, vodoravnih kanelur. Analogije za to obliko loncev najdemo v neposredni bližini obravnavanega dela rimskodobne naselbine, kjer so bila leta 1999 izvedena arheološka izkopavanja. Odkriti so bili trije rimskodobni objekti in naselbinske najdbe iz dveh faz. Prva faza je s konca 1. stol. in iz prve polovice 2. stol. in druga iz pomarkomanskega obdobja s poudarkom na 3. stol.⁹⁹ Na zahodnem petovionskem grobišču so podobni lonci poimenovani kot tip LG 1 in so bili domnevno izdelani v Petovion ali njeni neposredni bližini. V uporabi naj bi bili še celo 1. in 2. stol.¹⁰⁰ Podoben tip loncev se pojavlja tudi v Emoni, na nekropoli imajo funkcijo žare, pogosti pa so tudi v naselbinskih plasteh. Njihov razvoj lahko spremljamo vse do konca 4. stol., najpogostejši so v 1. stol. n. št.¹⁰¹

Dva odlomka loncev¹⁰² najverjetneje pripadata tipu loncev Auerberg (T. 5:6). Gre za lonce z mandljasto oblikovanim ustjem in profiliranim predelom pod njim, ki so poimenovani po najdišču Auerberg v Reciji. Razširjeni so bili v Noriku, Reciji, Cisalpinski Galiji in zahodnem delu Panonije, izdelovali so jih od 1. stol. pr. n. št. do 2. stol. n. št.¹⁰³ Ker na keramičnem gradivu iz Kolacione niso bile narejene kemične in mineraloške analize, je težko določiti, ali je bil odlomkoma kot pustilo pridani marmor, ki je značilen za

97 Kolšek, *Vzhodni del antične nekropole*, T. 6:37.

98 Glaser, *Rimska naselbina Juena*, slika 8:5.

99 Djura Jelenko, *Še nekaj drobcev*, str. 183, T. 7:1.

100 Istenič, *Poetovio I*, str. 137; Istenič, *Poetovio II*, T. 18:11, T. 41:7, T. 42:3, T. 64:5; Kujundžić, *Poetovijske nekropole*, T. 16:8, T. 30:24.

101 Plesničar Gec, *Keramika emonskih nekropol*, str. 38.

102 Britovšek, *Kolaciona*, kat. št. 445 in 480.

103 Donat, Maggi, *Produzione, funzione, e commercializzazione*, str. 149–223; Ulbert, *Die römischen Donau*, str. 43–44.

maso loncev tipa Auerberg. Obravnavana odlomka sem tako le na podlagi oblikovanosti ustja in vratu pogojno uvrstila k t. i. »derivatom« loncev skupine Auerberg. Lahko, da gre za lokalni posnetek loncev tega tipa. Oba odlomka iz Kolacione sta bila najdena v intaktnih, rimskodobnih naselbinskih plasteh v sklopu izkopavanj leta 1996. Eden izmed odlomkov¹⁰⁴ je bil najden v intaktni plasti SE 9, ki je na podlagi najdb in Vespazijanovega novca datirana vsaj v drugo polovico 1. stol. in domnevno še v prvo polovico 2. stol. V ta čas sem uvrstila tudi oba obravnavana odlomka.

Trinožniki

Med kuhinjsko keramiko spada tudi trinožnik (*tripes*), ki je skledasto oblikovana posoda na treh nogah. Značilna je za rimsko kuhinjsko posodje zgodnjecesarskega obdobja, predvsem 1. in 2. stol. Je priljubljena oblika v provincah, in sicer v Noriku in zahodnem delu Panonije, medtem ko se v zahodnih provincah redkeje pojavlja.¹⁰⁵ Med obravnavanim gradivom lahko v grobem razlikujemo med dvema oblikama trinožnikov. Tip 1 (T. 6: TR 1) je lečasto oblikovan z navznoter nagnjenim ustjem, zunanja površina je bolj ali manj narebrena. Tip 2 (T. 6: TR 2) je cilindrične oblike z vodoravno izvihanim ustjem in ostrim prehodom ostenja v dno. Trinožnike najdemo med naselbinskim gradivom in v grobiščih,¹⁰⁶ v mestih ter na podeželju.¹⁰⁷ Trinožniki tipa TR 1 iz Kolacione imajo manj izrazite kanelure kot tisti iz zahodnopetovionskega grobišča in emonske nekropole.¹⁰⁸ Verjetno gre za lokalne različice izdelkov staroselskega, romaniziranega prebivalstva. To obliko posodja so izdelovali domala v vseh vaseh in zaselkih, večinoma so ga žgali redukcijsko, v preprostih kopah in predvsem za svojo lastno uporabo. Zato je razumljivo, da tovrstni trinožniki kažejo številne lokalne značilnosti.¹⁰⁹

Med obravnavanim gradivom je bil le en odlomek trinožnika,¹¹⁰ ki spada med t. i. trinožnike s S-profilacijo (T. 6: S-profilacija). Ta oblika je redkejša in zdi se, da je variiranje le-te še bolj lokalna značilnost.¹¹¹ Oblikovno

---

104 Britovšek, *Kolaciona*, kat. št. 445.

105 Bónis, *Die kaiserzeitliche Keramik*, str. 52; Brukner, *Rimska keramika*, str. 40.

106 Istenič, *Poetovio I*, str. 143.

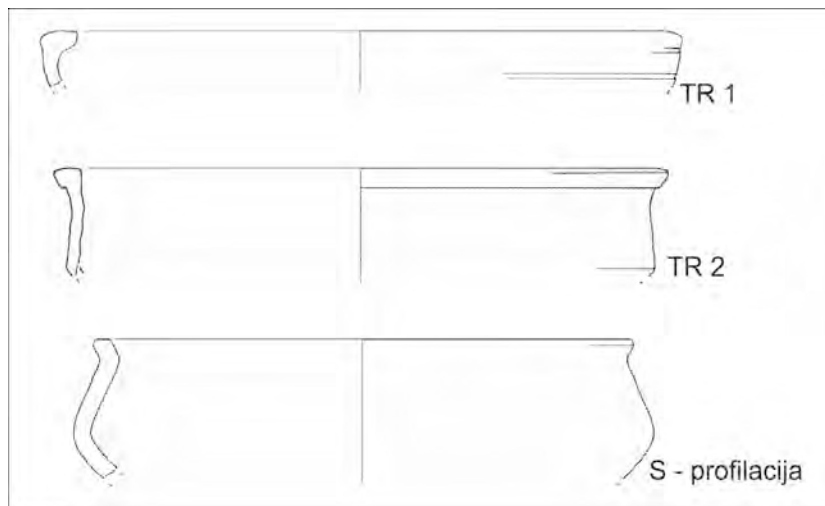
107 Mikl - Curk, *Rimska lončena posoda*, T. 35:13, 14, 21, 22.

108 Plesničar - Gec, *Severno emonsko grobišče*, T. XXVI:19, T. CXCI:2, T. C:3.

109 Vidrih - Perko, *Keramično gradivo*, str. 93.

110 Britovšek, *Kolaciona*, kat. št. 28.

111 Vidrih - Perko, *Keramično gradivo*, str. 93, K203, K307, K308.

Tabla 6: Oblike trinožnikov, ki se pojavljajo med obravnavanim gradivom iz Kolacione, zaščitna izkopavanja v letih 1993 in 1996.

in fakturno se zelo dobro ujema s trinožniki, najdenimi na Vranskem. V panonskih najdiščih jih najdemo med gradivom 2. stol.¹¹²

Steklo

Med obravnavanim steklenim gradivom iz Kolacione prevladujejo prosto pihani izdelki. Ta steklarska tehnika je izpodrinila bolj zamudne in drage procese izdelave, kot je ulivanje ali pihanje v kalup.¹¹³ Natančen kraj in začetek pihanja stekla je neznan. Večina raziskovalcev povzema mnenje A. Kise, da se je pihanje stekla razvilo malo pred začetkom krščanske ere nekje v vzhodnem Sredozemlju.¹¹⁴ Z dodajanjem različnih kovinskih oksidov surovinam za pripravo stekla so rimski steklarji pridobivali različno obarvano steklo. Zaradi nečistoč je steklo navadno zelenkastega ali modrikastega odtenka. Da bi nevtralizirali železove okside, ki so najpogostejši vzrok tega obarvanja, so surovemu steklu dodajali antimon ali mangan.¹¹⁵ Tako so pridobili t. i. dekolorirano ali razbarvano steklo.

¹¹² Brukner, *Rimska keramika*, str. 40.

¹¹³ Lazar, *Rimsko steklo*, str. 56.

¹¹⁴ Kisa, *Das Glas*; Harden, *Glas and Glasez*, str. 337.

¹¹⁵ Velde, Hochuli - Gysel, *Correlations between Antimony*, str. 185.

Med prosto pihanimi izdelki so najštevilneje zastopane cilindrične čaše z enojno ali dvojno prstanasto nogo (T. 7:1-4). Časovno sodita obe varianti cilindričnih čaš med najbolj značilne in razširjene oblike 2. in 3. stol.¹¹⁶ Cilindrične čaše so bile namenjene za pitje in so jih uporabljali kot del namiznega servisa ali seta. V večjem številu so te čaše zastopane na porenskih najdiščih¹¹⁷ v Švici, Franciji in Veliki Britaniji.¹¹⁸

Med obravnavanim gradivom le en odlomek (T. 7:5) pripada čaši gubanki. Po Isingsovi gre za tip 32,¹¹⁹ natančnejša varianta čaše je zaradi fragmentiranosti težko določljiva. Kljub vsemu lahko odlomek na podlagi visokega, cilindričnega ostenja in mlečno bele barve datiramo v 2. stol., saj so v tem času pogostejši izdelki iz brezbarvnega in mlečno belega stekla in tudi forme postajajo višje.¹²⁰

Med gradivom so ohranjeni trije odlomki kvadratnih steklenic (T. 7:6). Vsi pripadajo tipu 50 b po Isingsovi.¹²¹ To so steklenice s kvadratnim trupom, kratkim vratom, izvihanim in sploščenim ustjem, gosto narebrenim, rebrastim ali trakastim ročajem, na dnu so pogosti geometrijski ali figuralni motivi. Na območju Slovenije jih Lazarjeva na podlagi do sedaj poznanih grobnih celot datira v drugo polovico 1. in 2. stol.¹²²

En obravnavani odlomek (T. 7:7) bi lahko pripadal cilindrični steklenički s kratkim vratom tipa 8.5.1. po Lazarjevi. Te stekleničke so datirane v 1. in 2. stol. Uporabljali so jih za hranjenje kozmetičnih in morda farmacevtskih pripravkov. Njihova višina ne presega 10 cm, telo pa je ozko in dolgo.¹²³ Primerjave so skromne, v Sloveniji sta dve takšni steklenički znani iz groba 332 na Ptuju. Grobna celota je datirana v prvo polovico 2. stol.¹²⁴

Prosto pihanim izdelkom pripada pokal z gladkimi stenami, rahlo

---

116 Isings, *Roman Glass*, str. 101.

117 Fremersdorf, Polóny - Fremersdorf, *Die Farblosen Gläser*, Abb. 24.

118 Cool, Price, *Roman Vessel Glass*, str. 83; Lazar, *Rimsko steklo*.

119 Isings, *Roman Glass*, str. 46.

120 Lazar, *Najdbe rimskega stekla*, str. 60.

121 Isings, *Roman Glass*, str. 66.

122 Lazar, *Rimsko steklo*, str. 149.

123 Prav tam, str. 174.

124 Kujundžić, *Poetovijske nekropole*, str. 12, T. 25:8, 9.

odebeljenim ustjem in nataljeno nitjo (T. 7:8). Spada v tip AR 99,¹²⁵ ki je datiran od sredine 2. stol. do sredine 3. stol.¹²⁶

V Kolacioni sta bila najdena dva odlomka polkrožnih skodelic z rebri na ostenju (T. 7:9, 10). Uvrstimo ju lahko v tip AR 61,¹²⁷ ki je datiran od druge polovice 2. do tretje četrtine 3. stol. Odlomek podobne skodelice je bil najden v Kolacioni, v sklopu zaščitnih izkopavanj pri Kresniku leta 1999.¹²⁸

V zgodnjem obdobju rimskega cesarstva je glavni trgovski center za trgovino v Vzhodnih Alpah, Panoniji in na zahodnem Balkanu bila Akvileja, kjer so se zbirali izdelki severnoitalskih delavnic in delno delavnic iz srednje Italije. Akvilejski vpliv na območju jugovzhodnih Alp se je nadaljeval še v prvo polovico 2. stol., kar je še zlasti vidno pri kakovostnem posodju iz dekoloriranega oziroma razbarvanega stekla. V sredini 2. stol. se razvijejo in razširijo vpliv steklarski centri v Porenju, posebno kölnske delavnice. V tem času se začne lokalna produkcija stekla na ozemlju današnje Slovenije.¹²⁹

Kar polovica (tj. 17) obravnavanih steklenih izdelkov iz Kolacione je bila najdenih v stratigrafskih enotah 6 (izkopavanja leta 1996) in 14 (izkopavanja leta 1996), obe sta intaktni plasti v notranjosti rimskodobnega objekta. Sledovi najbližjih steklarskih delavnic, od koder bi steklarske izdelke domnevno lahko prodajali v Kolaciono, so bili odkriti v Celeji in Petovioni. Najdbe peči, surovega stekla in steklarskih odpadkov iz Celeje in Petovione dokazujejo, da se je tu steklarska obrt razvila že na začetku 2. stol., podobno kot v drugih provincah po Evropi.¹³⁰ Največ analogij za obravnavane steklene izdelke iz Kolacione sem našla med izdelki v Petovioni, kjer je bila steklarska obrt, sodeč po danes znanih najdbah, najbolj razvita. To pa še ne pomeni, da je Kolaciona pridobivala steklene izdelke le iz Petovione oziroma okoliških

---

125 AR je kratica za Augusta Rauricorum (današnji Augst, Švica). Gre za *Colonia Augusta Raurica*, ki je bila v 2. desetletju pr. n. št. ustanovljena kot najstarejša rimska kolonija na renkem limesu. Steklo iz tega najdišča je obdelal Beat Rütli, tipe stekla je označil s kratico AR 1 – 180 (Rütli, *Die römischen Gläser*). Kljub novemu poimenovanju tipov sta mu za osnovo še zmeraj služili klasifikacija Isingsove, ki je določila 134 oblik (Isings, *Roman Glass*), in K. Goethert - Polaschkove, ki je obravnavala steklo iz Trierja in okolice (Goethert - Polaschek, *Katalog der römischen Gläser*). Izmed 180 oblik in podoblik je bilo 165 že prej določenih, Rütli je na novo določil 15 novih tipov, drugim oblikam je poiskal vzporednice s starejšimi tipologijami.

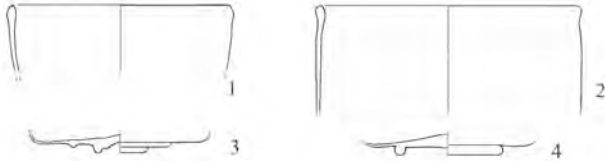

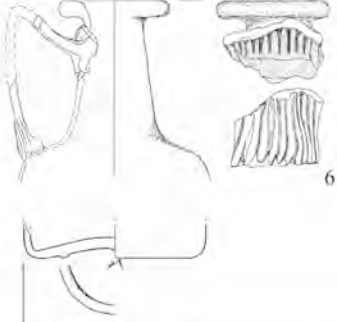
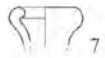

126 Rütli, *Die römischen Gläser*, str. 99, Taf. 86:1937–1942.

127 Prav tam, str. 71, Taf. 63:1369–1377.

128 Djura - Jelenko, *Še nekaj drobcev*, T. 6:8.

129 Lazar, *Rimsko steklo*, str. 239.

130 Prav tam, str. 240.

	<p>Cilindrične čaše z dvojnimi ali enojnimi prstanastim dnom.</p>
	<p>Časa gubanka.</p>
	<p>Kvadratna steklenica.</p>
	<p>Cilindrična steklenička s kratkim vratom.</p>
	<p>Pokal z gladkimi stenami.</p>
	<p>Polkrožna skodelica z rebri na ostenju.</p>

Tabla 7: Tipologija steklenih predmetov, najdenih v sklopu zaščitnih izkopavanj v Kolacioni leta 1993 in 1996.

krajev. Odlomki steklenih tulcev,¹³¹ ki so jih uporabljali za pihanje stekla, so

¹³¹ Odlomki steklenih cevčic so bili odkriti leta 1971 v Jeruzalemu, v Židovski četrti, skupaj s keramičnimi in steklenimi izdelki ter novci, ki so datirani v prvo polovico 1. stol. pr. n.

bili najdeni v Slovenj Gradcu, žal so brez natančnejših najdiščnih podatkov. Njihova najdba, skupaj s številnimi najdbami steklenih izdelkov iz grobišča in nasebine, kaže na močno razvejano trgovino, morebiti na potujočega steklarja.¹³² Ni pa izključeno, da je v Kolacioni morda delovala manjša steklarska delavnica, ki je slonela na uporabi uvoženega surovega stekla. Primarna steklarska proizvodnja, to je priprava surovega stekla iz osnovnih surovin, glede na trenutne ugotovitve raziskav, pri nas ni obstajala.¹³³

Kovina

Med zaščitnimi izkopavanji v Kolacioni leta 1993 in 1996 je bilo najdenih kar nekaj kovinskih izdelkov, med njimi izstopajo deli nakita. Ena lepših najdb iz leta 1996 je rimski pečatni prstan s podobo Dioskurov (T. 8:1).¹³⁴ V fragmentiran železni prstan je vstavljena gema iz karneola. Na gemi je v profilu upodobljen Kastor. Nad glavo ima zvezdo, v levici drži sulico, v desnici draperijo, za seboj vodi konja, ki ima nazaj obrnjeno glavo.¹³⁵ Dioskura sta bila povezana z ideologijo rimske države, vodila sta legije zmagam naproti.¹³⁶ Atributi Dioskurov so poleg sulice in meča še golota, *hlamida* (kratko moško ogrinjalo), zvezda, *pileus* (koničasto moško pokrivalo), ščit, oklep ter konj. Na upodobitvah se pojavlja kombinacija vseh ali le nekaj teh atributov. Tip Kastorja, ki stoji ob konju, je znan predvsem v zahodnem delu imperija v 2. stol. in je stvaritev rimske umetnosti s konca 1. ali začetka 2. stol. Najbližja analogija motiva game iz Kolacione je med depojsko najdbo prstanov iz Rabelčje vasi pri Ptujju.¹³⁷ Podoben je le motiv, saj se časovno in slogovno obe gemi razlikujeta. Gema z upodobitvijo Kastorja s konjem iz Rabelčje vasi pri Ptujju spada v poenostavljen klasični slog, celoten depo pa je datiran v 3. stol.¹³⁸

Med dele nakita sodi tudi odlomek bronaste zapestnice z zaključki v obliki kačjih glav (T. 8:2), ki ima najbližje primerjave v grobovih s Puščave nad

---

št. Domnevali so, da so bili prvi izdelki iz pihanega stekla narejeni s pomočjo takšnih steklenih cevčic, torej brez uporabe kovinske pipe za pihanje (Israeli, *The Invention of Blowing*, str. 47).

132 Djura Jelenko, *Dr. Hans Winkler*, str. 63, T. 38:286.

133 Lazar, *Rimsko steklo*, str. 240.

134 Za pomoč pri natančnejši opredelitvi game iz Kolacione se najlepše zahvaljujem Aleksandri Nestorovič.

135 Nestorovič, *V dragulje vbrušene podobe*, str. 31.

136 Henig, *A corpus*, str. 72.

137 Jevremov, *Nakit skozi arheološka obdobja*, sl. 45.

138 Horvat, Milič, Tomanič - Jevremov, *Ein Hortfund silberner Fingerringe*, str. 323-324.

Starim trgom pri Slovenj Gradcu, kjer so zapestnice z živalskimi glavicami najpogostejši pridelek v grobovih.¹³⁹ Zapestnice z zaključki v obliki kačjih glav so bile zelo priljubljene v pozni antiki, datirane so v drugo polovico 4. stol. pa vse do zgodnjega 5. stol.¹⁴⁰ Glede na osamljeno najdbo bronaste zapestnice z zaključki v obliki kačjih glav na območju naselbine Kolaciona in bližino poznoantičnega grobišča Puščava nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu domnevam, da je najdba pripadala poznoantičnim prebivalcem, ki so pokopavali na Puščavi in so bili zelo verjetno nasledniki prebivalcev Kolacione.¹⁴¹ V bližnji okolici Kolacione najdemo analogije za zapestnice z zaključki v obliki kačjih glav še na poznorimskem grobišču na Ptujskem gradu¹⁴² in med prdatki na grobišču na Brinjevi gori.¹⁴³

Med poznoantične najdbe sodi tudi odlomek bronaste fibule s čebulicnim zaključkom (T. 8:3). Čebulaste fibule sodijo med najpogostejši tip poznoantičnega obdobja in jih časovno uvrščajo v obdobje od 290 do leta 400 in kasneje.¹⁴⁴ V bližnji okolici Kolacione najdemo analogije za obravnavano fibulo v vseh večjih antičnih centrih. Najdene so bile v poznoantičnih grobovih v Rabelčji vasi na Ptujju,¹⁴⁵ kot posamezne najdbe na Ptujju,¹⁴⁶ v Celeji in strugi Savinje¹⁴⁷ ter tudi v Neviodunu.¹⁴⁸ Čebulaste fibule še danes sprožajo diskusije o nosilcih.¹⁴⁹ Prevladuje teza, da je treba fibule s čebulicnimi gumbi prvotno povezovati s poznorimsko vojsko in raznimi nazivi v njej, kar bi se odražalo tudi v dragocenosti kovine, iz katere so bile izdelane. Po drugi strani pa jih je treba povezovati s civilnimi uradniškimi funkcijami. Nekateri avtorji se nagibajo k eni ali drugi razlagi, pojavljajo pa se tudi novi predlogi.¹⁵⁰ Fibule s čebulicnimi gumbi so po mnogih avtorjih del moške noše

---

139 Pleterski, Belak, Grobovi s Puščave, str. 248–249.

140 Alföldi, Schmucksachen; Keller, *Die spättrömischen Grabfunde*, str. 94; Ruprechtsberger, *Das spätantike Gräberfeld*, str. 45.

141 Pleterski, Belak, Grobovi s Puščave, str. 266.

142 Jevremov, Tomanič - Jevremov, Ciglencečki, Poznorimsko grobišče, str. 226.

143 Pahič, Antični in starslovenski grobovi, str. 248, Sl. 15:6, 7.

144 Pröttel, *Zur Chronologie*, str. 357–364.

145 Tušek, Skupina poznorimskih grobov, str. 294; Vomer - Gojkovič, Poznorimski grobovi, str. 311.

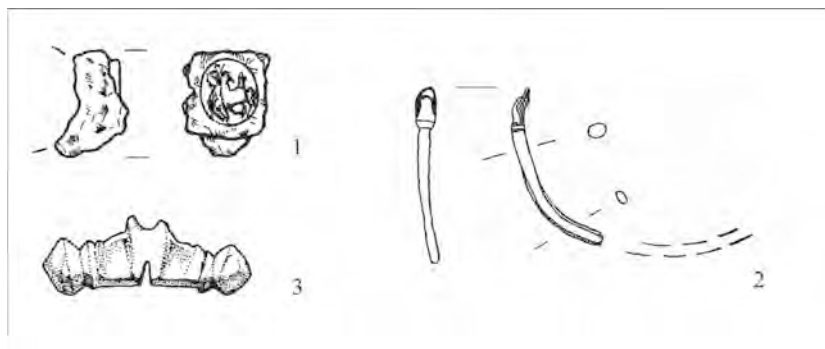
146 Mikl - Curk, *Poetovio I.*, T. XXIV.

147 Lazar, Poznorimske najdbe.

148 Petru, Petru, *Neviodunum*, str. 43, T. III, V.

149 Starejša mnenja povzema Zabehlicky, *Zwiebelknopffibeln*, str. 1099.

150 Buora, »Zwiebelknopffibeln«, str. 249; Pröttel, *Zur Chronologie*; Pflaum, *Claustra Alpium Iuliarum*, str. 104.

Tabla 8: Nakit iz zaščitnih izkopavanj leta 1993 in 1996 v Kolacioni.

in se v provincah pripisujejo delavnicam, ki so izdelovale bojno opremo za vojake.¹⁵¹ Najdeni odlomek bronaste fibule s čebulastimi konci iz Kolacione je le še eden izmed dokazov, da so se v Kolacioni najverjetneje zadrževali ali samo potovali skozi njo pomembnejši rimski funkcionarji, ki so opravljali vojaške ali civilne uradniške funkcije tudi v obdobju pozne antike. Da se je življenje v Kolacioni nadaljevalo še v pozni antiki, predvsem na prehodu iz 3. v 4. stol., kaže tudi analiza novčnih najdb z območja Kolacione, ki doseže svoj drugi višek prav v tem obdobju.¹⁵²

ZAKLJUČEK

Kolaciona je bila vsekakor pomembna naselbina, najverjetneje *vicus*, na območju južnega Norika. Mimo je vodila cestna povezava med Virunom, glavnim mestom Norika, in drugim pomembnim središčem, Celejo.¹⁵³ Svoj višek je dosegla nekje na sredini oziroma v drugi polovici 1. stol. To potrjuje tudi datacija tukaj obravnavanih najdb iz naselbinskega predela Kolacione. Večina najdb je namreč datiranih od sredine 1. stol. do konca 2. stol. Intenzivnost najdb torej ne upade v tretji četrtini 2. stol., kot bi pričakovali, ko na naše ozemlje vdrejo Kvadi in Markomani, ampak traja vsaj še do konca 2. stol. Že J. Šašel je predvideval, da bi Kolaciona lahko prevzela

¹⁵¹ Koščević, *Antičke fibule*, str. 35.

¹⁵² Analiza novčnih najdb v Kolacioni kaže nagel vzpon od začetka 1. stol. do sredine 2. stol., ko doseže višek, ki mu proti koncu stoletja sledi hud padec, le-ta se nadaljuje še v 3. stol. (Šašel, *Colatio*, str. 77).

¹⁵³ Alföldy, *Noricum*, str. 127.

pomembnejšo vlogo za časa markomanskih vpadov, ki so sicer uničili cvetoče življenje, a povečali prehodno pomembnost ozemlja.¹⁵⁴

Na podlagi novca, bronastega Hadrijanovega asa, datiranega v obdobje 119–137, in najdb v notranjosti objekta sem odkriti rimskodobni objekt datirala vsaj v prvo polovico 2. stol. Časovno bolj občutljive najdbe, ki so bile odkrite v notranjosti objekta (SE 6, izkopavanja 1996), pa kažejo, da so objekt uporabljali še vsaj do konca 2. stol. To nam dokazujejo številni stekleni odlomki cilindričnih čaš tipa 85a in 85b po Isingsovi, ki so značilne in razširjene oblike 2. in 3. stol.¹⁵⁵ O tem nam pričajo tudi najdeni odlomki tere sigilate rheinzabernskih delavnic, ki jih lahko v glavnem datiramo v antoninsko in pozno antoninsko obdobje (konec 1. in 2. stol. n. št.),¹⁵⁶ ko je bil import iz teh delavnic v naše kraje najmočnejši.

Analiza novčnih najdb iz Kolacione kaže nagel vzpon od začetka 1. stol. do sredine 2. stol., ko doseže višek, ki mu proti koncu stoletja sledi opazen padec. Ta se nadaljuje še v 3. stol. Ponoven višek dosežejo novčne najdbe na prehodu med 3. in 4. stol., konec 4. stol. pa ponovno zamrejo.¹⁵⁷ V obdobje 3. in 4. stol. sem uvrstila le posamezne najdbe, kot so železna pušična ost kvadratnega oziroma deltoidega preseka s trnom za nastavek, fibula s čebulastimi gumbi, pasna spona s pravokotnim okvirjem in odlomek bronaste zapestnice z zaključki v obliki kačjih glav. Da so bile na območju zgodnjeantične naselbine odkrite redke poznoantične najdbe, je bilo pričakovati, saj so v 3. in 4. stol. ta predel opustili in se naselili na območje zgodnjeantične nekropole.¹⁵⁸ Še zmeraj ostaja odprto vprašanje, zakaj so opustili zgodnjeantično naselbino v centralnem delu današnjega Starega trga in se naselili na njegovo obrobje. Mogoče so na ta premik naselbine delno le vplivali markomanski vpadi, ki so v letih 167–180 opustošili naše kraje. Je bila *mansio*, cestna postojanka, porušena in zato premeščena na obrobje?

Intenzivnost poselitve v naselbini je naraščala in upadala v skladu s splošnim gospodarskim razvojem, ko pa je postala pomembna poštna postaja, so na njen razvoj vplivale reforme *cursus publicus* – državna poštna služba.¹⁵⁹

154 Šašel, Colatio, str. 79.

155 Isings, *Roman Glass*, str. 101.

156 Mikl - Curk, Nekaj najdb sigilate, str. 61.

157 Šašel, Colatio, str. 77; Kos, *The monetary circulation*, str. 76, 82; Kos, *Die Fundmünzen*, str. 336; Kos, Šemrov, *Die Fundmünzen*, str. 163; Šemrov, *Die Fundmünzen*, str. 166.

158 Strmčnik - Gulič, Najnovejši podatki iz Starega trga, str. 185–207.

159 Šašel, Colatio, str. 75–76; Šašel - Kos, *Between Celeia and Virunum*, str. 195.

Rimsko državno poštno službo je korenito reformiral cesar Avgust (27 pr. n. št. – 14 n. št.), in sicer predvsem zato, da bi bil čim hitreje in čim bolj natančno obveščen o vojaških zadevah na različnih koncih imperija ter o administrativno-političnih zadevah, ki so bile tesno povezane z vojsko.¹⁶⁰ Avgust je z zgraditvijo mreže vojaških in drugih državnih cest postavil temelje dobremu delovanju poštnega prometa, ki se je nadaljevalo še v bizantinsko obdobje (prva polovica 6. stol. n. št.).

V naselbini Kolaciona so že dokaj zgodaj (sredina 1. stol.) očitni italški vplivi. Med obravnavanim gradivom nam zgodnjo romanizacijo izpričujejo najdbe tere sigilate, amfor, melnic, oljenk, geme, steklenih balzamarijev in posameznih novcev. Ti odlomki so v manjšini, prevladujejo najdbe, v katerih lahko vidimo domačo, staroselsko tradicijo. Med te najdbe spada v prvi vrsti domača, kuhinjska keramika, na grobišču pa se kaže v tem, da so ženske ohranile tradicionalno noriško nošo.¹⁶¹ Podobno situacijo lahko zasledimo na grobiščih podeželskih južnonoriških vikusov oziroma naselbin, kot sta Gleisdorf¹⁶² in Šempeter.¹⁶³ Tudi tukaj grobni pridatki (novci, oljenke, balzamariji) in oblike grobov v 1. in 2. stol. n. št. izpričujejo razpoznaven italško-rimski element, vendar so ti grobovi omejeni na manjšino grobov (20 odstotkov v Gleisdorfu, 41 odstotkov v Šempetru). Te italške komponente nastopajo izključno skupaj z domačo keramiko ali nošo. Na nobenem grobišču ni bil najden grob, ki bi vseboval samo italške elemente. Na grobišču Flavije Solve je le v 25 odstotkih grobov prisotna italška komponenta.¹⁶⁴ Popolnoma drugačno sliko ponujajo nekropole iz Emone, ki upravno spada v italško deseto regijo, kjer so skodelice tankih sten, tera sigilata, oljenke, balzamariji in novci čisto običajni grobni pridatki.¹⁶⁵ Zatorej, kot je ugotovil že G. Alföldy, lahko ponovno potrdim, da je bila velika večina ljudi, med njimi tudi magistrati in *duumviri*, v na novo nastalih noriških mestih in podeželskih *vicusih* najverjetneje staroselcev.¹⁶⁶ Za nadaljnje raziskave bi bilo treba opraviti ponovni topografski pregled obravnavanega območja in rezultate primerjati ter jih dopolniti z že ugotovljenimi. Odgovore na mnoga

160 Šašel - Kos, Pošta v antiki, str. 21.

161 Djura Jelenko, *Dr. Hans Winkler*; Strmčnik - Gulič, Antično grobišče.

162 Artner, Die provinzialrömischen Gräber, str. 12–46.

163 Kolšek, Les nécropoles.

164 Pammer – Hudeczek, Hudeczek, Neue Befunde, str. 457.

165 Plesničar - Gec, Severno emonsko grobišče; Petru, Emonske nekropole.

166 Alföldy, *Noricum*, str. 81; Djura Jelenko, Groh, Ein Frühkaiserzeitlicher Grabbau, str. 418.

vprašanja nam bodo dala nadaljnja raziskovanja in arheološka izkopavanja, pomembni pa sta predvsem potrpežljivost in komunikacija z ljudmi, ki živijo na območju najpomembnejše rimskodobne naselbine na prostoru današnje Koroške v Sloveniji. V primerjavi z drugimi, novejšimi odkritji po Sloveniji, ki so zadnja desetletja predvsem sad izkopavanj ob gradnji avtocest in druge infrastrukture, ostajajo ostaline preteklosti iz koroške regije še zmeraj varno skrite pod zemljo. Ravno zaradi tega so toliko pomembnejše tiste redke, že znane najdbe in najdišča, ki prispevajo k boljšemu poznavanju preteklosti Koroške.

Literatura

- Alföldy, Géza: *Noricum*. London, Boston, 1974.
- Alföldi Randóti, Maria: Schmucksachen. *Intercissa II. Archaeologia Hungarica*, 36, 1957, str. 399–475.
- Artner, Wolfgang: Die provinzialrömischen Gräber von Gleisdorf in der Oststeiermark. *Mitteilungen der Österreichische Arbeitsgemeinschaft Ur- und Frühgeschichte*, 38/39, 1988/1989, str. 12–46.
- Aubelj, Bronislava: *Antična imena po slovensko*. Ljubljana: Modrijan, 1997.
- Bónis, Éva: *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien (ausser den Sigillaten) I. Die Materialien der frühen Kaiserzeit*. Budapest, 1942.
- Bradač, Fran: *Latinsko-slovenski slovar*, 1990.
- Britovšek, Tina: *Kolaciona – Stari trg pri Slovenj Gradcu, analiza najdb iz zaščitnih izkopavanj leta 1993 in 1996 na območju rimskodobne naselbine*. Diplomsko delo. Ljubljana, 2007.
- Brukner, Olga: *Rimska keramika u jugoslovanskom delu provincije Donje Panonije*. *Dissertationes et Monographie*, 24, 1981.
- Buora, Maurizio: »Zwiebelknopffibeln« del tipo Keller 6 da Aquileia. *Arheološki vestnik*, 48, 1997, str. 247–260.
- Ciglencečki, Slavko: Arheološki sledovi zatona antične Petovione. *Ptujski arheološki zbornik* (ur. Brane Lamut). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1993, str. 505–520.
- CIL: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin.
- Comfort, Howard: Terra sigillata. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Supplementum VI, 1940.
- CONSPECTUS: *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae. Materialien zur römisch-germanischen Keramik*, 10, 1990.
- Cool, Hilary E. M.; Price, Jennifer: Roman Vessel Glass from the excavations in Colchester, 1971–1985. *Colchester Archaeological Report*, 8, 1995.
- Djura Jelenko, Saša: *Dr. Hans Winkler in njegov prispevek k arheologiji Mislinjske doline*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej, 2004.
- Djura Jelenko, Saša: *Novosti iz Colatia. Koroški zbornik*, 2, 1997, str. 117–130.
- Djura Jelenko, Saša: Rimski pečatni prstan s podobo Dioskura. *Koroški zbornik*, 2, Slovenj Gradec, 1997, str. 131–133.
- Djura Jelenko, Saša: Stari trg. *Varstvo spomenikov*, 37, 1998, str. 114–117.

- Djura Jelenko, Saša: Še nekaj drobcev iz življenja v prvih stoletjih na naših tleh: ali kot bi nam ti skrivnostni (ne)znanci dobro podkurili pod nogami. *Koroški zbornik*, 3, 2001, str. 180–199.
- Djura Jelenko, Saša; Groh, Stefan: Ein Frühkaiserzeitlicher Grabbau in der Südnekropole des Norischen Vicus von Colatio, Slowenien. *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 36, 2006, št. 3, str. 405–422.
- Donat, Patrizia; Maggi, Paola: Produzione, funzione, e commercializzazione dei vasi Auerberg nei territori di Aquileia, Tergeste, Forum Iulii, Iulium Carnicum e Iulia Concordia. Aquileia dalle Origini alla Costituzione del Ducato Longobardo. Territorio. Economia. Società. *Antichità Altoadriatiche*, 65, 2007, str. 149–223.
- Egger, Rudolf: Colatio (Altenmarkt bei Windisch–Graz), Ausgrabungen und Untersuchungen von Dr. Hans Winkler. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, 17, 1914.
- Fremersdorf, Fritz; Polónyi - Fremersdorf, Edeltraud: *Die Farblosen Gläser der Frühzeit in Köln*. Die Denkmäler des römischen Köln, 9. Köln, 1984.
- Gabler, Dénes: Tera sigilata v lončarski četrti Pojtovione. *Arheološki vestnik*, 37, 1986, str. 129–168.
- Gams, Ivan: Stari trg. *Krajevni leksikon Slovenije*. Ljubljana: DZS, 1995, str. 363.
- Glaser, Franz: *Rimska naselbina Juena in zgodnjekršćanske cerkve na sv. Hemi: rimske izkopanine in muzej v občini Globasnica*, Celovec, 1989.
- Goethert - Polaschek, Karin: *Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier*. Trierer Grabungen und Forschungen, 9. Mainz, 1977.
- Groh, Stefan: Mehrraumhäuser. Forschungen in Vicus Ost von Mautern – Favianis. Die Grabungen den Jahre 1997–1999. *Der Römische Limes in Österreich*, 54, 2006, str. 115–118.
- Harden, Donald. Benjamin: Glas and Glasez. *History of Technology II*, 1979, str. 311–450.
- Henig, Martin: *A corpus of Roman engraved gemstones from British sites*. Oxford, 1978.
- Horvat, Jana; Milič, Zoran; Tomanič - Jevremov Marjana: Ein Hortfund silberner Fingerringe des 3. Jahrhunderts aus Poetovio. *Carinthia Romana und die römische Welt*. Klagenfurt, 2001, str. 317–328.
- Isings, Clasina: *Roman Glass from Dated Finds*, 1957.
- Israeli, Yael: The Invention of Blowing. *Roman Glass: Two Centuries of Art and Invention*, 1991, str. 46–55.
- Istenič, Janka: *Poetovio, zahodna grobišča I*. Katalogi in monografije, 32. Ljubljana: Narodni muzej, 1999.
- Istenič, Janka: *Poetovio, zahodna grobišča II*. Katalogi in monografije, 33. Ljubljana: Narodni muzej, 2000.
- Jevremov, Blagoj: *Nakit skozi arheološka obdobja*. Ob 90-letnici ptujskega Pokrajinskega muzeja. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1983.
- Jevremov, Blagoj: Novosti o obrtniških dejavnostih in nekaj drobcev iz arheoloških izkopavanj v letih 1970–1980. *Ptujski zbornik*, 5, 1985, str. 419–430.
- Jevremov, Blagoj; Tomanič - Jevremov, Marjana; Ciglenečki, Slavko: Poznorimsko grobišče na Ptujskem gradu. *Arheološki vestnik*, 44, 1993, str. 223–233.
- Keller, Erwin: *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*. München, 1971.
- Kisa, Anton: *Das Glas in Altertume*. Hiersemanns Handbücher, Bd. 3. Leipzig, 1908.
- Knez, Tone: *Novo mesto II, keltsko-rimsko grobišče*. Carniola Archaeologica, 2. Novo mesto, 1992.

- Kolšek, Vera: *Les nécropoles de Celeia et de Šempeter*. Inventaria archaeologica Jugoslavija, 16. Celje, 1972.
- Kolšek, Vera: *Vzhodni del antične nekropole v Šempetru*. Katalogi in monografije, 14. Ljubljana, 1977.
- Kos, Peter: *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, I/II. Kommission für Geschichte des Altertums der Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz in Numismatisches Kabinett Narodnega muzeja Slovenije Ljubljana. Berlin, 1988.
- Kos, Peter: *Keltski novci Slovenije*. Situla, 18. Ljubljana, 1977.
- Kos, Peter: *The monetary circulation in the Southeastern Alpine region ca. 300 B. C. – A. D. 1000* (Denarni obtok na prostoru jugovzhodnih Alp 300 pr. n. š. – 1000). Situla 24, Ljubljana, 1986.
- Kos, Peter; Šemrov, Andrej: *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, III. Kommission für Geschichte des Altertums der Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz in Numismatisches Kabinett Narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana. Berlin, 1995.
- Košević, Remza: *Antičke fibule s področja Siska*. Odjel za arheologiju Centra za povijesne znanosti. Zagreb, 1980.
- Krajšek, Jure: *Hrastnik – Podkraj, analiza keramičnega gradiva svetišča in objekta 3*. Diplomsko delo. Ljubljana, 2003.
- Krajšek, Jure; Stergar Primož: *Keramika z rimskega svetiščnega območja v Podkrajju pri Hrastniku*. *Arheološki vestnik*, 59, 2008, str. 245–277.
- Kujundžić, Zilka: *Poetovijske nekropole*. Katalogi in monografije, 20. Ljubljana, 1982.
- Lazar, Irena: *Celeia. The autonomous Towns of Noricum and Pannonia*. *Situla*, 40, 2002, str. 71–101.
- Lazar, Irena: *Najdbe rimskega stekla iz Logatca (Longaticum). Drobcji antičnega stekla*. Koper: *Annales Mediterranea*, 2004, str. 57–65.
- Lazar, Irena: *Poznorimske najdbe iz Celja*. *Arheološki vestnik*, 48, 1997, str. 325–331.
- Lazar, Irena: *Rimsko steklo Slovenije. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae*, 7. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 2003.
- Lohner, Ute: *Die Baubefunde des römischen vicus von Gleisdorf aus den Grabungsjahren 1988–1990 im Überblick. Die grautonige Keramik aus dem römischen Vicus von Gleisdorf* (ur. Gerhild Jeschek). Graz 2000, str. 11–22.
- Miglbauer, Renate: *Die Gefäßkeramik der Grabung Wels - Marktgelände. Acta Rei Cretariae Romanae Fautores*, Supplementa 7. Liestal, 1990.
- Mikl - Curk, Iva: *Nekaj najdb sigilate s Ptuja*. *Arheološki vestnik*, 32, 1981, str. 56–67.
- Mikl - Curk, Iva: *Poetovio I. Katalogi in monografije*, 13. Ljubljana: Narodni muzej, 1976.
- Mikl - Curk, Iva: *Rimska lončena posoda na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1987.
- Mikl - Curk, Iva: *Terra sigilata in sorodne vrste keramike iz Poetovija*. Dissertationes. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1969.
- Nestorović, Aleksandra: *V dragulje vbrušene podobe sveta. Rimske geme Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005.
- Pahič, Stanko: *Antični in starslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami. Razprave 1. razreda SAZU*, 6, 1969, str. 217–297.
- Pahič, Stanko: *Brinjeva gora 1953. Arheološki vestnik*, 32, 1981, str. 71–143.
- Pahič, Stanko: *Keltska in rimska imena v Mislinjski dolini. Slovenj Gradec in Mislinjska dolina I*, Slovenj Gradec: Mestna občina Slovenj Gradec, 1995, str. 79–97.

- Pahič, Stanko: Najstarejša zgodovina Koroške krajine. *720 let Ravne na Koroškem* (ur. Marjan Kolar). Ravne na Koroškem: Mestna konferenca SZDL, 1968, str. 6–55.
- Pammer - Hudeczek, Yasmine; Hudeczek, Erich: Neue Befunde aus der Gräberstrasse von Flavia Solva. *Fundbericht Österreich*, 41, 2002, str. 418–471.
- Petru, Sonja: *Emonske nekropole*. Katalogi in monografije, 7. Ljubljana: Narodni muzej, 1972.
- Petru, Peter; Petru Sonja: *Nevidodunum, Drnovo pri Krškem*. Katalogi in monografije, 15. Ljubljana: Narodni muzej, 1978.
- Pflaum, Veronika: *Claustra Alpium Iuliarum in barbari. Najdbe poznorimske vojaške opreme in orožja ter sočasne zgodnje barbarske najdbe na ozemlju današnje Slovenije*. Magistrska naloga, 2000.
- Piccottini, Gernot: Die Stadt auf dem Magdalensberg – ein spätkeltisches und frühromisches Zentrum in südlichen Noricum. *Austieg und Niedergang der römischen Welt II / 6*, 1977. Berlin, str. 263–301.
- Piccottini, Gernot; Dolenz, Heimo; Glazer, Franz; Jernej, Renate: Virunum. The autonomous Towns of Noricum and Pannonia. *Situla*, 40, 2002, str. 103–134.
- Plesničar - Gec, Ljudmila: *Keramika emonskih nekropol*. Dissertationes et Monographiae, 20. Ljubljana: Mestni muzej, 1977.
- Plesničar - Gec, Ljudmila: *Severno emonsko grobišče*. Katalogi in monografije, 8. Ljubljana: Narodni muzej, 1972.
- Pleterski, Andrej; Belak, Mateja: Grobovi s Puščave nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu. *Arheološki vestnik* 53, 2002, str. 233–300.
- Pröttel, Philipp M.: Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, 35 / 1. Mainz, 1988, str. 347–372.
- Ruprechtsberger, Erwin M.: *Das spätantike Gräberfeld von Lentia (Linz). Ausgrabung Tiefer Graben/Flügelhofgasse*. Monographien Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 18. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 1999.
- Rütti, Beat: *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst 13. Augst: Römermuseum, 1991.
- Schmid, Walter: *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission*, II / 4. Wien, 1924, str. 365.
- Sedlmayer, Helga: Vici der frühen und mittleren Kaiserzeit in Noricum. Forschungen in südostnorischen Vicus am Saazkogel. *Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institut*, 41, 2006, str. 231–255.
- Shepherd, Robert: *Prehistoric Mining and Allied Industries*. Studies in archaeological science. London: Academic Press, 1980.
- Slabe, Marjan: *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem*. Vestnik, 12. Ljubljana: Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993.
- Stergar, Primož: *Hrastnik – Podkraj, analiza keramičnega gradiva iz objektov 2, 4 in 5*. Diplomsko delo. Ljubljana, 2004.
- Stieglitz, Herma: *Das Auxiliarkastell Carnuntum I*. Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institut 29. Wien, 1997.
- Strmčnik - Gulič, Mira: Antično grobišče v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. *Arheološki vestnik*, 32, 1981, str. 348–389.
- Strmčnik - Gulič, Mira: Najnovejši podatki iz Starega trga pri Slovenj Gradcu. *Arheološki vestnik*, 35, 1984, str. 185–224.
- Strmčnik - Gulič, Mira: Prazgodovinske gomile na Legnu pri Slovenj Gradcu. *Arheološki vestnik*, 30, 1979, str. 101–150.

- Strmčnik - Gulič, Mira: Skrb za izročilo preteklosti. *Ptujski arheološki zbornik* (ur. Brane Lamut). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1993, str. 481–504.
- Strmčnik - Gulič, Mira: Stari trg. *Varstvo spomenikov*, 36, 1984, str. 354–357.
- Šašel, Jaroslav: Arheologija Mežiške doline. *Svoboda*, 3, 1954, str. 67–70.
- Šašel, Jaroslav: *Colatio* kot rimska poštna postaja. *Zbornik Filozofske fakultete*, II, 1955, str. 73–81.
- Šašel - Kos, Marjeta: Between Celeia and Virunum - The Roman Inscriptions from Southern Carinthia. *Carinthia Romana und die Römische Welt: Festschrift für Gernot Piccottini zum 60. Geburtstag*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2001, str. 193–205.
- Šašel - Kos, Marjeta: Pošta v antiki. *Pošta na slovenskih tleh* (ur. Andrej Hozjan). Maribor: Pošta Slovenije, 1997, str. 18–43.
- Šemrov, Andrej: *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, IV. Kommission für Geschichte des Altertums der Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz in Numismatisches Kabinett Narodnega muzeja Slovenije Ljubljana. Berlin, 1998.
- Teržan, Biba: Pohorje – prazgodovinski rudarski revir. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2, 1989, str. 238–260.
- Teržan, Biba: Valična vas. *Arheološki vestnik*, 24, 1973, str. 660–729.
- Teržan, Biba: Zur Chronologie der hallstattzeitlichen Keramik von Poštela, Slowenien. *Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte*, 10, 1978, str. 65–69.
- Tušek, Ivan: Skupina poznorimskih grobov iz območja izkopa za stanovanjski blok B-2 v Rabelčji vasi na Ptuj. *Arheološki vestnik*, 48, 1997, str. 289–300.
- Tyers, Paul: *Roman Pottery in Britain*. London, 1996, str. 156–159.
- Ulbert, Günter: *Die römischen Donau – Kastelle Aislingen und Burghöfe*. Limesforschungen 1. Berlin, 1959.
- Velde, Bruce; Hochuli - Gysel, Anne: Correlations between Antimony, Manganese and Iron content in Gallo – roman glass. *Annales du 13e Congrès de l'AIHV*, Lochem, 1996, str. 185–192.
- Vidrih - Perko, Verena: Keramično gradivo. *Ilovice pri Vranskem*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2006, str. 86–99.
- Vidrih - Perko, Verena: Terra sigillata. *Enciklopedija Slovenije*, 13, 1999, str. 245.
- Vidrih - Perko, Verena: The Roman tile factory at Vransko near Celeia (Noricum). Part two: ceramic finds. *Acta Rei Cretariae Romanae Fautores*, 35, 1997, str. 165–172.
- Vogrin, Alenka: Arheološko najdišče Kreuh. *Celeia Antiqua*. Celje: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1991, str. 15–51.
- Vomer - Gojkovič, Mojca: Lončarsko-opekarska delavnica v rimski obrtniški četrti na Ptuj: prve ugotovitve o izkopavanjih pri ptujski bolnišnici. *Ptujski arheološki zbornik* (ur. Brane Lamut). Ptuj: Pokrajinski muzej, 1993, str. 449–479.
- Vomer - Gojkovič, Mojca: Poznorimski grobovi z grobišča pri Dijaškem domu v Rabelčji vasi na Ptuj. *Arheološki vestnik*, 48, 1997, str. 301–324.
- Zabehlicky, Henrich: Zwiebelknopffibeln als Kennzeichen von Soldaten aus spätrömischen Denkmälern. *Roman Frontier Studies*, Part III, BAR Int. Ser. 71. Oxford, 1980, str. 1099–1111.
- Zabehlicky - Scheffenecker, Susanne: Übersicht über das Fundmaterial der Grabungen 1995 und 1996 in Virunum. *Carinthia I*, 187, 1997, str. 181–198.
- Winkler, Gerhard: *Die römischen Strassen und Meilensteine in Noricum-Österreich*. Schriften des Limesmuseum Aalen 35. Stuttgart, 1985.

ROMAN SETTLEMENT OF COLATIO.

RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN 1993 AND 1996

Summary

The article discusses Roman materials recovered from the site of the Roman settlement of Colatio, present-day Stari trg near Slovenj Gradec, during protective excavations that took place in 1993 and 1996. The post-excavation analysis of recovered structures and materials has yielded some information about the ways of life in the Roman settlement. Who did the local population trade with? Did they have their own, local ceramic production and glassworks? Who were the inhabitants of the Roman Colatio? Was the local population exclusively native or did their culture blend with that of newcomers and conquerors, the Romans? The answers to all these questions may partially be provided by drawing on the archaeological finds, by drawing on the analysis of material culture, which is one of the key tasks of archaeology. Since the materials mostly include ceramic finds, I divided the ceramic materials into several typological and/or functional groups, such as fine table ceramics, common table ceramics and ceramic cookware, as well as other materials (glass, metal). Table and ceramic cookware were further divided by individual local item types; as for the rest, I took into account the established typological and item groups and completed them whenever necessary. Analogies for the aforementioned finds were abundant in nearly all local excavation sites, especially Celeia, Vransko, Virunum, Štalenski vrh, Petoviona and Emona. Some products found in Colatio originate from major production centres, such as Rheinzabern, Raetia and northern Italic workshops. Most finds date back to the second half of the 1st and the 2nd century.

During the protective excavations in Colatio, which took place in 1993 and 1996, the remains of the foundations of Roman architecture were discovered at the depth of 30 cm, which presumably belonged to a one-room dwelling house with a garden fence. There are indications that another such building once stood to the west of said house. Based on the finds and a coin of Hadrian recovered from its interior, the discovered building dates back to at least the first half of the 2nd century, and time-sensitive finds from the interior indicate that it remained in use until the end of the 2nd century. Also discovered in the top soil layers were individual finds that may be dated before the end of the 3rd and 4th century. They reveal that

Colatio retained its significance even in late Antiquity. Due to its strategic position, it served as a post station on an important road linking the basins of Celje, Slovenj Gradec and Klagenfurt/Celovec.

NAGROBNI SPOMENIKI ZAGRADA IN JUENE

MAJA KUMPREJ GORJANC*

Izveček

V članku so predstavljeni in komentirani vsi okrašeni marmorni nagrobni spomeniki v Meziški dolini in Podjuni, ki so glede na lokacijo najdbe in tipološko uvrstitev ustrezno umeščeni v prostor (gl. sliko 1). Podrobneje bo opisana tipološka razvrstitev nagrobnih spomenikov, ki na tem območju prevladujejo. Oblike spomenikov, dekorativni motivi in teme na njih ne odstopajo od splošne podobe v Noriku, ki je sprejemal vplive večinoma iz Italije preko Akvileje. Posamezne dele kompozitnih spomenikov – edikul (nagrobnih kapelic) je bilo mogoče na podlagi na njih upodobljenih figur oziroma glede na njihovo usmerjenost ustrezno umestiti na podnožja in jih tudi grafično predstaviti.

Ključne besede

Norik, Zagrad, Juena, nagrobni spomeniki, tipološka razvrstitev, dekorativni motivi in upodobitve

UVOD

V prispevku je povzeto diplomsko delo,¹ katerega namen je bil izdelati katalog in analizirati gradivo, ki sodi v specifično področje rimske umetnosti Norika. Zbrati sem morala podatke o vseh nagrobnih spomenikih s figurativno, vegetabilno in geometrično motiviko, spomenike datirati, natančno opisati, poskušati najti figuralne enakosti ali razlike, pokazati, da je po formalnih lastnostih konkreten predmet vezan na Virun (*Virunum* – Zollfeld) ali da je različen. Primerjave sem naredila z materialom iz sosednjih noriških mest, predvsem Flavije Solve (*Flavia Solva* – Lipnica) in Celeje (*Celeia* – Celje), prav tako pa tudi iz Akvileje (*Aquileia* – Oglej).

Ob mnogih že poznanih nagrobnih spomenikih sem med raziskovanjem odkrila še nekaj čisto novih; podatki o njih niso bili še nikjer objavljeni. Taka primera sta fragmenta dveh plošč s kataloško številko (KŠ)² 26³ (sl. 2: B, sl. 4), ki v reliefu prikazujeta kvadratast raster – steno iz kvadrov, značilen

---

* Maja Kumprej Gorjanc, univ. dipl. arheologinja, kustodinja, Koroški pokrajinski muzej, Glavni trg 24, SI – 2380 Slovenj Gradec, e-pošta: maja.kumprej.gorjanc@kpm.si

1 Kumprej, *Juena – nagrobni spomeniki*.

2 V nadaljevanju KŠ.

3 Fragmenta so našli leta 1965 pri obnavljanju kozolca na Poljani, ki je bil zgrajen leta

za edikule.⁴ Drug primer pa je plošča, KŠ 34⁵ (sl. 2: I, sl. 4), s profiliranimi robovoma in trapezoidasto luknjo za vezavo z drugim kamnitim blokom. Že leta 2006 smo na Prevaljah⁶ evidentirali 10 marmornih kamnov, ki so bili nekoč postavljeni pri Lahovniku in o katerih nam je do takrat bila poznana le fotografija.⁷

Z raziskovanjem sem se želela seznaniti z določenimi motivi, nosilci motivov in predvsem pridobiti celostno podobo rimske nagrobne umetnosti na jugovzhodnem delu Koroške.

LEGA JUENE IN ZAGRADA

Ceste so bile v rimskem imperiju glavni povezovalni element med posameznimi središči v pokrajini. Zidava cest je v veliko primerih spodbudila rast vasi in predvsem obcestnih postaj.⁸

Ime Juena se je ohranilo na zemljevidu antičnega imperija, t. i. *Tabuli Peutingeriana*. Juena leži ob rimski cesti,⁹ ki povezuje Virun in Celejo. Juena je postavljena na široki ravnici med Dravo in Karavankami. Sodeč po zemljevidu, je Juena od Viruna oddaljena 23 rimskih milj (34,5 km), dolžina ceste od Juene do Kolatione (*Colatio* – Slovenj Gradec) pa je 22 rimskih milj (33 km).¹⁰

Ostanki rimskega naselja Juene pričajo o najpomembnejšem antičnem središču v kulturni pokrajini Podjune. Podjuna je zmerno valovita dolina, z idiličnimi vasmi in idealnimi agrarnimi površinami. Na severu jo omejuje globoka struga Drave, na jugu pa jo zamejujeta mogočni gori Peca in Obir.

Na podlagi Glaserjevih¹¹ raziskav je bila vas (*vicus*) Juena glede na lego rimskih grobišč vzdolž rimske ceste umeščena v prostor moderne Globasnice in nekoliko zahodno od nje.

1910. Bil je sekundarno uporabljen kot oporni kamen pri kozolcu. Od leta 1990 naprej ju hrani Jože Kozlar, Poljana 28a, Prevalje.

4 Oblika kapelice, grobnice pri Rimljanjih.

5 Plošča že od nekdaj stoji pred hišo Andreje Pezdirc Vehovar (nekdanja gostilna pri Štoparju, Poljana 7, Prevalje).

6 Te plošče so uporabljene za vrtno mizo in klopi na vrtu pred hišo Alenke Sušnik (Na produ 38, Prevalje).

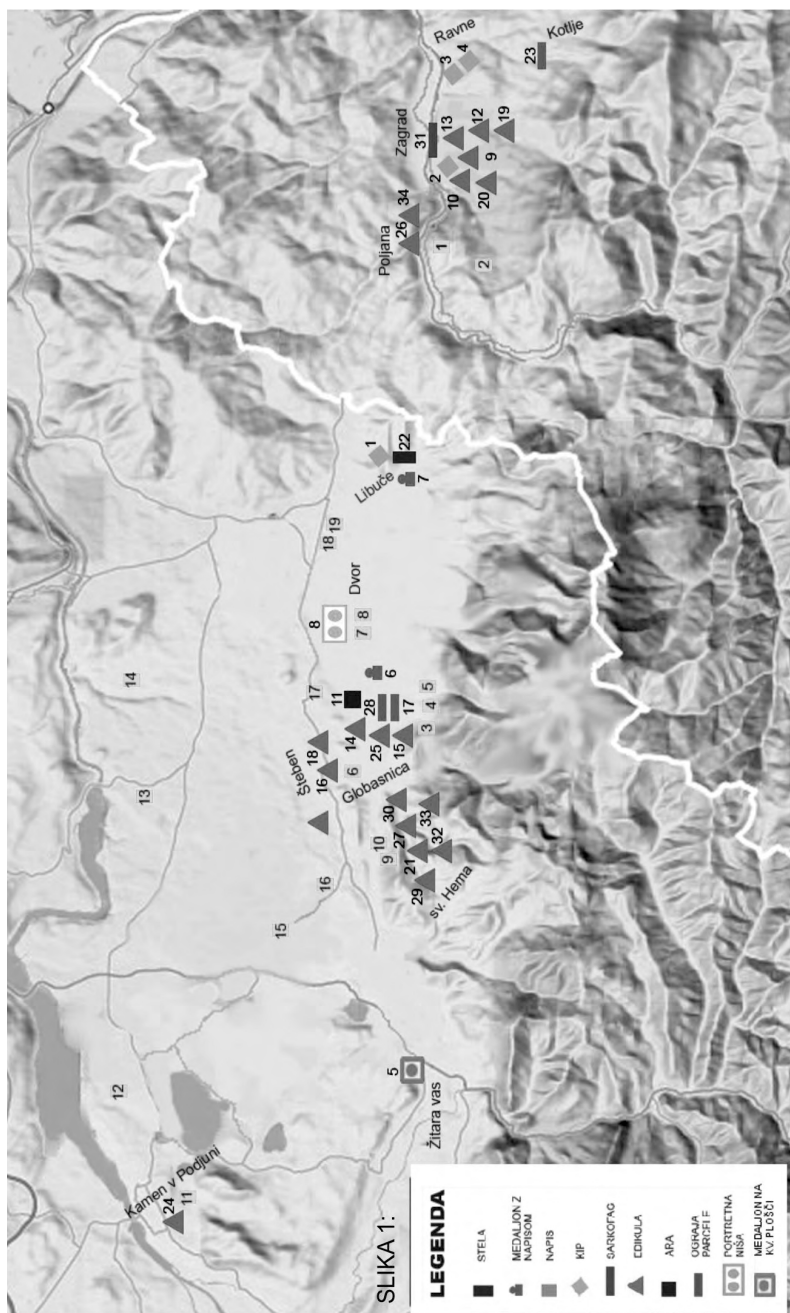
7 Djura Jelenko in Visočnik, *Rimski kamniti spomeniki*, str. 349, sl. 4; Kumprej, *Juenna – nagrobni spomeniki*, str. 201.

8 Dyson, *Community and society*, str. 125; Finnley, *Antična ekonomija*, str. 124.

9 Pahič, *Najstarejša zgodovina*, str. 19–22; Pahič, *Ravne na Koroškem*, str. 203–204.

10 Glaser, *Rimska naselbina Juena*, str. 16; Šašel Kos, *The End*, str. 203.

11 Glaser, *Rimska naselbina Juena*, str. 27–30.

Slika 1: Lega Juene in Zagrada z označenimi najdbami glede na tipološko razvrstitev.

Podobna, čeprav manjša koncentracija rimskih nagrobnih spomenikov se ob rimski cesti pojavlja v Mežiški dolini, v Zagradu,¹² ki leži nekako na sredini med Kolaciono in Jueno, in bližini le-tega. Umeščena je 16,5 km od Juene, kar ustreza obcestnim postajam (*mansio, mutatio*), ki so skrbele za neoviran promet in potnike. Glede na lego v neposredni bližini antične prometnice in oddaljenost od drugih postaj in večjih naselij bi lahko sklepali, da je tu stala taka postaja. Na tem mestu je dolina reke Meže tudi najširša. S svojimi plodnimi ravnici in terasasto oblikovanim delom pa prav tako omogoča ugodne razmere za življenje. Tudi pri izbiri mesta za grobišče je bila bistvenega pomena lega ob antičnih cestah, na mejah družinskih posesti in ob obdelovalnih površinah,¹³ saj je svet živih v antiki obstajal ob svetu mrtvih. Antična grobišča so bila locirana ob glavnih prometnih komunikacijah, kjer so s svojimi individualnimi zgodbami nagovarjala mimoidoče.

Na tem mestu bi bilo treba poudariti, da Kolaciona sodi v celejski ager (ozemlje), Juena v virunskega, za Zagrad, ki leži med obema, pa pripadnost ni jasna oziroma M. Šašel Kos¹⁴ razmišlja, da je mogoče Zagrad zadnji, ki pripada celejskemu agru, in hkrati tudi, da naj bi bil prvi, ki bi bil navezan na virunski ager.¹⁵

SEZNAM KAMNITIH SPOMENIKOV

Seznam (gl. tabelo 1) obsega korpus nagrobnih spomenikov območja Juene in Zagrada, ki so kartirani (gl. sliko 1) in razvrščeni po načinu ureditve v *Corpus Signorum Imperii Romani* (CSIR). Najprej je s kataložno številko (KŠ) predstavljena polna plastika (KŠ 1–4), sledijo ji okrogli medaljoni in portreti v nišah (KŠ 5–10), upodobitve pisarjev (KŠ 11–12), mitološki reliefi (KŠ 13–21), stela in dekorativni reliefi (KŠ 22–30) ter sarkofag (KŠ 31). Naknadno pa sem v seznam uvrstila še KŠ 32–34.

Grafična predstavitev¹⁶ (gl. sliko 2) je narejena za posamezne dele kompozitnih spomenikov. Nekaterih delov pa ni bilo mogoče ustrezno umestiti oziroma prikazati rekonstrukcije. Pri posameznih KŠ citiram še slike

12 Šašel, Zagrad pri Prevaljah, str. 15–23.

13 Dyson, *Community and society*, str. 144; Fischer, *Römische Landwirtschaft*, str. 281; Pearce et al., *Burial, Society*, str. 7.

14 Šašel Kos, *The End*, str. 203.

15 Glede na novo kartiranje in značilnosti materiala menim, da Zagrad pripada administrativnemu teritoriju Viruna (gl. Kumprej, *Luenna – nagrobni spomeniki*, str. 17–18).

16 Za lažjo predstavo in razumevanje sem barvno in grafično označila, kateremu delu

ohranjenih kamnitih spomenikov, sledi opis ohranjenega dela, nato pa je navedena vrsta spomenika. Sledi kraj, kjer je bil spomenik najden. Na koncu, kjer je to mogoče, je navedena še datacija. Če česa z gotovostjo nisem mogla opredeliti, je poleg najbolj verjetne opredelitve v oklepaju vprašaj.

Tabela 1: Seznam kamnitih spomenikov območja Juene in Zagrada.

KATALOŠKA ŠTEVILKA	GRAFIČNA PREDSTAVITEV	SLIKA	OHRANJEN DEL	VRSTA SPOMENIKA	LOKACIJA	DATACIJA
KŠ 1	/	Sl. 3	kip Venere	kip	Sp. Libuče/ Unterloibach	pozno cesarsko obdobje
KŠ 2	Sl. 2: C	Sl. 3	kip oficirja	edikula	Zagrad	od kon. 2. stol. do 1. pol. 3. stol.
KŠ 3	/	Sl. 3	kip leva	ograja nagrobne parcele	Ravne	zač. 3. stol. po Kr.
KŠ 4	/	S. 3	kip leva	ograja nagrobne parcele	Ravne	zač. 3. stol. po Kr.
KŠ 5	Sl. 2: G	Sl. 5	medaljon na kvadratni plošči	edikula	Žitara vas/ Sittersdorf	zač. 2. stol. po Kr.
KŠ 6	/	Sl. 5	medaljon z napisom	medaljon z napisom	Globasnica/ Globasnitz	zgod. 2. stol. po Kr.
KŠ 7	/	/	medaljon z napisom	medaljon z napisom	Sp. Libuče/ Unterloibach	/
KŠ 8	/	Sl. 3	portretna niša	edikula	Dvor/Hof	ok. 1. pol. 3. stol. po Kr.
KŠ 9	Sl. 2: E	Sl. 3	reliefna plošča – nadstropje	edikula	Zagrad	2. stol. po Kr.
KŠ 10	/	Sl. 3	reliefna plošča – nadstropje	edikula	Zagrad	2. pol. 2. stol. po Kr.
KŠ 11	Sl. 2: D	Sl. 5	pokončen kvader	nagrobna ara	Globasnica/ Globasnitz	kon. 1. stol. do sr. 2. stol. po Kr.
KŠ 12	Sl. 2: A	Sl. 3	reliefna plošča – podstavek	edikula	Zagrad	sred. 2. stol. po Kr.

edikule ali delu ograje nagrobne parcele določena plošča oziroma nagrobni spomenik pripada.

KATALOŠKA ŠTEVILKA	GRAFIČNA PREDSTAVITEV	SLIKA	OHRANJEN DEL	VRSTA SPOMENIKA	LOKACIJA	DATACIJA
KŠ 13	/	Sl. 3	reliefna plošča –podstavek	edikula	Zagrad	sred. 2. stol. po Kr.
KŠ 14	/	Sl. 5	strop	edikula	Globasnica/ Globasnitz	poz. 2. stol. po Kr.
KŠ 15	Sl. 2: A	Sl. 5	reliefna plošča –podstavek	edikula	Globasnica/ Globasnitz	od 1. četrt. 3. stol. po Kr.
KŠ 16	Sl. 2: I	Sl. 5	reliefna plošča –podstavek	edikula	Šteben/ St. Stefan	od 2. pol. 2. stol. po Kr.
KŠ 17	Sl. 2: F	Sl. 5	reliefna plošča	ograja nagrobne parcele	Šteben/ St. Stefan	od 2. pol. 2 stol. po Kr.
KŠ 18	Sl. 2: E	Sl. 5	reliefna plošča –podstavek	edikula	Šteben/ St. Stefan	1. pol. 3. stol. po Kr.
KŠ 19	Sl. 2: A	Sl. 5	reliefna plošča –podstavek	edikula	Zagrad	1. pol. 3. stol. po Kr.
KŠ 20	Sl. 2: A	Sl. 5	reliefna plošča –podstavek	edikula	Zagrad	1. pol. 3. stol. po Kr.
KŠ 21	Sl. 2: A	Sl. 5	arhitrav –nadstropje	edikula	Sv. Hema/ Hemmaberg	2. stol. po Kr.
KŠ 22	/	Sl. 5	reliefna plošča	stela	Libuče/ Loibach	2. stol. po Kr. ali 3. stol. po Kr.
KŠ 23	Sl. 2: F	Sl. 4	kotni steber	ograja nagrobne parcele	Preški Vrh	sred. 2. stol. – 1. pol. 3. stol. po Kr.
KŠ 24	Sl. 2: A	Sl. 4	reliefna plošča – podnožje	edikula	Kamen v Podjuni/ Stein im Jauntal	2. stol. po Kr.
KŠ 25	Sl. 2: A	Sl. 4	pilaster	edikula	Globasnica/ Globasnitz	poz. 2. stol. po Kr.
KŠ 26	Sl. 2: B	Sl. 4	dve reliefni plošči	edikula	Poljana	/
KŠ 27	/	Sl. 4	strop	edikula	Sv. Hema/ Hemmaberg	po 2. pol. 2. stol. po Kr.

KATALOŠKA ŠTEVILKA	GRAFIČNA PREDSTAVITEV	SLIKA	OHRANJEN DEL	VRSTA SPOMENIKA	LOKACIJA	DATACIJA
KŠ 28	Sl. 2: F	Sl. 4	polvalj (lorica)	ograja nagrobne parcele	Globasnica/ Globasnitz	/
KŠ 29	/	Sl. 4	konzola	edikula (?)	Sv. Hema/ Hemmaberg	/
KŠ 30	/	Sl. 4	steber	edikula	Sv. Hema/ Hemmaberg	/
KŠ 31	Sl. 2: H	Sl. 4	sarkofag	sarkofag	Zagrad	2. stol. ali 3. stol. po Kr.
KŠ 32	Sl. 2: A	Sl. 4	arhitrav	edikula	Globasnica/ Globasnitz	/
KŠ 33	/	Sl. 4	medaljon	apsidalna edikula (?)	Sv. Hema/ Hemmaberg	/
KŠ 34	Sl. 2: I	Sl. 4	profilirana plošča	edikula	Poljana	/

Označeni so tudi napisni kamni (teh sicer ne obravnavam). Na karti so označeni po naslednjem vrstnem redu (UEL = Ubi erat lupa):

Tabela 2: Seznam lokacij napisnih kamnov območja Juene in Zagrada.

	LOKACIJA	UEL id. št.
1	Poljana	/
2	Sv. Lenart na Platu	/
3	Globasnica/Globasnitz	11243
4	Globasnica/Globasnitz	11219
5	Globasnica/Globasnitz	2445
6	Šteben/St. Stefan	2453
7	Dvor/Hof	2457
8	Dvor/Hof	2446
9	Sv. Hema/Hemmaberg	2451
10	Sv. Hema/Hemmaberg	2448
11	Kamen v Podjuni/Stein im Jauntal	2372
12	Sreje/Srejach	2461
13	Kasaze/Srejach	2440
14	Vogrče/Rinkenberg	2436
15	Kokje/Köcking	2441
16	Podjuna/Jaunstein	2452

	LOKACIJA	UEL id. št.
17	Šmihel/St. Michael	2437
18	Ponikva/Penk	2434
19	Ponikva/Penk	2435

TIPOLOŠKA OPREDELITEV NAGROBNIH SPOMENIKOV

Pri tipološki razvrstitvi (gl. slika 2) sem se naslonila predvsem na delo G. Kremer.¹⁷ Avtorica je pri obravnavi antičnih grobnic v Noriku naredila podrobno tipologijo nagrobnih spomenikov s poskusi rekonstrukcij. Kot podtipe, kolikor so znani z območja Norika, loči edikule, baldahine, oltarje in stolpe, pri tem pa edikule in oltarje deli še naprej.

Posamezne dele kompozitnih spomenikov (predvsem edikul) je bilo mogoče na podlagi na njih upodobljenih figur oziroma glede na njihovo usmerjenost ustrezno umestiti na podnožja in jih tudi grafično predstaviti. Na splošno so sprednje strani podnožja v primerjavi s stranskimi večje in imajo bogatejšo dekoracijo. Celotna širina in tudi širina posameznih polj je širša kot na stranskih poljih. Večdelni ornamentalni okvirji se pojavljajo izključno na sprednjih, srednjih poljih.

Figure na sprednji strani, skrajno levo in desno, so vedno obrnjene proti sredini. Na stranicah so le-te upodobljene v smeri gibanja proti zadnji strani, vendar imajo glavo ali pa zgornji trup obrnjen proti sprednji strani. Videti je, kot da bi sprednja stran predstavljala preteklo življenje, zadnja stran pa naj bi simbolizirala bližajočo se smrt.¹⁸

V našem primeru se je ohranilo precej ostankov teh nagrobnih spomenikov, takih s figuralnim in drugim okrasom in takih, ki so del same konstrukcije.

Gradivo lahko razdelimo v naslednje osnovne skupine: stela, ara, edikula, ograja nagrobne parcele in sarkofag.

Stela

Stela je pravokotna, pokonci stoječa plošča, ki je bila opremljena z napisom. Je najpreprostejša oblika nagrobnega spomenika. Stele so bile lahko okrašene z različnimi reliefnimi upodobitvami, najpogosteje s portretom

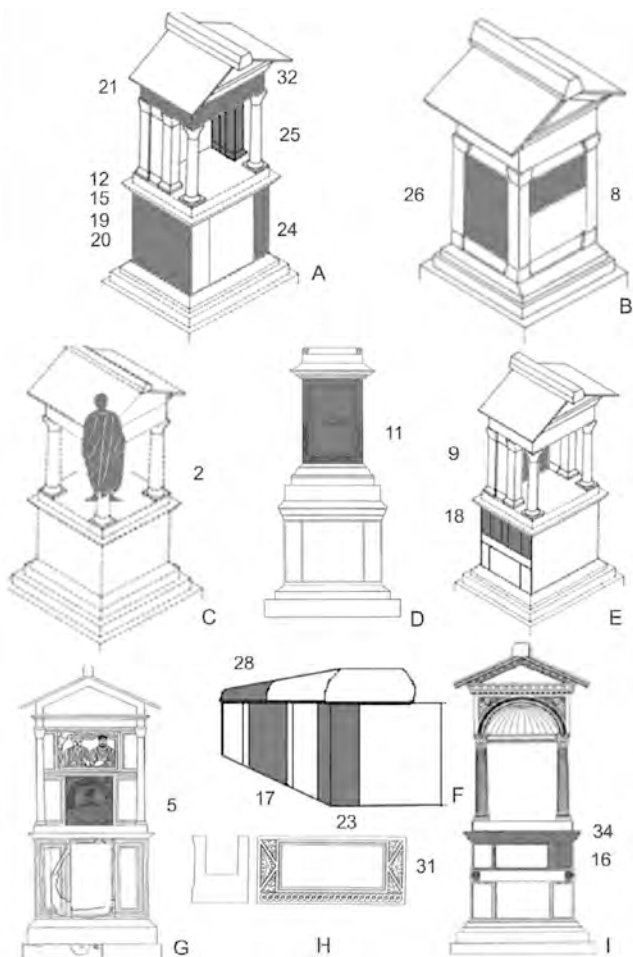
---

17 Kremer, Antike Grabbauten.

18 Prav tam, str. 378.

Slika 2: Grafična predstavitev tipološke razvrstitve nagrobnih spomenikov Juene in Zagrada.

A-edikula različica A.1.; B-edikula različica A.4. (z reliefno fasado); C-baldahin; D-ara; E-edikula različica A.1.; F-ograja nagrobne parcele, G-edikula z reliefno fasado; H-sarhofag; I-edikula različica A.1. (dva reliefna posova na podnožju). Številke predstavljajo kataloške številke (KŠ).

pokojnika. Pochmarski in Hainzmann¹⁹ manjše število ohranjenih stel v Noriku povezujeta s tem, da so bile v poznejših stoletjih manj uporabne kot gradbeni material. Najverjetneje pa na virunskem območju preprosto niso bile tako priljubljene in s tem razširjene, kakor je to značilno za Petoviono (*Poetovio*) ali Karnuntum (*Carnuntum*). Na obravnavanem območju je ohranjena samo ena nagrobna stela z reliefom rimske volkulje z dvojčkoma (KŠ 22, sl. 5).

19 Pochmarski, Hainzmann, *Steine erzählen*, str. 18.

Ara

Nagrobna ara²⁰ se v Jueni pojavi samo v enem primeru, in sicer je to ara s KŠ 11 (sl. 2: D, sl. 5). Znotraj tega tipa je zelo težko ločevati med različicami, ker se večinoma pojavljajo le posamezni deli. Le domnevno lahko te (pokončne kvadre, piramidalne zaključke oltarjev, medaljone, podstavke in podnožja) razdelimo na različice.²¹ Osnovna oblika je pokončni kvader z napisom na sprednji strani in reliefom, in sicer na levi in desni stranici. Na to obliko so se lahko dodajali različni zaključki (zaključek z dvema svitkoma, piramidalni zaključek, medaljon s portretom). Osnovna oblika je bila postavljena ali samo na stopničasti podstavek ali pa je bilo pod podstavkom dodano še podnožje, ki se je uporabljalo kot pepelnica. V našem primeru (KŠ 11, sl. 2: D, sl. 5) gre za osnovno obliko pokončnega kvadra kompozitne in ne običajne monolitne are. Ara je v antiki stala znotraj grobne parcele, ki je bila obdana z ograjo.

Edikula

Edikula je na grobiščih priljubljena forma, ki jo je uporabljala rimska elita in kaže na prisotnost premožnejših družin oziroma pokojnikov, saj so si ti lahko tak nagrobni spomenik privoščili.

To je grobna arhitektura, izdelana iz kamnitih kvadrov, katere zgornji del je oblikovan kot kapelica, ki je stala na visokem zaprtem podnožju. Definirani so bili številni tipi in variante.²² Edikule so redkokdaj v celoti ohranjene, večinoma so ohranjeni le arhitekturni fragmenti. Na grobiščih obravnavanega območja obstajajo le posredni dokazi (arhitekturni fragmenti in deli reliefov) za obstoj takšnih nagrobnih stavb.

Gradbeni elementi, ki spadajo k edikuli, so označeni s KŠ 21 (sl. 2: A, sl. 5), KŠ 24 (sl. 2: A, sl. 4), KŠ 25 (sl. 2: A, sl. 4), KŠ 26 (sl. 2: B, sl. 4), KŠ 29 (sl. 4), KŠ 32 (sl. 2: A, sl. 4), KŠ 33 (sl. 4) in KŠ 34 (sl. 2: I, sl. 4).

Dve plošči, KŠ 14 (sl. 5) in KŠ 27 (sl. 4), pripadata stropu edikule. V

---

20 Oblika grobnice, nagrobni oltar.

21 Kremer, *Antike Grabbauten*, str. 342.

22 Gabelman, *Römische Grabbauten*, str. 10–11; Hesberg, *Römische Grabbauten*, str. 121–159; Kremer, *Antike Grabbauten*, str. 217–335. Nazadnje je Kremerjeva edikule razdelila na več različic. Različica A. 1. (distilna prostilna edikula), ki predstavlja s treh strani zaprt zgornji del grobnice, se končuje s streho, katero spredaj nosita stebra. Različica A. 2. (*>>in antis<<*) je prav taka, vendar brez dveh stebrov, zaprta z vseh treh strani. Pod različico A. 3. uvršča večje grobnice z več interkolumniji. Različica A. 4. predstavlja edikulo z reliefno fasado.

enem primeru se pojavi pravokotna niša s portretom, KŠ 8 (sl. 3), katere oblika nedvomno izvira iz severne Italije in je v Noriku izrazito preprosta.²³ Predvsem zaradi moznice na zgornji strani, ki predstavlja arhitektonsko povezavo,²⁴ je najverjetneje pripadala sprednji strani edikule z reliefno fasado (različica A. 4.) ali pa edikule "in antis" (različica A. 2.). Tudi medaljon na kvadratni plošči s KŠ 5 (sl. 2: G, sl. 5) je spadal na edikulo različice A. 4.

Večji del reliefov in arhitekturnih delov pa pripada podnožju edikul, in sicer najdbe z oznakami KŠ 12 (sl. 2: A, sl. 3), KŠ 15 (sl. 2: A, sl. 5), KŠ 16 (sl. 2: I, sl. 5), KŠ 18 (sl. 2: E, sl. 5), KŠ 19 (sl. 2: A, sl. 5), KŠ 20 (sl. 2: A, sl. 5) in KŠ 30 (sl. 4). Zunanost stebrnega dela edikule predstavlja stena s pilastri s KŠ 25 (sl. 2: A, sl. 4), notranost stebrnega dela pa relief s KŠ 9 (sl. 2: E, sl. 3). Med stebri v zgornjem nadstropju so lahko bili postavljeni celopostavni kipi.²⁵ Ena izmed možnosti postavitve oficirja (*centurion*), KŠ 2 (sl. 2: C, sl. 3), bi prav tako lahko bila v notranosti stebrnega dela baldahina.

Baldahin

Pri mavzolejih z nadstropjem²⁶ je streha na štirih stebrih, v obliki baldahina. Baldahin je tako služil kot zaščita in je poudarjal kipe herojev.²⁷ V Noriku je ta oblika grobnice dokazana le na podlagi nekaj fragmentov zgornjega dela ali epistilov, za katere je značilno, da so na spodnjem delu okrašeni s sofitami in imajo oblikovano ležišče za bazo zgornjega dela. Po vsej verjetnosti sem spadata tudi arhitrav,²⁸ KŠ 32 (sl. 2: A, sl. 4), ter kip oficirja, KŠ 2 (sl. 2: C, sl. 3), ki bi lahko bil postavljen v notranosti stebrnega dela.

Medaljoni s portretom

Noriški prostostoječi medaljoni so izpeljani²⁹ iz rimskih upodobitev v ščitu (*clipeus*).³⁰ V veliki večini je medaljon okvirjen z vencem s premerom 1 m. Praviloma je ornamentalen okras prostostoječega medaljona v Noriku

23 Hudeczek, Zur Entwicklung, str. 10.

24 Kremer, Antike Grabbauten, str. 125–126.

25 Hesberg, *Römische Grabbauten*, sl. 85.

26 Gabelmann, *Römische Grabbauten*, str. 109; Kremer, Antike Grabbauten, str. 335.

27 Kremer, Antike Grabbauten, str. 355.

28 Ravno zaradi okrašene spodnje stranice s sofito z viticami palmet lahko rečemo, da gre za sprednji horizontalni *epistil* oziroma arhitrav, ki pripada ali različici edikule A.1. ali pa baldahinu.

29 Hudeczek je poskušal medaljone na stelah iz Viruna in Flavije Solve izpeljati iz severnoitalskega mesta Konkordija (*Concordia* – Portogruaro), gl. Hudeczek, Zur Entwicklung, str. 95; Pochmarski, Zum Porträtmedaillon, str. 123.

30 Schober, Die römische Grabsteine, str. 209.

lovorjev venec, ki obroblja sprednji rob kroga. To je brez izjeme pravilo v Noriku.³¹ Figuralni okras je omejen le na doprski portret umrlega.³² Večinoma so upodobljeni zakonski pari, redkeje posamezniki, še redkejši pa so medaljoni s tremi osebami.³³ Večina teh medaljonov ima na vrhu zaščitno strehico. Težko je določiti tip nagrobnega spomenika s KŠ 6 (sl. 5), glede na to, da je le-ta vzdian. Najverjetneje so bili takšni medaljoni postavljeni na visokem, masivnem podstavku neke vrste nagrobnega oltarja. V Noriku ni ohranjen noben tak primer. V celoti je znan le iz Žabnic v Kanalski dolini (Camporosso), pri čemer pa ni gotova skupna pripadnost.

Obzidana grobna parcela

Tipična predstavnica italjskih pogrebnihi običajev je grobna parcela. V provincah se je hitro razširila. Obzidane grobne parcele so kvadratne ali pravokotne oblike in med seboj razmejene z zidovjem ali rastlinjem.³⁴ Tlorisi in ohranjeni posamezni deli dokazujejo pogost obstoj ograde nagrobne parcele. Ena izmed najbolj pogostih oblik zidu nagrobne parcele je prikazana kot vrt. Zid je nižji, v notranjosti pa so stale verjetno stele, are in male edikule. Tak primer je poznan iz Pompejev,³⁵ pa tudi iz Akvileje.³⁶ Obstoj zidu nagrobne parcele dokazujejo karakteristični in ohranjeni posamezni deli (polvalji³⁷ in kotni stebri), in sicer z označbami KŠ 17 (sl. 2: F, sl. 5), KŠ 28 (sl. 2: B, sl. 4) in KŠ 23 (sl. 2: A, sl. 4). Na splošno je v 1. stoletju po Kr. okras nagrobnihi spomenikov postal bogatejši. Značilni del nagrobne ograje so tudi kipi levov v paru, postavljeni ob vhodu nagrobne parcele. Levi kot čuvaji grobov so bili zelo priljubljeni že v Italiji, še posebno v Umbriji.³⁸ Razmeroma pogosto nastopajo skulpture levov tudi v Noriku. Kremerjevi³⁹ je poznanih 30 parov levov, ki jih povezuje z zidom nagrobne parcele. Najverjetneje sta tudi »naša« leva, KŠ 3 (sl. 3) in KŠ 4 (sl. 3), del ograje nagrobne parcele. K zidu nagrobne parcele verjetno spada tudi reliefna plošča s KŠ 17 (sl. 2: F, sl. 5), na kateri je bil prvotno motiv dveh erotov,⁴⁰ ki držita girlando. Najpogosteje se omenjen

31 Prav tam, str. 182.

32 Prav tam.

33 Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 42.

34 Hesberg, *Römische Grabbauten*, str. 57.

35 Prav tam, str. 66–67, sl. 22.

36 Kremer, *Antike Grabbauten*, str. 27.

37 Marmorni polvalji s polkrožnim presekom.

38 Hesberg, *Römische Grabbauten*, str. 227.

39 Kremer, *Antike Grabbauten*, Kat. III, 2b.

40 Kremerjeva je ugotovila, da motiv dveh erotov, ki držita girlando, ni značilen za podnožja

tip grobišč pojavlja na večjih mestnih grobiščih, na podeželskih grobiščih pa naj bi takšna nagrobna arhitektura pripadala premožnejšim družinam.⁴¹

Sarkofag

V Noriku je bilo najdenih le malo sarkofagov,⁴² za katere so značilni skeletni pokopi. Mogoče je to zaradi pogostih edikul, za katere je značilna kremacija (sežig trupla). Še v 3. stoletju, ko je bil na splošno pojav skeletnih pokopov (inhumacije) obsežnejši, so le-te še nadomeščale sarkofage. Vsekakor pa je bila lokalna izdelava sarkofagov zelo majhna in docela izjemna.⁴³ Eden redkih v širšem prostoru Viruna in Flavije Solve odkritih sarkofagov je tisti iz Zagrada, KŠ 31 (sl. 2: H, sl. 4). Lahko rečemo, da s svojim specifičnim dekorativnim okrasom nima primerjav. Dekorativna elementa – pletenina in akant – sta značilna za edikule. Tako lahko primerjamo akant na stropu edikule, KŠ 27 (sl. 4), ter še akant na nekem drugem stropu iz Gröbninga⁴⁴ z akantom na sarkofagu. Prav tako je pletenina dekorativni okras na arhitravih edikul.

UPODOBITVE NA NAGROBNIH SPOMENIKIH

Na nagrobnih spomenikih se vedno prepleta tako dekorativna kot simbolna vsebina motiva, zato je nagrobnik relikv takratne predstave o smrti in življenju po njej. Tudi najbolj preprosti znaki na grobu so lahko izraz najglobljih razmišljanj o človekovi podobi po smrti.⁴⁵ Znotraj obravnavanega korpusa (sl. 3, 4 in 5) so posamezni motivi, in sicer živalski, arhitekturni in rastlinski. Opažamo pa tudi nagrobnike z mitološkimi simboli.

Dionizični prizori

Rimljani so si ustvarili dionizični svet z vedrim Dionizom, njegovimi ženskimi spremljevalkami menadami in moškimi spremljevalci satiri. Poleg satirov in menad so spremljevalci tudi sileni. Načeloma se v Noriku pojavljajo

---

nagrobnih spomenikov, in pravi, da v Noriku še ni bil dokazan relief, ki bi pripadal podnožju edikule in bi bil tako velik in brez okvirja. Ohranjena velikost KŠ 17 je 1,17 m x 0,96 m.

41 Pahič, *K pred-slovenski naselitvi*, str. 212; Zatovič, *Population and economy*, str. 42; Šoberl, *Smrt med mestom*, str. 22.

42 Bolj bogata s sarkofagi je Panonija, tako v svojem južnem pasu kakor ob Dravi s Ptujem na zahodu in vzdolž celotnega limesa ob Donavi, gl. Kastelic, *Simbolika mitov*, str. 151.

43 Kastelic, *Simbolika mitov*, str. 154.

44 UEL id. št. 600.

45 Kastelic, *Simbolika mitov*, str. 108; Skalerič, *Motivi na emonskih*, str. 10.

Slike 3, 4, 5: Obravnavan korpus nagrobnih spomenikov Juene in Zagrada prikazan slikovno in označen s kataloško številko.

figure iz dionizičnega spremstva (*thiasos*) le posamično – vsak na svojem reliefu prikazujejo zanesenost, strast in simbolno sporočilo.⁴⁶

Z obravnavanega območja sta znani menadi, KŠ 14 (sl. 5) in KŠ 18 (sl. 5). Na prvem reliefu (KŠ 14) je upodobljena gola menada s tirsom v desnici, timpanonom v levici in polkrožno vihrajočo oglavnico nad seboj. Tirs je palica iz grške mitologije, nosile so ga menade, redkeje satiri. Palica naj bi simbolizirala steblo velikega janeža (*ferrula communis*), ki je bil okronan s pinijevim storžem ali bršljanom. To kaže na Dioniza.⁴⁷ Na drugem reliefu (KŠ 18) pa je upodobljena menada s pogledom nazaj, njeni roki pa sta dvignjeni nad glavo in z njima udarja skupaj z dvema cimbalama. Tudi ona je pripadnica Dionizovega kulta, ki je simbol srečnega onostranstva.

Satiri so upodobljeni v plesočem, škarjastem koraku, ki je vzet iz repertoarja dionizičnih figur. Glavo imajo obrnjeno izrazito nazaj, tako da gibanje za trenutek deluje mirujoče. V rokah držijo različne atribute, košaro s sadjem, palico, na kateri je ponavadi navezana culica, in vinogradniški nož. K tej skupini bi uvrstila tudi satirja s KŠ 15 (sl. 3) oziroma figuro mlajšega moškega, ki bi lahko predstavljal alegorijo poletja. Ta satir koraka proti desni, na levem ramenu in podlahti nosi veliko pleteno košaro s sadjem. Ta se povezuje z atributi s sarkofagov z letnimi časi.⁴⁸ Po vsej verjetnosti, glede na primerjave,⁴⁹ v spuščeni desnici drži trtnik (*falx*) – nož za obrezovanje trte.

Nimfe

Nimfe so bile čaščene pogosto v naravi, še posebej pri izvirih, jamah in vodnjakih.⁵⁰ Predstavljene so tudi na reliefih, še zlasti v nimfejih, njim posvečenih kapelah in svetiščih ob termah. Norik, Panonija in celinske dežele so bile daleč od morja, zato so upodobitve nimf redke.⁵¹ Eden izmed najbolj znanih reliefov nimf je iz nimfeja v Varaždinskih Toplicah (*Aquae Iasae*), kjer so upodobljene tri nimfe. Iz virunskega prostora je poznanih malo upodobitev nimf. Ena izmed takšnih je kip ležeče nimfe iz term v Virunu,⁵² ki jo nekateri opisujejo kot spečo menado,⁵³ vendar če jo primerjamo s tipom

46 Kastelic, *Simbolika mitov*, str. 390.

47 Tsochos, *Thyrsos*, str. 526.

48 Pochmarski – Nagele, *Die Dionyschen Reliefs*, str. 196.

49 Pochmarki – Nagele, *Die Dionyschen Reliefs*, kat. 50–69.

50 Käppel, *Nymphen*, str. 1071–1072.

51 Kastelic, *Simbolika mitov*, str. 267.

52 Prav tam.

53 UEL id. št. 8584.

speče *Ariane endormie*⁵⁴ (št. 9a), lahko z gotovostjo govorimo o nimfi ob izviru. Nimfa iz Zagrada, KŠ 13 (sl. 3), je po svoji obliki zelo specifična. Levico ima dvignjeno nad glavo in z njo podpira spodnji del amfore, ki je obrnjen navzdol, z desnico amforo drži za ročaj. Še najbolj spominja na marmorni kip B. Cellinija⁵⁵ (1500–1571) iz Firenc (*Loggia dei Lanzi*). Upodobil je vodno nimfo z vrčem. Sama prototipa takšne nimfe nisem našla, lahko pa sklepam, da je kipar, ki je oblikoval nimfo iz Zagrada, najverjetneje delal po kakšni predlogi, mogoče tudi slikarski.

Eroti

Genij oziroma erot je eno najstarejših in najpomembnejših božanstev rimske religije. Vse od cesarske dobe naprej je postal najbolj priljubljen okras na rimskih nagrobnih spomenikih.⁵⁶ Iz klasične antike je genij smrti prešel v zgodnjekrščansko ikonografijo kot angel smrti. Posebno še v renesansi, klasicizmu in historičnih časih 19. in 20. stoletja so ga na nagrobnih spomenikih vedno znova upodabljali. Na današnjih pokopališčih lahko te žalujoče krilate dečke srečamo vsepovsod.⁵⁷

Eroti so tesno povezani z dionizičnim mitičnim ciklusom in se v Noriku na nagrobnih reliefih pogosto pojavljajo. Motiv žalujočega erota je v Norik prišel iz Akvileje.⁵⁸ Eroti predstavljajo *tempora anni* in s tem večno nastajanje in minevanje.⁵⁹ Pogosto so upodobljeni lebdeči, plesoči in držeč girlando. Vendar so najpogosteje upodobljeni žalujoči eroti,⁶⁰ ki pozivajo k mirnemu razmišljanju in spominjanju ob grobu. Na nagrobnih spomenikih se pojavljajo v značilni stereotipni drži.⁶¹ Njihov najpomembnejši atribut je plamenica. Ugasnjena plamenica je simbol prelomljene življenjske luči. Na nagrobnih reliefih iz Viruna so žalujoči eroti praviloma upodobljeni s spuščeno plamenico, takšen je erot iz Globasnice s KŠ 18 (sl. 5). Obstajajo pa tudi redke

---

54 Kyrkou, Nymphai, str. 858, št. 9a.

55 <http://cgi.ebay.at/Skulptur-Quell-Nymphe-mit-Wasserurne-Replik-Kunstguss;Kumprej,Iuenna-nagrobni-spomeniki>, sl. 57.

56 Schober, Die römische Grabsteine, str. 213.

57 Kolšek, Die Todesgenien, str. 141.

58 Prav tam; Walde, *Im Herrlichen Glanze*, str. 117.

59 Diez, Genius, str. 10.

60 Diez, Genius, str. 10; Kolšek, Die Todesgenien, str. 139; Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 117.

61 Glava je položena na ramo, ena roka je položena čez prsi k drugi rami, podpirajo pa se na plamenico, katere goreči del je obrnjen tako, da ugaša, gl. Kolšek, Die Todesgenien, str. 140; Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 119.

izjeme, kjer je upodobljen erot z dvignjeno plamenico, ki hiti proti desni, KŠ 16 (sl. 5). V enem primeru pa se pojavi erot z girlando iz sadežev in cvetov, KŠ 17 (sl. 5), ki je simbol za obilje, bogastvo v posmrtnem življenju.⁶² Ti eroti so vedno upodobljeni goli in v paru napenjajo debelo girlando. Poleg erotov, ki so tesno povezani s smrtjo, grobom in žalovanjem, pa se redko, a vendar, pojavljajo tudi eroti z različnimi predmeti.⁶³ Prototipa tega erota sta na vazi *Loutrophoros*, kjer je erot upodobljen sedeč in v roki drži skrinjico s koničastim pokrovom⁶⁴, in na apulskem skifosu, kjer je upodobljen stoječ z na pol odprto skrinjico v roki.⁶⁵ Waldejeva⁶⁶ meni, da tak erot nadomešča služabnico, ki v rokah drži skrinjico z nakitom oziroma različnimi lepotilnimi pripomočki za gospodarico.

Pri erotih ločimo dve obliki, ki nam pomagata natančneje datirati posamezni relief: erote z otroško postavo, KŠ 16 (sl. 5) in KŠ 17 (sl. 5), ki so manjši in bolj čokate postave, in erote z vitko, iztegnjeno, mladeniško postavo (KŠ 18 in 19). Za datacijo otroškega erota je predlagana datacija⁶⁷ od sredine do poznoantoninskega časa (161–192 po Kr.), mladeniški eroti pa se datirajo po tem času, še posebej pa v severski čas (193–35 po Kr.).

Atis

Eden izmed kulturnih simbolov, ki kaže na jasen dokaz pripadnosti orientalski religioznosti, je Atis.⁶⁸ Pripada frigijskemu krogu boginje Kibeles. Na nagrobnihih spomenikih je upodobljen kot simbol za smrt in ponovno vstajenje. Atis se v našem primeru pojavi v sestavljeni kompoziciji skupaj z erotom s KŠ 19 (sl. 5). Predstavlja kult vzhodnih božanstev. Ta sestavljena kompozicija oziroma prototip se pojavi na freski⁶⁹ iz Pompejev, kjer Atis stoji s prekržanimi nogami pod drevesom in v levici drži pastirsko palico (*pedum*). Njegova sporočilnost je krogotok časa in s tem večno vračanje v novo življenje in cvetenje po fazi dozorenja in smrti⁷⁰. Na nagrobnikih je simbol žalovanja za pokojniki. V principu enako sporočilo kot Atis nosijo

62 Toynbee, *Death and Burial*, str. 44.

63 Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 119; Kumprej, *Iuenna – nagrobni spomeniki*, sl. 43–45.

64 Blanc, *Eros*, str. 894.

65 Prav tam, str. 898, št. 557.

66 Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 120.

67 Pochmarski, *Severische Relief*, str. 136.

68 Vermasseren, *Attis*, str. 22; Baudy, *Attis*, str. 248.

69 Vermasseren, *Attis*, str. 45, št. 435.

70 Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 143.

letni časi. Ta motiv personifikacije štirih letnih časov se na območju Juenne pojavi le v enem primeru na stropu edikule, KŠ 14 (sl. 5), skupaj z menado. V dveh ločenih medaljonih sta prikazani glavi, personifikaciji letnih časov – Jeseni in Zime.

Rastlinski motivi

Rastline, vitice, cvetovi, listi in sadeži so v rimski umetnosti uporabljeni kot dekorativni element in igrajo pomembno vlogo tudi v rimski nagrobni umetnosti. Poleg naravne funkcije okrasa lahko imajo rastline v funerarnej umetnosti tudi globlji pomen. Simbolizirajo rast in uspevanje ter s tem tolažijo in dajejo upanje v življenje v onostranstvu. Oznanjajo moč in novo rast, tako kot rastlina s svojim stalnim obnavljanjem simbolizira življenje. Bližnji sorodniki so ob prazniku cvetja, *Rosalia* ali *Rosaria*,⁷¹ ki je bil maja in junija, prinesli na grob umrlega vrtnice. Te pa so na grobnicah upodobljene tudi v kamnu. Tako se pojavi rastlinski ornament rozete, KŠ 27 (sl. 4), bršljana, KŠ 15 (sl. 5), in vinske trte, KŠ 18 (sl. 5). Pri ari, KŠ 11 (sl. 5), je v dekorativnem okvirju napisnega polja upodobljen čašasti list akanta, iz katerega levo in desno potekata prepletajoči se vitici akanta s cvetovi. Na stranskih stranicah, v okvirnem polju, omenjene are se pojavi okras z motivom rastlinskega kandelabra. Nadalje so odprti čašni listi na stropu edikule s KŠ 27 (sl. 4), primerljivi s prav tako shematično izdelanimi podobnimi listi na sarkofagu, KŠ 31 (sl. 4). Tudi motiv girlande sodi v skupino rastlinskega okrasa. V našem primeru je najverjetneje upodobljena girlanda s sadeži, KŠ 17 (sl. 5). Kot simbolni okras je bila uporabljena tudi zimzelena rastlina lovor, ki je povezan s simboliko nesmrtnosti. S tem okrasom so vedno okrašeni robovi medaljonov, kakor lahko vidimo v dveh primerih, KŠ 5 (sl. 5) in KŠ 33 (sl. 4). Lovor je posvečen Apolonu in je simboliziral nesmrtnost, pridobljeno z zmago, zato so iz njegovega listja pletli vence.⁷² Medaljoni, ki so bili uokvirjeni s prepletenim vencem iz lovorja, so najverjetneje še bolj simbolizirali nesmrtnost upodobljenega pokojnika.

Živalski motivi

Znotraj živalskega okrasa se na obravnavanem območju pojavijo figurice morskih prizorov, lev ter volkulja z Romulom in Remom. Slednja se z dvojčkoma pojavi na podnožju stele s KŠ 22 (sl. 5). V tej kombinaciji sta simbol

71 Toynbee, *Death and Burial*, str. 63.

72 Chevalier, Gheerbrant, *Slovar simbolov*, str. 328.

za premaganje smrti. To je ena izmed najbolj uporabljenih tem iz rimskega mitološkega sveta. Motiv *lupe romane*⁷³ simbolizira mesto Rim, večno mesto (*urbs aeterna*), in s tem večnost in neumrljivost, za posameznega človeka pa je izraz upanja. Vedno podobno postavljena scena volkulje z dvojčkoma je dejansko grb rimskega cesarstva in je pogosto upodobljena predvsem na orožju, na vojaških oklepih, čeladah in ščitnikih za nogo, na praporih čet in v funerarni umetnosti v Italiji, močno romanizirani Galiji in Germaniji, Donavskem prostoru in v severnobalkanskih provincah.

Lev je v antiki veljal za imenitno, močno in divjo žival. Z mestnega območja Viruna so znani trije⁷⁴ levi, izdelani v polni plastiki, še dva sta z Raven, KŠ 3 (sl. 3) in KŠ 4 (sl. 3). Zelo podoben prej omenjenima levoma pa je kip leva iz Rottenburga.⁷⁵

Med morskimi figurami se pojavljata hipokamp ter delfin. Morska bitja so na splošno simbol za najpomembnejši življenjski element – vodo in tako lahko ponujajo tudi upanje na življenje v onostranstvu. Hipokamp je povezan z Dionizovim spremstvom. Je mitološki prebivalec morskega sveta.⁷⁶ Upodobljen je na arhitravu s KŠ 21 (sl. 5).

Del resničnega morskega sveta pa ponazarjajo delfini, ki so simbol odrešitve umrlih, in predstavljajo upanje na srečno in večno posmrtno življenje.⁷⁷ Nekateri raziskovalci menijo, da so delfini, ki so upodobljeni z glavo navzdol, kakor da bi se potapljali, simbol smrti, saj izginejo v nedoumljivo globino morij. Na drugi strani pa lahko ugotovimo, da so pretežno upodobljeni z glavo navzdol, ker naj bi tako njihovo šaljivo skakanje v zrak in nato eleganten potop v vodo kiparji želeli le umetniško prikazati.⁷⁸ Na obravnavanem območju se ta priljubljen lik pojavi na delu nagrobne ograje, KŠ 23 (sl. 4), in v vogalih okrog medaljona na stropu plošče, KŠ 14 (sl. 5).

Služabniki – pisarji

Služabniki in služabnice so mogoče najpogosteje upodobljena tema noriške nagrobne umetnosti. Celopostavne figure služabnikov in služabnic

---

73 Schauenburg, *Die Lupa Romana*, str. 289; Palágyi, *Landschaftsbilder*, str. 481; Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 132.

74 Arnoldstein (UEL id. št. 2192 in 2193); Lendorf (UEL id. št. 11238); Gurnitz (UEL id. št. 11353).

75 UEL id. št. 7732.

76 Kastelic, *Symbolika mitov*, str. 266.

77 Jobst, *Römische Grabdenkmäler*, str. 272; Schober, *Die römische Grabsteine*, str. 164.

78 Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 181.

se najpogosteje pojavljajo na stelah in pri nagrobnih arah na obeh stranskih ploskvah. So fenomen Norika, pri čemer pa v južnem Noriku prevladujejo. Na noriških nagrobnih spomenikih se poleg pisarjev pojavljajo tudi različni drugi tipi služabnikov, in sicer z različnimi atributi.⁷⁹ Služabniki se ne pojavljajo le na stranicah ar, KŠ 11 (sl. 2: D, sl. 5), kakor je značilno za Flavijo Solvo, ampak so tudi na reliefih edikul. Tak primer je pisar iz Zagrada, KŠ 12 (sl. 2: A, sl. 3). Služabniki (tudi služabnice), ki so se pojavljali na nagrobnih spomenikih, ne predstavljajo resničnih oseb, ampak so samo simbol gospodinjstva neke družine, zato so upodobljeni vedno v enakih oblačilih in pozah, KŠ 11 (sl. 5) in KŠ 12 (sl. 3). »Naša« pisarja držita nogo na posodi za akte (*capsa*) in z odvitim svitkom (*volumen*), položenim čez desno nogo, zapisujeta neposreden narek svojega gospodarja. Ohranjen relief pisarja iz Gospe Svete⁸⁰ (Maria Saal) prikazuje prvotno podobo pisarjev.

Obstaja več razlag o pisarjih. V zadnjem času pa je najbolj prepričljiva teza E. Walde,⁸¹ da pisarji niso več dokaz za visoko izobrazbo ali znak obvladovanja branja in pismenost, ampak jih je treba razumeti samo kot simbol ukazovanja gospodarja. Predstavljajo status, dolžnost pokojnika in njegov vpliv. Imajo pa tudi simbolni pomen, saj naj bi prebivalci celotnega rimskega imperija združevali svoj družbeni položaj z moralnimi in državljanskimi vrlinami, kot so *fides* – zvestoba, *clementia* – človeški odnos do podrejenih, *iustitia* – pravičnost in kot najvišja *virtus* – krepost, ki je hkrati tudi *pietas* – spoštljiv odnos do bogov in države.⁸²

Portreti

Portreti pokojnikov so upodobljeni v obliki doprskih, KŠ 6 (sl. 5), doprskih, KŠ 8 (sl. 3) in KŠ 5 (sl. 5), celopostavnih portretov, KŠ 9 (sl. 3), ali kot kipi, KŠ 2 (sl. 3). Moški portreti so upodobljeni v togi, KŠ 9 (sl. 3), ali plašču (*sagum*), KŠ 8 (sl. 3). Toga je najbolj tipično rimsko oblačilo in hkrati znak rimskega državljanstva.⁸³ V obdobju cesarstva so togo nosili vsi svobodni rimski državljanji. Pripadniki nižjih slojev so jo, zaradi njene nepraktičnosti pri vsakdanjih opravilih, nosili samo ob praznikih in slavnostnih priložnostih. Podobno je bilo tudi zunaj Rima, na podeželju in v provincah, kjer ni

79 Piccottini, *CSIR Ö III/3*, str. 149; Öllerer, *Die Darstellung*, str. 256.

80 UEL id. št. 964.

81 Walde, *Noch einmal*, str. 342; Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 67.

82 Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 73.

83 Wilson, *The clothing*, str. 36; Šajn, *Rekonstrukcija oblačil*, str. 10.

bila nikoli, z izjemo visokih rimskih uradnikov v kolonijah in municipijih, v splošni rabi. Kot vsaka obleka se je tudi toga skozi čas razvijala in spreminjala. H. R. Goethe⁸⁴ se je v svoji monografiji ukvarjal s tipologijo in kronologijo privatnih in uradnih portretov, stenskih slikarij, reliefov iz Italije in provinc. Toge je razdelil na osnovi upodobitve rimskih cesarjev na osnovne tipe (A–D), le-te pa še na več različic.

Sagum je najbolj običajna obleka, v kateri so upodobljeni portreti moških. Plašč je bil zadaj daljši, segal je približno do sredine meč in se ga je v primeru slabega vremena lahko potegnili tudi čez glavo. Za časa vlade Karakale naj bi v provincah Norika in Panonije postal sagum uniformno oblačilo rimskih legionarjev.⁸⁵ Sprva je imel nasprotni pomen kot toga,⁸⁶ povezovali so ga z vojsko v tolikšni meri, da je postal simbol vojne, medtem ko je bila toga simbol miru.

V srednjeseverskem času pa naj bi sagum prevzelo tudi civilno prebivalstvo, tudi avtohtonega porekla.⁸⁷ Malo je verjetno, da gre za domačo nošo, ampak za splošno uveljavljeni vojaški plašč na civilnem področju vse od časa Karakale (212–217 po Kr.) dalje. Pod sagumom se nosi tunika z dolgimi rokavi (*tunica manicata*), ki je običajna na civilnem in vojaškem področju v 3. stoletju po Kr.⁸⁸ Vsi upodobljeni moški držijo v rokah svitek, ki je tudi na splošno najpogostejši atribut. O njegovem pomenu obstaja več razlag, a v zadnjem času velja za najverjetnejšo in najprepričljivejšo teza E. Walde;⁸⁹ ta vidi v svitku dokument višjega položaja neke osebe v zasebnem življenju, ki ga imajo lahko le pravi rimski državljani, ali pa možnost opravljanja neke službe v javnem življenju.

Moški portret v sagumu je na obravnavanem območju le eden, KŠ 8 (sl. 3). Njegova upodobitev kaže na mojstrsko in na tem območju neznačilno provincialno delo.⁹⁰ Pod sagum, ki ga na desnem ramenu spenja diskasta fibula, mož nosi tuniko z dolgimi rokavi. O. Harl ta relief uvršča v skupino vojaških reliefov, natančneje v skupino vojakov z gladkim robom saguma.⁹¹

---

84 Goethe, Studien zur römischen Togadarstellung.

85 Wilson, *The clothing*, str. 105.

86 Pochmarski, Zum Porträtmedaillon, str. 101.

87 Pochmarski, Zur Datierung, str. 101; Pochmarski, Zum Porträtmedaillon, str. 131.

88 Ubl, Waffen und Uniforms; Bonfante Waren, Roman Costumes, str. 614.

89 Walde, Noch einmal zur Büchrolle, str. 324; Walde, *Im herrlichen Glanze*, str. 66–71.

90 Piccottini, Römische Nischenporträtfragment, str. 12–13.

91 Harl, Die Donauräume, str. 359, tab. 6, sl. 6.

Najverjetneje pa ta predstavlja le polcivilno obleko vojaka (sagum in tunika), ki ni pripravljen na boj.

Kip oficirja, KŠ 2 (sl. 3), pa mogoče že pooseblja vojaško sfero. Za kip je značilna mogočna drža, ki pa jo opažamo tudi pri "noriškem vojaku"⁹² iz Celeje. Vendar pa so primeri, kjer so bili celopostavni portreti vojakov upodobljeni na zasebnih nagrobnikih. Tak primer je stela iz 3. stoletja po Kr. iz Dobrne, kjer je oficir⁹³ prikazan v polni postavi, bojni opremljen, z velikim ščitom in dolgim mečem v nožnici ter centurionsko palico (*vitis*) v desnici. Iz Flavije Solve sta prav tako znana upodobljena celopostavna vojaka na reliefu, ki pripada edikuli.⁹⁴ Po mnenju A. Schoberja⁹⁵ orožje opredeljuje pokojnika kot aktivnega vojaka. V našem primeru je portretiranec upodobljen brez centurionske palice (*vitis*), ki naj bi opredeljevala njegov čin.⁹⁶ Kip iz Zagrada je, če že ne drugače, zaradi podobnih resastih pramenov ter oklepa s poudarjenimi mišicami primerljiv z vojakom⁹⁷ iz Lorcha v bližini Ennsa (*Lauriacum*), ki je datiran v severski čas.

Portreta žensk sta zastopana v dveh primerih, KŠ 6 (sl. 5) in KŠ 9 (sl. 3). V prvem je ženska upodobljena doprsno v medaljonu. Na glavi ima le *modius*, tipično domače keltsko pokrivalo,⁹⁸ ki je značilno za Virun. Zaradi slabe ohranjenosti pri drugi ženski ni mogoče opredeliti oblačil.

Idealna plastika

Samo kip Venere (*Venus*), KŠ 1 (sl. 3), je najverjetneje kot idealna plastika bil del opreme neke bogate vile, čeprav Venera iz Nove Cerkve⁹⁹ kaže, da se lahko pojavi le-ta tudi v funerarnem kontekstu.

Kip kaže ploščato izdelavo. Glava je bila prvotno obrnjena k levi rami in je v skladu z nagnjenostjo telesa. Skorajda čisto ravno oblikovana linija desne strani telesa daje figuri močan izraz. Noge so postavljene tesno skupaj. Drža rok je enaka kot pri Afroditu št. 667.¹⁰⁰ Plašč je spredaj pod boki zavezan,

---

92 Kastelic, *Simbolika mitov*, str. 144.

93 Kastelic, *Simbolika mitov*, str. 175; UEL id. št. 3598.

94 Pochmarski, Hainzmann, *Steine erzählen*, št. 7, sl. 5.

95 Schober, *Die römische Grabsteine*, str. 177.

96 Jevremov, *Vodnik*, str. 44; Kastelic, *Simbolika mitov*, str. 165.

97 Piccottini, *CSIR Ö III/2*, št. 23.

98 Geramb, *Die norisch – pannonische Tracht*, str. 192; Jantsch, *Norische*, str. 69; Garbsch, *Die norisch-pannonische*, str. 17.

99 Kremer, *Antike Grabbauten*, Kat I, 66.

100 Delivorrias, *Aphrodite*, str. 67; št. 667, 66.

njegove gube so izdelane paralelno. Egger¹⁰¹ meni, da je upodobljena boginja, ki si po kopanju ureja lase. Sama pa menim, da gre za tip poloblečene Venere, in sicer tipa *Venus Anadyomene* št. 81¹⁰² ali pa št. 84.¹⁰³

V primeru, da kip Venere, KŠ 1 (sl. 3), obrnemo zrcalno, je postava s skoraj čisto ravno linijo (sedaj leve strani), kjer ustreza tudi položaj prsi, podobna postavi nimfe iz Zagrada, KŠ 13 (sl. 3). Kip Venere, KŠ 1 (sl. 3), je bil najden v Sp. Libučah, kjer naj bi obstajala vasica ali pa podeželska kmetija, imenovana vila rustika (*villa rustica*).¹⁰⁴

NASELBINA V ZAGRADU

Ob pregledu zbranih, tako ali drugače okrašenih, nagrobnih spomenikov ugotovimo, da gre v Zagradu za bogatejše nagrobne spomenike. Razkošnost je bila seveda povezana z ekonomskim položajem družbenega sloja, iz katerega je pokojnik izhajal.

Svetova živih in mrtvih sta bila v antiki tesno povezana tako na geografski kot simbolni ravni. Interakcija med mrtvimi in živimi je bila identična v mestu in na podeželju. Zelo bistvenega pomena je bila izbira lege podeželskih grobišč. Prioritetne lokacije grobišč so bile ob antičnih cestnih komunikacijah in na mejah družinskih posesti.

Dejstvo je, da Zagrad leži ob antični cesti na sredini med Kolaciono in Jueno. Umeščen je na razdalji 16,5 km od njiju, kar ustreza obcestnim postajam (*mansio*,¹⁰⁵ *mutatio*¹⁰⁶), ki so skrbele za neoviran promet in potnike. Mogoče je, da je v Zagradu obstajalo manjše središče, naselbina, v katerem je bil tudi mansio, v bližini pa je bila mogoče ena ali več vil (*villa rustica*).

O pomembnosti Zagrada bi govorila najdba sarkofaga in delov edikul, ki so tipični nagrobni spomeniki podeželskih elit. Gre za ostanke značilnih družinskih grobnic tipa Šempeter, ki so bile postavljene znotraj obzidanih grobnih parcel, katerih lastniki so bili dokaj premožni prebivalci, kakršne poznamo npr. na podeželskem grobišču *Santicuma* (Beljak/Villach).¹⁰⁷

---

101 Egger, *Führer*, sl. 20.

102 Schmidt, *Venus*, str. 147; št. 81, 137.

103 Prav tam.

104 Šašel Kos, *The End*, str. 204.

105 Počivališče s prenočišči.

106 Postajališče, kjer se je zamenjala vprega.

107 Piccottini, *Römerzeitliche*, str. 9–45; Piccottini, *Die Römer*, str. 154–159.

Dejstvo je, da moramo ob enem ali več grobiščih v bližini pričakovati antični zaselek ali nek drug naselbinski kompleks. Odsotnost naselbinskih ostankov bi lahko bila posledica delovanja reke Meže skozi čas.

Vzajemni prostorski odnos je med naselbinami in grobišči na splošno slabo dokumentiran. V primeru, da odkrijemo vilo rustiko ali drug tip naselbine, redkokdaj odkrijemo njima pripadajoče grobišče ali obratno; če je odkrito grobišče, ne poznamo pripadajoče naselbine.

Čeprav naj bi bila antična podeželska grobišča sicer od pripadajočih naselbin oddaljena od 100 do 400 m.¹⁰⁸ Pokopi, ki pripadajo vilam rustikam, so običajno ležali še bližje, praviloma zunaj ograjenega dvorišnega dela.¹⁰⁹

Skupaj z bogato podeželsko aristokracijo moramo v Zagradu predvidevati tudi druge prebivalce, zato lahko sklepamo na grobišče večjega obsega. Za potrditev naselbine s pripadajočim grobiščem, na katerem je bil tudi *mansio*, bi bilo sicer treba raziskati širše območje Zagrada, če je to sploh še mogoče, in najti naselbinske sledi, tako bivalne kot gospodarske (kamnite temelje, opeko, centralno kurjavo, tlak, kovinske in keramične najdbe). Šele pregled večjih površin bi lahko prinesel pozitivno potrditev, kakor so v zadnjem času v Sloveniji podobne raziskave odkrile antična naselbinska jedra skupaj s pripadajočimi grobišči.¹¹⁰

Kratice

CSIR: *Corpus Signorum Imperii Romani* – Corpuse der Skulpturen der römischen Welt

LIMC: *Lexicon iconographicum mythologiae classicae*, Artemis Verlag Zürich/München, Bern

UEL: *Ubi erat lupa*

Viri in literatura

Baudy, Gerhard: *Attis. Der neue Pauly*, 2, 1997, str. 248.

Blanc, N.: *Eros, Amor. LIMC, III/1*, 1986, str. 894–898.

Bonfante Warren, Larissa: *Roman costumes. A Glossary and Some Etruscan Derivations. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt I*, 4, Berlin-New York, str. 584–614.

Chevalier, J. in A. Gheerbrant: *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006.

Delivorias, Angelo: *Aphrodite. LIMC, II/71* 76; *LIMC, II/2* 66, str. 67; št. 667, 66.

Diez, Erna: *Genius mit Gebrochenen Flügel. Sonderdruck aus den Jahreshften des Österreichischen archäologischen Institutes Band L.*, 1972–73. Wien, 1973.

---

108 Fuchs, *Römische Hügelgräber*, str. 87, 97.

109 Horn, *Die Römer*, str. 295.

110 Draga pri Beli cerkvi, Ribnica na Dolenjskem, Zagorica, Stranje, gl. Šoberl, *Smrt med mestom*, str. 14.

- Diez, Erna: Librarii auf norischen Grabsteinen. *Schild von Steier*, 2, 1953, str. 123–134.
- Dyson, Stephen L.: *Community and Society in Roman Italy*. Baltimore, MD and London: The Johns Hopkins University Press, 1992.
- Djura Jelenko, Saša in Visočnik, Julijana: Rimski kamniti spomeniki slovenske Koroške. *Arheološki vestnik*, 57, 2006, str. 345–415.
- Egger, Rudolf: *Führer durch die Antiken Sammlung des Landesmuseums in Klagenfurt*. Klagenfurt, 1921.
- Finnley, Moses I: *Antična ekonomija*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1987.
- Fischer, Thomas: Römische Landwirtschaft in Bayern. Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in der Rhein – Donau Provinzen Des Römischen Reiches. *Vorträge eines Internationalen Kolloquiums vom 16.–21. April 1991 in Passau*, Band 2, 1991, str. 207–300.
- Fuchs, Gerald: Römische Hügelgräber und Siedlungsplätze in der Steiermarkt – ihre topografischen Beziehungen. *Noricum - Pannoniai halomsírok* (ur. S. K. Palágy). Veszprém, 1990, str. 83–89.
- Gabelmann, Hans: *Römische Grabbauten der frühen Kaiserzeit. Kleine Schriften zur Kenntnis der römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschland*, 22. Stuttgart: Limesmuseum Aalen, 1979.
- Garbsch, Jochen: Die norisch - pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, 11. München, 1965.
- Geramb, Viktor: Die norisch - pannonische Tracht der Römerzeit. *Steirisches Trachtenbuch*, 2. Graz, 1932, str. 192.
- Glaser, Franz: *Rimska naselbina Juena in zgodnjekrščanske cerkve na Sv. Hemi: rimske izkopanine in muzej v občini Globasnica: vodič z dodatkom o antičnih spomenikih v Podjuni*. Celovec: Mohorjeva založba, 1989.
- Goette, Hans Rupprecht: Studien zur römischen Togadarstellung. *Beiträge zur Erschliessung hellenistischer und kaiserzeitlicher Skulptur und Architektur*, Band 10. Mainz am Rhein: P. von Zabern, 1989.
- Harl, Ortoff: Die Donauräume als Träger der norisch – pannonischen Kunst – Der Fall Noricum. Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum. Neue Funden und Forschungen. *Akten des VII. Internationalen Kolloquiums über probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens, Köln, 2. bis 6. Mai*. Köln, 2001, str. 337–361.
- Hesberg, Hennes von: *Römische Grabbauten*. Darmstadt, 1992.
- Hudczek, Erich: *Die Römersteinsammlung des Landesmuseums Joanneum: ein Führer durch das Lapidarium*. Graz: Landesmuseum Joanneum, 2004.
- Hudczek, Erich: Zur Entwicklung der Plastik in Südostnoricum – Clipeata imago und Porträtmedaillon. Bericht des 2. Österreichischen Archäologientages in Schloß Seggau bei Leibnitz, (14–16. 6. 1984). *Mitteilungen der Archäologischen Gesellschaft Graz*, Beiheft 1, 1987.
- Jantsch, Franz: Norische Trachtendarstellungen in Kärnten. *Carinthia* 1, 65, 1934, 2, str. 65–74.
- Jevremov, Blagoj: *Vodnik po Lapidariju*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1988.
- Jobst, Werner: Römische Grabdenkmäler im Stift Melk. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, Band 50 (1972–1975). Wien, 1972, str. 271–280.
- Kappel, L.: Nymphen. *Der neue Pauly*, 8, str. 1071–1072.
- Kastelic, Janko: *Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.

- Kolšek, Vera: Die Todesgenien im Stadtbereich von Celeia. 2. *Internationales Kolloquium über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens*. Veszprém, 1991, str. 139–146.
- Kremer, Gabrielle: Antike Grabbauten in Noricum. *Katalog und Auswertung von Werkstücken als Beitrag zur Rekonstruktion und Typologie*, Sonderschriften Band 36. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 2001.
- Kyrkou: Nymphai. *LMC*, VIII 2, 1997, str. 855, 893.
- Kumprej, Maja: *Iuenna - nagrobni spomeniki in njihovo mesto v noriški funerarni umetnosti*, diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2008.
- Öllerer, Christoph: Die Darstellung von Schreibgerät auf norischen Librierereliefs. *Carinthia Romana und die Römische Welt. Festschrift für Gernot Piccottini zum 60. Geburtstag (Aus Forschung und Kust 34)*. Klagenfurt, 2001, str. 249–262.
- Pahič Stanko: Najstarejša zgodovina Koroške krajine. 720 let Ravne na Koroškem (ur. Marjan Kolar). Ravne na Koroškem: Mestna konferenca SZDL, 1968, str. 6–55.
- Pahič, Stanko: Ravne na Koroškem. *Varstvo spomenikov 10*, 1965, str. 203–204.
- Pahič, Stanko: *Rimske ceste na Koroškem: pred raziskovanjem*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 1991.
- Palágyi, Sylvia: Landschaftsbilder auf pannonischen Grabstelen? Romanisation und Resistenz in Plastik, Architektur und Inschriften der Provinzen des Imperium Romanum; neue Funde und Forschungen. *Akten des VII. Internationalen Colloquiums über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens Köln 2. – 6. Mai 2001*. Mainz: Von Zabern, 2003, str. 481–488.
- Pearce, John, Millett, Martin, Struck, Manuela: Burial, Society and Context in the Roman World. *City and country in the ancient World*. Oxford: Oxford Books. INST ARCH DA Qto PEA, str. 1–12.
- Piccottini, Gernot: Archäologische Mitteilungen aus Kärnten III. *Carinthia*, 168, 1978, str. 5–33.
- Piccottini, Gernot: *Die Dienerinnen - und Dienerreliefs des Stadtgebietes von Virunum*. CSIR Ö III/3. Wien, 1977.
- Piccottini, Gernot: *Die Römer in Kärnten. Ein Führer zu den wichtigsten römerzeitlichen Ausgrabungen und Denkmälern des Landes*. Klagenfurt: Universitätsverlag Carinthia, 1989.
- Piccottini, Gernot: Römerzeitliche Denkmäler aus dem Flussbett der Drau in Villach. *Neues aus Alt - Villach*, 20. Jahrbuch. Villach: Museum der Stadt Villach, 1983, str. 9–45.
- Piccottini, Gernot: Römische Nischenporträtfragment aus Hof. *Carinthia*, 168, 1978, str. 11–13.
- Pochmarski, Erwin: Severische Relief aus dem Stadtterritorium von Virunum. *Akten des III. Internationales Kolloquium über Probleme des Provinziäl-römischen Kunstschaffens*. Bonn, 1993, str. 126–139.
- Pochmarski, Erwin: Zum Porträtmedaillon in Noricum. Herkunft und Ausformung einer Gattung von Sepulkralreliefs. *II. Internationales Kolloquium über probleme des Provinziäl-römischen Kunstschaffens* (ur. Mihály Praznovszky). Veszprém, 1991, str. 123–134.
- Pochmarski, Erwin: Zur Datierung von Solvenser Poträts. *Akten des I. Internationalen Kolloquium über Probleme des Provinziäl-römischen Kunstschaffens (Mitt. Arch. Ges. Graz 5 II)*. Graz, 1991, str. 99.
- Pochmarski - Nagele, Margaretha: *Die Dionyschen Reliefs in Noricum und ihre Vorbilder*, Volume 228, Dissertationen der Universität Wien. Wien: Der Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1992.

- Pochmarski, Erwin in Hainzmann, Manfred: *Steine erzählen. Römische Steindenkmäler auf Schloss Seggau bei Leibnitz*. Graz: Steirische Verlagsgesellschaft, 2004.
- Schauenburg, Konrad: Die Lupa Romana als Sepulkrales motiv. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 81. Berlin: Deutsches Archäologisches Institut, 1966, str. 261–309.
- Schober, Arnold: Die römische Grabsteine von Noricum und Pannonien. *Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institut*, 10. Wien, 1923.
- Schmidt, E: Venus. *LIMC*, VIII/1, 1997, str. 202.
- Skalerič, Larisa: *Motivi na emonskih nagrobnikih*, diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1999.
- Šajn, Metka: *Rekonstrukcija oblačil pokojnikov na rimskih nagrobnikih iz agra Celeie in Poetovione od 1. do 4. stoletja*, diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2007.
- Šašel, Jaro: Zagrad pri Prevaljah – rimsko grobišče. *Kronika*, 1, 1953, 1, str. 15–23.
- Šašel Kos, Marjeta: Between Celeia and Virunum - The Roman Inscriptions from Southern Carinthia. *Carinthia Romana und die Römische Welt. Festschrift für Gernot Piccottini für 60. Geburtstag*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2001, str. 193–205.
- Šašel Kos, Marjeta: The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinziälrömischen Kunstschaffens=Akri IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti, Celje, 8. – 12. Maj 1995* (ur. Bojan Djurić, Irena Lazar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1997, str. 21–42.
- Šoberl, Lucija: *Smrt med mestom in podeželjem. Analiza mestnih in podeželskih antičnih grobišč na področju poetovionskega zaledja*, diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2006.
- Toynbee, Jocelyn Mary Catherine: *Death and Burial in the Roman World*. Ithaca (New York): Cornell University Press, 1971.
- Tsochos: Thyrsos. *Der Neue Pauly*, 12/1, str. 526.
- Ubl, Hannsjörg: Waffen und Uniforms des römischen Herres des Prinzipats epoche nach Grabreliefa Noricums und Pannonien. *Austria Antiqua* 3. Graz: Uni-Press Graz Verlag, 1969.
- Vermasseren, M: Attis. *LIMC*, III/1, 1986, str. 22.
- Walde, Elisabeth: Noch einmal zur Büchrolle. *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinziälrömischen Kunstschaffens = Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti, Celje, 8. – 12. Maj 1995* (ur. Bojan Djurić, Irena Lazar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1997, str. 243–246.
- Walde, Elisabeth: *Im herrlichen Glanze Roms. Die Bilderwelt der Römersteine in Österreich*. Innsbruck: Institut für Klassische und Provinziälromische Archäologie, Univerzität Innsbruck, 2005.
- Wilson, Lilian Mai: *The clothing of the ancient Romans*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1983.
- Zatović, Radmila: *Population and economy of the eastern part of Roman province of Dalmatia*, BAR International series 1060. Oxford: Archaeopress, 2002.

Spletni viri

www.ubi-erat-lupa.org (30. 12. 2005).

<http://cgi.ebay.at/Skulptur-Quell-Nymphe-mit-Wasserurne-Replik-Kunstguss>.

FUNERARY MONUMENTS OF ZAGRAD AND IUENNA

Summary

Provincial art primarily imitated examples from Rome and Italy (e.g. Aquileia). An overview of stone materials in the area under discussion reveals a multitude of different forms of funerary monuments that were typical of Noricum. Many remains of these monuments have been preserved to date: such with figural and non-figural ornamentation and such that form part of the construction itself. It is highly likely that only the statue of Venus, CN 1 (Figure 3), was part of the furnishings of some luxurious villa as an ideal specimen of plastic art, although the Venus from Nova Cerkev indicates that the statue may have also appeared in a funerary context. The materials may be divided into the following basic groups: stele, altar, aedicula, grave fence and sarcophagus. Only one stele has been preserved, CN 22 (Figure 5). Similarly, there is only one occurrence of a grave altar, i.e. in Globasnitz/Globasnica, CN 11 (Figure 2: D, Figure 3). Most architectural fragments and parts of reliefs belong to aediculae. Construction elements that belong to aediculae are marked as follows: CN 21 (Figure 2: A, Figure 5), CN 24 (Figure 2: A, Figure 4), CN 25 (Figure 2: A, Figure 4), CN 26 (Figure 2: B, Figure 4), CN 29 (Figure 4), CN 32 (Figure 2: A, Figure 4), CN 33 and CN 34 (Figure 2: I, Figure 4). The elements from CN 14 (Figure 5) and CN 27 (Figure 4) belong to the ceiling of an aedicula. A portrait niche is part of an aedicula or, more accurately, a variant with a relief façade, to which also belongs the medallion on the square tablet. Most reliefs and architectural fragments, labelled CN 12 (Figure 2: A, Figure 3), CN 15 (Figure 2: A, Figure 5), CN 16 (Figure 2: I, Figure 5), CN 18 (Figure 2: E, Figure 5), CN 19 (Figure 2: A, Figure 5), CN 20 (Figure 2: A, Figure 5) and CN 30 (Figure 4), belong to the base of an aedicula. Belonging to the upper part of an aedicula are the wall with pilasters from CN 25 (Figure 2: A, Figure 4) and the relief from CN 9 (Figure 2: E, Figure 3). Individual preserved fragments (semi-cylinders and a corner pillar), CN 17 (Figure 2: F, Figure 5), CN 28 (Figure 2: F, Figure 4), CN 23 (Figure 2: F, Figure 4), testify to the existence of a grave plot. The most notable elements in the entire corpus are the sarcophagus and centurion, as well as Venus, CN 1 (Figure 3), and the nymph, CN 13 (Figure 3). One further question that perhaps arises is whether the nymph relief is indeed part of funerary architecture. The known reliefs from Varaždinske Toplice (*Aquae Iasae*) and Bretzfeld–Unterheimbach mostly feature nymphs

in nymphaea, monuments consecrated to the nymphs, such as chapels and temples located on hot springs.

The motifs found on the monuments are mostly mythological, as in the cases of CN 13 (Figure 3), CN 15 (Figure 5), CN 16 (Figure 5), CN 18 (Figure 5), CN 19 (Figure 5) and CN 20 (Figure 5). This is generally characteristic of the ornamentation found on the bases of aediculae. The majority of motifs are Dionysian or related to the Dionysian world. It has been known at least ever since M. Pochmarski Nagele conducted an in-depth study on Dionysian mythological reliefs in Noricum that most of them were transferred from sarcophaguses in Rome. They express hope for a happy and vibrant afterlife and are full of consolation, love, joy of life, ecstasy and bliss. By motifs and design, “our” figures do not differ from those in the Virunum area. They are highly uniform. Plant and animal motifs also occur.

It may be concluded that, in general, the clothes of the deceased in the area under discussion do not differ from the clothes in which the deceased in the wider Noricum area are depicted. The forms of monuments, their decorative motifs and themes do not deviate from the general style in Noricum, which embraced the influences that mostly came from Italy through Aquileia.

An examination of the map showing the prevalence of stone monuments reveals higher concentrations of funerary architecture in Iuenna and Zagrad, and there is also a series of scattered individual tombstones. In Iuenna, there are the already confirmed graveyard and the pertaining settlement. While the graveyard in Zagrad existed right along the Roman road, the pertaining settlement is yet to be located and identified in the surrounding area. A typological examination of monuments found in Zagrad reveals that they were richer. This is especially confirmed by the discovery of a sarcophagus and parts of aediculae–tomb chapels that serve as typical monuments to rural elites.

The materials may be dated into the early Antonine period and until the mid-Severan period. The majority of reliefs may be dated from the mid-2nd century AD to the mid-3rd century AD. It was during this span of one hundred years that funerary architecture experienced the greatest boom in Noricum. Tombstones from the area under discussion reveal uniformity in basic style and image. This homogeneity is also characteristic of the Virunum *ager*.

PIPE ZA KAJENJE TOBAKA IZ SLOVENJ GRADCA

MIHA MURKO*

Izvleček

Prispevek vsebuje pregled zgodovine arheoloških raziskav srednjeveškega in novoveškega mesta Slovenj Gradec, pri čemer je poudarek na pipah za kajenje tobaka, ki so bile odkrite med izkopavanji na najdišču Slovenj Gradec – Gimnazija v letih 1999 in 2000. Opisana je tudi kratka zgodovina tobaka in njegovega prihoda v Evropo ter širitve po njej in Sloveniji. S tobakom in njegovo širitvijo po Evropi sta neposredno povezana vse večja uporaba pip za kajenje tobaka in njihov razvoj. Najdene pipe, njihovi deli in kalupa za izdelavo pip postavijo začetek uporabe tobaka za kajenje v Slovenj Gradcu verjetno že v 17. stoletju. Idealen teren za raziskovanje lokalne tipo-kronologije pip za kajenje tobaka je bil postopno zapolnjen mestni jarek kot stratigrafsko zaključena celota.

Ključne besede

kadilska pipa, tobak, Slovenj Gradec, srednji vek, novi vek, jarek, obzidje, stratigrafija

UVOD

V letih 1999 in 2000 so bila na ožjem območju slovenjgraškega mestnega jedra opravljena zaščitna arheološka izkopavanja, ki so obsegala del srednjeveškega mestnega jarka in obzidja. Kot študent arheologije sem se udeležil izkopavanj dela mestnega obzidja v jeseni leta 2000. Med izkopavanji je bilo poleg struktur (jarka in njegovih polnil, obzidja ter drugih zidanih struktur) odkritih tudi mnogo arheoloških artefaktov, ki so poleg zgodovinskih virov zelo pomemben element pri določanju starosti in funkcije posameznih struktur in plasti ter nam lahko pomagajo razumeti razvoj nekega območja skozi čas. Med te artefakte sodijo tudi pipe za kajenje tobaka in z njimi povezane najdbe (16 pip oziroma njihovih delov ter dva kalupa za izdelavo lončenih pip), odkrite med izkopavanji jarka in obzidja.

Sestavek¹ opisuje del zgodovine mesta Slovenj Gradec, ki ga lahko vidimo skozi razvoj mestnega obzidja in pripadajočega jarka (njun pomen se je

---

* Miha Murko, univ. dipl. arheolog, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za preventivno arheologijo, Poljanska cesta 40, Ljubljana, e-pošta: miha.murko@zvkd.si

1 Članek je povzetek mojega diplomskega dela, ki sem ga zagovarjal leta 2006 na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

časoma zmanjševal). Ugotavljamo, kako je to vplivalo na razvoj mesta in življenje ljudi v njem.

Na tem mestu se za gradivo, ki sem ga pri pisanju diplomske naloge in članka uporabil, zahvaljujem Koroškemu pokrajinskemu muzeju Slovenj Gradec in posebej tamkajšnji kustosinji – arheologinji Saši Djura Jelenko, saj je priskrbel vse podatke, ki sem jih v zvezi z najdiščem in gradivom potreboval. Za pomoč se zahvaljujem še Primožu Pavlinu, Robertu Krempušu, Srečku Firštu, Tini Balant, Nacetu Zavrlu in predvsem svoji mentorici Katarini Predovnik.

ARHEOLOŠKE RAZISKAVE SLOVENJ GRADCA

Leta 1994 se je v sklopu raziskav, ki naj bi dale izhodišča za obnovo in varstvo starega mestnega jedra Slovenj Gradca, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor odločil za arheološka sondiranja, ta naj bi potrdila domnevni potek obzidja, lokacijo vogalnega stolpa in potek obrambnega jarka ob vzhodnem mestnem obzidju.²

Po dogovoru z investitorjem Mestno občino Slovenj Gradec in Zavodom za naravno in kulturno dediščino Maribor so poleti leta 1995 nadaljevali raziskovanje slovenjegraškega mestnega obzidja. Izvedbo del je prevzel MIC, d. o. o., iz Ljubljane, vodja del pa je bil ponovno Damjan Snoj. V tem letu so izkopali dve sondi (D, E). Dela so trajala 27 delovnih dni.³

V letih 1999 in 2000 so v Slovenj Gradcu potekala zaščitna arheološka izkopavanja na arheološkem najdišču Slovenj Gradec – Gimnazija. Izkopavanja je izvajal Zavod za naravno in kulturno dediščino Maribor v sodelovanju s Pokrajinskim muzejem Slovenj Gradec, delo pa je vodila Saša Djura Jelenko. Izkopavali so v dveh etapah.⁴

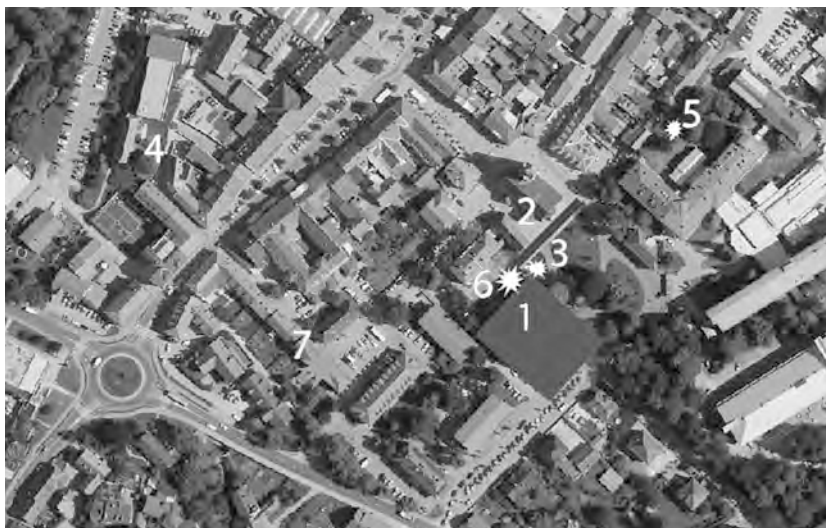
Prva etapa izkopavanj je potekala od 1. 9. 1999 do 20. 11. 1999 in je obsegala izkop mestnega obrambnega jarka na mestu, kjer danes stoji prizidek Gimnazije Slovenj Gradec. Raziskana površina je obsegala 896 m². Jarek, ki naj bi ga po zgodovinskih podatkih zgradili v 14. stol., je bil v začetni fazi uporabe zapolnjen s stoječo vodo. Raziskanih je bilo 36 m jarka, ki je v širino povprečno meril 14 m, globina pa je na nekaterih mestih dosegala celo 5 m. Jarek je bil namenjen obrambi do konca turških in ogrskih vpadov

---

2 Snoj, Srednjeveško mestno obzidje, str. 2.

3 Snoj, *Slovenj Gradec – obzidje*, str. 135.

4 Djura Jelenko, Poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške lončene čaše, str. 21.

Slika 1: 1 – izkopavanja jarka leta 1999, 2 – izkopavanja obzidja leta 2000, 3 – sonda A 1994, 4 – sonda B 1994, 5 – sonda C 1994, 6 – sonda D 1995 in 7 – sonda E 1995. Vir: <http://rkg.gov.si/GERK/viewer.jsp>.

na to ozemlje, nato pa so ga zaradi rasti mesta postopoma začeli zasipavati in predvidoma v začetku 17. stol. čezenj uredili tudi prvi prehod. Jarek so dokončno zasuli v prvi polovici 19. stol. Plast nad zadnjim zasutjem jarka je vsebovala avstro-ogrske novce.⁵

Druga etapa je zajela izkopavanja obzidja ter je potekala od 13. 10. 2000 do 11. 11. 2000. Izkopali smo 67 m vzhodnega mestnega obzidja in njegove bližnje okolice, pri čemer smo raziskali 247 m² površine. Obzidje je bilo na nekaterih mestih poškodovano zaradi mlajših posegov. Na obzidje so bili naslonjeni temelji treh mlajših objektov, katerih funkcija je nejasna. Tla teh objektov so bila tlakovana z opekami, v notranjosti je bila prepoznana močna žganinska plast, ki priča o uničenju v požaru. V objektu 3 pa je bil poleg mnogih steklenih posod najden tudi kalup za pipe. Na notranji strani obzidja so bili odkriti trije kontraforji obzidja, pri srednjem pa je bila odkrita starejša faza temeljev, ki so na tem mestu zavijali proti mestnemu jedru.⁶

Izkopavanja so pokazala, da je na mestu današnjega prehoda med cerkvama sv. Duha in sv. Elizabete obstajala pot že prej, saj se obzidje na tem mestu

⁵ Prav tam.

⁶ Djura Jelenko, Srednjeveško obzidje, str. 67.

precej razširi, njegova širina je 2,80 m. Na žalost izkopavanja niso zajela tega območja, ker je bila na tem mestu pred kratkim urejena tlakovana pešpot. Tukaj so bili odkriti še temelji starejšega objekta, ki je stal pred obzidjem in v katerem je bil najden v celoti ohranjen glinen lonček. Na podlagi analogij ga lahko datiramo v 12. stol.⁷

Med izkopavanji so odkrili sedem mlajših grobov, ki pripadajo cerkvi sv. Elizabete. Izkopani so bili le trije. V otroškem grobu (grob 3) sta bila najdena križec in koščen obesek v obliki lobanje, ki ga datirata v 17. stoletje.⁸ Zaradi izkopa grobnih jam so bile plasti na tem delu najdišča močno premešane.

Obzidje je bilo po zaključku arheoloških izkopavanj delno rekonstruirano.⁹

Na najdišču Slovenj Gradec – Gimnazija je bilo v letih 1999 in 2000 odkritih 16 pip za tobak oziroma njihovih delov, najdena sta bila tudi dva kalupa za izdelavo lončenih pip. Večina pip je fragmentiranih ali pa so ohranjeni le kovinski deli, kot so pokrovi in obloge. V dveh primerih (Z 3343 in Z 2642) je očitno, da je kovinska obloga pripadala leseni pipi, saj je pod bronasto oblogo ohranjen še les. Zanimivo je, da lahko pri tako majhni količini materiala razberemo množico različnih oblik in določimo zelo različne starosti pip.

KRATKA ZGODOVINA TOBAKA IN KADILSKE PIPE

Prve evropske pipe so posredno povezane s Kolumbovim odkritjem Amerike leta 1492. Z njim se začenja novo obdobje v zgodovini človeštva. Evropa je iz Amerike dobila nekatere danes zelo pomembne dobrine: koruzo, krompir, fižol, paradižnik, papriko in številne druge rastline, med njimi tudi tobak.¹⁰

Krištof Kolumb je v svojem prvem pismu o odkritju novega sveta pisal o posebni rastlini oziroma o njenih posušeni listih, tobaku. Menih Romano Pano, ki je bil s Kolumbom na njegovem drugem potovanju, je poročal o rastlini tobaka. O tobaku pa je pisal tudi Hernandez de Toledo v delu *Historia general de las Indias* iz leta 1535.¹¹ Leta 1519 se je s tobakom srečal Hernan Cortez, sedemdeset let pozneje pa je Jacques Cartier pri kanadskih Indijancih

---

7 Djura Jelenko, *Poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške lončene čaše*, str. 23.

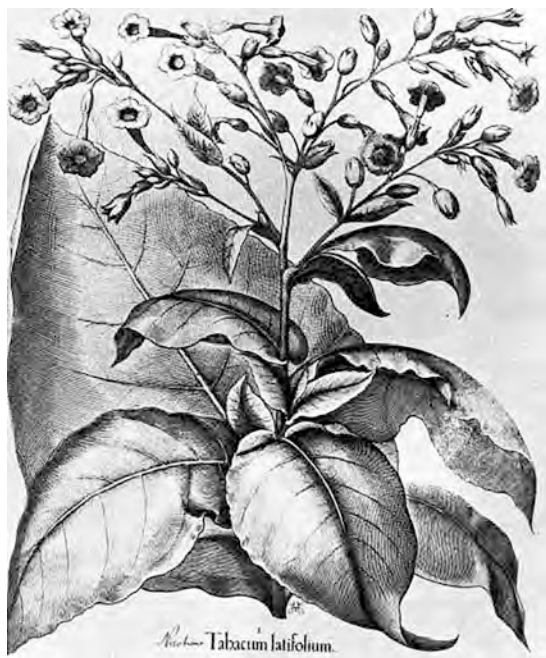
8 Knez, *Slovenjegraške devocionalije*, str. 42.

9 Djura Jelenko, *Poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške lončene čaše*, str. 21.

10 Čepič, *Opojnost tobaka*, str. 14.

11 Prav tam.

Slika 2: Rastlina tobaka (Čepič, *Opojnost tobaka*, str. 13).

naletel na zelo zanimiv ritual kajenja pipe miru. Prvi Evropejec, ki je kadil tobak, naj bi bil Rodrigo de Jerez, saj je potoval s Kolumbom leta 1492.¹²

Portugalci so bili prvi, ki so rastlino kultivirali zunaj Amerike, in sicer že okoli leta 1512. Od njih so jo preko francoskega veleposlanika na Portugalskem Jeana Nicota leta 1561 prevzeli Francozi. Po njem je bila rastlina tudi poimenošana – *nicotiana*.¹³ Leta 1566 je tobak prvič omenjen v medicinski knjigi kot zdravilo za glavobol, vneto grlo, zobobol, kašelj, kožne bolezni itd. Kot zdravilo so ga začeli uporabljati v Sevilli, njegov zdravilni sloves pa se je hitro razširil po celotni Evropi.¹⁴ Iz Portugalske se je tobak razširil v Italijo, od tam v Nemčijo, Madžarsko in druge države srednje in severne Evrope.¹⁵ Že leta 1570 so tobak gojili za medicinske namene v Nemčiji, Švici, Avstriji in na Madžarskem.¹⁶ V Anglijo tobak ni prišel prek Portugalske, ampak so ga neposredno uvažali iz svojih kolonij v Virginiji, od koder je leta 1570 sir John Hawkins prinesel prve liste tobaka. To potrjuje dejstvo, da so Angleži

12 Leavey, *A history of tobacco*, str. 1.

13 Hacker, *Das Handbuch*, str. 15.

14 Čepič, *Opojnost tobaka*, str. 15.

15 Gabb, *Smoking*, str. 7.

16 Leavey, *The history of tobacco*, str. 1.

že na začetku uporabljali tobak za kajenje pipe in ne za njuhanje, kot je bilo značilno za druge evropske države. V Virginiji so to navado verjetno prevzeli od indijanskih domorodcev in jo nato prinesli v domovino.¹⁷

Konec 16. stol. je bilo kajenje tobaka v zahodni Evropi že vsesplošna navada. V Angliji so obstajale celo šole kajenja, v lekarnah pa so si ljudje lahko izposodili pipe in v zadnjih prostorih uživali v kajenju.¹⁸ Konec 16. stol. se je tobak razširil tudi v Osmansko cesarstvo.¹⁹ Historični viri kažejo, da so tobak v Istanbul prinesli angleški mornarji. Glede na to, da se v drugih delih osmanskega imperija pojavljajo drugačni tipi pip, lahko sklepamo, da njihov izvor ni angleški.²⁰

Kajenje tobaka je že v svoji zgodnji evropski zgodovini dobilo tudi nasprotnike, eden prvih je bil angleški kralj Jakob I. (1603–1625). Po njegovem ukazu so v Virginiji uničili vse nasade tobaka, na smrt je obsodil tudi sira Walterja Raleigha, ki je prvi v Virginiji začel načrtno gojiti tobak. Za tiste, ki so ga uživali, je določil stroge kazni, uvedel pa je tudi visoke davke na kajenje in tobak. V Rusiji je bil velik nasprotnik kajenja car Mihail, ki ni nasprotoval tobaku zaradi smradu in nezdravih učinkov na želodec kot Jakob I., ampak zaradi nevarnosti požarov. Tudi v Franciji so tobak sredi 17. stol. prepovedali, leta 1661 so stroge zakone proti kajenju sprejeli v Švici, prav tako so se mnogi v Nemčiji zoperstavili kajenju. Vse te prepovedi in zakoni pa niso kaj prida pomagali in ko so države uvidele, da lahko z davki in pristojbinami pri trgovini s tobakom zaslužijo ogromne vsote denarja, so nasprotniki kajenja počasi začeli izgubljeni bitki s kadilci.²¹

V Avstriji, kamor so takrat spadale tudi slovenske dežele, uporaba tobaka ni zaostajala za drugimi evropskimi deželami. Do leta 1670 sta bila gojitev tobaka in njegov uvoz prosta, tega leta so uvedli davek s plačilom 40 krajcarjev za stot. Uradno je avstrijski tobačni monopol ustanovil cesar Leopold I. leta 1701. Ukinjen je bil tri leta pozneje, ko so ga nadomestili s posebnim tobačnim davkom, ki je bil dan v zakup do leta 1723. Tega leta je cesar Karel VI. s posebnim patentom vrnil državni nadzor nad proizvodnjo, trgovino in prodajo tobaka ter ustanovil prvo avstrijsko tobačno upravo, znano kot cesarsko tobačno manufakturo s tovarnama v Hainburgu in Trstu. Zaradi te

---

17 Gabb, *Smoking*, str. 7.

18 Čepič, *Opojnost tobaka*, str. 15.

19 Gabb, *Smoking*, str. 7.

20 Baram, *Clay Tobacco Pipes*, str. 142.

21 Čepič, *Opojnost tobaka*, str. 16.

poteze so manjše tobačne manufakture propadle, vendar je načrt državnega monopola čez dve leti spet propadel, država pa je ponovno uvedla sistem zakupa.²²

Prva tobačna tovarna v Ljubljani je bila zgrajena leta 1759 na Poljanah. V njej so pripravljali tobak za njuhanje in kajenje (rezani tobak). Tri leta pozneje je tovarna zaradi slabe zakonodaje prenehala delovati. Leta 1772 je več židovskih družb (te so leta 1770 zakupile tobačni monopol) ustanovilo novo tobačno tovarno na Glincah. Leta 1783 jim je potekla zakupna pogodba, tako da je tovarna prešla v državne roke. Tovarna na Glincah je delovala več kot trideset let, zadnjič je bila omenjena leta 1804.²³

Sredi 19. stol. se je avstrijski tobačni monopol razširil tudi na ogrske dežele, po letu 1867, ko je bil uveden dualizem, pa je bila osnovana samostojna ogrska tobačna uprava.²⁴

Prve tovarne avstrijskega državnega monopola so bile ustanovljene v začetku 19. stol. Leta 1871 je bila v Ljubljani ustanovljena nova tobačna tovarna v prostorih starejše rafinerije sladkorja (Cukrarna), postavljene leta 1828. Ob ustanovitvi tovarne je tam delalo 14 delavk, ki so izdelovale cigare, t. i. viržinke. Leta 1873 se je proizvodnja preselila na novo lokacijo na Tržaški cesti, kjer je še do leta 2004 potekala proizvodnja cigaret in drugih tobačnih izdelkov. Nova lokacija je bila pogojena tudi z lego direktno ob železniški povezavi Trst–Ljubljana, saj je tobak v Ljubljano prihajal iz Trsta, največjega avstrijskega pristanišča.²⁵

Kot drugje po Evropi je bilo tudi v Sloveniji že takrat več nasprotnikov kajenja. Veliko člankov o nezdravem »pitju« (tako so takrat rekli kajenju) tobaka se je pojavljajo v Novicah, med pisci je bil tudi dr. Janez Bleiweis. V knjigi Naše škodljive rastline iz leta 1892, ki jo je izdala Družba sv. Mohorja, je Martin Cilenšek na več primerih opisal škodljivost kajenja.

Ena najstarejših upodobitev kajenja tobaka je bila najdena v majevskem templju v Palenqui v Mehiki in je datirana v 1. stol. pr. n. št. To je kip svečenika, ki kadi nekakšno »napravo« v obliki tulca – lahko bi šlo za pipo. Kajenje je pogosto interpretirano kot sveti obred indijanskih plemen, saj so tobak uporabljala v religiozne ali zdravilne namene. Očitno so tobak na

---

22 Prav tam, str. 17.

23 Prav tam.

24 Prav tam, str. 18.

25 Prav tam, str. 20.

Slika 3: Majeovski svečenik, ki kadi: relief iz templja v Palenqui, Mehika, 1. stoletje pr. n. št. (Corti, *The history of smoking*, str. 32).

začetku uporabljali le visoki svečeniki, pozneje pa je kajenje postalo splošno razširjena navada.²⁶

V prvih stoletjih našega štetja se je kajenje tobaka s pipo razširilo iz Srednje Amerike preko severne Mehike in Antilov do doline reke Misisipi, kasneje pa proti jugu vse do Brazilije. Severnoameriški Indijanci so za kajenje uporabljali dve vrsti lončenih pip, take v obliki črke Y in tiste, ki so nam bolj poznane, s čašico in tulcem, imeli pa so tudi lesene pipe. V Južni Ameriki so tobak predvsem njuhali.²⁷

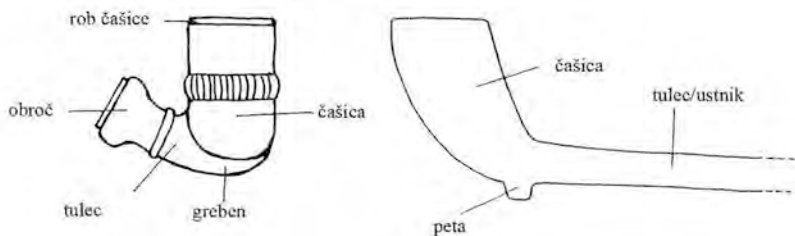
V Evropo sta se razširila dva različna tipa pip. Pipe s kratkim tulcem so se s Floride preko Gvineje razširile v Afriko in vzhodni Mediteran, zato imenujemo ta tip pip tudi *mediteranski tip*. Izdelovali so jih na celotnem območju Osmanskega cesarstva, zato jih nekateri avtorji imenujejo tudi turške pipe.²⁸ Drugi tip je *zahodni tip*, ki se je iz Amerike preko Anglije razširil v zahodno Evropo. Za ta tip je značilno, da so pipe enodelne. Tulc, ki je obenem tudi ustnik, je glinen, v nasprotju z mediteranskimi pipami, kjer je bil ustnik večinoma iz organskih materialov.²⁹

26 Hacker, *Das Handbuch*, str. 13.

27 Leavey, *The history of tobacco*, str. 1.

28 Bekić, *Uvod u problematiku glinenih lula*, str. 250.

29 Prav tam.

Slika 4: Na levi strani je pipa mediteranskega tipa, na desni pa pipa zahodnega tipa (Bekić, *Uvod u problematiku glinenih lula*, str. 250).

Medtem ko so v severni in srednji Evropi uporabljali bele pipe iz kaolina, so v južni Evropi, na Bližnjem vzhodu in v Afriki pipe izdelovali iz gline zemeljske barve. Te pipe niso bile iz enega kosa kot severnoevropske, ampak iz dveh delov, iz glinene čašice in lesenega ustnika.³⁰

V Sloveniji je bilo veliko pip najdenih v Piranu ter drugih obmorskih krajih, v Ljubljani, Celju, Ormožu in verjetno še mnogo kje. O večini materiala ni objav. V arheološki literaturi je predstavljenih le sedem pip iz Slovenije, dve iz Celja,³¹ tri iz Ormoža³² in dve iz reke Ljubljanice.³³ Največ fotografij pip je objavljenih v katalogu razstave *Opojnost tobaka*,³⁴ vendar o njih niso znani natančni najdiščni podatki, datirane pa so zelo ohlapno. Teh 29 objavljenih pip pa je le majhen del vseh, ki so bile najdene v Sloveniji, če vemo, da jih je bilo v Celju le na enem najdišču (Spodnji grad) odkritih več kot 100.

Pomembno dejstvo, ki ga moramo upoštevati, je, da vprašanje datacije lončenih pip še ni do konca razrešeno. V Angliji, na Nizozemskem in v Nemčiji lahko pipe datirajo že zelo natančno, saj je tam tradicija raziskav že zelo dolga. Večina teh pip je datiranih na podlagi arheoloških kontekstov in pisnih virov, zelo pomembni za datacijo so mnogi raziskani brodolomi. V teh državah so pipe pogosto bolj natančno datirane kot novci, saj so bile

30 Baram, *Clay Tobacco Pipes*, str. 143.

31 Krempuš, *Arheološke raziskave*, kataloška številka 232 in 249.

32 Tomanič - Jevremov, *Ormož*, kataloška številka 3, 4, 5.

33 Logar, Bitenc, *Poročilo o podvodnih raziskovanjih*, T. 4: 2, T. 10: 6.

34 Čepič, *Opojnost tobaka*, kataloška št. 1-7, 118-134.

v primerjavi z njimi v uporabi krajši čas. Ugotovljeno je bilo celo, da je povprečni kadilec porabil tudi do štiri pipe na teden. Pipe so se namreč med čiščenjem pogosto lomile, njihova cena pa je bila dokaj nizka.³⁵

Težje je datirati pipe mediteranskih oblik. V zadnjih petnajstih letih je tudi na tem področju viden velik preskok. Glavni indic starosti mediteranskih pip naj bi bila njihova velikost. Skozi čas naj bi se večala velikost kanala med prostorom za tobak in luknjo za vstavljanje tulca, zaradi tega pa se je povečala tudi velikost pip.³⁶

IZDELAVA PIP

Na Hrvaškem v vasi Zelovo še danes izdelujejo pipe iz gline na način, kot so ga poznali že pred več sto leti in je podoben tistemu, ki so ga po celotni Evropi uporabljali od 16. stoletja naprej.

Izdelava lončene pipe je zelo zapleten in dolgotrajen postopek. Najprej so izdelali dvodelni kalup iz zlitine kositra in svinca. Da so lahko naredili kalup, je bilo treba izdelati leseni model, ki so ga okrasili z različnimi geometrijskimi ali drugimi vzorci. Ko je bil kalup izdelan, so izbrali fino glino, ki so jo namočili v vodo, da so jo očistili nečistoč. Glina je morala biti namočena v vodo najmanj en dan, nato so jo odcedili ter jo udarjali s posebnim batom, da se je izločila tista glina, ki se ni dobro namočila. Iz dobro namočene gline so potem izdelali kroglice. Nato so obe strani kalupa namazali z mastjo in vanj vstavili glinene kroglice. Kalupa so potem združili in vstavili v leseno stiskalnico. Pipe so odtisnili iz kalupa in jih nekaj časa sušili na prostem, nato pa so z nožem odstranili še tiste robove in podobne nepravilnosti, ki so ostale od kalupa. Potem so jih dali v peč in sprva žgali nad ognjem, pozneje pa še celo noč nad žerjavico.³⁷

Izdelava pip je bila vsekakor povezana s poznavanjem materiala, temperature žganja, izdelave okrasa in premazov. Ker je piparstvo zahtevalo posebne veščine, pip nikoli niso izdelovali lončarji. V Bolgariji naj bi pipe izdelovali celo zlatarji.³⁸

Izdelava zahodne oblike pip se le v detajlih razlikuje od že opisane. Naj opozorim, da so za izdelavo zahodnega tipa pip uporabljali izključno

---

35 Bekić, Uvod u problematiku glinenih lula, str. 260.

36 Prav tam.

37 Prav tam, str. 254.

38 Prav tam, str. 255.

Slika 5: Postopek izdelave pipe zahodnega tipa (Crole, *Pfeifen*, str. 75).

kaolinsko glino. Postopek je skoraj identičen z opisanim zgoraj. Take pipe so bile žgane izključno na odprtem ognju, na temperaturi do 1740 °C.³⁹

Postopek izdelave lesenih pip je seveda drugačen. Pipe so lahko izdelane iz različnih vrst kakovostnega lesa. Tako so denimo gorjuške pipe večinoma narejene iz hruškovega lesa. Iz večjega konca lesa se najprej izrezljata luknja za tobak in luknja za ustnik, kasneje pa se postopoma izrezlja zelena oblika. Na koncu se pipe polira in doda razne okraske, kot so obloge in pokrovčki iz različnih kovin.⁴⁰ Še posebno značilen je okras biserne matice.⁴¹

39 Crole, *Pfeifen*, str. 76.

40 Hacker, *Das Handbuch*, str. 48.

41 Orel, *Piparstvo na Gorjušah v Bohinju*, str. 77.

KADILSKE PIPE IZ NEKDANJEGA SLOVENJEGRAŠKEGA MESTNEGA JARKA

Na najdišču Slovenj Gradec – Gimnazija je bilo v letih 1999 in 2000 odkritih 16 pip za kajenje tobaka oziroma njihovih delov in dva kalupa za izdelavo lončenih pip. Večina pip je fragmentiranih ali pa so ohranjeni le njihovi kovinski deli, kot so pokrovi in obloge. V dveh primerih (Z 3343 in Z 2642) je očitno, da je kovinska obloga pripadala leseni pipi, saj je pod bronasto oblogo ohranjen še les. Zanimivo je, da lahko pri tako majhni količini materiala razberemo množico različnih oblik in določimo zelo različne starosti pip.

Izkopavanja leta 2000 so skušala dokazati potek obzidja in potrditi obstoj potencialnega srednjeveškega stolpa na delu izkopanega obzidja. Na podlagi pridobljenih podatkov je bila opravljena delna rekonstrukcija obzidja. Izkopno polje je od temeljev obzidja na vsako stran obsegalo le dober meter površine.

Leta 1999 so izkopali večjo površino, na kateri je bilo zaradi lažjega razumevanja stratigrafske sekvence in nalaganja plasti v jarku puščenih kar 18 testnih profilov, ki so bili ustrezno fotografsko in risarsko dokumentirani. Na tem mestu je treba poudariti, da je stratigrafija jarka zelo kompleksna, zato je pri interpretaciji potrebna velika previdnost, saj je zaradi pogostega čiščenja in postopnega zapolnjevanja prišlo do premeščanja plasti. To je lepo razvidno pri plasti SE 031 (SE – stratigrafska enota), ki je, glede na večino vsebovanih najdb, zagotovo starejšega nastanka kot prehod čez jarek SE 062. Plast je bila med izgradnjo prehoda očitno premaknjena višje.

Glede na stratigrafsko pozicijo sta najstarejši pipi Z 3077 in Z 2841, ki sta bili najdeni v plasti SE 065a. To je glinena plast modro-sivkaste barve. Takšne plasti ponavadi nastajajo tam, kjer je bila dalj časa stoječa voda, torej lahko sklepamo, da sta pipi prišli v jarek, še preden so ga začeli postopoma zasipavati. Pomembno dejstvo je, da plast SE 065a leži pod prehodom čez jarek SE 062. Ta prehod je nastal pred zasutjem jarka, torej pred prvo polovico 19. stol. Saša Djura Jelenko je prehod datirala v začetek 17. stoletja.⁴²

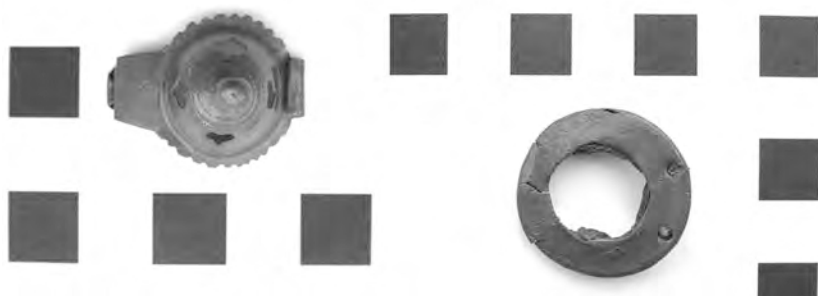
Glede na to, da pipi ležita globoko pod tem prehodom in da sta zagotovo starejši od prehoda, mislim, da datacija prehoda ni sprejemljiva. Sklepamo lahko, da so jarek zasipali postopoma in ne naenkrat in da je ta prehod dlje časa tudi služil svojemu namenu. Tako lahko njegov nastanek datiramo v

---

42 Djura Jelenko, Poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške lončene čaše, str. 21.

Slika 6: Lončeni pipi za tobak Z 3077 in Z 2841 (foto: Nac Zavrl).

Slika 7: Bronasta pokrovčka pip za tobak Z 2640 in Z 2642 (foto: Nac Zavrl).

drugo polovico 18. stoletja. Glede na stratigrafsko pozicijo lahko torej ti dve pipi datiramo v prvo polovico 18. stoletja ali celo v 17. stoletje.

V naslednjo fazo lahko datiramo dva bronasta dela pip, ki sta bila najdena v plasti SE 122. Z 2640 je umetelno izdelan bronast pokrovček z gumbkom na vrhu. Na obodu so izrezani štiri srčki. Z 2642 je vrhnji del obloge lesene pipe. Tudi SE 122 leži stratigrafsko nižje od prehoda SE 062, saj je plast starejšega nastanka kot plast SE 067, ki pa je zagotovo nastala pred ureditvijo prehoda SE 062.

Znano je, da kovinski pokrovi in obloge niso bili v uporabi pred prvo polovico 18. stoletja. V 17. in 18. stoletju je bilo namreč veliko nesreč zaradi kajenja tobaka, ki je povzročilo požare, nekaj ljudi je umrlo, zato je leta 1719 vojvoda Braunschweig-Lüneburški izdal odredbo, da morajo imeti vse pipe med kajenjem zaprt pokrov, t. i. Kapsel, izdelan iz kovine ali žice. Taki pokrovi pa so pogoste najdbe na arheoloških najdiščih v Nemčiji in drugje

Slika 8: Pokrovček in obloga pipe Z 2639 (foto: Nac Zavrl).

po Evropi.⁴³ V avstrijskih deželah, pri pipah tipa Schemnitz, so bili taki pokrovi zelo popularni šele v 19. stol., seveda pa obstaja možnost, da so jih uporabljali že prej.⁴⁴

Glede na to, da se ti pokrovi in obloge pojavijo šele v drugi četrtini 18. stoletja, ugotavljamo, da je prehod nemogoče datirati pred sredino tega stoletja. Z lesenimi pipami se arheologi niso kaj prida ukvarjali, zato jih je težko datirati. Vemo pa, da so v Gorjušah na Gorenjskem prve lesene pipe začeli izdelovati že v 18. stoletju.⁴⁵ Pokrovčki in obloge teh lesenih pip pa so zelo podobni našim, tudi tistim, ki nimajo ohranjenega lesa, tako da ni nujno, da pokrovčke in obloge, pri katerih leseni del pipe ni ohranjen, pripišemo lončnim pipam.

Ta dva fragmenta lahko tako datiramo pred sredino 18. stoletja. Stratigrafsko sta fragmenta mlajša od zgoraj omenjenih pip, saj sta bila najdena v enem prvih (najnižjih) zasutij jarka, zato bi ju glede na stratigrafsko pozicijo lahko časovno umestili v sredino 18. stoletja.

Mlajši od prejšnjih dveh je fragment bronastega pokrovčka in obloge (v katalogu sta združena pod isto številko, saj sta se držala skupaj, ko sta bila najdena) Z 2639. Ta del pipe lahko datiramo v drugo polovico 18. stoletja glede na stratigrafsko pozicijo, saj se plast SE 031 nahaja nad že prej omenjenim prehodom. Verjetno pa je plast nastala pri urejanju prehoda čez jarek SE 062, saj je v njej ležalo mnogo starejših najdb.

43 Articus, *How careless smoking of tobacco*, str. 20.

44 Morgenroth, *The secret*, str. 53.

45 Orel, *Piparstvo na Gorjušah v Bohinju*, str. 75.

Slika 9: Lončeni pipi Z 2575 in Z 2576 (foto: Nac Zavrl).

V plasti SE 031 je večina najdb datiranih v čas od 14. do 16. stoletja. Glede na to, da je plast stratigrafsko ležala zelo visoko, bi bilo njen nastanek verjetno bolje datirati po fragmentih pipe Z 2639, torej v drugo polovico 18. stoletja. V tej plasti so bile najdene preproste čaše konične oblike.⁴⁶ Analogije za naše čaše lahko najdemo med gradivom iz Celja, Starega gradu nad Podbočjem in gradu Slovenska Bistrica.⁴⁷

V plasti SE 100 sta bili najdeni dve fragmentirani pipi Z 2575 in Z 2576.

Pipa Z 2575 je pipa tipa Schemnitz. Je rdeče barve, zato lahko predvidevamo, da je bila tudi glazirana, vendar ostankov glazure ni videti. Glina je znotraj ožgana tako, da se dobro vidi, da je bila pipa uporabljena. Na njej sta dobro vidna dva žiga, na eni strani je okrogel žig z glavo brkatega moškega, na drugi strani pa oglat žig z besedilom v dveh vrstah, nad katerim je vidna rozeta. Zaradi fragmentiranosti pipe je zgornji del žiga z imenom mojstra (JOS. SHMIDT) slabo prepoznaven, v spodnji vrstici pa je razločno viden napis Schemnitz. Zelo podobno pipo iz Starega grada, Ivanca je Bekić datiral na podlagi analogij v čas okoli leta 1830,⁴⁸ vendar ima tista pipa drugačen žig. Zelo podobne pipe, le da so iz črne gline, so bile najdene tudi v Ljubljani na najdišču NUK II in jih Čepičeva grobo datira v 19. stoletje.⁴⁹

Datacija na podlagi tipoloških značilnosti ni napačna, če vemo, da je bil jarek zasut v prvi polovici 19. stoletja.

Fragment Z 2576 bi lahko interpretirali tudi drugače, in sicer kot ustnik za cigare. Fotografije podobnih so namreč objavljene v katalogu razstave ob

46 Djura Jelenko, Poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške lončene čaše, T. 1: 1–3, 7–9.

47 Prav tam, str. 33.

48 Bekić, Uvod u problematiku glinenih lula, str. 265.

49 Čepič, *Opojnost tobaka*, str. 103, 113.

Slika 10: Žig pipe Z 2575 (foto: Nac Zavrl).

100-letnici tobačne tovarne.⁵⁰ Ustniki iz Ljubljane so enako kot naš fragment izdelani iz morske pene, le da je slednji glaziran s posebno brezbarvno glazuro, ki se na svetlobi blešči v več barvah (kot školjčna lupina). Take ustnike je Čepičeva datirala v 19. stoletje.

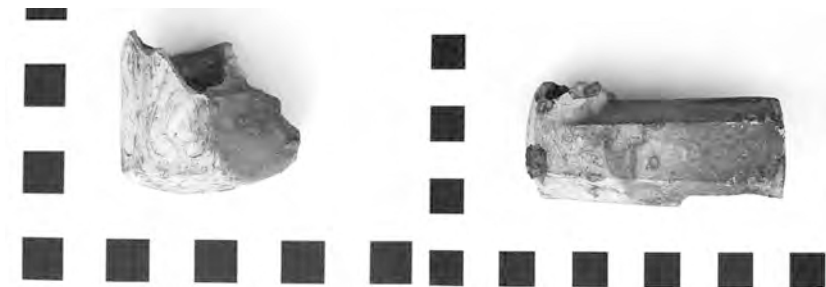
Ta dva fragmenta lahko torej brez večjih ugibanj datiramo v čas prve polovice 19. stoletja. V najmlajšem zasutju jarka SE 034 sta bila najdena dva fragmenta pip Z 2842 in Z 2843, po vsej verjetnosti pa bi glede na material in obliko lahko v ta kontekst vključili tudi fragment Z 2574, za katerega nimamo točnih najdiščnih podatkov.

Vse tri pipe so bile izdelane iz bele (kaolinske) gline in so okrašene z različnimi okrasi (večina rastlinskimi). Po vsej verjetnosti so bile glazirane in so imele kovinske pokrove in obloge, saj so na vseh treh dobro vidni ostanki rje. Verjetno so bile proizvedene v domačih delavnicah, poskušajo pa kopirati oblike pip Schemnitz. Te pipe lahko na podlagi stratigrafskih odnosov datiramo v sredino 19. stoletja.

Daticija obeh polovic kalupov Z 3342 in Z 3341 je verjetno bolj ali manj identična. Obe polovici kalupov sta bili najdeni v žganinski plasti. Kalup za pipe Z 3342 je bil najden znotraj objekta 3, kalup Z 3341 pa v isti žganinski

---

⁵⁰ Prav tam, str. 114, 116.

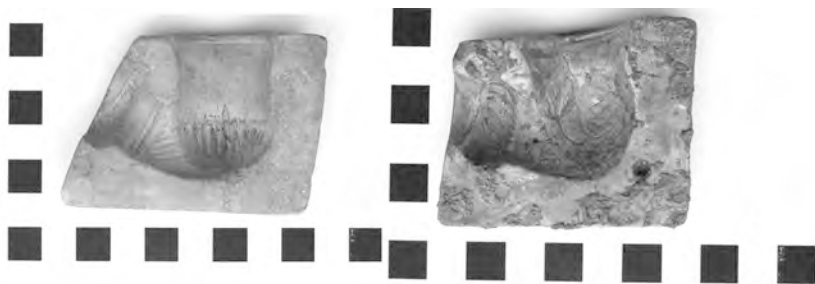
Slika 11: Fragmentirani lončeni pipi Z 2842 in Z 2843 (foto: Nac Zavrl).

Slika 12: Fragmentirana lončena pipa Z 2574 (foto: Nac Zavrl).

plasti med objektom 2 in objektom 3. Objekt datiramo v čas po poružitvi mestnega obzidja. Nastanek te žganine lahko zato datiramo v leto 1811 ali pa v leto 1903, ko sta bila v Slovenj Gradcu dva velika požara. Glede na oblike pip, ki so bile (če so bile) izdelane v teh kalupih, je verjetnejša datacija v čas požara leta 1811.

Kalupa sta po obliki zelo podobna, le da ima kalup Z 3342 na robu luknjico, ki je verjetno bila vodilo za natančnejše prileganje obeh delov kalupa.

Slika 13: Lončena kalupa za pipe Z 3342 in Z 3341 (foto: Nac Zavrl).

Slika 14: Fragment lončene pipe Z 3344 (foto: Nac Zavrl).

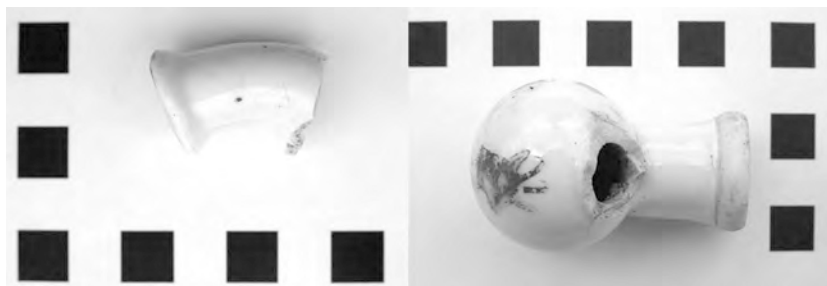
Slika 15: Bronasta obloga pipe Z 3343 (foto: Nac Zavrl).

V notranjosti obeh kalupov opazimo, da je bil okras vrezan v kalup, zato je moral biti na sami pipi viden kot pozitiv. Sodeč po obliki, velikosti in okrasu pip, izdelanih v teh dveh kalupih, sta bili ti dve pipi zelo podobni pipi Z 2841, katere datacija na podlagi stratigrafije je začetek 18. stoletja. Vseeno se mi zdi ta povezava nekoliko pretirana, saj bi potemtakem te objekte lahko datirali v začetek 18. stoletja, kar je na podlagi drugih najdenih drobnih predmetov, o katerih sicer ni objav, zelo malo verjetno.

Kalupe za pipe so ponavadi izdelovali lončarji, ki so jih potem prodali piparjem. V mnogih primerih so take kalupe izdelovali tudi pečarji. V Lesumu blizu Bremna so odkrili dva kalupa za pipe, podobna našim, vendar pa niso našli nobene pipe. Zato obstaja domneva, da kalupov niso uporabljali za produkcijo pip, ampak za izdelavo modela za kalup, iz katerega so pozneje izdelali pipe. V tem času so podobno metodo uporabljali pri izdelavi porcelana.⁵¹ Preostali fragmenti pip so brez podatkov o stratigrafskih pozicijah, zato jih lahko datiramo izključno glede na analogije.

Fragment pipe Z 3344 je bil najden na zunanji strani obzidja v izkopu za visokonapetostni kabel in ga lahko interpretiramo kot fragment čašice

⁵¹ Gnetter, Clay-pipe production, str. 29.

Slika 16: Fragmentirani porcelanasti pipi Z 2245 in Z 3346 (foto: Nac Zavrl).

pipe tipa Shemnitz. Po obliki, velikosti, barvi in strukturi gline je identičen s pipo Z 2575, zato lahko ta fragment datiramo v prvo polovico 19. stoletja.

Fragment lesene pipe z bronasto oblogo Z 3343 je bil najden pri strojnem izkopu sonde 4. Kovinska obloga je na spodnji strani zaključena z zobci, na obodu je lepo viden okras koncentričnih krogov. Pod zgornjim, zelo izrazitim robom pa je viden okras navpičnih, vzporednih črtic. Podoben okras spodnjega roba obloge je mogoče zaslediti pri leseni pipi iz Ulma. Gre za t. i. ulmer maser pipe, ki so bile narejene iz različnih tipov lesa in so bile produkt delavnic iz Ulma ali bližnje okolice.

Pipe so zelo zanimive oblike, z visoko ozko čašico, ki je vedno višja od vrata, kot pri madžarskih pipah. Pipe so okrašene s srebrnimi pokrovčki in verigami.⁵²

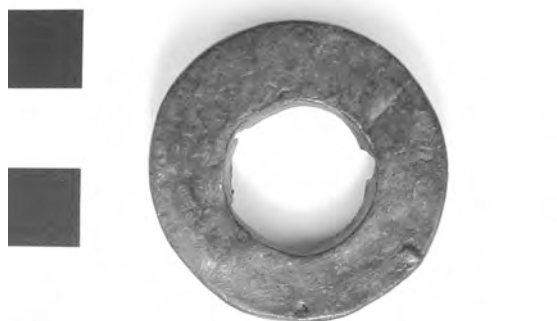
Na najdišču sta bila najdena tudi dva fragmenta porcelanastih pip, to sta fragmenta Z 3345 in Z 3346. Obe pipi sta brez točnih najdiščnih podatkov, vemo le, da je bila pipa Z 3346 najdena v plasti nad objektom 3, pipa Z 3345 pa v plasti nad kontraforjem št. 3. Verjetno sta bili najdeni v plasti tik pod rušo, ki je prekrivala vse te objekte. Pipa Z 3346 ima na sprednji strani okrogle čašice naslikano glavo gamsa, zato lahko predvidevamo, da je bila neke vrste lovska pipa. Podobne pipe so bile najdene v Wrocławu na Poljskem in so, kot vse porcelanaste pipe, datirane v konec 19. in zgodnje 20. stoletja.⁵³

Tudi fragment Z 3345 je verjetno del nastavka za tulec podobne pipe.

Omeniti je treba še eno bronasto oblogo za pipo Z 2641, ki je zelo podobna oblogi Z 2642, le da je nekoliko večja in da pri njej ni bilo najdenih ostankov lesa, zato ni nujno, da je pripadala leseni pipi. Obloga je bila najdena v nasutju

52 Immensack, *Ulmer maser pipes*, str. 22.

53 Witkowska, *Fajki z badan archeologicznych*, str. 325.

Slika 17: Bronasta obloga pipe Z 2641 (foto: Nac Zavrl).

Slika 18: Fragmentirana lončena pipa Z 2577 (foto: Nac Zavrl).

parkirišča, ki so ga uredili v 70-ih letih prejšnjega stoletja pred staro osnovno šolo. Verjetno je prišla v nasutje pri izkopu in izravnavi za parkirišče. Oblogo lahko datiramo najzgodneje v drugo polovico 18. stoletja, verjetno pa je mlajša.

Na koncu je treba omeniti še zelo zanimivo in lepo fragmentirano pipo Z 2577. Pipa je bila najdena pri čiščenju profila, zato je na žalost stratigrafsko ni mogoče opredeliti. Je iz sive gline. Na fragmentiranem delu je lepo vidno, da se v glineni masi pojavljajo veliki kosi apnenčastega peska. Glede na velikost (dolga je več kot 8 cm) bi jo lahko datirali v drugo polovico 19. stoletja, analogij pa ni bilo mogoče najti nikjer v literaturi, ki sem jo imel na voljo.

ZAKLJUČEK

Uživanje tobaka je še danes pomemben del socialnega življenja ljudi v Slovenj Gradcu. Kot sem pokazal, so tobak v Slovenj Gradcu kadili že v 17. stoletju, mogoče že prej. V obliki pip lahko vidimo močan »turški« vpliv

preko ogrske in posredno avstrijske države na tem območju. Zanimivo je, da je bil v srednji Evropi močnejši vpliv vzhoda kot zahodne Evrope.

Pipe so v naše kraje verjetno prinesli trgovci iz večjih mest. Na začetku so bile pipe tako kot drugje luksuz, ki so si ga lahko privoščili le najbogatejši sloji, kasneje pa so jih kadili tudi manj premožni. Zanimivo je, da so pipe v Slovenj Gradcu izdelovali že zelo zgodaj (v 18. stoletju), na kar kažeta dva polovično ohranjena kalupa za izdelovanje pip. Najdba kalupov postavlja vprašanje, kdo je bil človek, ki je izdeloval pipe, ali je bil specialist – pipar ali le za to dodatno izšolan lončar. Poraja se nam tudi vprašanje, kje so keramične izdelke pekli (kje je bil obrat s pečo za žganje gline, ali lahko pričakujemo specialno peč za žganje pip ali pa so pipe žgali poleg drugih lončarskih izdelkov). Večina pip je fragmentiranih (vsaj keramičnih), kar odpira vprašanje, ali so bile uničene med uporabo ali pozneje.

Kot je razvidno iz zgornjih vprašanj, lahko kljub »mladosti« in mogoče na prvi pogled nepomembnosti pip za kajenje tobaka kot objekta raziskave, ostaja mnogo odprtih vprašanj, ki se nam porajajo ob podrobnejšem proučevanju. Raziskanost tega področja v Sloveniji je zelo slaba, zato se bo treba v prihodnosti bolj posvetiti tej in podobnim temam, saj nam lahko pomagajo razumeti življenje ljudi in njihove navade ter njihov razvoj skozi čas. Ob boljši raziskanosti so lahko pipe tudi zelo dober in natančen datacijski element pri raziskovanju razvoja urbanih središč.

Literatura

- Articus, Rudiger: How careless smoking of tobacco could be combatted. *KnasterKOPF*, 7, <http://www.knasterkopf.de/htm/heo7htm>, 1995.
- Baram, Uzi: Clay Tobacco Pipes and Coffe Cup Sherds in Archaeology of the Middle East: Artifacts of Social tensions from the Ottoman Past. *International journal of Historical Archaeology*, Vol. 3, No. 3, 1999, str. 137–151.
- Bekić, Luka: Uvod u problematiku glinenih lula na području Hrvatske. *Vijestnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., str. XXXII–XXXIII, 1999–2000.
- Corti, Count: *The history of smoking*. London: Kessinger Publishing, 1931.
- Crole, Robin: *Pfeifen; Magie und Flair eines Genusses*. Bielefeld: Aufl Bielefeld Delius Klasing, 1999.
- Čepič, Taja: *Opojnost tobaka; Razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne Ljubljana*. Ljubljana: Mestni muzej, 1991.
- Djura Jelenko, Saša: Srednjeveško obzidje z obrambnim jarkom. *Odsevanja: revija za leposlovje in kulturo*, 2001, str. 67–68.
- Djura Jelenko, Saša: Poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške lončene čaše iz Slovenj Gradca. *Koroški zbornik*, IV, 2005, str. 21–41.
- Gabb, Sean: *Smoking and its enemies: A short history of 5000 years of the Use and Prohibition of tobacco*. London: Forest books, 1990.

- Gnetter, Hans: Clay-pipe production at Lesum. *KnasterKOPF*, 7, <http://www.knasterkopf.de/hm/he07htm>, 1995.
- Hacker Richard Carleton: *Das Handbuch des Pfeifenrauchers*. Munchen: Wilhelm Heyne Verlag, 2000.
- Immensack, Rainer: Ulmer maser pipes, *KnasterKOPF*, 17, <http://www.knasterkopf.de/hm/he17htm>, 2004.
- Knez, Darko: Slovenjegraške devocionalije. *Koroški zbornik*, IV, 2004, str. 41–51.
- Krempuš, Robert: Arheološke raziskave Knežjega dvora v Celju. *Srednjeveško Celje* (ur. Mitja Guštin). Ljubljana: Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2001, str. 25–38.
- Leavey, James: A history of tobacco, <http://www.forces.org/writers/james/files/history.htm>.
- Logar, Nuša, Bitenc, Polona: *Poročilo o podvodnih raziskovanjih v letu 1982 in 1983*. Ljubljana: Podvodna arheologija v Sloveniji II, 1984, str. 99–111.
- Morgenroth, Walter: The secret of the genuine Schemnitz tobacco pipes. *KnasterKOPF*, 14, <http://www.knasterkopf.de/hm/he14htm>, 2001.
- Murko, Miha: *Pipe za kajenje tobaka iz Slovenj Gradca*. Slovenj Gradec: diplomsko delo, 2006.
- Orel, Boris: Piparstvo na Gorjušah v Bohinju – naša stara domača obrt. *Slovenski etnograf*, letnik III–IV, 1950–1951, str. 75–86.
- Snoj, Damjan: *Slovenj Gradec – obzidje; Poročilo o arheoloških izkopavanjih*. Ljubljana: Neobjavljeno strokovno poročilo, 1994.
- Snoj, Damjan: Srednjeveško mestno obzidje v Slovenj Gradcu. *Koroški zbornik*, 1, 1997, str. 115–134.
- Tomanič - Jevremov, Marjana: Ormož. Drobci nekega vsakdana. *Archeologia historica slovenica*, 2, 1997, str. 107–139.
- Witkowska, Terez: Fajkiz badan archeologicznych na placu Dominikanskim we wrocławiu. *Silesia Antiqua*, Tom 39, 1998, str. 283–336.

TOBACCO PIPES FROM SLOVENJ GRADEC

Summary

Tobacco pipes presented in this article were found at the archaeological site of Slovenj Gradec–Secondary School.

Cristopher Columbus' discovery of America in 1492 opened a new chapter in the history of mankind. Europe was introduced to many goods from America, including tobacco. The first European country to start tobacco production was Portugal, from where tobacco gradually spread to France and the entire continent. At first, tobacco was mostly used for medicinal purposes, to relieve the symptoms of many diseases and disorders. Nevertheless, the plant quickly generated opposition, especially among those who often ended up with the short straw because of revenues from tobacco tax.

One of the oldest depictions of tobacco, discovered in a Mayan temple in Palenque, Mexico, dates back to the 1st century BC. Europe was introduced to two types of tobacco pipes from America which, given the area of their use, may be classified the western and Mediterranean type, respectively. The western type of tobacco pipes mostly appears in western Europe, whereas the Mediterranean type is prevalent in the entire Mediterranean region and central Europe. Most tobacco pipes in Slovenia belong to the Mediterranean type.

The production of ceramic tobacco pipes is highly complex; in some places the traditional way of manufacturing ceramic tobacco pipes has been preserved to date. The same is true of wooden tobacco pipes which are still manufactured in Gorjuše, Gorenjska.

In 1999 and 2000, extensive archaeological excavations took place at one section of the old city walls and the moat in Slovenj Gradec, during which archaeologists also came across sixteen well-preserved tobacco pipes or fragments thereof and two moulds for the production of ceramic tobacco pipes.

The tobacco pipes and moulds point to an extremely wide time frame within which these tobacco smoking products were used that lasted from the end of the 17th to the beginning of the 20th century. Although the determination of the type and age of tobacco pipes as well as the soil layers in which they were found was successfully completed, new questions arise which will require further research in the area of Slovenj Gradec and beyond.

»VOJNA ME JE UNIČILA«

Nekaj utrinkov o Lovru Kuharju - Prežihovem Vorancu v okopih 1. svetovne vojne

PETRA SVOLJŠAK*

Izvleček¹

Lovro Kuhar - Prežihov Voranc je bil udeleženec 1. svetovne vojne ter je kot pričevalec in izostren opazovalec do vojne, predvsem do vojne, ki jo je bojevala Avstro-Ogrska, oblikoval zelo izostren odnos. Ta se odraža navsezadnje v Kuharjevi vojni poti od mobilizacije do prebega na nasprotnikovo stran in vojnega ujetništva. Njegovo literarno delo z vojno problematiko se je začelo že v vojnem času, a je ustvarjanje vojna tudi upočasnila in šele po več kot dveh desetletjih od njenega konca je Prežihovemu Vorancu uspelo ubesediti vojno izkušnjo v vojnem romanu Doberdob.

Ključne besede

Lovro Kuhar - Prežihov Voranc, prva svetovna vojna, literatura

Prva svetovna vojna je bila vojna mas, opredeljuje jo množičnost v vseh pogledih in ozirih. V njej je umrlo dvakrat več vojakov kot v vseh večjih vojnah v letih od 1790 do 1914, neposredno ali zaradi ran; v največji vojni 19. stoletja, francosko – pruski vojni v letih 1870–1871 je umrlo 150 tisoč francoskih in približno 45 tisoč pruskih vojakov, v 1. svetovni vojni pa je umrlo 10 milijonov vojakov in bilo še enkrat toliko ranjenih, kar je pomenilo 6000 mrtvih vojakov na dan.² Od preteklih vojn se je »razlikovala po svoji enotnosti, absolutnosti in totalnosti«.³

To je bila vojna v dobi rastoče tehnologije, novih in učinkovitih komunikacijskih sredstev, kar vse je razvnelo domišljijo tedanjikov in vsekakor

---

* Petra Svolfšak, dr., izredna profesorica, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Univerza v Novi Gorici, e-pošta: petra.svoljsak@zrc-sazu.si

1 Prispevek je bil v krajši obliki predstavljen na dvanajstem tradicionalnem srečanju na Prežihovi bajti na Preškem Vrhu dne 10. avgusta 2014, ki je potekalo na osrednjo temo Lovro Kuhar – Prežihov Voranc v vrtincu prve svetovne vojne. Vsakoletno srečanje organizirajo sodelavci Koroškega pokrajinskega muzeja, Muzeja Ravne ob rojstnem dnevu pisatelja.

Naslovni citat »Vojna me je uničila« gl. Kuhar, *Zbrano delo. Peta knjiga*, str. 248.

2 Podrobno o žrtvah npr. glej: *Brill's Encyclopedia*, str. 731.

3 Grdina, *Spremna beseda*, str. 486.

presegalo meje dotlej znanega in izkušenega. Čeprav je evropsko spominjanje 1. svetovne vojne zaznamovala predvsem zahodnoevropska vojna izkušnja, izkušnja ustaljene fronte strelskih jarkov in posebne vojaške skupnosti, ki se je tam oblikovala, pa moremo in moramo dodati, da je vojna na vzhodnem/ruskem bojišču s svojim brutalnim učinkom, globokimi prodori, izjemnimi vremenskimi okoliščinami in neobvladljivostjo terena ali vojna na balkanskem bojišču, predvsem pa tista na Soči, v Alpah, Dolomitih, na kraških planotah, z vsemi odtenki vojaškega in civilnega preizkušanja človeških in tehničnih zmogljivosti, 1. svetovno vojno povsem enakovredno, s slovenskega gledišča pa zagotovo odločilno, sooblikovala v véliko vojno, vojno z velikim V.

Prva svetovna vojna je prizadela vsako peto slovensko družino, od okoli 180.000 vpoklicanih vojakov s slovenskega ozemlja se jih med 35.000 in 40.000 ni več vrnilo domov. Padli slovenski vojaki so zapustili več kot 30.000 vojnih vdov in skoraj 50.000 vojnih sirot, več kot 11.000 invalidov se je v povojnem času le s težavo prebijalo skozi vsakdan.

Prva svetovna vojna je eden tistih zgodovinskih dogodkov, ki z minevanjem časa ne uhajajo iz spomina, temveč se spomin nanjo vedno znova spreminja, dobiva nove odseve in pomene. Kolektivno spominjanje razume 1. svetovno vojno, prvo véliko vojno 20. stoletja in preteklosti nasploh, ne le kot globalno krizo civilizacije, temveč jo je oblikovalo v temeljni mit 20. stoletja. V tej vojni in njenem mitu so nezanemarljivo vlogo igrali prav literatura, umetnost in tedanji mediji, ki so z vojno spletli posebno vez ter postali njen neločljivi del. Mitologija vojne izkušnje je bila oblikovana predvsem zato, da bi vojno maskirala in jo legitimizirala, da bi vojno realnost preselila ali razselila, spomin na vojno je bil zato pogosto opremljen z vzvišenimi frazami o patriotizmu, lojalnosti, celo svétosti vojne, ki bo izčistila družbo in tlakovala pot v prihodnost.

Izjemen učinek velike vojne 1914–1918 je bil že od njenega izbruha dalje »množična epidemija pisanja, ki je okužila vojskujoče se ne glede na njihovo izobrazbo ali nacionalno pripadnost«. ⁴ Impresivne številke, kot so 28,7 milijarde pisemskih pošilk, ki so bile odposlane v Nemčiji, 10 milijonov francoskih pisem dnevno samo v smeri fronte, tri milijarde in 646 milijonov italijanskih pisem na t. i. italijanskem bojišču, so morda napovedovale tudi rojstvo posebne literature oziroma izreden razmah spominov častnikov, vojakov in veteranov ter drugih književnih zvrsti, ki so pridobili ime »vojna

---

4 Verginella, Spremná beseda, str. 547.

literatura«. Vojna je opismenila véliko vojaško moštvo, ki je, morda v togih in preprostih besedah, a v večnost zapisanih vrsticah, zapisalo svojo vojno izkušnjo, jo delilo s prihodnjimi rodovi in predvsem zapisalo dotlej nepredstavljivo trpljenje in žrtvovanje v jarkih 1. svetovne vojne. Po drugi strani pa je navdihnila velika imena svetovne proze in poezije, velike umetnike in zarisala pota novih umetnostnih izrazov.

Resda vojna literatura ni bila iznajdba 1. svetovne vojne, vendar je prav vojna literatura, ki se je napajala v jarkih prve svetovne vojne, izjemna vsaj v dveh ozirih: postala je popularna in brana, ker je proizvedla prave knjižne uspešnice, po drugi strani pa je tudi književno manj izbrušene avtorje, nekdanje vojake, navdihnila, da so preizkusili svoje pisateljsko pero. Po mnenju Paula Fussla, avtorja temeljne kulturnozgodovinske študije o 1. svetovni vojni kot oblikovalki modernega spomina, utemeljenega prav na vojni literaturi, so bili predvsem veterani tisti, ki najbolj pišejo o vojni,⁵ njihovo spominjanje in ubesedenje vojne pa je bilo prav toliko raznovrstno, kot so bile raznolike njihove vojne izkušnje. Vojno literaturo je zaznamoval šok nenasitnega vojnega nasilja, ki v literaturi ni zbledel, nasprotno, postal je temelj, bivanjski mejnik preteklega časa. Prva svetovna vojna je oblikovala nov jezik, ki se je koval v njenih okopih, ki se je prilagajal vojni tehnologiji, novemu svetu bojišča in v katerem so bile med vojno pogosto uporabljene in zlorabljene besede kot čast, svetost, žrtvovanje, toda »/a/bstraktne besede /.../ so vpričo dejanskih imen vasi, številck cest, imen rek, imen polkov in datumov naravnost gnusne,« kot je leta 1929, dolgih in z vojnim razmislekom nabitih enajst let po koncu vojne, v *Zbogom, orožje* zapisal Ernest Hemingway.⁶ To so bile v času, ki ga je spreminjala 1. svetovna vojna, še stabilne in trdne vrednote, ki pa so, glede na posledice zvenele bolj kot laž, saj je smrt na bojiščih postala malodane nesmiselna in se je sprevrgla v nenasitno žrelo.

Slovenski spomin na 1. svetovno vojno je pritajeno čakal skoraj osem desetletij, da je z velikim zamahom stopil na pot vélike zgodbe slovenske preteklosti, kar pa seveda ne pomeni, da v zakulisju velikih imen svetovne literature in brezbrežju malih besedil malih ljudi ni pisalo in upodabljalo tudi slovensko pero. Že med vojno je vznikala bogata poezija in nastajala so krajša prozna dela Ivana Cankarja, Frana Milčinskega, Frana Saleskega Finžgarja, Franceta Bevka, Josipa Vandota, Vladimirja Levstika, Juša Kozaka

---

5 Prav tam, str. 549.

6 Fussel, *Velika vojna*, str. 36.

idr. ter tedaj dvaindvajsetletnega vojaka Lovra Kuharja; njegovi noveli nosita naslova *Bajonetni napad*⁷ in *Pred odhodom na bojišče*.⁸

Vojna literatura je ves čas na svojstven način tekmovala z zgodovinarskim stremljenjem po resnici o vojni, a je bila zapisana na načine, ki so jih narekovele osebne, nacionalne, umetnostne in kulturne tradicije. Bojevanje, ubijanje, umiranje, bitke in bojišča so bili pripovedovani na način, da se je osebna usoda prepletla z nacionalno; literatura je stremela predvsem po spominjanju, in ne toliko po dokumentiranju vojne izkušnje, ki je napadla življenje ter duhovno in intelektualno zgodovino Evrope. Napadla pa je predvsem osebnost, čustvovanje posameznika, in Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca do take mere, da je Franu Albrehtu dve leti po končani vojni zaupal, da »mogoče bi v istini mogel postati kdaj pripovedni pisec, da se ni pojavila vojska. Vojna me je uničila.«⁹

27. julija 1914 je Prežiha dosegel cesarjev klic na vojno, ki je bila zanj pojav, podrejen družbenemu sistemu, a tudi sam po sebi barbarstvo, ki pridobi svoj smisel, ako jo vodi napredna misel,¹⁰ in 1. avgusta je nastopil vojaško službo. Čeravno se novela *Pred odhodom na bojišče* ne nanaša na njegov vpoklic, pa Prežihov Voranc v njej zelo trpko ironizira navdušenje pred vojnim pohodom:

»Toda jutri, ko bomo v odmevajočem taktu korakali proti kolodvoru, spremljani od burne godbe, ko bomo vsled vzvišenosti položaja goreli od navdušenosti in junaštva, ko bomo pogumno klicali: 'Hura! Živela domovina!', takrat bodo pokopani vsi občutki in tedaj bo vse dobro.«¹¹

Najprej je Prežih služil v koroškem 4. polku cesarskih strelcev v Lipnici in potem v Kapfenbergu, v koroški 7. pehotni polk, ki je bil po sestavi 79-odstotno nemški,¹² je bil vpoklican po kratkem dopustu, sledila pa je premestitev v še bolj nemški (94 %) graški 27. pehotni polk. Z njim je po enoletnem bivanju v zaledju prvič odšel na bojno črto, pri čemer Prežihovi biografi niso enotni, ali je bil leta 1915 v Karnijskih Alpah in leta 1916 na Doberdobo, kakor je zapisal Janko Jarc,¹³ ali pa je bil na Doberdobo že leta 1915, kot je zapisal

7 *Ilustrirani glasnik*, št. 31, 1. april 1915, str. 366–369.

8 *Ilustrirani glasnik*, št. 33, 15. april 1915, str. 390–392.

9 Kuhar, *Zbrano delo. Peta knjiga*, str. 248.

10 Prav tam, str. 260.

11 *Ilustrirani glasnik*, 1, št. 33, 1. april 1915, str. 392.

12 *Infanterie-Regimenter 1 - 102 as at July 1914*. <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/nationality.htm>.

13 Jarc, Lovro Kuhar - Prežihov Voranc, str. 66.

Jože Koruza.¹⁴ Vsekakor pa je nedvoumen njegov zapis na dopisnici z dne 3. februarja 1916 koroškemu prijatelju Alojzu Krautu, na kateri je pisal o hudih žrtvah na kraški planoti: »Doli je hudič, padajo kot muhe naši in Lahi. /.../ Moje sožalje, da toliko sinov slovenske matere je že pognojilo kamenito kraško zemljo, a dolžnost zahteva zmerom novih žrtev.«¹⁵ Prijatelju je sicer pisal iz vojne bolnišnice številka 1/38, ki jo je konec februarja zapustil in s svojim polkom odšel na tirolsko fronto. V tem času naj bi v njem tudi že vzniknila misel na prebeg, utrjena s prepričanjem o nesmiselnosti vojne ter odločnim protiavstrijskim stališčem, saj »/k/o sem bil 1914 pozvan pod orožje, sem bil že nasprotnik Avstrije in Habsburžanov«,¹⁶ odločna protivojna stališča je povezoval s skrbjo za narodovo usodo prav s ciljem boja proti Avstriji. Odločitev za prebeg k Italijanom je bila zato odločitev za manjše zlo. Motiv bega k Italijanom je Kuhar obravnaval v noveli *Sektor št. 5*, opisal ga je kot »dilemo slovenskega odnosa proti Italijanom, obenem s spoznanjem, da ne more braniti enega sovražnika proti drugemu«. ¹⁷ Dne 19. oktobra 1916 je Kuhar pri kraju Corno di Campo Bianco na južnotirolski fronti, to je na odseku Sette Comuni na planoti Asiago, vendarle prebegnil, skupaj z bojnim tovarišem Jakobom Ciglerjem. Prebeg je bil v spominu Kuharjevega vojnega sodruga Mihe Mulca dramatičen, saj naj bi se med begom v visokem snegu moral rešiti tudi pred zasledovalcema, v katera je uperil orožje in celo sprožil dva strela.¹⁸ Prebeg je Prežih kasneje, na zaslišanju na italijanskem divizijskem poveljstvu 24. januarja 1943, pojasnil s svojim protinemškim in protiavstrijskim razpoloženjem in nikakor ne z željo, da bi si s tem rešil življenje. Avstrijske oblasti, ki so zelo skrbno preko Vojnega varnostno-obveščevalnega urada (Kriegsüberwachungsamt) bdele nad tem, na kakšen način so vojni ujetniki pravzaprav prešli v vojno ujetništvo, so ugotovile, da je Prežih prebegnil, kar je bilo kaznovano z obsodbo na smrt. Negativne posledice sinovega prebega je občutila tudi njegova družina, ker je s pobegom k nasprotniku zagrešil zločin. Prežihov del družinske dediščine je bil zaplenjen, vsem sorodnikom so odvzeli vojaške čine, družini so ustavili odplačevanje podpore, predvsem pa so ponovno k črnovojnikom vpoklicali tedaj petdesetletnega Kuharjevega očeta, ki je moral odslužiti eno leto z varovanjem mostov pri Marijinem

14 Koruza, *Življenjska pot*, str. 189.

15 Kuhar, *Zbrano delo. Enajsta knjiga. Pisma 1*, str. 26.

16 Kuhar, *Zbrano delo. Peta knjiga*, str. 246.

17 Prav tam, str. 259.

18 Svolfjšak, *Prva svetovna vojna*, str. 61.

Celju (Maria Zell) in na Gornjem Štajerskem v Weitzu. Množični prebegi avstro-ogrskih oziroma južnoslovanskih vojakov avstro-ogrške vojske k Italijanom so se sicer začeli šele jeseni 1916. leta, vse pa je družilo pričakovanje, da bi se kot prostovoljci bojevali zoper Avstro-Ogrsko. Prežihov Voranc je na pristojne italijanske vojaške oblasti naslovil prošnji za vključitev med dobrovoljce. Toda italijanska vlada ni bila naklonjena oblikovanju južnoslovanskih prostovoljskih enot, kajti po morebitni zmagi zaveznikov bi se prostovoljci kaj hitro mogli preleviti v nasprotnike Italije, ki si je s podpisom Londonskega pakta z antanto 26. aprila 1915 zagotovila v primeru zmage tudi obsežna primorska (slovenska in hrvaška) ozemlja. Šele »carzanska zarota« slovenskega častnika, rezervnega nadporočnika Ljudevita Pivka, poveljnika 5. bataljona bosansko-hercegovskega polka na tirolski fronti, je septembra 1917. leta italijansko vrhovno poveljstvo prepričala, da je nekoliko spremenilo odnos do jugoslovanskega prostovoljskega gibanja med vojnimi ujetniki.¹⁹ Pod vodilom »*Boriti se proti Avstriji*« je nadporočnik Pivko namreč koval zaroto proti Avstriji za preboj tirolske fronte in zanjo pridobival somišljenike med slovanskimi častniki, podčastniki in vojaki. Podroben strateško-taktičen načrt preboja je predvidel, da bi Pivkovi vojaki odprli fronto italijanski vojski pri Carzanu, italijanska vojska pa bi z odločno ofenzivo v Suganski dolini prodrla globoko v južno Tirolsko, in morda celo ujela cesarja Karla, ki se je tedaj mudil na tem odseku bojišča. V noči na 18. september 1917 so Pivkovi zarotniki sprostili dohode, toda italijanski jurišni oddelki so zamudili pravi trenutek, napredovali so počasi in neodločno, tako da je avstrijskim oddelkom uspelo obraniti položaje. Pivko je s skupino 300 pripadnikov prebegnil na italijansko stran; italijansko vojaško poveljstvo mu je dovolilo ustanoviti oddelek prostovoljcev Samostojni oddelek Paolini, ki so ga sestavljali vojni ujetniki. V začetku leta 1918 se je Pivkova enota dopolnila s češkimi vojnimi ujetniki in se januarja 1918 preimenovala v Češko-jugoslovanski odred. Aprila 1918 so iz odreda izstopili češki pripadniki, saj je bil 27. aprila 1918 sklenjen sporazum, s katerim so smeli češkoslovaški vojni ujetniki formirati češkoslovaške vojaške enote/legijo pod poveljstvom italijanske vojske. Tako se je Pivkov odred preimenoval v Jugoslovanski dobrovoljski bataljon kapetana Pivka in je opravljal predvsem izvidniške naloge ter sodeloval tudi v zadnji italijanski ofenzivi na Piavi. Kuharjeva pričakovanja v ujetništvu so bila zato velika, saj si je ves čas prizadeval priti v vrste jugoslovanskih dobrovoljskih

---

19 Pivko, *Proti Avstriji*.

legij, vendar je bila ugodno rešena šele njegova druga prošnja septembra 1918. leta, ko je bil poslan v ujetniško taborišče jugoslovanskih dobrovoljcev Casale di Altamura v provinci Puglia. Pravzaprav je v ujetništvu tudi dočakal konec vojne. Ujetniška pot ga je peljala skozi več italijanskih taborišč, v Verono (Fort Procolo) in Fort San Felice, decembra 1916 v Sulmono (provinca Aquila), v začetku leta 1918 pa v taborišče Servignano pri mestu Ascoli Piceno.²⁰

V Sulmoni je bilo tudi približno sto slovenskih vojnih ujetnikov, še več pa pripadnikov drugih južnoslovanskih narodov. Kuharjevo ujetniško bivanje je posebno zaznamoval njegov odnos do sojetnikov, ki jim je pripovedoval tudi o socializmu, a kot je opisal njegov sojetnik Miha Mulec, Kuhar ni bil socialist samo po besedah, temveč tudi po dejanjih, saj je nesebično delil s sodrugi vse, od denarja do cigaret, z vinom je krepčal bolne in izčrpane. Bil je izjemno občutljiv in prizadet zaradi mnogih krivic in ponižanj, ki so jih ujetnikom storili stražarji, tudi preskrba vojnih ujetnikov se je sčasoma precej poslabšala, obenem pa so stražarji kupčevali s hrano, zaradi česar so se ujetniki pritožili pri upravi taborišča, med voditelji pritožnikov je bil tudi Voranc; čeprav je pritožba uspela, pa so bili ujetniki – pritožniki za pet dni zaprti.²¹

V taborišču Servignano je poleg običajnih ujetniških neugodnosti Prežiha pestilo tudi precejšnje brezdelje, ki si ga je želel lajšati z branjem, a v taborišču časopisi niso bili dovoljeni. Toda s stražarji se je spretno dogovoril za prinašanje časopisov, v pismih pa prosil za knjige, predvsem za dela Ivana Cankarja in Frana Saleškega Finžgarja. Celo v listu slovenskih delavcev v ZDA *Glas naroda* je februarja 1917 izšel oglas za nabirko slovenskih knjig:

»Knjige za jetnike. Kdor ima več knjig na razpolago in morda katero, ki je več ne rabi ali pa jo vsaj lahko pogreša, naj jo pošlje našim jetnikom, ki tako željno pričakujejo naše pomoči, zlasti vedno prosijo za knjige. Kdor hoče kaj poslati, naj naslovi na Lovro Kuhar, prigioniero di guerra Umberto I., Sulmona Italija.«²²

Konec vojne ne Vorancu ne drugim vojnim ujetnikom v italijanskih taboriščih ni prinesel konca ujetništva. V zimi 1918/1919 je bil Prežihov Voranc verjetno v taborišču Casale d'Altamura v provinci Puglia, kjer so bili ujetniki izpostavljeni lakoti in nezaslišanemu prekupčevanju s kruhom;

---

20 Koruza, *Življenjska pot*, str. 190.

21 Prav tam.

22 Kuhar, *Zbrano delo. Peta knjiga*, str. 494.

pogrebci so ga pretihotapili v krstah, iz katerih so trupla ujetnikov pometali v jamo, saj stražarji krst niso pregledovali. Kruh, ki je vonjal po mrličih, so nato za drage denarje prodajali lačnim ujetnikom.²³ Zadnjo ujetniško izkušnjo je leta 1920 opisal v avtobiografski reportažni črtici *Moj božični večer v ujetništvu*, na začetku katere je zapisal kraj in datum (Casale d'Altamura, 25. decembra 1918), kar je njegove biografije navedlo tudi na misel, da si je posamezne dogodke zapisoval, čeprav v ujetništvu ni pisal.²⁴

V tem času je taborišče obiskal tudi italijanski socialist Constantin Lazzari ter Prežihla opremil s socialistično literaturo, med drugim naj bi bral Lenina in Trockega.²⁵

Vojno ujetništvo se je za Lovra Kuharja sklenilo ob koncu februarja 1919, ko je preoblečen v italijansko uniformo po morju ušel na jugoslovansko stran in se izkrcal v Dubrovniku. Zaradi italijanske uniforme ga je aretirala jugoslovanska vojska ter ga prepeljala v Ljubljano pred vojaško sodišče, kjer je moral pojasniti izvor uniforme. Predsednik sodišča je bil nekdanji Kuharjev poveljujoči častnik, ki je tudi v novi jugoslovanski državi zasedel zelo vplivno funkcijo, kar je Kuharja nemalo začudilo in mu »zlomilo srce in ubilo dušo«.²⁶ Sodišče je Kuharja sicer oprostilo in končno se je lahko vrnil v rodne Kotlje, ki so jih zatem zasedli Avstrijci, a se je Lovro Kuhar pravočasno umaknil, da bi se izognil tako zasedbi kot vpoklicu in bojem za Koroško.

Tudi v novo državo je Lovro Kuhar vstopil razočaran, vojna pa je v njegovo bivanje zarezala globoko brazgotino, kot je potarnal uredniku Ljubljanskega zvona Franu Albrehtu:

»Žal mi je optimizma, vere v život, v vrlino ljudi, ki mi je bila lastna od prve mladosti in me je dvigala početkom visoko nad mizerijo navadnega življenja. Vojna mi je izruvala ta optimizem in s tem sem se izneveril samemu sebi in odtujil familiji. Optimizem, vera v moč, v napredek je davna last familije Kuharjev. Moj oče je borec za kruh, omagal je, upal, padal in se dvigal – in zmagoval v veri v boljšo bodočnost. In temu sem postal tuj – ne verujem več samemu sebi.«²⁷

Zato je mladane samodejno nastopilo obdobje pisateljskega molka, toda vojna snov je vendarle zorela ter se občasno, poleg že omenjenih, vrnila v

---

23 Koruza, *Življenjska pot*, str. 191.

24 Kuhar, *Zbrano delo. Peta knjiga*, str. 552.

25 Koruza, *Življenjska pot*, str. 191.

26 Prav tam, str. 192.

27 Prav tam.

povestih *Moje prenočišče* (1920) in *Dekle z mandolino* (1923/1924) in se verjetno oplajala tudi z mnogimi sočasnimi vojnimi romani, kot so Henri Barbusse: *Ogenj* (*Le feu*, 1915, izšel v nemškem prevodu leta 1918 in v slovenskem prevodu leta 1921), Jaroslav Hašek: *Pustolovščine dobrega vojaka Švejka v svetovni vojni* (*Osudy Dobrega Vojaka Švejka za Svetove Války*, 1921, prvi slovenski prevod leta 1928), Roland Dorgeles: *Leseni križi* (*Les croix de bois*, 1919, prevod v slovenščino leta 1935) ter Erich Maria Remarque: *Na zahodu nič novega* (*Im Westen nichts Neues*, 1929).

Leta 1940 je Prežihov Voranc izdal vojni roman slovenskega naroda *Doberdob*, ki ga je snoval več kot dvajset let; že pred letom 1930 ga je ponudil uredniku *Ljubljanskega zvona* Franu Albrehtu, v program Cankarjeve založbe ga je urednik Bratko Kreft uvrstil prav tako za leto 1930, ko je moral pisatelj pobegniti v tujino, na Dunaj, kjer je rokopis doživljal vsakovrstno usodo. Roman je doživel petnajst izdaj v slovenskem jeziku, od tega dve dramski predelavi, ter prevode v bolgarščino, ruščino, srbsščino, italijanščino in nemščino.

Literatura in tiskani viri

Brill's Encyclopedia of the First World War. Leiden, Boston: Brill, 2012.

Fussel, Paul: *Velika vojna in moderni spomin*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2014.

Grdina, Igor: Spremna beseda. *Prežihov Voranc. Doberdob*. Ljubljana: Beletrina, 2014.

Ilustrirani glasnik, l. 1, št. 31, 1. april 1915.

Infanterie-Regimenter 1 - 102 as at July 1914. v: <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/nationality.htm>.

Jarc, Janko: Lovro Kuhar - Prežihov Voranc v italijanskih zaporih l. 1943. *Letopis muzeja narodne osvoboditve LRS*, 1958.

Koruza, Jože: Življenjska pot Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca. *Prežihov zbornik*. Maribor: Obzorja, 1957.

Kuhar, Lovro - Prežihov Voranc: *Zbrano delo. Peta knjiga*. Ljubljana: DZS, 1969.

Kuhar, Lovro - Prežihov Voranc: *Zbrano delo. Enajsta knjiga. Pisma 1*. Ljubljana: DZS, 1962.

Pivko, Ljudevit: *Proti Avstriji: slike iz borbe Jugoslovanov na italijanski fronti proti Avstriji*. Maribor: Klub dobrovoljcev, 1923.

Svoljšak, Petra: Prva svetovna vojna v življenju in delu Prežihovega Voranca. *Prežihov Voranc - Lovro Kuhar: pisatelj, politik, patriot*. (ur. Aleš Gabrič). Ljubljana, Dunaj: Inštitut za novejšo zgodovino, Slovenski znanstveni inštitut, 2010, str. 57–70.

Verginella, Marta: Spremna beseda. *Paul Fussel, Velika vojna in moderni spomin*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2014.

“THE WAR DESTROYED ME”

**A FEW GLIMPSES INTO THE LIFE OF LOVRO KUHAR–PREŽIHOV
VORANC AND HIS EXPERIENCE IN THE TRENCHES OF WORLD WAR I**

Summary

It was already during the war that Lovro Kuhar–Prežihov Voranc made his entrance into the world of so-called trench literature with two novellas which, however, did not yet convey a direct expression of his war experience. The latter started in the 4th Carinthian Kaiserjäger Regiment, continued in the 7th Carinthian Infantry Regiment and ended in the 27th Graz Infantry Regiment, which was sent to the front line in the Carnic Alps and Doberdob and at the end of February 1916 to the Tyrolean Front. There Prežih began to contemplate defecting to the opponent's side. He did so, once he fell into captivity in the second half of October 1916, and throughout endeavoured to join the Yugoslav Volunteer Legion and fight against Austria-Hungary. His stark opposition to the war and the monarchy also reflected in his literary work, where he needed a long time of deliberation before he designed and published his war novel.

PREŽIHOVA ZBIRKA SAMORASTNIKI V LUČI LITERARNE ZGODOVINE

MIROSLAV OSOJNIK*

Izveček

Prispevek Prežihova zbirka Samorastniki v luči literarne zgodovine govori o nastanku in pisanju Prežihovih najboljših novel, o pravih imenih njegovih junakov, o filmskih upodobitvah samorastniških novel in o današnji aktualnosti le-teh. Če avtorjevo brskanje po literarni zgodovini in drugih virih strnemo in povzamemo v eno misel, potem lahko ugotovimo, da so pisateljevi literarni liki nesporno preživel Prežiha samega.

Ključne besede

Samorastniki, zbirka Prežihovih novel, nastanek novel, literarni liki, filmske upodobitve

Prvič je to zbirko novel izdala leta 1940 Naša založba v Ljubljani z naslovom SAMORASTNIKI: KOROŠKE POVESTI. Osmim novelam, ki jih je Prežihov Voranc v soglasju z urednikom Ferdom Kozakom za zbirko izbral, je napisal jedrnat uvod Josip Vidmar. Že v prvih dvajsetih letih je bila zbirka ponatisnjena še trikrat: 1946., 1956. in 1958.

Ob izidu svoje prve zbirke Povesti (1925), ki je slovenska literarna kritika skorajda ni opazila,¹ je pisatelj že mislil na ponovno izdajo svoje kmečke proze v knjižni obliki. O tem priča izjava v pismu Miletu Klopčiču 17. julija 1925: »Pripravljam novo izdajo kmetskih povesti.«² Ko je Voranc v revialnem tisku začel objavljati svoje samorastniške novele, so slovenski literarni kritiki ostrmeli, saj se je pojavil nov, svež in močno izoblikovan pisatelj.³ Vorančev brat Avgust Kuhar je vedel, da je Voranc v tem času črpal predvsem iz materinih pripovedi. Jožetu Pogačniku je leta 1953 pisal: »Še se spominjam, ko je govoril z materjo o Svetnečem Gašperju (Pot na klop). Oba sta se smejala. Takrat

---

* Miroslav Osojnik, upokojeni muzejski strokovni sodelavec, Na šancah 22, 2390 Ravne na Koroškem, e-pošta: miroslav.osojnik@guest.arnes.si

1 Mrdavšič, Lovro Kuhar, str. 2.

2 *Prežihov zbornik*, str. 23.

3 Mrdavšič, Lovro Kuhar, str. 2.

je moral zasnovati tisto črtico – bilo je menda 1929.«⁴ Brat je tudi trdil, da je Voranc po prvem zanosu nad natisnjenim prvencem⁵ pogosto izpraševal mater in si vse sprti zapisoval. To je bilo še pred letom 1929. Najbrž si je takrat zapisal večino motivov, ki jih je pozneje umetniško dodelal in uporabil v svojih samorastniških novelah. Seveda je danes težko ugibati, kaj vse je Voranc še zasnoval iz kmečkega življenja, ker so se vsi njegovi zapiski skupaj z literarnimi načrti iz tistega obdobja izgubili. Ne vemo tudi, ali je kaj od tega gradiva odnesel s seboj v emigracijo. Že v prvih letih izgnanstva pa se je Prežihov obzorje z mnogimi evropskimi potovanji in poznanstvi zelo razširilo. Vse to in pa domotožje po rodni krajih je najbrž v veliki meri vplivalo, da je začel gledati na borbo svojih brezpravnih samoraslih ljudi z veliko širše ter čustveno in idejno poglobljene perspektive. Nekaj so verjetno o tem odločali tudi tedanji literarni vplivi, ki pa jih, žal, ne poznamo.

Prva novela v zbirki, *Boj na požiravniku*, je izšla že v 7./8. številki »Sodobnosti« leta 1935, tokrat prvič pod psevdonimom Prežihov Voranc. Pisatelj v svoji avtobiografiji pravi: »Šele leta 1934 sem spet prijel za pero. Tokrat sem napisal novelo: *Boj na požiravniku* /.../.«⁶ Najlepše je novelo označil Josip Vidmar: »Bila je dokaz sveže moči in zrelega oblikovanja; bila je silovita v svoji prepričevalni preprostosti in popolnoma nova ter samosvoja po duhu /.../.«⁷ Dihurji, lastniki borne močvirne kmetijice, so se za ceno lastnega življenja borili za preživetje na nerodovitni zemlji. Strahotni napor siromakov je bil kljub vsemu zaman, samorastlost, glavna lastnost, ki jo je nadel svojim junakom pisatelj, pa je bila tista, ki je dala tem neznatnim revnim ljudem veličino in že kar herojske razsežnosti. »Osnovni ton« zbirki brez dvoma daje »/.../ krutost časa, ki smo v njem. Ta čas je upodobljen tako, da dá slutiti vso tragedijo majhnega naroda.«⁸ Leta 1982 so po Prežihovi noveli posneli istoimenski film, ki ga je režiral Janez Drozg.

Druga v zbirki je novela *Jirs in Bavh*. Tudi izšla je druga, v »Sodobnosti« leta 1936, št. 1, 2, 3, 4. Joža Vilfan piše v članku *Nekaj spominov*, da je septembra 1934 odnesel iz Pariza v Ljubljano troje rokopisov, ki so bili potem objavljeni v »Sodobnosti« (*Boj na Požiralniku*, *Jirs in Bavh* in *Odpustki*).⁹

---

4 Kuhar, *Samorastniki*, str. 460.

5 Kuhar, *Povesti*.

6 Kuhar, *Kratka biografija*, str. 269.

7 Prežihov, *Samorastniki*, str. 7.

8 Boršnik, *Študije in fragmenti*, str. 344.

9 Kuhar, *Samorastniki*, str. 484.

Ta novela je napisana veliko treznejše kot prejšnja. Osrednja »junaka« sta voliča, naravni bitji, ki ju sila človekove nuje postavlja pred krute preizkušnje. Dogajanje spominja na avtobiografsko pripoved v povesti Borba, ki je izšla v zbirki Povesti. Prvo poglavje je v večini avtobiografsko, le da je čas dogajanja postavljen v čas po prvi svetovni vojni, opisana doživetja pa segajo skoraj 20 let v preteklost. Drugo in tretje poglavje sta napisani zaradi politične tematike. Nehoteni uboj rubežnika so pogojila družbena nasprotja in je zato neke vrste revolucionarno dejanje, saj Til Oplaz misli, da potem tudi on ni ubijalec. Kritiki menijo, da v celotni zbirki edino drugi del te zgodbe izzveni kot neorgansko skonstruiran dodatek, kajti »/.../ s svojim proletarskim humanizmom učinkuje Prežih, kadar je spontan«. ¹⁰

Tretja novela je Vodnjak. Kdaj jo je pisatelj zasnoval, je bilo nekaj časa težko ugotoviti, ko pa so leta 1955 začeli snemati po njej kratki film Koplji pod brezo, se je v »Pogovoru s Francetom Kosmačem – režiserjem Vodnjaka« razkrilo marsikaj:

»/.../ Boril sem se, da smo čim več zunanjih posnetkov posneli v krajih, ki jih je imel v mislih Prežihov Voranc. Skodlaste strehe na hišah, na hlevih, na znamenjih, še celo na tatrmanu studenca; značilna kombinacija zidane in lesene gradnje; od pomladi do jeseni žito, zloženo v kope, od ječmena do ajde; med kopami prazne štrleče sulice ostrvi – to so likovni elementi, mimo katerih ne moreš. Prehodili smo pokrajino od Ošvena pod Uršljo goro pa do Račla pod Strojno. Ustavili smo se blizu Raven in svojim potrebam prilagodili domačiji Kurtnikovo in Skrivarnikovo. ¹¹ Zadnji večer nam je pripovedoval lastnik spodnje domačije, da sta se stari Skrivarnik in stara Kurtnica nekoč hudo sporekla zaradi vode. Skrivarnik je namreč skopal pod Kurtnikovo jablano, malo nad svojo hišo, preprost rezervoar, da bi nato speljal vodo k sebi na dvorišče. Stara sosedka pa tega ni dovolila. Zadeva je prišla pred sodišče v Prevaljah. Medtem pa je za spor zvedel Prežihov Voranc (to je bilo okrog leta 1924, v času torej, ko je napisal novelo Vodnjak), ki je šel k sosedom in dosegel, da se 'za vodo pač ni vredno tožariti'.« ¹²

Ti podatki so točni, saj je novela izhajala leta 1925 v prvih treh številkah gospodarskega mesečnika Pod lipo. Urednik Anton Kristan je že pred sklepom zgodbe pisal Prežihu, da Vodnjak splošno ugaja, zato jo je avtor vključil v razširjeni načrt za zbirko Samorastniki, ki se je v zasnovi imenovala še Na požiravniku. Ker se je zavedal nekaterih stilnih in jezikovnih pomanjkljivosti,

10 Boršnik, *Študije in fragmenti*, str. 347.

11 Na Brdinjah (op. avtorja).

12 Pogovor s Francetom Kosmačem, str. 165.

je prosil Kozaka za mnenje. Uredniku se je novela zdela dovolj dobra, da jo je predelal in objavil v zbirki, čeprav je pozneje izjavil, da »ni kdo ve kaj popravljaj«. ¹³ V nasprotju z ideološkimi drobci v Jirsu in Bavhu pa izzveni Vodnjak že kot arhaična legenda – saga o rodu, ki je zemlji iztrgal vodo, vir življenja. Iz uresničenege čudeža, ki ga je malo pred smrtjo napovedal stari Borovnik, odseva prastara vera ljudi, obenem pa žarči tragična ljudska baladnost iz nenadne smrti mladega gospodarja, ki jo povzroči prav ta tako zelena voda.

Četrta novela Ljubezen na odoru je za kritike nosilna zgodba zbirke, ker je najbolj močna in čisto sodobna zgodba. O njenem nastanku ni nobenih avtorjevih izjav. Tomo Brejc pa piše v Spominih na Prežihovega Voranca:

»Jeseni leta 1939 /.../ se je njegova žena morala vrniti v Jugoslavijo. Odslej je gospodinjal sam /.../. Po večerji sva pri čaši vina obsedela /.../. Ob taki priliki mi je nekoč zaupal, da piše novelo, ki utegne biti ena najboljših. 'Toda konec,' je dejal, 'mi dela težave. Glavnega junaka je treba ubiti, toda nisem si še popolnoma na jasnem, na kakšen način.'¹⁴

Brejc mu je nato povedal o nesrečni smrti prijatelja, ki se je ponesrečil pri gozdnem delu. Prežih je hotel o tem vedeti čisto vse, nato pa se je izgovoril, da bo še malo delal. Že čez nekaj dni mu je oznanil, da je končal svojo najmočnejšo novelo Greh na odoru, katere glavni junak je resnično živel. Iz tega lahko sklepamo, da je Prežih novelo napisal jeseni 1939 v Parizu. Zgodbi se že na prvi pogled vidi, da je zajeta iz domačega okolja, le sklep ji je prikrojil po svoje. »Tragičen sklep se mu je zdel vsekakor nujen, saj omili kočljivost problema.«¹⁵ Novela je pisana sočno, elementarno, prvinsko, je skratka naslikana z enim silnim zamahom avtorjevega domišljjskega čopiča. O dilemi, ali je to res še realizem ali že karnizem (poveličevanje telesnosti, mesenosti), Taras Kermauner sodi:

»Prežiha so brali iz svojega časa in iz svoje literarne ideologije, za katero je bil Prežihov materializem-karnizem /.../ pretiran in celo neestetski. /.../. Kozakova popravljanja so bila storjena v duhu tedanjega časa, a so destruirala ravno ta element, ki se zdi meni – in verjetno današnjemu času, današnjemu literarnemu okusu – najtehtnejši. /.../ Radmanca je v začetku ženska gole spolne čutnosti, otroke ima najprej z možem Radmanom in verjetno – vsaj prvega – z moževim sinom iz prvega zakona, nato pa z različnimi neznanimi

---

13 *Prežihov zbornik*, str. 26.

14 *Kuhar, Samorastniki*, str. 494.

15 *Boršnik, Študije in fragmenti*, str. 347.

moškimi. Radmanca je simbol karnizma: zdrava, močna; poželjiva, mesena. S tem likom se povezuje inovativen jezik; recimo: 'Kje pa je Radmanca le iztaknila tega jirsa?' se je čudila soseska. Ali: 'Kje pa je Radmanca tega šeka popadla?' /.../ In: 'Radmanca, ta Afra, pa je bila cela kobila.'¹⁶

(To je tisti znameniti stavek, v katerem je Kozak popravil kobilo v leptico in s tem Prežihov izraz – jezik – popolnoma konvencionaliziral; pobudo za ta poseg je pač iskati v Kozakovi – in tedaj veljavni – ideologiji idealističnega moralizma, beseda kobila se je zdela – s tega vidika – za človeka poniževalna, neokusna, prenizka, živalska.) Prežih nam torej junakinjo predstavi kot naravno in požrtvovalno žensko. Zelo ji je naklonjen, ko zaživi ob svojem izbrancu Voruhu sproščeno čutno življenje, pa vseeno ne sme dopustiti zmage v tej prvinski ljubezni. Voruhova smrt, ki jo prinese usodno drevo, ko zdrsi v dolino, tragično opominja na usodnost žrtvovanja, na neizprosnost realne matrice njegove še vedno pozitivne umetniške pisave. Novela je zelo prepričljiva tudi zato, ker pisatelj nikjer ne politizira in ne moralizira, ampak svojo modrost prikaže v močnih, svežih in večplastnih pastelnih podobah. Z veliko srčno dobroto se potopi v vsako živo bitje, še kako pa ve, da zmaguje vedno in povsod le moč, bodisi fizična sila bodisi s premoženjem podprta moč, ali pa, za kar se mi, bralci, vselej navdušimo, moč osebnosti. Tudi ta Prežihova novela je leta 1973 doživela filmsko uprizoritev (režiser Vojko Duletič).

Peta novela Pot na klop je izšla v Sodobnosti v marčni številki 1939. Kot snov je Prežih uporabil resnični dogodek iz bližnje okolice, zato so značaji izjemoma imenovani s pravimi oziroma domačimi imeni. Voranc je imel verjetno moralne zadržke zaradi lika bogatega kmeta Vožnika, v katerem je prikazal svojega strica z manj simpatične plati in je zato ni želel izdati za časa njegovega življenja. Drugače pa novela odlično razkriva človeške značaje in je pristna študija zadnje poti in umiranja starega tesarja Svetnečega Gašperja, ki mu pod trdo, robato skorjo, tako se vsaj sam znancem predstavlja, bije odkrito in pošteno srce. Janez Drozg je po tej noveli leta 1982 posnel TV igro Svetneči Gašper, v kateri je naslovno vlogo odigral koroški kulturnik Mitja Šipek (1926–2015).

Šesta novela Prvi spopad je bolj črtica kot novela. Izšla je leta 1938 v »Sodobnosti« pod naslovom Prvo srečanje. Pisatelj v njej ponudi možnost, da se morda lahko tudi ubogi fretar s trdim in marljivim delom dokoplje do bolj lagodnega življenja, ki pomeni zanj že kar blagostanje. Nato nam prikaže

---

16 Kermauner, Odnos med literarnimi ideologijami, str. 6.

prvi krčevit, zelo boleč in zato tudi pretiran spopad revne kmečke družine s pravkar kupljeno staro mlatilnico, ki naj bi jim izboljšala vsakdanje delovne razmere, a jim v prvih spopadih prav pošastno izsesa moč, energijo in z njima tudi zdravje. V tej, sicer manj pomembni zgodbi nam je Prežih prikazal boj revnih koroških malih kmetov, ki jim zgolj vsakodnevno pretirano garanje preprečuje, da ne padejo na raven revnih proletarcev.

Sedma novela *Odpustki* naj bi nastala že okoli leta 1934, saj je izšla že v »Sodobnosti« leta 1936. O pobudah zanjo ni podatkov. V naslovu je skrit znan ljudski običaj, ko bolnik zasluti, da se mu bliža zadnja ura in prihajajo k njemu po slovo prijatelji, sosede in znanci, pa tudi sovražniki in vsi, s katerimi se je v življenju kdaj sprl, da bi se z njimi spravil. Odsluženi tesar Žvap ima takó veliko zaupanje vase, da mu tudi smrt ni prav nič težka, se pa zelo čudi, ko šele sedaj vidi, koliko ljudi ima slabo vest, ker so ga v življenju oškodovali. Njegova kajža je v tednu dni tako založena z dobrinami, ki so jih skupaj nanosili ljudje s slabo vestjo, da bo njegova žena tudi po njegovi smrti lahko živela brez socialne podpore.

Mnogim pa je najbolj pri srcu osma, naslovna novela *Samorastniki*. Za Prežiha je še posebno značilno, da je napisal svoje najboljše stvari prav v času, ko je bil najbolj preganjan. V zbranih urah se mu je torej nekega večera leta 1937, verjetno nekje v dunajskih zaporih, zgostila ustvarjalna energija do te mere, da so mu zažuboreli baladno obarvani *Samorastniki*, saga o bogatih in prevzetnih svobodnjakih Karničnikih in o zavrženem, brezpravnem rodu Hudabivnikov iz belanskih globač pod Obirjem. Ko je bil kasneje pisatelj izpuščen iz dunajskih zaporov, se je avgusta 1937 vrnil v Pariz ter najbrž takoj stopil v stik z urednikom »Sodobnosti« Kozakom in mu ponudil svojo novelo z naslovom *Krik samorastnikov*. Zaradi precejšnje dolžine je imel urednik najprej pomisleke, a je novelo vseeno objavil v zadnji, dvojni številki »Sodobnosti« leta 1937 s spremenjenim naslovom *Samorastniki*. Prežihova žena Marija Kuhar se je še spominjala, da je Vorančeva mati nekoč pripovedovala, kako je Voranc napisal štorijo o Hudabivški Meti »čisto po resnici, nič /.../ zlagano, nič predjano«. Povedala mu jo je ona sama, saj je bila živi vrelec zgodb in prava kronika vedenja o dogodkih in ljudeh hotuljske in širše koroške okolice. Njej jo je pred leti povedal njen ded. Za tiste, ki enačijo dogajanje novele z Mežiško dolino, naj poudarimo, da je posestvo Karnice ležalo na severnem pobočju Obirja v zamejski Koroški. Po pripovedovanju brata Avgusta je Prežih te kraje prehodil v začetku svoje ilegalne poti po Evropi. Voranc je torej uporabil za ogrodje svoje povesti del

resnične zgodovine nekega kmečkega rodu, kakor ga je spoznal iz materine pripovedi. Literarni kritiki menijo, da je okvirno zgodbo, torej sebe, prijatelja Košata in pripovedovalko, Hudabivško Nano, pisatelj vkomponiral v novelo zaradi večjega čustvenega naboja. Filmski Samorastniki so doživeli svojo krstno uprizoritev že leta 1963 (režija: Igor Pretnar).

In še en dokaz, da je Prežih najmočnejši takrat, ko modrost in silovitost življenja prikaže v močnih, svežih in večplastnih pastelnih podobah in dejanjih. Kermauner pravi takole:

»Najbolj primarno konstruira Prežihov svet karnizem: čutnost. Brez te plasti Prežihove literature sploh ne bi bilo, zanjo je odločilna, nosilna /.../. Meni /.../ se zdi Ljubezen na odoru najboljša Prežihova povest, ker v nji sorazmerno najmanj intervenirajo višje plasti: Radmanca ostane simbol spolnega telesa do konca, do Voruhove smrti. S tem pa ne pravim, da je najbolj značilna za samega Prežiha. Je najbolj inovativna, najbolj moderna, vendar je Prežih v nji najmanj podal drugo plat svoje literature, poseg zgornjih plasti v spodnje. To plat je realiziral daleč najbolj(e) v Samorastnikih, v katerih je Meta enaka Radmanci le na začetku, ko 'je postala široka z Ožbejem', pozneje pa se njen lik iz karnistično-naturističnega spreminja, izgrajuje v moralni in nacionalno ter socialno revolucionarni simbol. Vendar Prežih ne bi bil Prežih, se pravi dober pisatelj, če bi se prepustil le tej konstrukciji; v tem primeru bi napisal bolj ali manj konvencionalno delo. Spretno je izrabil priliko in prikazal, kako vladajoči razred Meto muči; opisi mučenja zavzemajo skoraj polovico celotne povesti, to mučenje pa ni le duševno-duhovno, ampak v veliki meri ravno telesno. Tako pisatelj pri zadnjih vratih spet pripelje v tekst karnizem.«¹⁷

Vsebinsko močnih je šest novel, le dve (Prvi spopad in Odpustki) sta malo manj »udarni«. To ugotovitev in zato tudi še današnja priljubljenost zbirke dokazuje tudi dejstvo, da je bilo kar pet od šestih vsebinsko močnejših novel že izbranih za filmsko oziroma za televizijsko upodobitev. Pomenljiva razsežnost Prežihove osebnosti pa je zagotovo skrita tudi v pisateljevi neizmerni ljubezni do domače zemlje. »Iz te zemlje je črpal Prežih sočnost, zdravje in vitalnost.«¹⁸ In zato lahko upravičeno zatrdimo, da je bil Voranc resnično tudi kmet po duši. Tudi zato je njegova zbirka Samorastniki ena najbolj prepričljivih in silnih izpovedi, ki prikazujejo pisateljeve trdožive, silovite, trdne in neukrotljive ljudi. Njegovi junaki so bojeviti, prepričani vase in v svojo zavest, da se za svoje pravice morajo boriti, četudi so sami, revni in

17 Prav tam, str. 7.

18 Boršnik, *Študije in fragmenti*, str. 356.

brezpravni. So pa visoko moralni ter polni ljubezni in sorodnih pozitivnih čustev. To je tisto pozitivno samorastništvo, ki se te svoje lastnosti zaveda v polni meri. Prežih to njihovo borbo seveda prikazuje zdaj v dramatičnem slikanju pa spet v ironiji in pretiravanju, pri vsem pa ostaja jedrnat, sočen in krepak. Tudi dr. Franc Sušnik verjetno ne bi bil njegov veliki občudovalec, če poleg Lovra Kuharja revolucionarja ne bi bil tudi še »/.../ drugi: Prežihov Voranc, tisti fantek, ki se ga je prijelo to ime, ko so bili pri Prežihu na štantu, in tisti silni upodabljavec naših ljudi, ki je sklesal Hotuljcem, Ravenčanom in Jazbincem, Hudabivnikom in Dihurjem spomenik kakor gora!«¹⁹

Prežihove novele so torej še vedno aktualne. »Vsem novelam v zbirki Samorastniki je skupna snov, ki jo je črpal iz domačega koroškega okolja, vsakdanjega življenja koroških ljudi in iz lastnih življenjskih izkušenj.«²⁰ Danes je literarnim kritikom povsem jasno, da je Prežihov Voranc prav s svojim specifičnim jezikovnim izrazom in svojskim slogom dosegel pomensko večplastnost, trajno svežino in sporočilno enovitost najboljših samorastniških novel.²¹ Ker jih poleg velike izrazne moči odlikujeta tudi skladnost in jasnost, so tudi dovolj preproste in razumljive najširšemu krogu bralcev.²² Ljudi pa privlačijo tudi zato, ker se v novelah večinoma tradicionalna koroška ljudska tematika prepleta s povsem moderno idejnostjo. Večno aktualnost pa tem samorastniškim novelam zagotovo dajejo pisateljeva zvestoba do svojih brezpravnih ljudi, kritičnost do sveta in veliko prizadevanje po izpovedovanju resnice. Te vrednote pa so v slehernem času najvišje priznanje vsaki umetnosti.

Literatura

Boršnik, Marja: *Študije in fragmenti*. Maribor: Založba Obzorja, 1962.

Kermauner, Taras: Odnos med literarnimi ideologijami in literarnim jezikom v dveh Prežihovih povestih. *Koroški fužinar*, 4, 1973.

Kos, Petra: *Vdanost v usodo in upor malega človeka v Prežihovih Samorastnikih in Požganih ter njena aktualna povezava z razvojem manjšinskega vprašanja na avstrijskem Koroškem* (diplomska naloga). Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2009.

Kuhar, Lovro: *Kratka biografija. Zbrano delo. Dvanajsta knjiga* (ur. Drago Druškovič in Jože Koruza). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1990.

---

19 Sušnik, Nagovor v »Svobodi«, str. 23.

20 Kos, *Vdanost v usodo in upor*, str. 22.

21 Vačun Kolar, *Prežihovo literarno izkustvo*, str. 28.

22 Osojnik, *Nekaj podrobnosti o zbirki »Samorastniki«*, str. 75.

- Kuhar, Lovro - Prežihov Voranc: Samorastniki. *Zbrano delo. Druga knjiga* (ur. Drago Druškovič in Jože Koruza). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1964.
- Mrdavšič, Janez: Lovro Kuhar-Prežihov Voranc, 1893-1950. *Koroški fužinar*, 2, 2003.
- Osojnik, Miroslav: Nekaj podrobnosti o zbirki »Samorastniki« in o nekaterih značilnih prvih Prežihove novele »Ljubezen na odoru«. *Beseda o Prežihu: zbornik referatov s tradicionalnih srečanj na Prežihovi bajti* (ur. Lilijana Suhodolčan, Mirko Osojnik). Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej, 2013.
- Pogovor s Francetom Kosmačem – režiserjem Vodnjaka. *Film, ilustriran mesečnik*, 11 (nov. 1954), str. 165.
- Kuhar, Lovro: *Povesti*. Ljubljana: Zadržna založba, 1925.
- Prežihov, Voranc: *Samorastniki: Koroške povesti*. Ljubljana: Naša založba, 1940.
- Prežihov zbornik* (ur. Marja Boršnik). Maribor: Založba Obzorja, 1957.
- Sušnik, Franc: Nagovor v »Svobodi«. Ob devetem spominu Vorančeve smrti. *Koroški fužinar* 4/9, 1959.
- Vačun Kolar, Marija: Prežihovo literarno izkustvo. *Koroški fužinar*, 1, 2006.

**PREŽIH'S COLLECTION SAMORASTNIKI IN
LIGHT OF LITERARY HISTORY**

Summary

Prežih's collection of novellas was first published in 1940 by the Ljubljana-based Naša založba publishing house, under the title *Samorastniki: Koroške povesti*. By the early 1920s the collection had already undergone three reprints. Even upon the publication of his first collection *Povesti* the author was thinking of reissuing his rural prose in book form. His brother Avgust maintained that after his initial enthusiasm over the printed book debut, Voranc would often plague his mother with questions and diligently note down her answers. It was probably during this time that he recorded most of the motifs he later artistically perfected and used in his novellas. Since all his notes and literary plans from that period have been lost, it is difficult to speculate what other writings on rural life Prežih had envisioned. It likewise remains unknown whether he took any of these materials with him into emigration. In the very first years of exile, Prežih expanded his horizons immensely with many travels and acquaintances throughout Europe. All that, combined with longing for his home, probably led him to view the struggle of his disfranchised, self-sown people from a much broader as well as emotionally and ideationally deeper perspective. In part, this might also be due to the then literary influences which unfortunately remain unknown to us.

The collection consists of eight novellas: *Boj na požiravniku*, *Jirs in Bavh*, *Vodnjak*, *Ljubezen na odoru*, *Pot na klop*, *Prvi spopad*, *Odpustki*, and a novella carrying the same title as the book: *Samorastniki*. The most powerful and undeniably contemporary story, the fourth novella, *Ljubezen na odoru*, is given prominence as the centrepiece in the collection. No statements by the author could be found in regard to its origin, but as Tomo Brejc writes in his "Spomini na Prežihovega Voranca", Prežih announced to him in Paris that he had completed his most powerful novella *Greh na odoru*, whose main protagonist was modelled upon a real person. Whereas the story clearly draws on the life in his native village, the author makes use of his artistic freedom in crafting its ending. The novella is written in a lush and elementary language or rather painted at a single powerful stroke of the author's imaginative brush.

The titular novella *Samorastniki*, however, remains the readers' favourite. As was typical of Prežih, he wrote his best works in times of fiercest

persecution. In the few hours of one evening in 1937, he concentrated all his creative energy into producing *Samorastniki*, a ballad-like saga about a rich and arrogant free-peasant Karničnik family and the abandoned, disfranchised Hudabivnik family from the gullies of Bela near Obirje in Austrian Carinthia. According to his brother Avgust, Prežih passed through these places when he set out on his illegal journey across Europe. Prežih formed the skeleton of his story using the fragments of the factual history of a rural family he obtained from his mother's accounts.

The collection *Samorastniki* is undoubtedly one of the most passionate and compelling narratives that throw light on the author's sturdy, fierce, unyielding and untamed people. His protagonists are hot-blooded, self-assured and unwavering in their resolve that they must fight for their rights, albeit alone, poor and disfranchised. They are highly moral as well as filled with love and other positive emotions. This is the positive side of the self-sown, who are fully aware of this quality. Prežih's portrayal of their struggle is dramatic, loaded with irony and exaggeration, and yet concise, lush and forceful. This is what makes his novellas still very much relevant today. Owing to their genuine power of expression, as well as harmony and clarity, the novellas are straightforward and graspable to a wide circle of readers. Moreover, their attraction also lies in the intertwining of mostly traditional Carinthian folk themes with completely modern ideas. Finally, the timeless relevance of these self-sown novellas is further enhanced by the author's loyalty to his disfranchised people, as well as his criticism of the world and aspiration to promulgate the truth. After all, these values have at all times been valued as the greatest recognition of every form of art.

POVHOV MLIN – PRIMER OHRANJENE ETNOLOŠKE IN TEHNIŠKE DEDIŠČINE V MEŽIŠKI DOLINI

ANDREJA ŠIPEK*

Izveček

V Mežiški dolini je v register nepremične kulturne dediščine vpisanih 216 enot. Med njimi tudi Povhov mlin, ki so ga ohranili, ga v zadnjem desetletju obnovili in mu namenili muzejsko dejavnost. V prispevku je zgodovina mlina umeščena v širši kontekst mlinarstva na Slovenskem. Nato je predstavljen projekt obnove mlina kot samostojnega objekta, ki je potekala med letoma 2002 in 2005, in obsega predstavitev načrta in namena prenove, njegovo ureditev in namembnost z muzeološkega in turističnega vidika. Poudarek je na ohranjanju dediščine in mlina kot kulturnega spomenika ter ureditvi muzeja na prostem ali eko muzeja.

Ključne besede

mlin, mlinarstvo, Povhov mlin, Mežiška dolina, kulturna dediščina, muzej

Uvod

Dediščino podeželja in s tem agrarno ali kmečko dediščino uvrščamo med etnološko dediščino, dediščino vsakdanjega življenja. Tudi tja so seogle pridobitve tehničnega razvoja, ki so lajšale težko delo in krajšale čas opravljanja delovnega procesa. Obe vrsti dediščine – tako etnološka kot tehniška – na podeželju zaradi splošne rabe in vrste materiala hitreje izginjata iz vsakdanjega življenja in sta zato bolj ogroženi. V Mežiški dolini je v registru kulturne dediščine vpisanih 216 spomenikov.

Med etnološkimi spomeniki prevladuje stavbna dediščina, kot je Janeževa domačija na Strojni. Na Koroškem in obronkih Pohorja je bila stavbna dediščina večplastna in raznolika. Na strmih pobočjih so velike, raztresene domačije, kjer še stojijo vse redkejša stavbe iz 19. stoletja ali celo starejšega obdobja. Podoba večine pa je ohranjena le še na fotografskih posnetkih in drugih upodobitvah.

Sinonim za kmetijo z več objekti je domačija. V 19. stoletju in prej so bile kmetije grajene tako, da sta hiša in gospodarsko poslopje stala s streho in

---

* Andreja Šipek, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem, Koroška cesta 12, 2390 Ravne na Koroškem, e-pošta: andreasipek@hotmail.com

gankom (lesenim balkonom) povezana drug ob drugem ali pa so različne stavbe stale vsaj navidezno brez reda in tako oblikovale najpogostejši gručasti tip doma. Ob hiši sta imela osrednje mesto še skedenj s hlevom in kašča. Na hribovskih kmetijah, kjer so se več ukvarjali z živinorejo, so ločeno postavili ovčji in goveji hlev ter svinjak. Skoraj vsak večji kmet je v 19. stoletju mlel žito v lastnem mlinu ob bližnjem potoku, redki pa so takrat že rezali les v lastni žagi. Razvejana kmetijska dejavnost je narekovala tudi postavitev številnih manjših objektov, kot sta *frnača* (sušilnica za lan) in čebelnjak, skoraj neopazni, pa vendar nadvse pomembni, so bili povsod vodnjaki ali korita pa križi in kapele. V kmečkem stavbarstvu se zrcali socialna diferenciacija kmečkega prebivalstva, kar je bilo vidno v velikosti stavb, njihovi številčnosti in tudi v okrasni obdelavi posamičnih stavb, še zlasti hiše in kašče.

Za mline je praviloma značilna precej preprosta arhitektura, namenjena v prvi vrsti le zavarovanju mlinskih kamnov in drugih naprav za mletje. Nekateri so že na zunaj kazali podobo hiše in so tudi znotraj ob prostoru za mletje imeli urejeno mlinarjevo bivališče. Eden takih je bil tudi Povhov mlin v Šentanelski reki. V registru kulturne dediščine ima status kulturnega spomenika med štirimi mlini v Mežiški dolini.¹ Največ ohranjenih mlinov v Mežiški dolini je v občini Črna na Koroškem: Lipoldov, Burjakov in Knezov mlin. Od velikega Rožančevega obrtnega mlina z žago tik ob naselju Črna na Koroškem danes ni ostalo skoraj ničesar. Pred desetletjem in pol sta si Koroški muzej Ravne na Koroškem in Občina Črna na Koroškem prizadevala mlin in žago ohraniti, a žal brezuspešno. Lepo ohranjen in obnovljen pa je Povhov mlin v Šentanelski reki v občini Prevalje, za katerega skrbijo njegovi lastniki, Marija Naveršnik z družino.

Mežiška dolina in kmečko gospodarstvo

Mežiška dolina je ozka alpska dolina, ki se v zgornjem delu z Olševo in Peco dotika vzhodnih Karavank, z Raduho in Smrekovcem sega v Kamniško-Savinjske Alpe in se s spodnjim delom dotika vznožja Pohorja. Ozka, hribovita pokrajina ima zaradi svoje lege posebno mikroklimo, za katero so značilna dokaj hladna poletja in dolge ostre zime z obilico snega. V zgornjem delu se ozka dolina nekoliko razširi le ob sotočju reke Meže in Javorskega potoka, kar je omogočilo nastanek rudarskega naselja Črna na Koroškem, in nižje ob sotočju Meže in potoka Šumec, kjer se je razvilo drugo rudarsko naselje, Mežica. Nižje, med Prevaljami in Ravnami na Koroškem, je reka oblikovala

---

¹ Register nepremične kulturne dediščine, <http://rkd.situla.org>.

do en kilometer široko dolino in s tem omogočila gostejšo poselitev prebivalstva, razvoj industrije ter gospodarstva.²

Do 12. stoletja so bili v Mežiški dolini že poseljeni vsi dolinski predeli, vse do 15. stoletja pa je poselitev zajela tudi visok hribovski svet.³ Zanj so značilne samotne kmetije gručastega tipa. Take kmetije imajo videz zaselka in so sestavljene iz več samostojnih objektov: stanovanjske hiše, bajte za proužitkarje ali dninarje, kašče in hlevov, ponekod sta ločena goveji in svinjski hlev. Pogosti so bili tudi mlini in žage⁴ na vodni pogon in so navadno stali ob vznožju kmetije ob bližnjem potoku. Tako so bile v preteklosti visokogorske kmetije mala samozadostna gospodarstva, kjer so njihovi prebivalci za svoje življenjske potrebe pridelali skoraj vse. Stik s trgov ali mestom je bil omejen na nabavo nujnejših potrebščin, ki jih na domačiji ni bilo, kot so sol, sladkor, nekatera orodja in oblačila.

Vse do 19. stoletja je bilo kmetijstvo najpomembnejša gospodarska panoga.⁵ Zaradi hitrega in močnega razvoja industrije, rudarstva in železarstva se je kmetijstvo umikalo v hribovite predele doline, kjer so zaradi goratega in strmega predela razmere za poljedelstvo slabe. Kmetije so se zato in zaradi zgodnjega ter močnega vpliva železarstva in rudarstva ter ob dviganju cene lesu preusmerile iz poljedelsko-živinorejske v gozdarsko-živinorejsko dejavnost. Gozdarstvo je ostalo primarna dejavnost kmetij na hribovitem območju še posebno v zgornjem delu doline.⁶

Že v preteklosti se je tu uveljavila večja kmečka posest, ki je zaradi hribovitega terena ostala večja od predpisanega zemljiškega maksimuma tudi po agrarni reformi.⁷ Čeprav so geografske razmere bolj naklonjene živinoreji, pa je bilo kmetijstvo dolgo usmerjeno v poljedelstvo in pridelovanje polikultur. Največ njivskih površin so še po drugi svetovni vojni posejali z žiti, med katerimi je bilo največ rži, sledili pa sta pšenica in ajda. Pomemben je bil tudi ječmen, ki so ga precej uporabljali v prehrani, zlasti pred uveljavitvijo krompirja, ki so ga na Koroško prinesli v šestdesetih letih 18. stoletja.⁸

---

2 Medved, *Mežiška dolina*, str. 9.

3 Oder, *Občina Ravne na Koroškem*, str. 9.

4 Makarovič, *Strojna in Strojanci*, str. 95.

5 Oder, *Občina Ravne na Koroškem*, str. 94.

6 Medved, *Mežiška dolina*, str. 28–30.

7 Oder, *Občina Ravne na Koroškem*, str. 95.

8 Prav tam, str. 98–99.

Poljedelstvo je bilo usmerjeno v pridelovanje velikih količin žita, ki jih je bilo tudi treba predelati v moko. Zato ni nič nenavadnega, da je še prva leta po vojni imela skoraj vsaka večja kmetija svoj mlin na vodni pogon. Te so začeli množično opuščati v šestdesetih letih, ko so številni kmetje že imeli elektriko in so napravo za mletje žita uredili doma na skednju. Iz starih mlinov ob potokih so pripeljali kamne, *grot* (vsipalnik) ter *pajtkoš* (tresilnica) in uredili pogon kamnov najprej na bencinski, pozneje, ko je prišla v vas elektrika, pa na električni motor.⁹

»Redko so ohranjeni podatki o količini pridelka, zato je zapis o količini omlatenega žita na kmetiji Mager, p. d. Alekar, v Zagradu pri Prevaljah toliko bolj dragocen. Tu se je vsaj do leta 1995 ohranil zapis o mlačvi žita za vsako leto posebej od leta 1898 do leta 1935. Lastnoročni zapis gospodarja Matije Renerja na vratih zidne omare na skednju razkriva, da so vsako leto praviloma omlatili do konca novembra od 100 do 200 oteпов rži in od 30 do 180 oteпов pšenice, 10 ki so ju potem shranili v kaščo.«¹¹

Ta podatek ne navaja kilogramov pridelanega zrnja, a *košti* (leseni prekati za shranjevanje žita) v *kaštah* niso bili majhni, pa tudi ne vedno polni.

Mlinarstvo in mlini

Mlinarstvo je ena najstarejših obrti, saj je žito brez prave vrednosti, vse dokler ga ne zmeljemo. Njegovi začetki segajo daleč v preteklost. Sprva so žitna zrna drobili ročno med dvema kamnoma, ki so ju Slovani imenovali žrmlje. Najstarejši »mlini« so bili preproste kamnite plošče iz peščenjaka, bazalta ali granita, na katerih so pest žita zmelili z drugim trdim okroglim ali ploščatim kamnom. Pod trdim zgornjim kamnom se je spodnja mlinska plošča vse bolj dolbla in iz nje je sčasoma nastala vbokla mlinska ponev. Ta se je z razvojem spremenila v možnar in le-ta slednjič v stope.¹²

Mletje na roko je bilo utrudljivo in dolgotrajno, zato so že zgodaj začeli izkoriščati moč vodnega pogona. Tako je iz 2. stoletja p. n. š. ohranjen opis vodnega mlina, kakršnega so si v Mali Aziji zamislili Feničani, ki so že tedaj v mlinarstvo vključevali vodna kolesa. Sprva so bili mlini na pokončnem vratilu s kolesi, podobnimi bosenskim »vodenicam«. Takšna oblika mlina se je kasneje razširila po vsem Vzhodu, Sredozemlju in Balkanu. Zanimivo

---

9 Makarovič, *Strojna in Strojanci*, str. 148–149.

10 Kataster kmetij v Koroškem pokrajinskem muzeju, enota Ravne na Koroškem.

11 Oder, Skalicky, *Kašte v Mežiški dolini*, str. 5.

12 Vovk, *Kaplje zgodovine*, str. 21.

pa je, da se je širitev ustavila pred takratnimi evropskimi vrati in ni dosegla današnjega slovenskega ozemlja.¹³

Na Slovenskem je razvoj mlinov na vodni pogon časovno sovpadal z razvojem tovrstnih mlinov v Zahodni Evropi. Med 11. in 12. stoletjem, ko so na današnjem slovenskem ozemlju nastajali prvi gradovi na okoliških hribih, so ob bližnjih potokih postavili tudi mline na vodna kolesa in ti so sprva mleli le za potrebe graščakov in gospode. Eden takih je mlin ob gornjegrajskem benediktinskem samostanu, ki je mlel večinoma za njihove potrebe.¹⁴ Preostali prebivalci so žito še vedno mleli ročno v žrmljah in tolkli v možnarjih. Ščasoma sta se dostopnost mlinov in njihova uporaba toliko razširili, da je v 18. stoletju imela skoraj vsaka domačija svoj mlin. V strnjениh naseljih pa so se začeli pojavljati večji obrtniški mlini, ki so mleli za potrebe meščanov in jim tudi prodajali moko.¹⁵

Mlinarstvo je bilo v 19. stoletju v Mežiški dolini pomembna dodatna kmečka dejavnost. Konec 19. stoletja je bilo na območju današnjih občin Ravne na Koroškem in Prevalje 28 mlinarjev, ki so mleli večje količine žita zase in za bližnjo okolico.¹⁶ Samo na območju občine Črna so leta 1939 evidentirali 85 mlinov.¹⁷

Po drugi svetovni vojni so mletje žita na vodni pogon množično opuščali, s tem so svojo namembnost izgubili tudi mlini, manjše lesene, pa tudi zidane stavbe ob potokih. Najpomembnejši vzrok je bila sprememba načina življenja prebivalstva, predvsem množično odhajanje ljudi s podeželja v mesta, kjer so se zaposlovali v tovarnah. Model samozadostnega gospodarstva je v tem obdobju izgubil svojo vlogo, zato tudi mlini na vodni pogon niso bili več nujno potrebni. Danes jih je le še peščica ohranjenih, še več pa je razvalin, ki pričajo o njihovi nekdanji razširjenosti in pomembnosti.

Vrste mlinov

Po raziskavah zgodovinarjev naj bi mline poznali tudi Rimljani, ki so jih prevzeli po Feničanih iz Male Azije. Ob večstoletnem razvoju naprav za

---

13 Žontar, Struna, *Mlini na Gorenjskem*, str. 47.

14 Vovk, *Kaplje zgodovine*, str. 22.

15 Žontar, Struna, *Mlini na Gorenjskem*, str. 32.

16 Oder, *Občina Ravne na Koroškem*, str. 109–110.

17 PAM, fond Okraj Dravograd, št. 14 248/1. Seznam vseh mlinjskih naprav v občini Črna glasom naloga sres. načel. v Dravogradu z dne 14. XII. 1939.

mletje žita lahko rečemo, da se vse do današnjega dne v svoji osnovi niso bistveno spremenile. Prav tako se ni spremenil osnovni način dela v mlinu.¹⁸

Mline razlikujemo po:

1. številu mlinskih kamnov,
2. načinu speljane vode na mlinsko kolo,
3. obliki vodnih koles in številu le-teh.

V kmečkih mlinih so navadno mleli le za svoje potrebe in za potrebe bližnjih sosedov, medtem ko so bili obrtniški mlini večji, sodobnejši in so v njih mleli za potrebe trgovin, tovarn in za izvoz.¹⁹ Na podeželju so prevladovali manjši kmečki mlini z enim ali dvema mlinskima kamnoma. Redki so bili večji kmečki mlini s tremi ali štirimi mlinskimi kamni, ki so mleli žito tudi za okoliško prebivalstvo in jim je mlinarstvo pomenilo dodaten zaslužek.

Število mlinskih kamnov

Mlino so imeli enega, dva ali več parov mlinskih kamnov, kar je bilo odvisno od količine žita za mletje in pogostosti mletja. Poznali so bele in črne kamne. Na belih so mleli pšenico, koruzo in drugo žito, da so dobili finejšo moko za kruh in pecivo. Na črnem kamnu so mleli oves in žita za krmljenje prašičev.²⁰

Mali kmečki mlino, v katerih so mleli le za domače potrebe, so navadno imeli en mlinski kamen in en par stop (največkrat pa so bili brez njih). Večji kmečki mlino, v katerih so mleli tudi za stranke, so imeli tudi po tri mlinske kamne. Večje število mlinskih kamnov, pet ali šest, pa so imeli obrtni in industrijski mlino. V občini Črna je od 85 evidentiranih mlinov samo eden deloval z dvema paroma mlinskih kamnov.²¹

S pojmom mlinski kamen imenujejo celotno napravo za mletje, ki je sestavljena iz več delov: dveh kamnov: vrhnjaka in spodnjaka, grota ali vsipalnika, ki zrnje dovaja med oba kamna, tresilnice ali pajtlkoša, ki je tresoče se sito, skozi katerega se moka preseja, in ogrodja, ki vso napravo nosi.

Oba mlinska kamna, zgornji in spodnji, sta ploščata, vgrajena tako, da sta vodoravni ploskvi, ki meljeta, obrnjeni druga proti drugi. V kamnih so

---

18 Bogataj, *Domače obrti*, str. 75.

19 Žontar, Struna, *Mlino na Gorenjskem*, str. 53.

20 Struna, *Vodni pogoni*, str. 43–45.

21 PAM, fond Okraj Dravograd, št. 14248/1. Seznam vseh mlinskih naprav v občini Črna glasom naloga sres. načel. v Dravogradu z dne 14. XII. 1939.

izsekani utori v obliki logaritmčnih spiral. Klepanje in uravnavanje mlin-skih kamnov je posebna spretnost, saj so morali kamne pripraviti tako, da se zrnje ni prijemalo ne preveč in ne premalo. Zgornji kamen, vrhnjak, se je vrtel; spodnji pa je bil trdno pritrjen v ogrodju. Skozi dovolj veliko odprtino v vrhnjaku so sipali žito med oba kamna, ki sta ga mlela in odnašala proti obodu. Tudi ogrodje je opremljeno tako, da se je razdalja obeh kamnov lahko uravnavala, pri čemer se je vrhnjak dvigal ali spuščal, kar je omogočalo izdelovanje mehke ali pa ostrejše moke.

Grot so imenovali vsipalnik za žito s premičnim dnom, ki je visel na jermenih. Zaradi trajnega guganja, ki je bilo potrebno za vsipanje žita, je bilo dno v stiku z odmikačem v vrhnjaku. Kamna sta bila obdana z obodom, v katerem se je zbirala moka in se od tod vsipala v tresilnico (*pajtelkoš*). Tudi ta se je stalno tresla, ker je bila v stiku z odmikačem na mlinskem vretenu. V tresilnici je bilo v obliki vreče napeto sito. Debela moka, ki jo je *pajtelkoš* zadržal, je prišla na kraj sita, od koder jo je mlinar še enkrat zasul med kamne in iz nje zmlel t. i. drugo ali tudi »malo« moko.²²

Dotok vode na mlinsko kolo

Skoraj nikjer mlina niso postavili neposredno ob reki ali potoku, temveč nekoliko v stran od njih. Vodo so zato napeljali po posebnih dotočnih koritih, lesenih rakah ali po mlinščici, skopani strugi, po katerih so speljali vodo iz reke ali potoka na mlinsko kolo. Mlinščice pomenijo večji poseg v naravno stanje rek in potokov za potrebe mletja žita. Z njimi so dosegli največji možni izkoristek tekoče vode. Temu so prilagajali tudi obliko in velikost pogonskih mlinskih koles. Koristni padec (strmec) vode so lahko zagotovili z različno dolgimi mlinščicami ter z višjim ali nižjim jezom. Kadar so postavljali ob večjem strmecu mlina na zgornjo vodo, so jo morali ustrezno daleč napeljati, da so s tem dosegli ustrezno višinsko razliko med vodnima gladinama pod mlinom in v mlinščici. Pri večjem strmecu in manjšem pretoku vode so to dosegli z zgraditvijo kratkih mlinščic, ob katerih je običajno deloval en mlin, medtem ko so pri manjšem strmecu in večjem vodnem pretoku višinsko razliko dosegli z zgraditvijo dolgih mlinščic, ob katerih je navadno delovalo več mlinov.²³

---

22 Struna, *Vodni pogoni*, str. 43–45.

23 Titl, *Vodni mlina*, str. 55–56.

Oblika vodnih koles

Mlinska vodna kolesa delimo na kolesa na lopate in kolesa na korce. Glede na dotok vode na kolo pa jih razdelimo še na kolesa na zgornjo, hrbtno, spodnjo in globoko vodo. Pri kolesih na korce in na zgornjo vodo vstopa voda na temenu kolesa v korce in ostaja v njih med vrtenjem, vse dokler se v zadnji četrtini venca ne izlije. Kolo deluje tem bolje, kolikor dlje časa ostaja voda v korcih, in zato mora biti oblika le-teh preučena in izdelana tako, da se voda izliva čim bliže spodnji vodni gladini. Redkeje so bila v rabi kolesa na hrbtno vodo, ki so imela izliv vode približno na sredi med temenom in osjo kolesa. Kolesa te vrste so se vrtela v nasprotno smer kakor kolesa na zgornjo vodo. Kolesa na lopate so najpreprostejša in najbolj razširjena oblika vodnih koles in so jih gradili tam, kjer je bila količina vode razmeroma velika, padec pa majhen.²⁴

Mlini v Mežiški dolini

Mlin je bil samostojen gospodarski objekt v sklopu kmetije. Njegovo lego so prilagodili toku vode, ki je tekla v bližini domačije, ali pa so ga postavili na brežino potoka. Mali kmečki mlini so bili večinoma leseni, le zid ob vodi in spodnji del mlina sta bila zidana iz kamna. Zgornji del je bil lesen, dvokapna streha pa krita s škodli ali pa s šitli. Nekoliko večji mlini so v notranjosti imeli poleg delovnega prostora, kjer se je mlelo, tudi shrambo za moko in različne predmete ter sobo za stalno ali le začasno bivanje mlinarja. Mlinu je bil namenjen večji prostor, medtem ko so v manjšem imeli ognjišče, mlinar pa je tu prebival sam ali z družino. Tu so spali, jedli, izdelovali in popravljali domača orodja ter klepetali s strankami, ki so pripeljale žito v mlin.

Mlini v Mežiški dolini so bili najbolj razširjeni v 18. in 19. stoletju. Po letu 1950 pa so jih zaradi gospodarskih sprememb in drugačnega načina življenja začeli opuščati.²⁵ Povhov mlin je eden redkih ohranjenih tovrstnih etnoloških in tehniških spomenikov v občini Prevalje in stoji ob poti od Štoparja skozi Šentanelško reko v Zgornjo Jamnico.

V Šentanelski reki je pred drugo svetovno vojno delovalo sedem mlinov: Korošev, Miklov, Zvonikov, Kajžrov, Plodrov, Novakov, Šefarjev in Povhov.²⁶ Stali so vzdolž reke, iz katere so imeli drug za drugim po mlinščicah speljano

---

24 Struna, *Vodni pogoni*, str. 130–139.

25 *Mlinska cesta*, str. 20.

26 Naveršnik Marija, ustni vir.

vodo na svoja mlinska kolesa. Danes vidimo ob poti le še nekaj ostankov teh mlinov. Ohranil se je Povhov mlin, ki stoji v sklopu kmetije tako, da je bil lastnikom na očeh. Mimo njega je speljana cesta, ki vodi do Prevalj in naprej.

V Sloveniji ima 458²⁷ mlinov status kulturnega spomenika, v Mežiški dolini pa le štirje. Polhov mlin so za kulturni spomenik razglasili leta 1994 z odlokom Občine Ravne na Koroškem.²⁸ Že v sedemdesetih letih pa je Kulturna skupnost Občine Ravne na Koroškem prispevala sredstva za njegovo ohranitev in obnovo.

Pred desetletjem ponovno obnovljen Povhov mlin je primer dobre prakse sodelovanja lastnikov, Občine Prevalje, Zavoda za varstvo kulturne dediščine, OE Maribor, in Koroškega pokrajinskega muzeja, Muzeja Ravne na Koroškem. Ob mlinu so obnovili tudi *stope, rake*, po katerih priteka voda iz bližnje reke, in preužitkarsko hišo v bližini. Mlin je po prenovi ohranil svojo prvotno zunanjo in notranjo podobo, kot jo je imel v času polnega delovanja. Po pred desetletjem končani obnovi so mlinu z bližnjo okolico namenili muzejsko dejavnost. V muzeju na prostem so obiskovalci deležni ustrezne razlage in omogočena je tudi demonstracija mletja žit.

Povhov mlin

Domačija se prvič omenja v začetku 19. stoletja z domačim imenom Pri Povhu. Leži ob vznožju Šentanela ob Šentanelski reki in obsega 10 ha, od tega je 7 ha gozda in 3 ha travnikov ter njiv. Posestvo je potisnjeno v breg in ima le malo ravninskih obdelovalnih površin. Prav zato je imelo mlinarstvo pri Povhu vedno pomembno vlogo, saj je zaslužek od mletja pripomogel k lažjemu življenju družine. Pri Povhu je za Koroško značilna gručasta kmetija, ki jo sestavlja več samostojnih objektov: stanovanjska hiša (novogradnja), hlev, skedenj, strojna lopa (stara stanovanjska hiša), mlin in preužitkarska hiša. Zanimivo je, da ima preužitkarska hiša svoje domače ime, »mumina hiša«, in sicer po zadnji stanovalki, babici Mariji Klančnik, ki je v hiši živela vse do leta 1968.²⁹

Posestvo so dedovali iz roda v rod. Vrsto let so bili dediči le sinovi, današnja lastnica pa je hčerka. Na podlagi najdenih pisnih virov iz župnijske kronike v Šentanelu je bil prvi lastnik kmetije Filip Tomaž, ki je posest prevzel 24. 5. 1845. Nasledil ga je Jakob Tomaž 17. 2. 1885, potem Joseph Tomaž

---

27 Register kulturne dediščine, gl. <http://rkd.situla.org/>.

28 Medobčinski uradni vestnik 11/1994.

29 Naveršnik Marija, ustni vir.

Slika 1: Povhov mlin (Tomo Jeseničnik, 1. 9. 2005).

16. 2. 1909, njega Josip Tomaž ml. 16. 1. 1922. Po njem je polovico posesti dedovala žena Lenčka Tomaž, roj. Krničnik, 9. 10. 1934. Po njeni smrti sta kmetijo podedovala Marija, roj. Tomaž, in njen mož Franc Naveršnik, in sicer 6. 6. 1975.³⁰

Ob kmetovanju in mlinarstvu so se na domačiji ukvarjali še z različnimi rokodelskimi obrtni, ki so se uveljavile po letu 1950, ko se je zmanjšala vloga mlinarstva. Takratni gospodar Jožef Tomaž si je za dodaten zaslužek pomagal z domačimi rokodelskimi deli. Izdeloval je grablje, vile, vozove (bognarska dela), opravljal je mizarska in tesarska dela, izdeloval pa je tudi sode in škafe. Sam je cepil *šitle* in z njimi pokrival strehe tako na mlinu kot tudi na drugih objektih na domačiji. Do danes se je na kmetiji ohranilo znanje cepljenja *šitlov*, popravil domačega orodja (grablje, vile itd.) ter vseh zidarskih del.

Mlin in njegovo delovanje

Polhov mlin je redno obratoval v letih od 1845 do 1950, ko je domača proizvodnja moke začela upadati. V tem obdobju je prihajalo do velikih sprememb v načinu življenja prebivalstva. Mnogo ljudi se je s podeželja preselilo v mesta, kjer so se zaposlili v tovarnah. Posledično je vedno manj

---

³⁰ Prav tam.

ljudi ostajalo na kmetijah, pa še ti so začeli množično uporabljati trgovinske izdelke, kot so moka, zdrob in kruh. Mlin je kljub temu s presledki deloval vse do 1978. leta.

Mlin ima pravokoten tloris. Zidovi so zidani iz kamna, streha dvokapnica pa je pokrita s *šitli* domače izdelave. Voda do mlina je na mlinsko kolo speljana po mlinščici 500 m daleč iz Šentanelške reke. Ob močnih nalivih jez na reki vode ni mogel zadržati, pa tudi mlinščica je večkrat popustila. Z veliko ročnega dela so strugo regulirali tako, da je voda tekla tja, kamor je bilo potrebno. Pozimi je reka pogostokrat zamrznila (kipela), zato je bila na mlinsko kolo speljana *toplica* od kmeta Lužnika. Za njeno uporabo so Povhovi v poletnih mesecih z delom odslužili nekaj *ših*tov. Pozimi se je voda pogosto gostila in na mlinskih kolesih se je nabiral led. Za dobro delovanje mlina so morali led nenehno razbijati in skrbeti, da so se kolesa nemoteno vrtela. To delo je bilo izredno nevarno in zahtevno tako z vidika zdravja, saj so se lahko prehladili in celo zboleli za pljučnico, kot tudi zaradi fizičnih poškodb.³¹

Postopek mletja je enak kot v drugih mlinih po Sloveniji. Včasih je bilo treba pred mletjem pšenico navlažiti (nafajhtati) v *fajhtnici* (lesenem koritu), da se je žito potem lepše in lažje mlelo. Žito so po stopnicah (*štingah*) znosili na pod (*šteco*) in nasuli v lesen lijak, vsipalnik (*grot*). Skozi vsipalnik je žito enakomerno padalo med mlinska kamna, zmleto pa se je nabiralo v lesenem zaboju (*pajtlkošu*). Enojno mletje žit je bilo grobo in dovolj dobro za krmo živine. Za potrebe gospodinjstva je bilo treba postopek ponoviti. Grobo zmleto žito so z leseno kadjo (piskerčem, mertvo) zopet nasuli v vsipalnik. V *pajtlkoš* so vstavili posebno sito (*putlo*), ki je drugič mleto moko presejalo v zaboju, otrobi pa so padali po situ naprej v drug zaboju. Kmetje so v mlin pripeljali žito zelo različne kakovosti. Marsikateri je dostavil zelo smetnega; tako žito je bilo treba najprej očistiti v čistilnem stroju (*pucmašini*), kjer so ga prevetrili in očistili smeti, šele potem je bilo pripravljeno za mletje.³²

Nekatere vrste žit je treba pred mletjem še obdelati v stopah, kjer so žito s phanjem oluščili lusk. Po phanju so žito prevetrili še v stroju za čiščenje lusk, imenovanem *vetnek*, in nato mleli na mlinskih kamnih. Najbolj pogosto so phali ajdo, pa tudi ječmen, iz katerega so pri phanju dobili ješprenj. Phali so tudi proso in iz dobljenih *igličev* pridobivali proseno kašo.³³

---

31 Prav tam.

32 Prav tam.

33 Prav tam.

Povhov mlin ima prostor za mletje, bivalni prostor za mlinarja in manjšo delavnico. V prostoru za mletje so trije mlinski kamni in v najvišji sezoni so mleli vsi trije »lotarji«. Kamne so poimenovali po žitih, ki so jih mleli na njih: pšenični, rženi in ajdov. Klepanje kamnov je opravil mlinar kar sam po potrebi, je pa bilo treba bolj pogosto klepati, če je bilo žito bolj »surovo«. V drugem prostoru je mlinar čakal, da zazvoni zvonec, pritrjen na *grot*, ki je opozoril, da je le-ta prazen. V tem času je mlinar kaj pojedel, se ulegel in spočil ali pa v svoji delavnici izdeloval grablje, vile, popravljal sode, škafe in druga kmečka orodja. Stranke so bile iz bližnje okolice. Kmetje so žito pripeljali z vozovi, dekline in hlapci pa so ga nosili v vrečah na ramenih. Pri mlinarju se niso zadrževali dlje časa in zato se ni razvil običaj pogostitve strank, temveč so prišli po svojo moko ob dogovorjenem času. Vsekakor pa so se ljudje pri mlinarju srečevali in si izmenjavali informacije. Mlinarju so za delo navadno plačevali kar z merico moke, otrobov, meti ali *gresa* in s tem je mlinar preživel svojo družino.

V Povhovem mlinu so mleli pšenico, koruzo, ajdo, oves, ječmen in rž. Bolj ko je mlinar pri mletju stisnil skupaj kamna, bolj je bila moka črna in težje je bilo iz nje kaj speči. Obratno pa je rahlo mletje dalo bolj belo moko, ki je bila lažja za uporabo v gospodinjstvu. V mlinu so mleli tako za gospodinske namene kot za krmo živine, nekaj moke pa so tudi prodali, predvsem tistim, ki niso imeli svojega žita.³⁴

Obnova mlina – mlin kot kulturni spomenik

Povhov mlin so že v sedemdesetih letih 20. stoletja ovrednotili kot izjemen kulturni spomenik, ki je dobil formalni status z odlokom Občine Ravne na Koroškem leta 1994. Že leta 1980 so na mlinu izvedli prvo večjo obnovo strehe, ostrešja in zidov. Kasneje, leta 2000, so se lastniki odločili za prenovo celotnega mlina in jo izvedli s pomočjo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in Občine Prevalje. Strokovno je obnovo vodil Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Maribor. Pri muzejski ureditvi prostorov v mlinu pa je sodeloval Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem.

V poletnih mesecih leta 2004 sem pri delu na terenu v Povhovem mlinu evidentirala predmete, ki so se uporabljali pri delovanju mlina, in tudi predmete, ki jih je uporabljal mlinar v svojem prostem času, z namenom, da jih vključimo v stalno razstavo. Predstavljene so tudi stope in vsi stroji, ki so jih uporabljali za čiščenje žit.

---

34 Prav tam.

O delovanju mlina in življenju mlinarja sem največ izvedela iz pogovora z lastnikoma Francem in Marijo Naveršnik. Gospod Franc je tudi sam mlel v mlinu in njegova podrobna razlaga ter prikaz, za kaj se je uporabljal posamezen predmet, sta mi postopek mletja nazorno pojasnila. Gospa Marija se je v pogovoru osredotočila na osebno življenje mlinarja, kako je v dodatnem prostoru ob mlinu preživel čas med mletjem in kaj vse je izdeloval v svoji priročni delavnici. Po pogovoru z njima je bila etnološka ureditev notranjosti mlina kot na dlani.

Mlin je ob prenovi izgubil svojo prvotno funkcijo, ki jo je opravljal vse do leta 1978. Postal je kulturni spomenik in muzej na prostem. Zdaj ne melje več moke za stranke in domače, sedaj kolo požene mlinske kamne le za demonstracijo ob obisku najavljenih šolskih ali turističnih skupin.

Zaščita in ureditev muzejske predstavitve

Lastniki Povhovega mlina so mlinsko stavbo, stope, vodni kolesi in rake v celoti obnovili in obnovo zaključili leta 2005. Notranjo, muzejsko ureditev prostorov so prepustili Muzeju Ravne na Koroškem. Muzejska ureditev obsega: v prvem in hkrati glavnem prostoru mlina stojijo trije mlinski kamni, zabojniki za zbiranje moke, razni drobni pripomočki (razna sita, korita, dodatni zaboji za moko, tresilnice, platnene vreče, tehnica, škaaf, itd.). Ob levi steni stojijo vitrina z različnimi vrstami žita, ki so jih mleli, in končni produkti pri mletju – moka in otrobi.

Iz osrednjega prostora se v desni steni odpirajo vrata, ki vodijo v bivalni prostor mlinarja. Tu je manjše zidano ognjišče, kjer se je mlinar ob *gašperlu* pogrel v hladnih dneh in si pogreval tudi prineseno hrano. Prostor je opremljen z mizo, stoli, posteljo in kolarskim stolom. Tukaj je mlinar med mletjem moke počival ali pa čas izkoristil za popravilo in izdelavo domačega orodja. Tako se prepletajo predmeti za gospodinjsko uporabo (posodje, jedilni pribor itd.) in tudi razna orodja (obličji, svedri, klešče itd.). K domačnosti prostora pa pripomorejo obvezen *bohkov kot*, nabožne slike in drugo drobno okrasje.

Na levi strani sobe vodijo vrata v zelo majhno delavnico. Prvotno je bila namenjena za shranjevanje orodja, zato so tukaj prikazana orodja vseh rokodelskih opravil, ki se jih je mlinar loteval. Osrednji predmet je mizarska miza (*obelponk*), na njej in ob stenah pa so različna obrtniška orodja za sodarsko, bognarsko, kolarsko, tesarsko in pletarsko dejavnost ter polizdelki.

K mlinu sodijo tudi stope, ki so samostojen objekt in stojijo za mlinom. Ob levi strani so postavljeni čistilni stroji (*drešmašin* iz leta 1886, *vetnek* iz

Slika 2: Notranjost mlina s tremi mlinjskimi kamni (Tomo Jeseničnik, 1. 9. 2005).

Slika 3: Bivalni prostor v mlinu (Tomo Jeseničnik, 1. 9. 2005).

Slika 4: Bivalni prostor v mlinu (Tomo Jeseničnik, 1. 9. 2005).

Slika 5: Stope (Tomo Jeseničnik, 1. 9. 2005).

leta 1836, *vetnik* za luske za ajdo in *pucmašin*) za ločevanje plevela od žita. V stopah je tudi večji lesen zaboj (*fajhtnica*), v katerem navlažijo žito, kadar je to potrebno. Stope je poganjalo vodno kolo.

Podstrešni prostor nad mlinom je preurejen v večnamensko sobo za delavnice in predavanja. Razstavljenih je nekaj predmetov za predenje volne: kolovrat, vreteno, skrinja za oblačila in drugi drobni okrasni predmeti itd.

Zaključek

Z obnovo mlina in spremenjeno namembnostjo v muzej na prostem se je spremenila njegova prvotna naloga mletja žita za domače in bližnje stranke, saj danes mlin poženejo le ob obisku turističnih skupin in jim demonstrirajo pridobivanje moke in vseh obstranskih dejavnosti mlinarja.

Na Koroškem in tudi drugod po Sloveniji je mlinarstvo nekoč imelo ključno vlogo v življenju ljudi, saj je kruh osnovno živilo. Pot od žita, moke do kruha je dolgotrajen proces. Vse se začne s primerno njivo, pognojitvijo in setvijo žit. Količina in kakovost pridelka sta nato odvisni od vremenskih razmer med rastjo in zorenjem, ki ugodno ali neugodno vplivajo na pridelek. Žetev in mlačev v jesenskih mesecih, primerno shranjevanje in phanje v stopah, mletja žita v mlinu in peka kruha v krušni peči zaznamujejo delo celotnega koledarskega leta. Ob različnih delovnih procesih so se mnogokrat

Slika 6: Povhov mlin in preužitkarska hiša s prostorom za tabore (Tomo Jeseničnik, 1. 9. 2005).

izoblikovali tudi zabavni dogodki, ki so pripomogli k razvedrilo vsakdanjega napornega kmečkega življenja. Skupna opravila so se tako pogostokrat zaključila s praznovanjem, pesmijo, plesom in družabnimi igrami, kjer nikoli ni manjkalo živil, pripravljenih iz moke.

Povhovi želijo ta življenjski in koledarski cikel ohraniti in deliti s tistimi, ki ga ne poznajo. Zato obnovljen mlin ni namenjen le statičnemu muzejskemu ogledu, ampak živi demonstraciji mletja žit. V desetletju delovanja so razvili različne aktivnosti, ki se dogajajo tudi v mlinu ali njegovi bližini. Demonstracije mletja, predavanja, likovne kolonije, pohod po Mlinarski poti, vse to so aktivnosti, s katerimi lastnika Marija in Franc Naveršnik povezujeta kulturno dediščino in turistično ponudbo ter širita dejavnost svojega muzeja na prostem.³⁵

Čeprav se po velikosti Povhov mlin ne more meriti z muzeji na prostem v evropskih državah, kjer so jih začeli urejati konec 19. stoletja, najprej v skandinavskih državah, pa ga lahko postavim ob bok slovenskim muzejem na prostem, kot so Rogatec, Pleterje in Muzej solinarstva.³⁶

Viri in literatura

Viri

Božič, Marija: O mlinih in mlinarjih nekoč. *Viharnik*, let. 28, 1996, št. 1, str. 10.

Medobčinski uradni vestnik 11/1994.

Mori, Ludvik. Lipnikov mlin. *Kmečki glas*, št. 15, 14. 4. 1993, str. 9.

Naveršnik, Marija. Družinska kronika, tipkopis, ustni vir, 2004.

Rebernik, Rudi. Povest o starem mlinu. *Viharnik*, let. 25, 1993, št. 11, str. 11.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM)

Fond okraja Dravograd, št. 14248/1, kopija KPMMR (Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem). Seznam vseh mlinskih naprav v občini Črna glasom naloga sres. načel. v Dravogradu z dne 14. XII. 1939.

tp. Dežela mlinov, žag in kašč. *Náš čas*, št. 11, 16. marec 2000, str. 24.

Wlodyga, Andrej. Inovativni mlin. *Mladina*, št. 4, 28. januar 1997, str. 23.

Literatura

Bogataj, Janez: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.

Bogataj, Janez: *Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke*. Novo mesto: Dolenjski muzej Novo mesto, 1982.

Habe, Franc, Šilc - Telič Magda: *Mlini in žage na vodni pogon na Cerkniskem in Loškem polju ter Blokah nekoč in danes*. Ljubljana: Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije, 1997.

Kač, Tatjana: *Od pšenice do kruha. Mlinarstvo in pekarstvo v Celju od začetka 18. stoletja do druge svetovne vojne*. Celje: Osrednja knjižnica Celje, 2004.

35 Povhov mlin, gl. <http://www.povhovmlin.si/index.php?ln=si>.

36 *SEL*, str. 345.

- Lednik, Štefan. V Mežici sta bila nekoč dva Šumca. *Koroški fužinar*, let. 49, 1998, št. 2, str. 55–58.
- Makarovič, Marija: *Strojna in Strojanci. Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982.
- Medved, Jakob: *Mežiška dolina. Socialnogeografski razvoj zadnjih 100 let*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.
- Mlini v občinah: *Gornja Radgona, Radenci in Sv. Jurij ob Ščavnici*. Gornja Radgona: Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, 2004.
- Mlinska cesta Šoštanj–Črna na Koroškem–Železna Kapla. Velenje: Občine Šoštanj, Črna na Koroškem, Železna Kapla, 2002.
- Oder, Karla: *Občina Ravne na Koroškem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1992.
- Oder, Karla, Skalicky, Jelka: *Kašte v Mežiški dolini*. Ravne na Koroškem: LAS Mežiške doline, Lokalna akcijska skupina za razvoj podeželja, 2012.
- Pungartnik, Hermina. Še zibelka na vodo. *Koroški fužinar*, let. 12, 1962, št. 8–12, str. 15–19.
- Struna, Albert: *Vodni pogoni na Slovenskem. Gradivo za zgodovino*. Ljubljana: Knjižnica Titovih zavodov »Litostroj«, 1955.
- Slovenski etnološki leksikon (SEL)*. Ljubljana: DZD, 2004.
- Titl, Jurij: *Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri*. Koper: Lipa, 1988.
- Vovk, Gregor: *Kaplje zgodovine: po poteh vodnjakov, mlinov in kvalitetne podtalnice v Spodnji Savinjski dolini*. Žalec: Občinski odbor Liberalno-demokratske stranke, 1993.
- Žontar, Majda in Albert Struna. *Mlini na Gorenjskem, razstava Gorenjskega muzeja*. Kranj: Gorenjski muzej, 1974.

THE POVH MILL—AN EXAMPLE OF PRESERVED ETHNOLOGICAL AND TECHNOLOGICAL HERITAGE IN THE MEŽICA VALLEY

Summary

In its early period, preservation of heritage starts with preserving personal items of ancestors in tombs and temples. These personal archives are then converted into first museum collections, whose primary task is to preserve material culture. In the last decades, the preservation of national heritage has expanded to also encompass immaterial culture and raising the awareness of culture, environment and social structures.

The article presents the mill as a free-standing agricultural building that forms art of a homestead. It describes the conservation-restoration process, with an emphasis on the museological arrangement of the mill. Water mills spread across Carinthia in the 18th and 19th centuries, but started to shut down after 1950, mainly due to changes in lifestyle pursued by the rural population. One of the rare preserved mills is the Povh Mill (active until 1978), which stands on the Šentanel River. Still before World War II, seven mills operated on this watercourse which all fell to ruin after 1950.

The Povh Mill first appeared in written sources as early as 1845 and remained in regular operation until 1950 and irregular until 1978. The mill has a rectangular plan; it is entirely built of stone, only the gable roof is covered in *šitli* (dialectal term for shingles). Water was conveyed to the millwheel by a spillway channel leading from the river 500 m away. With three millstones and grinders in a separate building, the Povh Mill is among the largest mills in the countryside. The facility was also used to grind wheat for surrounding customers rather than for their own purposes. Apart from the central working area housing millstones and all other grinding gear, the mill also has a small living space where the miller would take a rest or perform various manual tasks. The adjacent small place was converted into a workshop.

The Povh Mill was proclaimed a cultural monument of national significance as early as the 1970s. The restoration of the mill was undertaken by its owners, the Naveršnik family, in 1980 and continued until 2000. The main initiators and financers of the restoration were the owners themselves. The restoration project was co-financed by the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia and the Municipality of Prevalje, and was carried out under the expert supervision of the Institute for the Protection of Cultural Heritage Maribor. The museological arrangement of the rooms was carried

out by the Koroška Regional Museum of Ravne na Koroškem. The restored mill was opened in September 2005. The Povh Mill has been assigned a new role by becoming a restored technological monument and is presented as an open-air museum. The owners offer visitors a demonstration of the grain grinding process and flour production.

IVAN HOJNIK, SLOVENSKI RODOLJUB, DUHOVNIK IN UČITELJ V KOPRIVNI

Njegov prispevek k razvoju kulture in gospodarstva

ALOJZ PRISTAVNIK*

Izvleček

Duhovnika Ivana Hojnika (1877–1943) uvrščamo med tiste koroške, slovensko narodnozavedne izobražence, ki so imeli ob svojem pastoralnem – dušnopastirskem delu še dovolj ustvarjalnih moči in trdne volje, da so v sodelovanju s farani v svojem kraju skrbeli še za razvoj gospodarstva in kulture ter tako tudi za razvoj in ohranitev slovenstva. V prispevku je prikazana prav ta Hojnikova vloga, ko je v obdobju od 1905 do 1941 vodil in povezoval koprivenske¹ ljudi in z njimi uresničeval ideje in novosti, ki so vsem v Koprivni bogatile življenje in družinsko srečo ter jim omogočale sledenje razvoju v svetu. Marljivi in iznajdljivi Koprivenci so že do tedaj s pridom izkoriščali naravne in zgodovinske danosti koprivenskega sveta in se uspešno prilagajali pogostim zgodovinskim in političnim ter cerkvenoupravnim spremembam, ki so jih vsakokrat na novo prizadele in povzročale upočasnitev v razvoju ter nove valove izseljevanja, žrtve in žalost.

Ključne besede

Ivan Hojnik, Koroška, Koprivna, biografija, duhovnik, voditelj, izgnanec, dušnopastirsko delo

Otroštvo in šolanje

Ivan Hojnik² se je rodil 21. marca 1877 na domačiji pri Leuku, v Gabrjah 32 pri Rudi (Haberberg,³ Ruden) v okraju Velikovec (Völkemarkt) na Koroškem, v Republiki Avstriji, kot edini otrok slovenskih staršev, matere Katarine

---

* Alojz Pristavnik, upokojeni učitelj zgodovine, Brdinje 64, SI-2390 Ravne na Koroškem, e-pošta: alojz.pristavnik@gmail.com

1 Domačini uporabljajo izraza Koprivci oz. koprivski.

2 V navedenih virih iz Arhiva krške škofije v opombah 4 in 9 uporabljajo za ime in priimek Ivana Hojnika ob nemški obliki Johann Hoinig tudi slovensko obliko Ivan Hojnik. V virih Nadškofijskega arhiva Maribor, op. 10, pa uporabljajo obliko Janez Hojnik. V nadaljevanju bom uporabljal obliko Ivan Hojnik, kot doslej najbolj uveljavljeno. Arhivsko gradivo, izpiske, navedene v op. 4, 9, nam je po posredovanju gospoda dr. Hermana Rainerja, arhivarja v Arhivu krške škofije v Celovcu, priskrbel gospod Hanzej Dersula, dekan in župnik v župniji Grebinj (Griffen) 22. 1. 2007. Takrat mu je dr. Hermann Reiner še sporočil, da v njihovem arhivu o Ivanu Hojniku verjetno ni več drugega gradiva. Po letu 2007 ga v njihovem arhivu skupno s sodelavci nisem več iskal. Pridobljeno gradivo hrani avtor tega prispevka.

3 Kattinig, Kulnik in Zerzer, *Dvojezična Koroška*.

Hojnik in očeta Markusa Hojnika.⁴ Njegovo odraščanje ob obeh starših, v kmečkem okolju v sončnih in razglednih Gabrjah, takrat so bile še večinsko slovenske, pa ni trajalo dolgo, saj mu je oče umrl kmalu po rojstvu. Po poroki matere z Luko Otičem je dobil krušnega očeta, po rojstvu Luke Otiča, mlajšega, leta 1883, pa še polbrata.⁵

V teh letih je Hojnik začel obiskovati ljudsko šolo na Rudi.⁶ Kakor veliko drugih ljudskih šol na Koroškem je bila tudi ta utrakvistična. V njih so zagovarjali nadzorovano dvojezičnost, tako da so slovenščino postopno kot učni jezik in kot učni predmet popolnoma izrinili. Ponemčevanje je odtlej potekalo nemoteno in brez večjih ovir ter nasprotovanj.⁷ Ohranjanje in razvoj slovenstva sta se še bolj naslonila na narodno dovolj trdne starše, kmete ter izobražence, med njimi pa predvsem na duhovnike.⁸ Po končani ljudski šoli na Rudi je Hojnik šolanje nadaljeval na gimnaziji. Prve štiri razrede je uspešno končal v samostanski gimnaziji v Št. Pavlu (St. Paul), zadnje štiri pa na gimnaziji v Celovcu (Klagenfurt).⁹ Med šolanjem na šentpavelski gimnaziji (domnevno v letih 1888–1892) mu je umrl krušni oče.¹⁰ Po opravljeni maturi je v celovškem bogoslovju študiral teologijo in študij leta 1902 uspešno zaključil. Poleti (20. 7.) 1902 so mu v Celovcu s slovesnostmi ob ordinaciji (posvetitvi, mašniško posvečenje) podelili kleriški (duhovniški) red.¹¹ Novo mašo (primicijo) oziroma prvo mašo (po posvetitvi) je bral 27. 7. 1902 v svoji rojstni župniji v cerkvi sv. Magdalene na Rudi.¹² Ivan Hojnik, takrat že duhovnik oziroma kaplan krške škofije, katere sedež je bil od leta 1787 v Celovcu,¹³ je tako dosegel enega od svojih življenjskih ciljev in se hkrati pridružil koroškemu duhovnikom, ki so svoje najboljše ustvarjalne moči namenjali razvoju narodne, kulturne in politične zavesti Slovencev na Koroškem.¹⁴

---

4 DAG, Geburtsbuch PA Ruden.

5 Ustni vir: Urankar, 8. in 13. 10. 2006. Gospa Urankar je nečakinja Ivana Hojnika.

6 Prav tam.

7 Vovk, *Popis utrakvističnih šol*, str. 9, 37.

8 Ustni vir: Urankar, 8. in 13. 10. 2006.

9 DAG, Personalakt Johann Hoinig (Janez Hojnik).

10 Ustni vir: Urankar, 8. 10. in 13. 10. 2006.

11 NŠAM, Službeni listi duhovnikov, 7, Janez Hojnik (Ivan Hojnik).

12 Ustni vir: Urankar, 8. 10. in 13. 10. 2006; Polanšek, Simon (dalje Polanšek S.), 8. 3. 2007 in 28. 2. 2009.

13 Granda, *Mala zgodovina*, str. 109.

14 Filipič, *Cerkev*, str. 85.

Kaplanske župnije kaplana Hojnika

Njegovo prvo kaplansko službeno mesto je bila od 14. 8. 1902 do 10. 5. 1904 Globasnica (Globasnitz) v dekaniji Dobrla vas (Eberndorf).¹⁵ Tu se je ob zahtevni dušnopastirski službi Cerkve ustvarjalno vključil tudi v njeno kulturno in gospodarsko življenje. Dne 30. 11. 1902 je s pobudniki in soustanovitelji ustanovil Posojilnico in hranilnico Globasnica.¹⁶ Naslednje leto, 3. 5. 1903, so na njegovo pobudo ustanovili Slovensko izobraževalno društvo Globasnica. Po ustanovitvi so ime društva večkrat spremenili. Od leta 1973 nosi sedanje ime – Slovensko kulturno društvo Globasnica. Hojnik je predsedoval društvu od njegove ustanovitve do leta 1910.¹⁷

Kaplan Ivan Hojnik je nato služboval še v drugih kaplanskih župnijah. Krajše obdobje, od 11. 5. 1904 do 30. 9. 1904, je bil pomožni duhovnik na Sv. Višarjah (Luschariberg, Monte Lussari) v župniji Žabnica (Saifnitz, Camporosso) v dekaniji Trbiž (Tarvis, Tarvisio).¹⁸ Po nekajmesečnem delu med Slovenci na zahodnem robu slovenskega narodnega ozemlja in med romarji, ki so se zbirali na Sv. Višarjah, je od 1. 10. 1904 do 15. 7. 1905 kot kaplan pomagal v župniji Železna Kapla (Eisenkappel) v dekaniji Dobrla vas.¹⁹ Predzadnja kaplanska postaja je bila Črna v dekaniji Pliberk. Tu je služil od 16. 7. 1905 do 7. 11. 1905.²⁰ Zadnje delovno mesto je bila župnija Koprivna v dekaniji Pliberk. Od 8. 11. 1905 do 30. 4. 1906 je bil njen provizor (oskrbnik,

---

15 NŠAM, Službeni listi duhovnikov, 7.

16 Nova denarna ustanova v takrat še povsem slovenskem okolju je poslovala uspešno in preživela vse vojne in druge vihre. Do 1. 1. 1987 je delovala samostojno, takrat pa so jo pripojili k sedanji Posojilnici-Bank Pliberk (Bleiburg). Ustni viri: Hudl, 12. 1. 2015 in 13. 1. 2015, in Nachbar, 12. 1. 2015 in 13. 1. 2015. Ohranjeno dokumentacijo hranijo na sedežu Posojilnice v Pliberku, Velikovška cesta 1a.

17 Sketelj, *Slovensko kulturno*, str. 11, 14, 43. Več v nadaljevanju v tem sestavku, v delu zapisa po 8. 11. 1905, ko je bil Ivan Hojnik najprej provizor (oskrbnik), pozneje pa župnik župnije v Koprivni.

18 NŠAM, Službeni listi duhovnikov, 7. Župnija Žabnica je bila še po razpadu Avstro-Ogrske v letih od 1918 do 1923 pod upravo Krške škofije, po tem letu pa pride pod nadškofijo Videm. Gl. Dolinar, *Cerkvenoupravna podoba*, str. 7–8.

19 NŠAM, Službeni listi duhovnikov, 7. Med službovanjem v župniji Železna Kapla je bil kaplan Ivan Hojnik na zdravniškem pregledu, opravljal je tudi izpit (domnevam, da gre za župnijski izpit). Takratni kapelski župnik je ob tem zapisal, da je Ivan Hojnik zdrav in je sposoben opravljati duhovniško delo, pri izpitu pa da je imel nekaj težav. Gl. DAG, Personalakt Johann Hoinig (Janez Hojnik).

20 NŠAM, Službeni listi duhovnikov, 7.

100 let

USTANOVITEV SLOVENSKEGA KULTURNEGA DRUŠTVA V GLOBASNICI

Slovensko kulturno društvo Globasnica so ustanovili 3. maja leta 1903 z imenom Slovensko izobraževalno društvo. Pobudnik ustanovitve društva je bil globaski kaplan Ivan Hojnik, si je prizadel potrebno za njegovi ustanovitvi na ustanovitvenem občnem zboru: „... poučarja koristi ustanovitvenega društva in skakozile njegovo potrebo posebno za naš okraj, kjer se je že začel širiti nemščinem. On naglašja, da se mi moramo z rokami in nogami opreti nemškemu nasilstvu in to ovic iz vsakega in drugič iz domoljubnega ozira.“

Ivan Hojnik je v Globasnico prihajal čez hrbe po strmih, težko prehodnih poti od Svetega Jakobca, na današnji slovenski strani državne meje. Sprva je hodil peš, kasneje s konjem. Vračal se je v poznih večernih urah po sebah, toda pa je bilo za dober pet ur.

Do ustanovitve je imelo društvo 27 članov. V prvi radbor društva pa so bili izvoljeni Ivan Hojnik, kaplan v Globasnici, Ferdo Kraiger, posestnik v Štebnu, France Čebul, tajnik v Globasnici, Ivan Črnelc, posestnik v Globasnici, Karol Harit, posestnik v Globasnici, Jurij Hutter, p. d. Podcv v Globasnici in France Uršinek, Čevljar v Globasnici. Prvi predsednik Slovenskega kulturnega društva je bil Ivan Hojnik.

Društvo je od ustanovitve sledilo besedam svojega pobudnika. Prva zgradba jasno izražala cilje, povezanih z obravnavanjem narodne identitete, se bilo v fazi zasostrelih političnih razmer in v prelomnih zgodovinskih trenutkih, popozajo kamen spornike. Leta 1906 se je iz Slovenskega izobraževalnega društva preimenovalo v Slovensko prosvetno društvo Matiaž, leta 1909 v Katoliško prosvetno društvo Globasnica, od leta 1973 pa nosi današnje ime. „Vi so rekli, da bomo lažje meji, če bomo kot Krščansko, katoliško društvo nastopali, ne pa kot slovensko, na uradnih in tako naprej, in potem, ko smo bili že malo naprej in smo se že upali, smo našli mi natofer delamo, če zgodovino pogledaš, in pretašov v nemščino, smo samo Katholischer

Kulturnverem in se ne vidi, da smo slovensko, potem smo zaradi tega sprejemili, da bomo tudi v zgodovini kazali, da smo bili slovensko kulturno društvo.“ (Alojz Gregorič)

Leta 1922 je društvo pristopilo k Slovenski krščanski zvezi v Celovcu, sedaj spada pod okrilje Krščanske kulturne zveze.

Kaplan Ivan Hojnik

v/o: (Zemlja: Kärnthner Landesarchiv – Vireinskriftzer)

11

Slika 1: Kaplan Ivan Hojnik ob ustanovitvi Slovenskega kulturnega društva v Globasnici 3. 5. 1903 (Gl. Sketelaj, str. 11).

upravitelj), od 1. 5. 1906 pa do izгона leta 1941, po začetku druge svetovne vojne, pa jo je vodil kot koprivenski župnik.²¹

Koprivna

Koprivna je obsežna in gorata pokrajina v povirju rek Meže v Sloveniji in Bele (Vellach) v sosednji Republiki Avstriji. Do določitve meje med Republiko Avstrijo in Kraljevino Srbob, Hrvatov in Slovencev (SHS) ozioroma Kraljevino Jugoslavijo leta 1919 je bila enotna pokrajina. Po določitvi meje, ki je potekala v glavnem po razvodju med Mežo in Belo, pa je ostal pod Avstrijo velik del Sončne Koprivne (Koprein Sonnenseite) in Koprivne

²¹ Prav tam. V cerkveni upravi župnij v Mežiški dolini je prišlo po razpadu Avstro-Ogrske, po prvi svetovni vojni leta 1918 in po koroškem plebiscitu 10. 10. 1920 do sprememb. Z odlokom apostolske nunciature v Beogradu, 27. 9. 1923, je 1. 11. 1923 upravo devet župnij dekanije Mežiška dolina (Koprivna, Črna, Javorje, Mežica, sv. Daniel na Prevaljami, Prevalje, Guštanj, Kotlje in Strojna) od Krške škofije prevzel lavantinski škof. Gl. Dolinar, Cerkevnoupravna podoba, str. 8–9.

pod Peco (Koprein Petzen). Preostali deli Koprivne – Koprivna ob Meži, Senčna Koprivna in drugi deli Sončne Koprivne so ostali pod Jugoslavijo. Koprivenski svet obdajajo na severu karavanške gore Ojstra (Oistra, 1577 m), Topica (Topitza, 1649 m) in Peca (Petzen, 2126 m). Na južni strani sta gori Vzhodnih Kamniških in Savinjskih Alp Raduha (2062 m) in Lanež (1925 m). Iz zahodne strani pa sega v ta svet osamljena karavanška gora Olševa (1930 m). Nekako na sredini se iz zahodne strani proti vzhodu širi Koprivensko podolje, ki je del karavanške brazde (zemeljskega preloma), s kopastimi sredogorskimi vrhovi, slemenimi in globokimi grapami.²²

Naseljevanje (kolonizacija) Koprivne je potekalo med mlajšo kolonizacijo od konca 12. do 15. stoletja. V koprivenski svet so se priseljenci sprva naseljevali iz smeri Železne Kaple. Med njimi je prevladovalo domače, koroško prebivalstvo s podjunskih ravnin (notranja kolonizacija), ki so ga kot presežek pri številu prebivalstva (populacijski presežki) načrtno naseljevali v visoki svet med Peco, Olševo, Raduho in Lanežem (višinska kolonizacija). Pri tem sta imela pomembno vlogo gorska prehoda Luže (Luscha, 1173 m) in Mali vrh (približno 1360 m, ime ima po bližnjem vrhu Mali vrh, 1410 m). Ob kolonizaciji Koprivne je naselitveni val hkrati segel še v svet ob reki Meži proti Črni, čez gorska prehoda Zgornje Sleme (okoli 1310 m) in Spodnje Sleme (1282 m) pa še v kraje v Zgornji Savinjski dolini. Na novo poseljene pokrajine so naseljenci in njihovi novi rodovi s krčenjem spreminjali v kulturno pokrajino samotnih kmetij.²³ V obdobju večstoletne kolonizacije Koprivne in njene soseščine in v njenem poznejšem gospodarskem in kulturnem razvoju so imeli vedno pomembno vlogo njuna prehodna lega, že omenjeni gorski prehodi (prevali, sedla) in prometne poti (kolovozi, ceste, pešpoti) ter že tradicionalna vsestranska povezanost s kraji v Podjuni in po Koroškem. Do koroškega plebiscita 10. 10. 1920 sta bili najbolj v rabi poti od kmetije Lipold ob sotočju Meže in Koprivne na prehod Mali vrh pod Olševo in čez Luže. Po teh poteh so prebivalci Koprivne vzdrževali gospodarske in kulturne stike s kraji po Podjuni, predvsem z Železno Kaplo in Globasnico. Na upravnem področju je Koprivna do leta 1850 spadala pod sodni okraj Ženek (Sonneg), imenovan po gradu Ženek blizu Dobrle vasi. Po tem letu so Koprivno podredili sodnemu okraju Železna Kapla in njegovi občini

22 Gams, *Geomorfološke*, str. 27–28; Medved, *Mežiška dolina*, str. 13; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 472–473.

23 *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 472–473; Blaznik, *Kolonizacija*, str. 78–79; *Državna topografska karta*, Solčava 048.

Slika 2: Cerkev sv. Jakoba in Mežnarjeva domačija, foto Ivan Hojnik pred letom 1914 (hišni arhiv domačije Lipold, Koprivna 13).

Bela (Vellach, kraj ob istoimenski reki).²⁴ Prebivalci Koprivne so urejali svoje zadeve v dobro uro hoda oddaljeni Železni Kapli in na občini v Beli. Ta ureditev je trajala do koroškega plebiscita leta 1920.

Po nesrečnem plebiscitu je prišlo do razdelitve Koprivne (glej op. 21). Pod upravo občine Bela sta ostala Koprivna pod Peco in del Sončne Koprivne. Iz Koprivne ob Meži, Senčne Koprivne in dela Sončne Koprivne so takrat ustanovili občino Koprivna. Ta je samostojno delovala do leta 1934, ko so jo priključili k občini Črna.²⁵ Slovenci v Koprivni živijo odtlej v dveh državah. Dotakratni, živahni stiki preko gorskih prehodov, ki so bili za Koprivno okno v svet in povezava s kulturnimi, gospodarskimi, upravnimi in verskimi središči na Koroškem, so za veliko desetletij zamrli. Za Koprivno so v tistih časih začele postajati pomembne poti ob Meži proti Črni in poti čez Zgornje Sleme in Spodnje Sleme v Zgornjo Savinjsko dolino.²⁶

Domače, po poreklu koroško prebivalstvo, ki je med 12. in 15. stoletjem zaradi kolonizacije poseljevalo gorati koprivenski svet, je s seboj prinašalo

²⁴ *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 472– 473; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 147; *Državna topografska karta, Solčava 048*.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

Slika 3: Cerkev sv. Ane z Jelenovo domačijo, foto Alojzij Pristavnik, 2010 (hišni arhiv Alojzija Pristavnika, Brdinje 64).

kot izročila svojo kulturo, svoje izkušnje in navade, med njimi je bilo tudi krščansko verovanje. Po dobrem stoletju ustvarjalnega dela so med letoma 1300 in 1400 na krajih, kjer sedaj stojita cerkev sv. Ane in cerkev sv. Jakoba Starejšega, že zgradili prvi cerkvi. S prezidavami v poznejših stoletjih so jima dali današnjo podobo.²⁷ Versko dejavnost v krajih, kjer je današnja koprivenska fara, so vodili iz starih verskih središč, prafar, v Podjuni. Podružnica župnijske cerkve sv. Jakoba Starejšega, tj. cerkev sv. Ane v Koprivni, je na nadmorski višini 1221 m. V starejši dobi je spadala pod pražupnijo Šmihel pri Pliberku (St. Michael ob Bleiburg), zato so mrliče s tega območja pokopavali na pokopališču v Večni vasi (Wackendorf). Na dolgo pot so jih nosili čez Luže in po kolovozni poti proti Globasnici in v Večno vas. Med notranjo opremo cerkve sv. Ane je največja znamenitost kipec črne Madone – Marije z Jezusom, postavljen v stranskem Marijinem oltarju.²⁸ Farna cerkev koprivenske župnije sv. Jakoba Starejšega stoji na nadmorski višini 1073 m. Ob postavitvi v 14. stoletju je bila podružnica prafare Pliberk, nato pa Črne, leta

27 Javornik, *Likovna*, str. 88, 92; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 145, 147.

28 Javornik, *Likovna*, str. 89, 92, 94; Rožič, Kako je v Koprivni, str. 67.

1790 je postala samostojna kuracija (lokalija), leta 1792 pa so jo povzdignili v župnijo.²⁹

Do konca druge svetovne vojne leta 1945 je bilo obsežno ozemlje Koprivne oziroma koprivenske župnije pod jurisdikcijo (pravica in dolžnost odločanja o cerkvenih zadevah) več škofij. Ob škofijah, kakor so si sledile po vrsti, navajam za cerkveno zgodovino in za zgodovino Koprivne še nekaj pomembnih dogodkov.

- Oglejski patriarhat do ustanovitve Ljubljanske škofije leta 1461;
- Ljubljanska škofija od svoje ustanovitve do preureditve meja med škofijami leta 1787;
- Lavantinska škofija v letih od 1787 do 1859, ko so njen sedež po prizadevanjih škofa Antona Martina Slomška preselili iz Št. Andraža v Labotski dolini v Maribor;
- Krška škofija s sedežem v Celovcu od vnovične preureditve škofijskih meja od leta 1859 do 1. 11. 1923;
- Administratura lavantinskega škofa v Mariboru od 1. 11. 1923 do avgusta 1941, to je takrat veljalo še za preostale župnije dekanij Mežiška dolina in Dravograd;
- Apostolska administratura krškega škofa od avgusta 1941 do 1945, sprememba je veljala tudi za župnije dekanij Mežiška dolina in Dravograd.³⁰

Življenje v koprivenskih gorskih krajih in samotah je zahtevalo dobro organiziranost, načrtovanje in vodenje ter veliko skupnega in odgovornega dela. Pri tem so imeli pomembno vlogo zaupanja vredni gospodarji s samotnih koprivenskih kmetij, od leta 1792 pa, ko je Koprivna postala samostojna župnija, tudi njeni duhovniki. Med njimi ima prav gotovo posebno vlogo Ivan Hojnik. Na nekdanje čase v Koprivni še vedno spominjajo velike zidane hiše z mogočnimi gospodarskimi poslopji, posebno podoba pa pokrajini dajeta obe cerkvi.³¹ Po koprivenskih kmetijah še hranijo staro orodje in različne delovne pripomočke, ki budijo spomine na še pred desetletji žive, skupne delovne običaje. Med njimi sta imela posebno mesto nosačija (sosedska pomoč pri nošnji snopov žita z novin do domov) in priprava novin (s krčenjem gozda, požiganjem in prekopavanjem so pridobivali nove in začasne obdelovalne

29 Javornik, *Likovna*, str. 89; *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 473.

30 *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 145; Dolinar, Jožefinizem, Janzenizem, str. 153, 189, 193; Oder, *Občina Ravne*, str. 24–26.

31 Rožič, Kako je v Koprivni, str. 68, 70.

površine, kjer so sejali predvsem ajdo in rž).³² Čeprav prebivalci Koprivne na prehodu v 20. stoletje niso bili bogati, so nekateri kmetje po teh vrednostnih sodbah odstopali od drugih. Ena od možnosti, da bi presojali o tem, je bila pravica do lastnega lovišča. V tem obdobju in Kraljevini Jugoslaviji so imele to pravico kmetije Jekl, Kumer, Zdovc, Lipold, Hed, Janžk, Mežnar in Verdel.³³ O številu prebivalcev, ki so živeli po koprivenskih domovih, imam podatke za obdobja od leta 1869 naprej. Leto in število prebivalcev: 1869: 493, 1900: 466, 1910: 433, 1931: 397.³⁴ Število prebivalcev je v omenjenih obdobjih naglo upadalo. Eden od razlogov zmanjševanja števila prebivalcev je bilo izseljevanje. Začelo se je že pred prvo svetovno vojno in se s podobno intenzivnostjo nadaljevalo po njej. Posamezniki in cele družine so se izseljevali v Črno, Mežico, na Nemško, v Ameriko in bližnjo Podjuno.³⁵

K upadanju števila koprivenskega prebivalstva je še v znatni meri prispevala prva svetovna vojna. Takrat je po koprivenskih domačijah primanjkovalo domače delovne sile. Pri nekaterih javnih delih in pri delu na kmetijah so pomagali vojni ujetniki, ki jih je avstrijska država pošiljala tudi v Koprivno.³⁶

Župnik v Koprivni

V koprivenski gorski fari je duhovnik Ivan Hojnik živel in vztrajal ter vsestransko deloval dobrih petintrideset let (1905–1941).³⁷ Ob koncu prve svetovne vojne je bil s svojimi farani priča pomembnim zgodovinskim dogodkom. Znanim političnim spremembam, ki so prizadele tudi Koprivno, so sledile še pomembne reforme na cerkvenoupravnem področju. Koprivensko faro je do leta 1923 upravljala – takrat že dolgo povsem nemška – Krška škofija,³⁸ takrat pa je upravljanje prevzel slovenski lavantinski škof v Mariboru.³⁹ Končano je bilo obdobje ponemčevanja, počasi, a vztrajno so povečevali skrb za rast slovenstva. Ta kulturni in gospodarski zagon je bil prekinjen ob začetku druge svetovne vojne. Takrat so na cerkvenem področju obnovili

32 Rožič, Kako je v Koprivni, str. 62; Oder, *Občina Ravne*, str. 81–88; Ustni vir: Polanšek, Jože (dalje Polanšek J.), julij 2013.

33 Ustni vir: Polanšek S., 8. 3. 2007; Kurnik, marec 2007; Rožič, Kako je v Koprivni, str. 67.

34 Oder, *Občina Ravne*, str. 93.

35 Rožič, Kako je v Koprivni, str. 67.

36 Ustni vir: Polanšek, S., 8. 3. 2007; Kurnik, marec 2007; Rožič, Kako je v Koprivni, str. 150.

37 NŠAM, Službeni listi duhovnikov 7; glej tudi op. 21.

38 Dolinar, *Cerkvenoupravna podoba*, str. 8, 9.

39 Dolinar, *Cerkvenoupravna podoba*, str. 8, 9; Oder, *Občina Ravne*, str. 26.

upravo izpred leta 1923.⁴⁰ Hojnik je v tem dolgem obdobju s koprivenskimi ljudmi⁴¹ razvil živahno pastoralno (dušnopastirsko) dejavnost, tako liturgijo (verski obredi) kakor katehezo (poučevanje verouka). Ob tem napornem delu je zbral dovolj moči za organiziranje in upravljanje ter vodenje različnih vrst gospodarskih in kulturnih dejavnosti in opravil. O njegovem celotnem delu priča skromno ohranjeno in od posledic obeh vojn močno razredčeno zgodovinsko gradivo, ki ga hranijo v Arhivu krške škofije v Celovcu in v Nadškofijskem arhivu Maribor. Ko govorimo o zgodovinskih virih, spomnimo, da je prišlo v župnišču koprivenske župnije pri sv. Jakobu, potem ko so leta 1941 izgnali župnika Hojnika, do popolnega uničenja župniškega arhiva in Hojnikovega skromnega imetja. Zelo dragoceni so zato ohranjeno ustno izročilo in zapisi ter prispevki, objavljeni v časopisih, redkih zbornikih in monografijah.⁴²

Večina dušnopastirskega in drugega dela je potekala po Koprivni in v farni cerkvi sv. Jakoba ter v podružnični cerkvi sv. Ane. Sedež župnije je bilo župnišče pri cerkvi sv. Jakoba, kjer je ves čas delovala tudi Dvorazredna narodna šola Koprivna. Najbolj oddaljeni Koprivenčani so potrebovali do cerkve sv. Jakoba okoli dve uri hoda, pozimi pa še nekaj več. Delo pri obeh cerkvah je potekalo po dogovoru med župnikom Hojnikom in farani in je bilo v skladu s cerkveno ureditvijo.⁴³ Pri cerkvi sv. Ane so cerkovniška opravila brez prekinitve opravljali gospodarji z bližnje Jelenove domačije. Cerkveni ključarji so bili iz Jeklove in Šoparjeve, občasno pa tudi iz Jelenove hiše. Za orglanje in cerkvene pevce je ves čas skrbela organistka Angela Potočnik, gospodinja na Jelenovi domačiji. Igranja na orgle jo je naučil župnik Hojnik. Ministrante je večinoma dajala Jelenova domačija. Cerkev so čistili Jelenovi, za pranje cerkvene opreme so bili zadolženi Jelenovi in Jeklovi. Pri mašnih opravilih je bilo vedno svečano. V spominu domačinov najbolj živijo dogodki

---

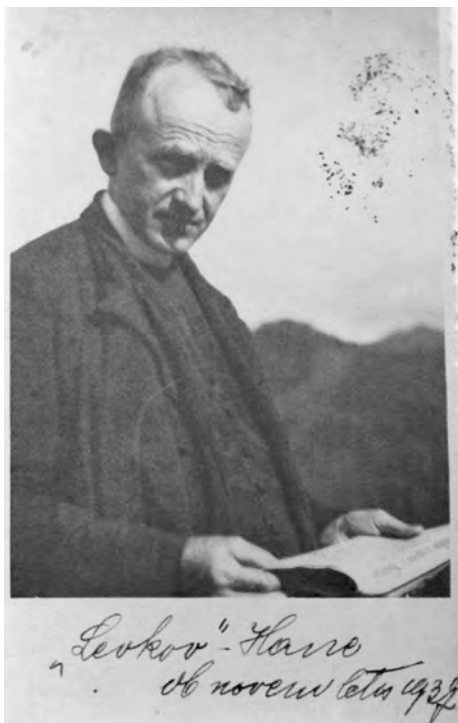
40 Dolinar, *Cerkvenoupravna podoba*, str. 12; glej tudi op. 30.

41 Leta 1913 je v župniji Koprivna živelo 412 ljudi. Od tega je bilo 190 žensk in 222 moških; gl. Rožič, *Kako je v Koprivni*, str. 67.

42 Vire in literaturo navajamo v opombah; Ustna vira: Polanšek S., 8. 3. 2007, Kurnik, marec 2007.

43 Rožič, *Kako je v Koprivni*, str. 66–67; Ustni vir: Kurnik, marec 2007; Šolo v Koprivni zgodovinski viri omenjajo z več imeni: najstarejši je Zasebna zasilna šola Koprivna, od 4. 11. 1910 Ekspoziturna (podružnična) šola ljudske šole v Črni, 4. 7. 1934 je postala Samostojna enorazrednica v Koprivni, po 3. 10. 1935 pa Dvorazredna narodna šola Koprivna. Gl. SŠM, Šolska mapa OŠ Koprivna. Dalje, Dvorazredna narodna šola Koprivna.

Slika 4: Ivan Hojnik, foto Ivan Hojnik, domnevno leta 1937 (hišni arhiv Irene Urankar, Horce I).

ob praznovanju Anine lepe nedelje, vsako leto ob koncu julija. Po svečanstih pri cerkvi sv. Ane so jo vedno zaključili s petjem in plesom pri bližnji domačiji pri Kumru.⁴⁴ Koprivenska župnija in župnik Hojnik so v nedeljo, 5. 10. 1913, pripravili dobro organizirano in obiskano, narodno in cerkveno prireditev koroških Slovencev. Pri cerkvi sv. Ane in pri Kumru so takrat potekale spominske slovesnosti ob 1600-letnici verske svobode, ki jo je 313 p. Kr. razglasil rimski cesar Konstantin Veliki.⁴⁵ Hkrati so se ob 100. obletnici rojstva spomnili Andreja Einspielerja (1813–1888), slovenskega narodnega buditelja, duhovnika in kulturnega delavca.⁴⁶

Hojnik je s farani kot dober gospodar skrbel za sprotna vzdrževalna dela pri notranji cerkveni opreми in na cerkveni zgradbi. Najbolj temeljito so cerkev sv. Ane obnovili leta 1912. Takrat so pri odkopavanju terena na zgornji in južni strani naleteli na sledi domnevno nekdanjega pokopališča.⁴⁷

44 Ustni vir: Potočnik, julij 2010.

45 Granda, *Mala zgodovina Slovenije*, str. 41.

46 Rožič, *Kako je v Koprivni*, str. 65; Granda, *Mala zgodovina Slovenije*, str. 210.

47 Ustni vir: Potočnik, julij 2010; NŠAM, D27. šk.1, 1926; Pri uporabi arhivskega gradiva

Na prošnjo Ivana Hojnika za finančna sredstva za obnovo cerkve sv. Ane so nekatere članice Družbe sv. Mohorja, Ana, Ančka in Anica, zbrale in darovale župniji Koprivna znatna finančna sredstva. Župnik Hojnik se jim je z zapisom v Koledarju Družbe sv. Mohorja leta 1915 prisrčno zahvalil.⁴⁸ S tako zbranimi denarnimi sredstvi in s pomočjo dobrotnikov in faranov so med omenjenimi obnovitvenimi deli leta 1912 restavrirali še vse oltarje, ki jih je cerkev dobila leta 1654. Med njimi je bil tudi desni, stranski Marijin oltar z znamenito črno Madono s črnim detetom.⁴⁹ Ob zaščiti notranje opreme in ureditvi okolice so v letih 1928 in 1930 poskrbeli še za popravilo strehe. V letu 1930 so se ponovno začele razvneti razprave o črni Mariji oziroma Madoni z detetom.⁵⁰ Med prvo svetovno vojno, februarja 1917, je morala koprivenska župnija oddati avstrijski državi za njene vojne potrebe mali zvon iz cerkve sv. Ane. Koprivenčani so se od njega poslovili pri domačiji Lipold (gl. sliko 6).⁵¹

Cerkovniško oziroma službo mežnarja so kot služnostno dolžnost vse od leta 1660 opravljali vsakokratni gospodarji z bližnje Mežnarjeve kmetije. V obravnavanem obdobju je na njej gospodaril Kurnikov rod, mežnarja pa sta bila Jakob Kurnik in Jernej Kurnik. Do omenjenega leta je bila Mežnarjeva kmetija v lasti ljubljanskega knezoškofa, nato pa so jo izročili v last takratnemu cerkovniku pod izrecnim pogojem, da opravlja cerkovniško službo.⁵² O nalogah Jerneja Kurnika ne vemo veliko. Z župnikom Hojnikom sta se včasih sporekla, a sta se kmalu pobotala.⁵³ Nekajkrat je Hojnik tudi negodoval nad njim, še posebej, če je s kakim delom kot cerkovnik zamujal.⁵⁴ Naloge ključarjev pri cerkvi sv. Jakoba so opravljali gospodarji z Lipoldove, Kebrove in Hedove domačije.⁵⁵ Za cerkveni pevski zbor in orglanje je skrbela, tako kot pri cerkvi sv. Ane, Angela Potočnik z Jelenove domačije. Župnik Hojnik ji je namreč omogočil šolanje v gospodinjski in orglarski šoli v Št. Rupertu

---

NŠAM, za župnijo Koprivna v dekaniji Mežiška dolina, bom namesto številke oziroma imena listin navajal leto, ko je dokument nastal.

48 Rožič, Kako je v Koprivni, str. 67.

49 Gl. opombo 28.

50 Rožič, Kako je v Koprivni, str. 66; NŠAM, D27, šk.1, 1928, 1930.

51 Ustni vir: Potočnik, 3. 2. 2015.

52 Rožič, Kako je v Koprivni, str. 68; Ustni vir: Kurnik, julij 2008.

53 Ustni vir: Kurnik, julij 2008; Gl. Repanšek, *Večna ura*, str. 103.

54 NŠAM, D27, šk. 2, 1933, 1935.

55 Ustni vir: Polanšek S., 8. 3. 2008; Kurnik, julij 2008.

Slika 5: Učenci v učilnici Dvorazredne narodne šole Koprivna v župnišču pri cerkvi sv. Jakoba, foto Ivan Hojnik, okoli leta 1930 (hišni arhiv domačije Lipold, Koprivna 13).

(St. Ruprecht).⁵⁶ Cerkev sv. Jakoba so po tradiciji urejali Mežnarjevi, cerkveno opremo pa so prali Lipoldovi.⁵⁷ Gospodinjska dela v župnišču pri cerkvi sv. Jakoba je v začetku opravljala Hojnikova mama, Katarina Otič. Po njeni smrti 31. 3. 1927 pa do izгона Ivana Hojnika leta 1941 je njeno delo nadaljevala Lenčka Klemenšek. Z naslonitvijo na dobre in odgovorne ljudi pri opravljanju različnih del in opravil v župniji se je lahko župnik Hojnik v celoti posvetil svojemu dušnopastirskemu in vzgojno-izobraževalnemu delu ter prizadevanjem za kulturni in gospodarski razvoj Koprivne in večjo blaginjo njenih ljudi.⁵⁸

Župnik Hojnik je maševal vsak dan. Dvakrat v tednu je pohitel k cerkvi sv. Ane, v preostalih dnevih je imel mašni obred v cerkvi sv. Jakoba. Poleti so bile sv. maše med sedmo in osmo uro, pozimi pa eno uro pozneje. V cerkvi sv. Jakoba so bili ministranti z Mežnarjeve in Lipoldove domačije in tudi z drugih domačij. Med letom ali pa ob koncu leta so ministranti dobili plačilo. Takrat so bile maše v latinščini.⁵⁹ Verouk je bil v teh časih šolski učni

⁵⁶ Ustni vir: Potočnik, julij 2010.

⁵⁷ Ustni vir: Polanšek S., 8. 3. 2008; Kurnik, julij 2008.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Ustni vir: Potočnik, 1. 2. 2007; Repanšek, *Večna ura*, str. 103.

predmet. Veroučno delo je kakor vse drugo šolsko delo potekalo v prostorih Dvorazredne narodne šole Koprivna, ki je gostovala v prostorih koprivenskega župnišča pri cerkvi sv. Jakoba. Župnik Hojnik je kot veroučitelj in učitelj nadaljeval delo predhodnikov vse do izгона leta 1941. (Več o tem v nadaljevanju, pri opisu župnika Hojniku kot učitelja.)⁶⁰ Praznik Jakobove lepe nedelje (žegnanje) predzadnjo nedeljo v juliju pri cerkvi sv. Jakoba je imel posebno mesto v verskem in tudi v družbenem in kulturnem življenju koprivenske fare in njenih ljudi. (Podobno tudi lepa nedelja pri cerkvi sv. Ane, teden dni pozneje.) Po opravljenih svečanostih, sv. maši in procesiji (pranganje) okoli hriba, kjer je cerkev sv. Jakoba s pokopališčem, obdanim z zidom, se je začel družabni del lepe nedelje z večglasnim prepevanjem, druženjem, glasbo in plesom.⁶¹ Zelo dobro so bile obiskane daljše procesije. Z župnikom Hojnikom so se župljani Koprivne vsako leto tretjega maja podajali k cerkvi sv. Helene v Podpeco nad Črno, petnajstega avgusta ob prazniku Marijinega vnebovzeta pa čez Zgornje Sleme v Solčavo k cerkvi sv. Marije Snežne.⁶² O romanju posameznih koprivenskih župljanov nimamo podatkov, nekaj pa jih je ohranjenih o župniku Hojniku. V Jeruzalemu je bil leta 1910, v Lurdu leta 1926, kdaj je romal v Rim, pa ne vemo.⁶³

Ob vseh v našem prispevku že omenjenih oblikah in načinih, da bi se koprivenski ljudje utrdili v veri in jo poglobili, je župnik Hojnik s sodelavci in gostujočimi predavatelji organiziral misijon. Potekal je od 15. do 20. 11. 1925.⁶⁴ Pomembno vlogo v verskem življenju v Koprivni so imele takrat delujoče bratovščine sv. Uršule, sv. Rešnjega telesa in sv. Rožnega venca.⁶⁵ Ob prihodu župnika Hojnika v Koprivno je kar nekaj moških in žensk živelo v zunajzakonskih skupnostih (konkubinatu). Koprivenski župnik Hojnik je zanje trajno skrbel. Če so bili revni in brez denarja, za opravljene zakramente krsta otrok in za poroke ni zahteval plačila.⁶⁶ Žegnanje velikonočnih jedi je župnik Hojnik skušal čim bolj približati ljudem. Kraji, kjer je opravljal ta stari, tradicionalni obred, so bili: obe cerkvi in domačije Kaker (bajta), Lipold, Verdel, Lukana in Kumer.⁶⁷ Kot koprivenski župnik in kot učitelj

---

60 Rožič, Kako je v Koprivni, str. 70; Repanšek, *Večna ura*, str. 104.

61 Rožič, Kako je v Koprivni, str. 65; Ustni vir: Kurnik, julij 2008.

62 Ustni vir: Lodrant, župnik v pokoju, 14. 12. 2010.

63 Ustni vir: Polanšek J., 30. 1. 2015.

64 NŠAM, D27, šk.1, 1925.

65 NŠAM, D27, šk.1, 1928.

66 Ustni vir: Kurnik, julij 2008.

67 Prav tam.

Slika 6: Oddani koprivenski zvonovi pred Lipoldovo domačijo. Na levi je zvon iz cerkve sv. Ane, na desni pa sta zvonova iz cerkve sv. Jakoba, foto Ivan Hojnik, februar 1917 (hišni arhiv domačije Lipold, Koprivna 13).

je vestno vodil in sproti pisal vse uradne knjige: župnijsko Kroniko, šolsko dokumentacijo, matične knjige (rojstno, poročno in knjigo umrlih).⁶⁸

Nekako v istem času, ko se je del koprivenskih faranov poslavljajal od manjšega od zvonov v cerkvi pri sv. Ani, so morali februarja 1917 oddati avstrijski državi še zvonova iz cerkve sv. Jakoba. Za enega vemo, da je bil srednji, imel je napis in letnico, kdaj so ga ulili. Napis je bil v latinščini, preveden v slovenščino pa se glasi: »O Sveti Jakob, prosi za nas, o kralj slave, pridi z mirom veličastvu (veličanstvu) Gospodovem.« Ob latinskem besedilu je bila še letnica 1433. Vse tri zvonove so na različne načine spravili do Lipolda, naloženi so bili na sani z vpreženimi konjskimi vpregami in slovesno okrašeni. Kakor smo že zapisali v op. 51, so se tu Koprivenčani poslovili od svojih zvonov,

⁶⁸ NŠAM, D27. šk.1, 1927. Vir navaja, da piše kroniko. V ohranjenem in pregledanem arhivskem gradivu v NŠAM nismo odkrili zapisa, da ne bi vodil navedene dokumentacije. Od vsega arhivskega gradiva za obdobje do leta 1941, ki je bilo shranjeno v župnišču pri sv. Jakobu, so po izgonu župnika Ivana Hojnika istega leta ostali le drobcin in bogato ustno izročilo.

ki so njim in njihovim davnim prednikom krasili življenje in jim hkrati po svoje merili čas. Koprivna je bila s tem ob del svoje že tako skromne kulturne dediščine.⁶⁹ Kdaj so koprivenski ljudje finančno in materialno zmogli zbrati dovolj sredstev in so kupili nove zvonove, s katerimi so nadomestili odzete, nisem v celoti raziskal. Srednji zvon za cerkev sv. Jakoba je leta 1928 za 15.000 dinarjev kupil Jurij Barget (George Bargate), ki je bil takrat generalni ravnatelj Družbe svinčevih rudnikov Mežica. Svečanosti ob posvetitvi zvona so bile 28. 7. 1928, vodil jih je župnik Hojnik in se je ob tej priložnosti vsem dobrotnikom iskreno zahvalil.⁷⁰ Med prvo svetovno vojno so nemški nacistično usmerjeni krogi na Koroškem povečevali pritisk na prizadevne duhovnike na Koroškem. Med očitki je bilo njihovo domnevno protinemško delovanje in srbofilstvo (navduševanje za srbsko politiko in kulturo). Po krivici je bil med ovadenimi tudi župnik Hojnik.⁷¹

Župnik Hojnik je bil večinoma zdrav. Leta 1931 se je zdravil zaradi vnetja pljuč in rebrne mreže. Leta 1936 pa je bil v bolnišnici v Črni na operaciji kile. Takrat in še ob drugih odsotnostih ga je pri delih v Koprivni večinoma nadomeščal Vinko Razgoršek, župnik iz Črne.⁷²

Župljani koprivenske župnije so imeli župnika Hojnika zelo radi in so mu tudi zaupali.⁷³ Tudi zapisi v ohranjenih vizitacijskih poročilih (škofovo nadziranje župnije) in v konduitskih listinah (konduita = spričevalo o vedenju) pritrjujejo mnenju faranov. Navajamo mnenje za leto 1925: zgledno sodeluje, izpolnjuje sinodalne določbe, ima velik ugled in sloves v kraju.⁷⁴ Moteče za mnenje o življenju in delu župnika Hojnika pa je imelo okoli leta 1934 zgrajeno gostišče. Nahajalo se je na vzhodni strani župnišča pri cerkvi sv. Jakoba, vodila pa ga je Lenčka Klemenšek, ki je bila hkrati še, kot že vemo, gospodinja in kuharica v župnišču.⁷⁵ Po spominu pripovedovalcev je bil prvotni Hojnikov namen, da bi bila v tej zgradbi koprivenska šola, a za to ni dobil od banovinskih šolskih oblasti potrebnih dovoljenj. Glede gostišča pri župnišču so mu cerkvene oblasti dale vedeti, da se to ne spodobi.⁷⁶

---

69 Rožič, Kako je v Koprivni, str. 66; ustni vir: Polanšek S., marec 2007.

70 NŠAM, D27, šk. 1, 1928; NŠAM, D27, šk. 2, 1935. V virih je omenjen tudi kot Jurij Bergot, gre pa za Geoga Bargata. Gl. Bevc, Letopis, str. 223.

71 Vrečar, Dokumentacija, str. 386.

72 NŠAM, D27, šk. 1, 1931; NŠAM, D27, šk. 2, 1936.

73 Ustna vira: Kurnik, julij 2008, in Polanšek S., marec 2007.

74 NŠAM, D27, šk. 1, 1925.

75 Ustni vir: Kurnik, julij 2008; NŠAM, D27, šk. 2, 1934.

76 Prav tam.

Učitelj

V nadaljevanju bomo na kratko spregovorili še o drugem delovanju koprienskega župnika, delno povezanim z njegovim pastoralnim delom. Vsa leta od prihoda v Koprivno, med letoma 1905 in 1941, je poučeval v Dvorazredni narodni šoli Koprivna. Od leta 1905 do leta 1935 je bil veroučitelj in učitelj ter vodja šole, po tem letu je poučeval le še verouk, drugo šolsko delo pa so prevzeli od banovinskih šolskih oblasti nastavljeni učitelji. Hojnik je za najbolj oddaljene učence, predvsem pozimi, organiziral šolsko delo na Jelenovi domačiji pri cerkvi sv. Ane in na domačiji pri Kumru. Marsikdaj je učencem priskrbel osnovne šolske potrebščine in jim včasih v šoli delil kruh.⁷⁷ O številu učencev imamo nekaj podatkov. Leta 1913 je šolo obiskovalo 25 učencev in 25 učenk. V obdobju od 1925 do 1935 za leta 1929, 1932 in 1934 ni podatkov. Vseh šoloobveznih učencev je bilo 293, najmanj (18) jih je bilo leta 1928, največ (70) pa leta 1925. Vseh šoloobveznih učenk je bilo 169, najmanj (16) v letih 1926 in 1928, največ (31) leta 1935. Vseh všolanih učencev je bilo 195, najmanj (10) leta 1928, največ (47) leta 1935. Vseh všolanih učenk je bilo 134, najmanj (9) leta 1926, največ (31) leta 1935. V oddelkih, v začetku je bil eden, potem dva, je bilo vseh všolanih učencev 329. Po oddelkih: najmanj (20) leta 1928, največ (78) leta 1935. Učenci so veliko izostajali od šolskega dela.⁷⁸ Hojnik je starše učencev, ki so veliko manjkali v šoli, za kazen obremenjeval z delom pri šoli oziroma župnišču. Nekaj učencev koprienske šole je nadaljevalo šolanje.⁷⁹

Hojnik je imel veliko različnih knjig. V župnišču sta bili šolska in cerkvena knjižnica. Iz različne strokovne literature se je učil, učil je tudi druge, da je lahko potem v cerkvi in po Koprivni in okoliških gorah načrtoval različna dela in skrbel za njihovo izvajanje. Knjige iz obeh knjižnic so po Hojnikovem izgonu, kakor vsa njegova materialna dediščina, doživele žalosten konec.⁸⁰ Med njegovimi knjigami so imele posebno kulturno vlogo knjige Mohorjeve družbe (MD), t. i. mohorjevke. Da so te knjige prišle do koprivenskih ljudi, so poskrbeli koprivenski duhovniki. Mohorjeve knjige so bile poceni, pogledjmo

---

77 Ustni vir: Kurnik, julij 2008; NŠAM, D27, šk. 2, 1935; Ustni vir: Kumer, marec 2007; Potočnik, Marija, 1. 2. 2007; SŠM, Šolska mapa OŠ Koprivna; Več v: Pristavnik, Zgodovina šolstva, str. 350–352.

78 Pristavnik, Zgodovina šolstva, str. 350–352; NŠAM, D27, šk.1, gradivo za leta 1925, 1926, 1927, 1928, 1930, 1931; NŠAM, D27, šk. 2, gradivo za leti 1933, 1935.

79 Ustna vira: Potočnik, julij 2010; Polanšek S., marec 2007.

80 Ustni viri: Polanšek S., marec 2007, Kurnik, julij 2008; Lodrants, 14. 12. 2010.

nekaj podatkov o številu naročnikov v Koprivni v Hojnikovem času: leta 1909 jih je bilo 53, leta 1914 – 31, leta 1918 – 41, leta 1920 pa 40.⁸¹

Pobudnik razvoja, napredni graditelj, fotograf

Ko je bil Hojnik koprivenski župnik, so pri cerkvi sv. Jakoba Starejšega in po Koprivni veliko gradili. Telefon je Koprivna dobila iz Črne že pred letom 1913, pri čemer je inštalacijska dela opravil Hojnik sam.⁸² Cerkev sv. Jakoba, zgradbo in notranjost z opremo, so temeljito prenavljali v letih 1909, 1914 in 1924. V teh letih so zgradili nov zid okoli pokopališča,⁸³ ki so ga pred tem razširili proti severu, ob njem pa zgradili vse tri kapele. Z gradbenim materialom so se oskrbovali v bližini cerkve. Ob poti na Zgornje Sleme so zgradili apnenico in tam žgali apno. Zemljišče, na katero so takrat razširili pokopališče, ni bilo cerkveno, temveč Mežnarjevo. Zaradi tega je takrat prišlo do manjših nesoglasij med farani in župnikom.⁸⁴ Hojnik je zaslovel še kot graditelj poti. Pri trasiranju je uporabljal teodolit (naprava za merjenje vodoravnih in navpičnih kotov). Pred prvo svetovno vojno in po njej so pod njegovim vodstvom posodobili obstoječe poti ali pa jih zgradili na novo (Črna–Koprivna, Lipold–cerkev sv. Jakoba, cerkev sv. Jakoba–Zgornje Sleme in proti Solčavi, Lipold–Luže) ter trasirali Hojnikovo planinsko pot na Raduho. Gradili so banovinski delavci, med prvo svetovno vojno pa vojni ujetniki in z udarniškim delom, za finančna sredstva je poskrbel Hojnik.⁸⁵

Njegov velik organizacijski in gradbeni podvig, pri tem sta ob koprivenski fari sodelovali še Lipoldova in Mežnarjeva domačija, je bila izgradnja male hidroelektrarne na Koprivni, v bližini Lipoldove domačije. Nič manj zahtevni nista bili izgradnja električnega voda do cerkve sv. Jakoba in do Mežnarjeve domačije ter vgradnja električne inštalacije v vse zgradbe. Večino del so zaključili leta 1934, ko je v cerkvi sv. Jakoba svečano in prvič zagorela električna luč. Finančno breme so si razdelile koprivenska fara ter Lipoldova in Mežnarjeva domačija.⁸⁶ Izdatno je v denarni in v materialni obliki pomagala Družba svinčevih rudnikov Mežica. Hojnik je dne 22. 12. 1935 prosil lavantinskega knezoškofa v Mariboru, naj se škofija v imenu

---

81 Koledarji Mohorjeve družbe, sezname naročnikov za leta 1909, 1914, 1918, 1920.

82 Rožič, Kako je v Koprivni, str. 70.

83 NŠAM, D27, šk. 1, 1925.

84 Ustni viri: Kurnik, julij 2008.

85 Ustni viri: Kurnik, julij 2008; Polanšek S., marec 2007; Potočnik, 1. 2. 2007; Več v: Repanšek, *Večna ura*, str. 104.

86 Ustna vira: Kurnik, julij 2008; Polanšek S., marca 2007.

Slika 7: Apnenica in apneničarji na Mežnarjevem ob poti na Zgornje Sleme, okoli leta 1924, foto Ivan Hojnik (hišni arhiv domačije Lipold, Koprivna 13).

koprivenske fare zahvali za pomoč in izkazano pozornost njegovemu ravnatelju Georgu Bargatu.⁸⁷

Med prvimi v Zgornji Mežiški dolini je imel Hojnik tudi radio, ki je bil pred elektrifikacijo še na slušalke. V tistih časih je imel pred župniščem postavljenih več anten. O dogodkih doma in po svetu je bil dobro obveščen. Marsikatero vest je prenesel tudi Koprivčanom, v šoli in ob drugih priložnostih.⁸⁸

Do izgradnje vodovoda so župnišče pri cerkvi sv. Jakoba oskrbovali z vodo iz bližnjih izvirov. Po neuspešnih poskusih, da bi vodo do župnišča dvigovali s hidravličnim ovnom (bidrom), so se Hojnik in Mežnarjevi odločili zgraditi vodovod. To je bilo v letih, ko je še živela Hojnikova mama (pred letom 1927). Ob poti na Zgornje Sleme so zajeli že veliko stoletij znan izvir vode, ki so ga uporabljali pastirji. Cevi za približno dva kilometra dolg vodovod in preostali material so kupili Mežnarjevi. Traso je izmeril Hojnik,

87 NŠAM, D27, šk. 2, 1935.

88 Ustni vir: Kurnik, julij 2008; Repanšek, *Večna ura*, str. 108.

ki je tudi vodil izkop in celotno montažo. Mežnarjevi so kot protiuslugo za Hojnikovo delo odstopili vodo za potrebe župnišča.⁸⁹

Kratek čas po prvi svetovni vojni leta 1918 je bil Hojnik tudi lovec. K lovu so ga zvalili ključarji, za lov je imel svojo puško. Ob neki priložnosti je na lovu obstrelil zajca in ta je trpel hude muke. Takrat je opustil lov.⁹⁰

Že večkrat smo poudarili, da se je Hojnik veliko učil iz knjig. Znano je tudi, da se je marsikaterega dela lotil, ko se ga je najprej naučil pri za to izšolanih ljudeh. Tako je bilo tudi z njegovim znanjem medicine. V zgodovinskem spominu starejših Koprivcev še živijo različne zgodbe o tem, kako je Hojnik kot zobozdravnik pulil zobe in pomagal pri različnih boleznih in poškodbah. O boleznih živine pa je več vedel gospodar s Hedove domačije.⁹¹

Med najbolj pristne zgodovinske vire za raziskovanje Hojnikove ustvarjalnosti sodijo ohranjene fotografije in steklene fotografske plošče, saj je pred drugo svetovno vojno uporabljal tri fotografske aparate. Med motivi, ki jih je najraje fotografiral, prevladujejo koprivenski in drugi ljudje. Posnel jih je pri delu na travnikih in poljih. Kot učitelj in veroučitelj je fotografiral svoje učence pri šolskih opravilih. Fotografije je izdeloval sam, ljudem je zaračunal le za poročne fotografije. Več njegovih fotografij krasi različne časopise in knjige in imajo tudi zgodovinsko vrednost. V Hojnikovi spominski sobi v župnišču pri cerkvi sv. Jakoba je album s fotografijami s fotografskih plošč, ki jih hranijo v hišnem arhivu na Lipoldovi domačiji v Koprivni.⁹²

Politično je bil Hojnik na strani Slovenske ljudske stranke (SLS). Njene voditelje iz Ljubljane je večkrat gostil v svojem skromnem bivališču pri cerkvi sv. Jakoba v Koprivni. Domačini iz Koprivne pravijo, da je Hojnik znal pridobiti iz teh stikov tudi kaj dobrega za od sveta odrezano Koprivno.⁹³ Še posebej pa to velja za leta od 1920 do 1934, ko je imela Koprivna svojo občino s sedežem pri domačiji Lipold, Hojnik pa je bil več let njen tajnik in blagajnik.⁹⁴ Da bi lažje sproti pokrival stroške svoje razvejane dejavnosti, je imel tudi svoje gospodarstvo. Pri tem so mu pomagali občasno najeti delavci, ki jih je plačeval. Za kmetijsko pridelavo je pri kmetih najel zemljo, saj cerkvene ni imel. Hleve za živino je imel nazadnje v spodnjih prostorih že omenjene

---

89 Lodrant, Ivan Hojnik, str. 25; Ustni vir: Kurnik, julij 2008.

90 Ustni vir: Kurnik, julij 2008.

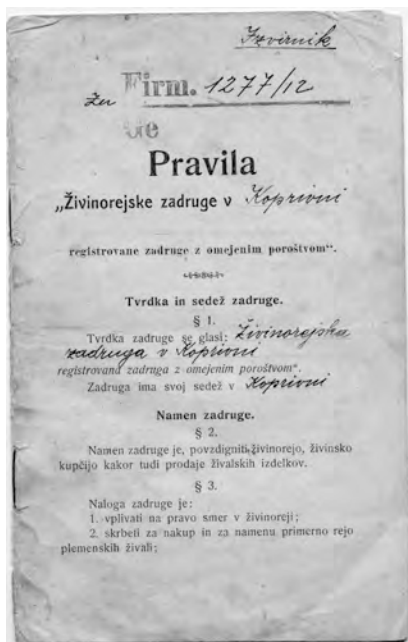
91 Ustni viri: Potočnik, 1. 2. 2007; Kurnik, julij 2008; Polanšek S., marec 2007.

92 Ustni viri: Polanšek S., marec 2007; Kurnik, julij 2008; Urankar, 13. 10. 2006.

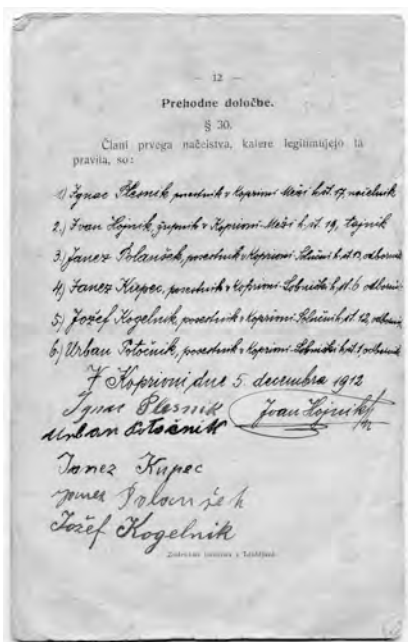
93 Ustni vir: Kurnik, julij 2008.

94 *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 472–473; ustni vir: Polanšek S., marec 2007.

Slika 8: Živinorejska zadruga v Koprivni, prva stran pravil (hišni arhiv domačije Lipold, Koprivna 13).

Slika 9: Živinorejska zadruga v Koprivni, zadnja stran pravil, seznam vodstva (hišni arhiv domačije Lipold, Koprivna 13).

gostilne v bližini župnišča. Med drugim je nekaj let gojil tudi čebele in se ukvarjal s prevozom lesa. Za ta namen je kupil dva tovorna konja, ki ju je imel v Mežnarjevem hlevu, in močan voz.⁹⁵ Z željo in trdnimi nameni, da bi kmetije v Koprivni in sosednjih občinah in krajih uspešneje in bolj načrtno kmetovale in se povezovale, je Hojnik s še petimi kmeti 5. 12. 1912 ustanovil Živinorejsko zadrugo v Koprivni. Ohranjena je knjižica njenih pravil.⁹⁶

Hojnik je imel rad Koprivno in njene ljudi, a enako je čutil tudi do svojih rojstnih Gabrij in do krajev pri Škocjanu v Podjuni, kjer so bivali njegovi sorodniki, ki so ga občasno obiskovali ali pa so se z njim pogovarjali po telefonu. Marsikdaj ko je čutil domotožje, tudi ko je še živela njegova mama, je čez Luže pohitel k njim in se po isti poti ali pa po poti skozi Črno vračal v Koprivno.

95 Ustni vir: Kurnik, julij 2008; Jeza, Na Koprivni, str. 108.

96 Ustni vir: Polanšek J., 28. 2. 2009. Pravila hranijo v hišnem arhivu pri Lipoldovih v Koprivni 13.

Na poteh je bil vedno po duhovniško in gorniško oblečen.⁹⁷ Veliko let je hodil po tej poti na delovne sestanke Slovenskega izobraževalnega društva Globasnica, mu pomagal kot njegov predsednik in pozneje kot njegov član in sodelavec.⁹⁸ Ko sem bil 2. 4. 2006 pri gospodu župniku Petru Stickerju v župnišču v Globasnici in sva pregledovala župnijsko gradivo za to obdobje, zapisov o Hojniku nisva odkrila. Hojnik je v obdobju, ko je bil globasniški kaplan in tudi pozneje, ko je čez gore prihajal v Globasnico, že fotografiral. Takrat je domnevno v Globasnici posnel tudi znanega bukovnika, pesnika, pevca in citrarja Franca Lederja Lesičjaka.⁹⁹ Pozneje ko so na Lužah v letih 1919 do 1920 začrtali mejo med Republiko Avstrijo in Kraljevino Jugoslavijo, je imel Hojnik kljub dovolilnici težave pri prehajanju meje.¹⁰⁰

Gornik in planinec

Zaman smo iskali v Zgodovini slovenskega planinstva, njen avtor je Tone Strojín, omembo Ivana Hojnika in opis njegovega deleža k razvoju gorništva v Zgornji Mežiški dolini. Ni omenjen pri Prevaljski podružnici Slovenskega planinskega društva (SPD) in tudi ne pri Mežiški podružnici Peca. Verjetno bi si on, pa še kdo od takratnih planinskih delavcev v Mežiški dolini, to zaslužil.¹⁰¹ Do ustanovitve podružnice SPD Peca v Mežici leta 1926 je bil Hojnik zaupnik podružnice SPD na Prevaljah za Koprivno, po tem pa član podružnice SPD Peca v Mežici.¹⁰² Bil je prepričan, da imajo prebivalci Koprivne ob usmerjenosti v kmetijstvo, predvsem živinorejo, dobre možnosti, da se ob tem ukvarjajo še s turizmom in planinstvom. To jim omogočajo prehodna lega Koprivne in njene naravne in zgodovinske znamenitosti. Tudi zato je pospeševal gradnjo že omenjenih poti. Med njimi je bila najpomembnejša pot od Luž do Lipolda, od tu in še hkrati od Šumela do cerkve sv. Jakoba in naprej proti Zgornjemu Slemenu ter proti Solčavi. Ker turisti in planinci potrebujejo prenočišča, je v ta namen še pred letom 1932 v župnišču uredil dve podstrešni sobi s petimi posteljami, v hiši pa so gostom nudili osnovno hrano.¹⁰³ Kot planinski vodnik je vodil marsikaterega

---

97 Ustni vir: Urankar, 13. 10. 2006.

98 Sketelj, Slovensko kulturno društvo, str. 11, 14, 43.

99 Kotnik, *Lesičjak, Ljudski pesnik*.

100 Ustni vir: Polanšek S., marec 2007.

101 Strojín, *Zgodovina slovenskega planinstva*, str. 182, 185.

102 Pristavnik, *Šestdeset let*, str. 20, 22; Ustni vir: Burjak, julij 2004.

103 *Planinski vestnik*, september 1932, št. 9, str. 191. Avtor sestavka ni znan, zaključil pa ga je z: »On je za te kraje Aljaž in več kot Aljaž.«

planinca in skupine planincev na bližnje koroške gore.¹⁰⁴ Kot vodnik je npr. 21. 10. 1921 pripeljal na Uršljo goro skupino šestih planincev. Po priimkih prepoznamo Koprivenčane: Jerčko Kumer, Angelo Jakob, Ivana Logarja in Ivana Kupca (Kupez - Jekl), zraven sta bila nepoznana zakonca Erman in Maria Stern (Štern).¹⁰⁵ Posebno vrednost za razvoj planinstva in alpinizma v tem delu Koroške je imela leta 1937 zgrajena, označena in zavarovana pot, po Hojniku imenovana Hojnikova pot na Raduho. Že takrat in tudi po letu 1945 so Hojnika zaradi njegovih zaslug za razvoj planinstva v tem delu Koroške v planinskih krogih začeli z vzdevkom imenovati koroški Aljaž. S tem so mu izražali veliko čast in spoštovanje (gl. op. 23).¹⁰⁶

V izgnanstvu

Bolj ko se je bližala druga svetovna vojna z vsemi svojimi krutostmi, bolj je Hojnik slutil, da ga bodo nasilno iztrgali iz koprivenskih krajev in od Koprivenčanov, ki jih je imel rad in ki jim je razdajal svoje znanje ter izkazoval veliko pripravljenost za delo in tudi žrtve.¹⁰⁷ Zgodilo se je po koncu ene od nedeljskih maš¹⁰⁸ junija 1941. Da je bilo v sredini junija, smo izvedeli po pogovoru z Jeklovimi (Kupec), ki se spominjajo, da jim je takrat Hojnik sporočil po enem od gozdnih delavcev, da bodo gestapovci prišli v tistih dneh po njihovo rejenko in da naj jo rešijo.¹⁰⁹ Po tej maši so Hojnika pred župniščem pri cerkvi sv. Jakoba čakali gestapovci. Oblečeni so bili v črne uniforme z mrtvaškimi glavami na kapah, zraven pa je bil takratni črnjanski župan Franc Krulc. Hojnik je moral z njimi, s sabo pa je smel vzeti le najnujnejše stvari. Takrat se je že začelo ropanje. Vojaki in črnjanski župan so odnesli dragoceno stensko uro in Hojnikove aparate. Župnišče so zaklenili. Kljub temu so v naslednjih dneh vdrli vanj. Takrat so bili, če že ne prej, odneseni dokumentacija, Hojnikov arhiv, njegove dragocene knjige in vse, kar je Hojnik več desetletij skrbno in odgovorno ustvarjal in shranjeval. Z eno ali dvema torbama oziroma kovčkoma je moral Hojnik, spremljal ga je

---

104 Jeza, Na Koprivni, str. 109.

105 Spominska knjiga, vpis 21. 10. 1921.

106 Rotter, Nova pot na Raduho, str. 193–194. Avtor v prispevku podrobno opisuje potek nove poti. Za lažjo orientacijo na Hojnikovi poti je koristno, da pohodniki uporabljajo Državno topografsko karto Slovenije, Solčava 048, kjer je pot še vedno vrisana.

107 Ustni vir: Polanšek S., marec 2007.

108 Ustni vir: Kurnik, julij 2008. Kurnik je pri tej maši ministriral in bil pozneje priča še drugim dogodkom ob Hojnikovem izgonu.

109 Ustni vir: Kupec, 9. 6. 2013.

Slika 10: Vizitka ob smrti Ivana Hojnika (hišni arhiv domačije Lipold, Koprivna 13).

lahko takratni ministrant Rajko Kurnik, opraviti žalostno pot do Lipolda, od koder so ga odpeljali v negotove čase.¹¹⁰ Hojnika so gestapovci prepekljali v celovške zapore, od tam pa v zbirno taborišče za koroške lavantince (izgnani duhovniki iz Mežiške doline) v škofove zavode.¹¹¹ Iz Št. Vida nad Ljubljano so 11. julija 1941 tam zbrane duhovnike iz ljubljanske škofije in že omenjene lavantince, z železniškim transportom prepeljali na Hrvaško v Djakovo in Sremske Karlovce. Hojnika in še nekaterih duhovnikov niso sprejeli v Djakovsko škofijo in so jih poslali nazaj v Slovenijo. Nekateri, med njimi tudi Hojnika, so sprejeli v cistercijanski samostan v Stični,¹¹² kamor je Hojnik prišel 29. 8. 1941.¹¹³ V Stično izgnane duhovnike je s svojimi sredstvi deloma vzdrževal papež Pij XII.¹¹⁴ Hojnik je v Stični domnevno zbolel zaradi zastrupitve s hrano. Umrl je 29. 10. 1943 v Novem mestu, pokopan pa je na pokopališču v Stični.¹¹⁵ Hojnikov grob s skromno spominsko ploščo

110 Ustni vir: Kurnik, julij 2008; Vrisk, 12. 12. 2007.

111 Munda, Ob dvajsetletnici, str. 584, 586.

112 Prav tam, str. 589, 593, 596.

113 KPM, fond Jakob Soklič, fasc. 18, 18.02.

114 Munda, Ob dvajsetletnici, str. 593.

115 Lukman, *Nekrologij*, str. 72; Ustni vir: Polanšek S., marec 2007.

in nagrobnim napisom je ob osrednji kapeli. Na Hojnikovo prisotnost v stiškem samostanu še spominja skupinska slika izgnanih duhovnikov, ki so tam začasno živeli, v Slovenskem verskem muzeju pa hranijo podobico, izdano ob njegovi smrti.¹¹⁶

Koprivenčani so ob Hojnikovi smrti žalovali. Kljub kruti vojni in nasilnemu izgonu so upali, da se bo Hojnik po koncu vojne vrnil na izropan dom pri cerkvi sv. Jakoba. Verjeli so, da bodo skupno dokončali začeta dela in začeli nova, o katerih jim je govoril Hojnik. A nič od tega se ni uresničilo. Vojna jim je vzela župnika, ki je bil nekaj posebnega. Nastala je praznina, ki jim je ni uspelo zapolniti. Bolj kot spominska plošča s skromnim napisom o Hojniku pri vhodu v cerkev sv. Jakoba spominjajo nanj njegova dobra dela.¹¹⁷

Zapis o koprivenskem župniku Ivanu Hojniku, koroškem Aljažu, končujem s prepričanjem, da je o njem in njegovem delu v zgodovinskih virih in med koprivenskimi ljudmi še nekaj gradiva, ki bi ga moral pregledati in ovrednotiti. Naj bo zato ta članek, skupno z vsemi dosedanjimi, čeprav jih je zelo malo, prispevek k oživitvi spomina na do sedaj preveč prezrtega in na stran odrinjenega Ivana Hojnika in na večino njegovega dela.

Zaključek

Hojnik je v Koprivni pomembno vplival na dogajanja, tako na pastoralnem kakor na gospodarskem, kulturnem in družbenem področju. Pri vsakem delu je bil dosleden, natančen in pošten. Z veliko vnemo je opravljal veroučno in učiteljsko delo, saj je dobro vedel, da Koprivna ne more napredovati brez osnovnega znanja. V prevladujoči samooskrbni način gospodarjenja v Koprivni je v sodelovanju s koprivenskimi kmeti poskušal z nekaterimi ustanovami, kot je bila koprivenska živinorejska zadruga, in s povečano kmetijsko proizvodnjo vnesti več tržnega gospodarstva. Po Koprivni so zato posodabljali prometne poti in gradili nove. Posebno vrednost so imele Hojnikove gorske poti, ki so privabliale v tamkajšnje gore vedno večje število planincev. Takrat so zato začeli po okoliških domačijah po Hojnikovem vzoru urejati gostišča s prenočišči in povečevati skrb za urejenost domačij in kulturne dediščine, cerkev sv. Ane in sv. Jakoba. Prizadevanja župnika Ivana Hojnika in koprivenskih ljudi so veliko obetala. A po njegovem nasilnem izgonu je prišlo do namerne uničevanja vse njegove materialne, kulturne

---

116 Repanšek, *Večna ura*, str. 112–113.

117 Ustni viri: Polanšek S., marec 2007; Kurnik, julij 2008.

dediščine. Po veliko letih od takrat se sprašujemo: »Le kako so mogli ljudje, ki so takrat poznali Hojnika, tako v Koprivni kot v Črni, in so vedeli za njegovo vsestransko ustvarjalno dejavnost, to dovoliti?« Sedaj o njej pričajo le še ustno izročilo in nekaj skromnih prispevkov po časopisih in v knjigah. Še sreča, da je med njimi večina vesti iz obdobja, ko je Hojnik še živel ali pa so ga njihovi avtorji vsaj poznali.

Viri in literatura

Arhivski viri

DAG – Arhiv der Diözese Gurk (Arhiv krške škofije)

Geburtsbuch PA Ruden Hs. 9, fol 197, zl. 6-1877,

Personalakt Johann Hoinig (Ivan Hojnik).

KPM – Koroški pokrajinski muzej

fond Jakob Soklič, fasc. 18, 18.2.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

Dekanije, D27, šk. 1, 2, 1925–1941.

Službeni listi duhovnikov, 778, Janez Hojnik.

Spominska knjiga, Mislinjska podružnica Slovenskega planinskega društva, Knjiga 1920–1924

(hišni arhiv, Franc Verovnik, Kotlje 116).

SŠM – Slovenski šolski muzej

Dokumentacijska zbirka, šolska mapa Osnovne šole Koprivna.

Ustni viri

Burjak, Rudi, roj. 1964, Podjunska 11, Mežica.

Hudl, Janez, roj. 1937, Mala vas pri Globasnici/Kleindorf.

Kumer, Ana, po domače Kumer, roj. 1951, Koprivna 28.

Kupec, Katarina, po domače Jekl, roj. 1933, Koprivna 23.

Kurnik, Rajko, po domače Mežnar, (1929–2010), Koprivna 43.

Lodrant, Jože, upokojeni župnik, (1926–2013), Na produ 30, Prevalje.

Nachbar, Joško, roj. 1955, Velikovška c. 1a, Pliberk (Völkermarkter Str. 1a, Bleiburg).

Polanšek, Jože, po domače Lipold, roj. 1958, Koprivna 13.

Polanšek, Simon, po domače Lipold, (1918–2008), Koprivna 13.

Potočnik, Jože, po domače Jelen, roj. 1927, Koprivna 30.

Potočnik, Marija, po domače Jelen, (1931–2013), Koprivna 30.

Urancar, Irena, po domače Furjanhof, (1919–2012), Horzach I., 3, (Horce), 9122 St. Kanzian am Klopeinersee (Škocjan ob Klopinskem jezeru).

Vrisk, Tone, župnik v Črni na Koroškem, roj. 1947, Center 31, Črna na Koroškem.

Časopisni viri

Jeza, Maks: Na Koprivni, romantičen potopis v starem slogu. *Ilustrirani družinski mesečnik*, 2, 1941, št. 3, str. 108–109.

Koledar Mohorjeve družbe. Sezname naročnikov v letih 1909, 1918, 1920.

Lodrant, Jože: Ivan Hojnik. *Koroški fužinar*, 1977, št. 3, str. 70–71.

Lodrant, Jože: Ivan Hojnik – koroški Aljaž. *Tabor koroških planincev na Plešivcu*, 18. 7. 1954.

Prevalje: Planinsko društvo Prevalje, 1954, str. 2.

- Planinsko gostišče pri sv. Jakobu v Koprivni. *Planinski vestnik*, september 1932, št. 9, str. 191.
- Rotter, Bruno: Nova pot na Raduho. *Planinski vestnik*, 1937, št. 1, str. 193–194.
- Rožič, Valentin: Kako je v Koprivni na Koroškem? *Koledar Družbe svetega Mohorja*, 1915, str. 65–70.
- Seliškar, Anton: Gospodu župniku Hojniku po šestdesetletnici. *Planinski vestnik*, 1937, št. 1, str. 225–226.

Literatura

- Alpinistični odsek Ravne na Koroškem: *Raziskovalna naloga: Alpinizem na Koroškem 1937–1980*. Ravne na Koroškem 1984, tipkopis, neurejeno.
- Bevc, Karel: Letopis. 300 let, *Mežiški rudniki* (ur. Ivo Štruel et al.). Mežica: Društvo rudarskih metalurških in geoloških inženirjev in tehnikov, 1965.
- Blaznik, Pavel, Grafenauer, Bogo, Kos, Milko, Zwitter, Fran: Kolonizacija in populacija. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo*. (ur. Pavle Blaznik et al.). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 29–127.
- Dolar, M. France: Cerkvoupravna podoba Slovenije. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Metod Benedik et al.). Ljubljana: Družina, 2002, str. 7–24.
- Dolar, M. France: Jožefinizem in Janzenizem. *Zgodovina cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik et al.). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 153–171.
- Državna topografska karta Republike Slovenije 1 : 25000, Solčava 048*. Ljubljana: Republika Slovenija, Ministrstvo za okolje in prostor, Geodetska uprava Republike Slovenije, 1998.
- Filipič, Hanzi: Cerkev in koroški Slovenci. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Metod Benedik et al.). Ljubljana: Družina, 2002.
- Gams, Ivan: Geomorfološke in klimatske razmere v jugovzhodni Koroški. *Jugovzhodna Koroška* (ur. Jakob Medved). Ljubljana: Geografsko društvo Slovenije, skupščine občin Ravne na Koroškem, Dravograd in Slovenj Gradec, 1970, str. 27–59.
- Granda, Stane: *Mala zgodovina Slovenije*. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, 2008.
- Granda, Stane: *Slovenija, pogled na njeno zgodovino*. Ljubljana: Urad vlade za komuniciranje, 2008.
- Javornik, Simona: *Likovna dediščina cerkva Mežiške doline. Katalog ob razstavi Koroškega muzeja Ravne na Koroškem*. Ravne na Koroškem: Koroški muzej, 2002.
- Kattinig, Franc, Kulnik, Miha, Zerzer, Janko: *Dvojezična Koroška, seznam dvojezičnih imen Južne Koroške*. Celovec: Mohorjeva založba, 2004.
- Kotnik, Janko: *Lesičnjak, ljudski pesnik in pevec iz Korotana, 1833–1908*. Maribor: Slovenska straža, podružnica Maribor, 1929.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije, IV. Knjiga, Podravje in Pomurje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
- Lukman, Franc: *Nekrologij svetnih in redovnih duhovnikov lavantinske škofije od 1. 9. 1859 do 1. 1. 1959*. Maribor: Lavantinski škofijski ordinariat v Mariboru ob 100. obletnici prenosa škofijskega sedeža iz Št. Andraža v Maribor, 1959.
- Medved, Jakob: *Mežiška dolina, socialnogeografski razvoj zadnjih 100 let*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.

- Mrdavšič, Janez: *Krajevna in domača imena v Mežiški dolini*. Ravne na Koroškem: ČZP Voranc, d. o. o., 2001.
- Munda, Vinko: Ob dvajsetletnici izгона slovenskih duhovnikov. *Nova pot*, XII., 1961, št. 11-12, str. 578–596.
- Oder, Karla: *Občina Ravne na Koroškem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1992.
- Pristavnik, Alojzij: Šestdeset let Planinskega društva Ravne na Koroškem (1952–2012). *60 let PD Ravne na Koroškem in 30 let PD Mislinja. Srečanje koroških planincev* (ur. Štern Katja). Ravne na Koroškem: PD Ravne na Koroškem in PD Mislinja, 2012, str. 12–25.
- Pristavnik, Alojzij: Zgodovina šolstva v Mežiški dolini do leta 1918. *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino: Iz zgodovine Koroške*, 56, 2008, št. 2, str. 345–370.
- Repanšek, Marta: *Večna ura, folklorne pripovedi iz Črne in okolice*. Črna na Koroškem: samozaložba, 2004.
- Sketelj, Polona: *Slovensko kulturno društvo Globasnica/Globasnitz: 1903–2003*. Globasnica: Slovensko kulturno društvo Globasnica, Krščanska kulturna zveza Globasnica, Celovec, 2003.
- SSKJ I.–IV. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980–1991.
- Strojin, Tone: *Zgodovina slovenskega planinstva. Slovenska planinska organizacija: SPD –PZS: 1893–1948–2003*. Radovljica: Didakta, 2009.
- Toporišič, Jože: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2001.
- Vovk, Rudolf: *Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918 (Bestand Sauhname der Kärtner utraqvistischen Schule bis 1918)*. Celovec (Klagenfurt), 1980.
- Vrečar, Marija: Dokumentacija: 100 let Sodalitete presvetega srca Jezusovega. *Južna Koroška in njena cerkvena podoba v 20. stoletju. Ob 100-letnici Sodalitete, združenja slovenskih duhovnikov na Koroškem (1906–2006)* (ur. Marija Vrečar). Celovec: Mohorjeva založba Celovec, 2007, str. 355–480.

IVAN HOJNIK, SLOVENIAN PATRIOT, PRIEST

AND TEACHER IN KOPRIVNA

HIS CONTRIBUTION TO CULTURAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

Ivan Hojnik was born on 21 March 1877 in the village of Gabrje near Ruda, which now lies on the Austrian side of the border. He attended primary school in Ruda, lower secondary school in Sankt Paul and higher secondary school in Klagenfurt/Celovec. There he completed his theological studies in 1902. In July that same year he was ordained to priesthood through the Sacrament of Holy Orders. He celebrated his first Mass on 27 July 1902 in his home parish in Ruda. As a chaplain, he first gathered experience to serve his mission in various chaplaincies. As a co-founder of the Loan and Saving Bank in 1902 and the founder the Slovenian Educational Society in 1903, he made it known in Globasnica that his priestly service was not going to be confined to spiritual matters but that as an organiser and leader he would also try to help people pursue their development in the economic and social areas of their lives. Koprivna is an isolated border area with a mountainous relief and major natural potentials, hardworking people and rich cultural heritage. Thanks to his aptitudes and creative enthusiasm, Hojnik did an enormous service for this region. He had to constantly adapt to frequent political, religious and administrative changes. The most fateful for the future of Koprivna was the year of 1918, when the region was split between Austria and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. In his pastoral service Hojnik encouraged people to live their life in faith and work for the church. As a catechist he devoted much of his time to young people and he also served at the Two-Year National School in Koprivna as a teacher and headmaster until 1935. Hojnik was an ardent scholar and applied his ever-growing knowledge in a number of tasks he performed in Koprivna and teaching. He placed particular cultural importance on the books of Mohorjeva založba publishing house and made sure that every family had them in their home. He introduced novelties such as telephone and radio into the life in Koprivna and built a hydroelectric power plant and water distribution system. Hojnik was also an avid photographer. In his period, Koprivna was teeming with construction work. The most famous path was the mountain path to Mount Raduha. He was skilled in administering first aid. His political views were very compatible to those held by the Slovenian

People's Party. In the period 1920–1934, when Koprivna was a municipality, he was responsible for secretarial affairs and the treasury. Hojnik devoted special care to economic development. He saw the greatest potential in stock farming, wood sales, tourism and association of farmers following the example of the Stock Farming Cooperative. With his work and example, Hojnik spurred Koprivna's cultural and economic development, which was violently cut short by the outbreak of World War II and Nazi brutality. Hojnik died in exile, alone and forgotten.

POLOŽAJ DEKANIJE DRAVOGRAD– MEŽIŠKA DOLINA V KRŠKI ŠKOFIJI MED LETOMA 1941 IN 1945

VINKO SKITEK*

Izveček

Avtor govori o položaju dekanije Dravograd-Mežiška dolina med drugo svetovno vojno. Najprej se dotika priključitve dekanije Dravograd-Mežiška dolina h krški škofiji in položaja duhovnikov te dekanije po priključitvi. Predstavlja tudi njihov položaj ob nastopu nemške okupacije. V prispevku opiše še delovanje nemškega duhovnika Valentina Stücklerja, ki ga je v Mežiško dolino poslal krški škof, da bi domačemu prebivalstvu zagotavljal duhovno oskrbo, saj je nacistična oblast slovenske duhovnike izgnala. Prikaže tudi njegov odnos do domačega prebivalstva na eni in do nemških oblasti na drugi strani.

Ključne besede

Koroška, nacizem, nemška okupacija, Katoliška cerkev, Mežiška dolina, duhovniki

UVOD

Nemška okupacija med drugo svetovno vojno je prizadela prebivalstvo in tukajšnje institucije na številnih področjih, tudi Rimskokatoliško cerkev. O njenem položaju so pisali številni slovenski zgodovinarji, večina pri obravnavi drugega vojnega dogajanja. Čeprav je bilo o tej tematiki doslej objavljenih kar nekaj zgodovinopisnih del in člankov, pa je ta del slovenske zgodovine še premalo poznan in seveda ne dovolj raziskan. V enaki meri to velja tudi za položaj Rimskokatoliške cerkve v Sloveniji in Mežiški dolini. Da bi vsaj deloma zapolnili to vrzel, smo se v pričujočem besedilu dotaknili prav te tematike. V prispevku, ki je nastal tudi na podlagi raziskav arhivskega gradiva v Nadškofijskem arhivu v Mariboru, v enoti Pokrajinskega arhiva Maribor na Ravnah, v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu (Kärntner Landesarchiv), v arhivu škofije Krka na Koroškem (Archiv der Diözese Gurk) in v Nemškem zveznem arhivu v Berlinu (Bundesarchiv Berlin), bomo predstavili in osvetlili dogajanje v Rimskokatoliški cerkvi v Mežiški dolini med drugo svetovno vojno. Verjamemo, da bo prispevek spodbuda vsem,

---

* Vinko Skitek, univerzitetni diplomirani zgodovinar, Vrhe 28a, 2380 Slovenj Gradec, e-pošta: vinko.skitek@gmail.com

ki jih tovrstno dogajanje zanima, da bodo s svojimi raziskavami obogatili in nadgradili sedanje poznavanje te tematike. Zaradi pravilnega razumevanja opozarjamo bralce na pojma, ki se pojavljata v besedilu. Prvi pojem, za katerega se nam zdi smiselna razlaga, je *krška škofija*, ki se nanaša na škofijo Krka na Koroškem oziroma celovško škofijo. Drugi pojem pa se nanaša na *lavantinsko škofijo*, ki se od leta 1964 imenuje tudi mariborska škofija.

Mežiška dolina je bila vse medvojno obdobje pod administracijo lavantinskega škofa, formalno pa je bila še vedno del krške škofije.¹ Za Mežiško dolino (brez Dravograda, op. avtorja) je bila 1. 12. 1923 oblikovana samostojna dekanija, za njenega dekana pa je bil imenovan takratni ravenski župnik dr. Franc Cukala. Na tem položaju je ostal do 1. 9. 1926, ko je bil imenovan za mariborskega stolnega kanonika in ravnatelja bogoslovnega semenišča.² Poleg dekanije Mežiška dolina je na obravnavanem območju delovala še dekanija Dravograd s sedežem v Dravogradu. Po vzpostavitvi nemške civilne uprave pa je krška škofija ponovno prevzela administracijo svojega dela škofije. To stanje se je spremenilo šele z dekretom konzistorialne kongregacije 9. 6. 1964, ko so bile mariborski škofiji priključene župnije krške škofije: Dravograd, Črneče, Libeliče, Ojstrica, Prevalje, Črna, Sv. Danijel, Ravne, Javorje, Koprivna, Kotlje, Mežica in Strojna.³

Nemški pritisk na slovenstvo na Koroškem je po neuspelem plebiscitu leta 1920 dosegel nov vrh s priključitvijo Avstrije k nacistični Nemčiji. Po združitvi je tudi krški škof Adam Hefter, ki je vodil krško škofijo v medvojnem času, kot vsi drugi škofje v Avstriji, v posebnem pastirskem pismu vernikom hvalil nemški nacistični sistem in njegove dosežke. Nacisti na Koroškem so takoj pokazali svoje namene in že v prvih dneh po združitvi od krškega škofa zahtevali in tudi dosegli premestitve nekaterih najbolj osovraženih slovenskih duhovnikov iz slovenskih župnij v nemške župnije, po možnosti tudi v druge škofije. V prazne slovenske župnije pa so namestili nemške duhovnike. Prav tako so na zahtevo nacistov pri bogoslužju bolj uporabljali nemški jezik. V takšnem primežu raznarodovalne politike so slovenski duhovniki na Koroškem po besedah Joška Tischlerja bili »vzori delavnosti, požrtvovalnosti in nesebičnosti, /.../ dokler se ne pove, kaj te

---

1 Griesser - Pečar, Škof Ivan Tomažič, str. 301.

2 AŽRK, Župnija sv. Egidija na Ravnah na Koroškem, Nekaj zgodovinskih podatkov; NŠAM, DXXVII, Župnija Ravne na Koroškem.

3 Griesser - Pečar, Škof Ivan Tomažič, str. 301.

može obremenjuje, smo prepričani, da so obremenjeni samo z delom za slovenski narod«. ⁴ Nemško ravnanje s slovenskimi duhovniki na avstrijskem Koroškem pred napadom Nemčije na Kraljevino Jugoslavijo je nakazalo, kaj so Nemci nameravali storiti s slovenskimi duhovniki na jugoslovanski strani Koroške.

Po odstopu škofa Adama Hefterja je vodenje škofije prevzel Andreas Rohrachner, ki ga je papež ob tem imenoval za kapitularnega vikarja krške škofije s pooblastili škofa ordinarija. Salzburški kapitelj ga je leta 1943 izvolil za novega salzburškega nadškofa in metropolita. Novi položaj je zasedel 10. 10. 1943, vendar je ostal tudi na čelu krške škofije vse do leta 1945. ⁵ V tem času je potemtakem vodil obe škofiji, krško in salzburško. Domnevamo, da je vodenje krške škofije prevzel mož, ki ni bil najbolj naklonjen nacističnemu režimu. Že maja 1938 se je pritožil direktorju nemške varnostne službe (Sicherheitsdienst – SD) za Koroško glede zaplembe nekaterega cerkvenega premoženja. Zaplenjenih je bilo nekaj hranilnih knjžic raznih cerkvenih združenj ter tudi nekaj župnišč in domov, na primer župnišče v St. Ruprechtu/Sv. Rupertu v Celovcu. ⁶ Nacistične oblasti so na Koroškem zaprle tudi številne duhovnike, ne samo Slovence, temveč tudi nemške duhovnike, domnevno nasprotnike režima. Gestapovske oblasti so tako pomožnega škofa Andreasa Rohrachnerja, župnika Kleberja iz Bodendorfa in župnika Wilhelma Hafnerja iz St. Lorenza v Gitschtalu označile za duhovnike, ki so izredno nasprotni režimu. ⁷ Tudi zgodovinar Peter Tropper v knjigi *Kirche im Gau* piše, da se je Rohrachner pogumno in odločno postavil nasproti nacističnemu režimu. Po Tropperjevih besedah Rohrachner, za razliko od drugih avstrijskih škofov, ni le vzdrževal zvez s papežem Pijem XII, ampak je tudi protestiral pri nacistični oblasti zaradi njenih ukrepov in nasilja nad prebivalstvom. Protestiral je proti evtanaziji oziroma umoru oseb z okvaro v telesnem in duševnem razvoju, zavračanju dajanja zadnje popotnice umirajočim Slovencem v slovenskem jeziku ter proti nasilnemu izgonu slovenskih družin iz južne Koroške. ⁸ Krški ordinariat je posredoval tudi za približno 50 zaprtih slovenskih duhovnikov na Koroškem, ki so jih nacistične oblasti zaprle ob začetku nemškega napada na Jugoslavijo in po vzpostavitvi nemške civilne oblasti v zasedenih sloven-

---

4 Prav tam, str. 91.

5 Tropper, *Die Kirche*, str. 2.

6 Prav tam, str. 5

7 Tropper, *Die Kirche*, str. 6.

8 Prav tam, str. 6–7, 126–128, 142, 170–173.

skih predelih. Izpuščeni so bili šele po zagotovitvi krškega ordinariata, da jih bodo premestili v popolnoma nemške predele škofije.⁹

Leta 1941, ko je na evropskih tleh že dobro leto in pol divjala druga svetovna vojna, se je nacistična Nemčija odločila napasti še Kraljevino Jugoslavijo, eno izmed takrat redkih, še svobodnih držav. V prvih dneh aprila 1941, točneje 6. 4. 1941, so fašistične države (Italija, Madžarska in Nemčija) napadle Kraljevino Jugoslavijo brez vojne napovedi. Da je z nenadnim vdorom v tujo državo presenetila njeno obrambo in jo hitro porazila, je postala kar nekakšna praksa nacistične Nemčije. Podobno se je zgodilo tudi v Kraljevini Jugoslaviji. Nemčija, Kraljevina Italija in Kraljevina Madžarska so nameravale presenetiti branilce in tako zlomiti njihov odpor, še preden bi se mobilizirala celotna jugoslovanska armada. Pri Dravogradu je 49. gorski korpus prečkal reko Dravo in prišel na njen desni breg. Po nekaj manjših spopadih so Nemci zavzeli nekatere mejne prehode, potem pa je njihovo prodiranje za nekaj časa ustavil 6. posadni polk.¹⁰ Ob začetku vojne so minerske enote kraljeve jugoslovanske vojske zahodno od Prevalj razstrelile oba železniška predora, vse mostove na reki Dravi pri Dravogradu in vse mostove na reki Meži v okolici Dravograda, mežiški rudarji pa so onesposobili tri rudniške električne centrale.¹¹ A vse to nemške vojske ni ustavilo. Prodirala je tudi skozi Mežiško dolino s pliberške strani, in je na Prevalje prišla 9. aprila 1941 popoldne. Pot je nadaljevala proti Guštanju, vendar je že pri hribu s cerkvijo sv. Barbare naletela na manjši odpor jugoslovanskih vojakov, ki so v tem boju razstrelili most čez reko Mežo.¹²

Na položajih v Dravogradu so se upirali manjši oddelki graničarjev in orožnikov ter skupina redne vojske z nekaj težke oborožitve pod poveljstvom kapetana Boška Uroševića in zadrževali prodiranje nemških enot. Enote kraljeve jugoslovanske vojske so se namestile na južnem desnem bregu reke Drave, nad železniško postajo, kjer je bil del utrdb, imenovanih Rupnikova linija, ki je segala od Otiškega Vrha in Šentjanža pri Dravogradu skozi celotno Mežiško dolino vse do Črne na Koroškem z okolico. Podoben sistem utrdb je bil zgrajen tudi na Dravskem polju in na meji proti Italiji. Nemška vojska se je 10. 4. 1941 prebila v Dravograd, od tam pa nadaljevala prodiranje proti notranjosti Slovenije in tako onesposobila poskuse jugoslovanske armade za

9 Prav tam, str. 10–11.

10 Ževart, *Narodnoosvobodilni boj*, str. 76.

11 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 139.

12 KPM Ravne, *Župnija Prevalje Leše*, šk. 1, Kopija prevaljske župnijske kronike.

uspešnejšo obrambno akcijo. Ob nemškem pohodu skozi Dravograd je skupina dravograjskih kulturbundovcev že izobesila nacistične zastave. V prvih dneh napadov je nemška vojska z veliko ognjeno močjo obstreljevala položaje jugoslovanske vojske v okolici Črneč, Tolstega vrha, Sv. Križa, Kronske gore in nad dravograjsko železniško postajo. Maloštevilne enote jugoslovanske vojske se niso mogle dolgo in uspešno upirati prodirajoči in bolje opremljeni nemški vojski. Enega od vzrokov tako hitrega nemškega prodora lahko pripišemo tudi situaciji, v kateri so se znašli branilci obrambnih položajev na Kronski gori, saj jim je zmanjkalo streliva, novega pa niso pravočasno dobili.¹³ Peti dan vojne, 11. 4. 1941, so se enote nemške vojske, ki so prišle po obdravski cesti iz Celovca v Dravograd, že peljale po novem pontonskem mostu čez Dravo in nadaljevale svoj vojaški pohod proti Slovenj Gradcu in Celju.¹⁴

Že drugi dan napada je prišla v Libeliče manjša nemška enota, 9. 4. 1941 pa je tja prispel Hans Grumm, velikovski okrožni vodja NSDAP »kreisleiter NSDAP«. Postal je tudi politični komisar v Mežiški dolini in je imel sedež v prostorih nekdanjega okraja v Dravogradu. Njegov namestnik je bil dr. Wolfgang Mießl iz Celovca.¹⁵

Po zasedbi Mežiške doline, Gorenjske in Spodnje Štajerske je pokrajino upravljala vojaška uprava. Gorenjska ter Mežiška dolina sta bili pod vojaško upravo generalporočnika Emmericha von Nagyja s štabom na Bledu. Oblast je Slovencem takoj začela odvzemati motorna kolesa, osebna in tovorna vozila, pisalne stroje, preproge, obleke, knjige, pohištvo, blago, denar in zlatnino ter druge vredne predmete.¹⁶ Zasedeni del slovenskega ozemlja je kmalu dobil novo podobo. Hiše ob cestah so morale izobesiti nemške zastave, ki so jih domačini folksdojčerji vsiljevali ljudem. Odstranili so slovenske napise in slovenska topografska imena ter jih zamenjali z nemškimi. V Celovcu so aprila 1941 v uradu za propagando koroškega gau natisnili propagandni letak, v katerem so nagovarjali vse prebivalce Mežiške doline, Dravograda in Jezerskega s parolo, da je zanje prišla ura osvoboditve izpod srbskega terorja in da se vračajo domov v rajh, v katerem jih veliko nemško občestvo in nemška država z veseljem sprejemata.¹⁷ Ob vdoru nemške vojske v naše

---

13 Gradišnik, *Dravograd*, str. 112–121.

14 Žolnir, Pavlin, *Protifašistični odpor*, str. 17.

15 KPM Ravne, Župnija Prevalje Leše, šk. 1, Kopija prevaljske župnijske kronike.

16 Linasi, *Kako je nemški okupator*, str. 59.

17 AS 1692, t.e. 1, Miesstaler, Unterdrauburger, Seeländer! Die Stunde der Befreiung ist gekommen!, Klagenfurt, april 1941.

kraje so nemški uslužbenci, ki so bili določeni za prevzem oblasti po občinah, prejeli zapiske tukajšnjih nemških agentov. Ti so nove uslužbenke seznanili s krajevnimi razmerami in jih opozorili na vodilne Slovence, določene za aretacijo in izgon. Slednje so predlagali tukajšnji Nemci oziroma člani Kulturbunda (Švabsko-nemška kulturna zveza).¹⁸ Kmalu po vzpostavitvi vojaške uprave, 14. aprila 1941, pa je Adolf Hitler izdal ukaz, s katerim je na slovenskih zasedenih ozemljih uvedel začasno civilno upravo, kakršna je bila v Alzaciji, Loreni in Luksemburgu. Obstajala naj bi, dokler dežele ne bi bile pripravljene za priključitev k tretjemu rajhu.¹⁹ Nemci so ozemlja, ki so jih na Slovenskem zasedli, razdelili na dvoje in v vsakem delu uvedli ločeno civilno upravo. Vodila sta jo šefa, ki ju je imenoval Hitler. Za Spodnjo Štajersko in štiri vasi v Prekmurju so oblikovali civilno upravo s sedežem v Mariboru, njen šef je nosil naziv »Chef der Zivilverwaltung für die Untersteiermark«, njegov urad pa se je posledično glasil »Amt des Chefs der Zivilverwaltung für die Untersteiermark«. Za šefa civilne uprave je bil imenovan dr. Sigfried Uiberreither.²⁰ Zgornjo Kranjsko oziroma Gorenjsko z Zasavjem, Jezerskim in Mežiško dolino z Dravogradom so združili v drugo območje civilne uprave. Zanj so uporabljali izraz Zasedena območja Koroške in Kranjske oziroma »Besetzte Gebiete Kärntens und Krains«. Šef civilne uprave za ta območja je postal namestnik gauleiterja, državni namestnik na Koroškem in šef nacistične stranke na Koroškem Franz Kutschera.²¹ Oba šefa civilne uprave sta bila neposredno podrejena Hitlerju, v zadevah nemštva in utrjevanja nemštva pa državnemu komisarju za utrjevanje nemštva Heinrichu Himmlerju, ki ju je imenoval tudi za svoja pooblaščenca. V zadevah vojne in oborožitvene industrije pa sta bila podrejena pooblaščenca za štiriletni plan Hermanu Göringu. Šefa civilnih uprav sta morala skrbeti za ustrezno upravo zasedenih območij in sta svojo oblast izvrševala z izdajanjem odredb. Podrejeni so jima bili pravosodje, finance, urad za delo, urad za kataster, bolniška blagajna in prehrambeni urad, le železnica in pošta sta ostali v pristojnosti državnih ministrov. Šefa civilne uprave sta imela na svojih območjih večje pristojnosti kot državna namestnika na Štajerskem in Koroškem. Medtem ko so v nemških deželah imela nemška ministrstva nekatere pristojnosti še na stopnji t. i. srednjih organov oblasti, pa sta na spodnjem Štajerskem in

18 Žolnir, Pavlin, *Protifašistični odpor*, str. 20.

19 Prav tam, str. 18–20.

20 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 140–141.

21 Prav tam.

Gorenjskem imeli takšne pristojnosti le ministrstvu za promet in pošto.²² Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfried Uiberreither je posle prevzel 14. 4. 1941 ob prihodu v Maribor, kjer si je v tamkajšnji realki uredil sedež, a ga je 15. 11. 1941 prenesel v Gradec.²³ Šef civilne uprave na Gorenjskem in v Mežiški dolini je službo začel opravljati v Mežiški dolini 15. 4. 1941, na Gorenjskem pa 30. 4. 1941. Sedež njegovega urada je bil na Bledu, 12. 1. 1942 pa ga je prenesel v Celovec.²⁴ Področje te civilne uprave so razdelili na pet političnih okrajev s sedeži v Kranju, Kamniku, Radovljici, Litiji in Dravogradu. Zaradi pomanjkanja nemškega uradništva in da bi bila uprava na Spodnjem Štajerskem, Gorenjskem in v Mežiški dolini enaka kot v pokrajinah nekdanje Avstrije, so okraje preoblikovali v deželna okrožja.²⁵ Na Gorenjskem so takšno reorganizacijo izvedli 1. 8. 1941, ko so ustanovili tri deželna okrožja Kranj, Kamnik in Radovljica. Med zadnjimi, ki ga je doletela reorganizacija na območju civilne uprave za Zasedena območja Koroške in Kranjske, je bil Dravograjski okraj. 20. januarja 1942 so ga razdelili: Dravograd so priključili koroškemu deželnemu okrožju Wolfsberg, Mežiško dolino in Jezersko pa koroškemu deželnemu okrožju Velikovec.²⁶ Takšna politično-upravna razdelitev je ostala do konca vojne.

Ob nemški okupaciji aprila 1941 sta bili na slovenskem ozemlju dve škofiji: ljubljanska in lavantinska. Velja omeniti, da je bil mariborski škof celotno medvojno obdobje apostolski administrator za Prekmurje in Mežiško dolino. Po pisanju slovenskega zgodovinarja Toneta Ferenc lahko iščemo razlog za ti dve apostolski administraturi v tem, da med Kraljevino Jugoslavijo in Vatikanom po prvi svetovni vojni ni prišlo do sklenitve konkordata, kar bi lahko Vatikan pogojeval s spremembami škofijskih meja.²⁷ Hkrati pa je Hitlerjevo razkosanje Dravske banovine med tri oziroma štiri okupatorje (del obmejnega ozemlja med Spodnjo Štajersko in Hrvaško je okupirala tudi novonastala država Nezavisna država Hrvatska, op. avtorja) zelo prizadelo tudi obe škofiji. Nove državne meje so lavantinski škofiji odtrgale Prekmurje (18 župnij) in Mežiško dolino (13 župnij), od ljubljanske pa Gorenjsko in seve-

---

22 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 141–144.

23 Prav tam.

24 Prav tam, str. 143, 145.

25 Prav tam, str. 146–147.

26 KLA, *Verordnungs und Amtsblatt*, Veldes am 15. Oktober, 1941, Stück 25, Zweite Verordnung über die Verwaltungsgliederung in den besetzten Gebieten, str. 286.

27 Ferenc, *Cerkev na Slovenskem*, str. 73.

rovzhodni del Dolenjske (142 župnij). To je pomenilo, da je bila ljubljanska škofija pri delovanju omejena na preostanek Dolenjske in Notranjsko (138 župnij).²⁸ V lavantinski škofiji je bilo po izgonu domačih duhovnikov zasedenih le 90 župnij od 240.²⁹ Med nemško okupacijo pa je škofijo vodil škof dr. Ivan Jožef Tomažič³⁰, ki je postal škof ordinarij leta 1933 in na tem položaju ostal do svoje smrti leta 1949.³¹ Po napadu Nemčije na Kraljevino Jugoslavijo so nemške oblasti aretirale vse domače duhovnike v Mežiški dolini. Konec maja 1941 so v lavantinski škofiji od 347 duhovnikov aretirali 127 škofijskih duhovnikov, 77 redovnih duhovnikov in štiri redovne sestre.³² Nekaj deset so jih pregnali na italijansko zasedbeno območje ali na Hrvaško. Preostale so zbrali v zbirnih taboriščih v Rajhenburgu (Brestanici) in Šentvidu nad Ljubljano. Tu so bili po pisanju zgodovinarja Toneta Ferenca podvrženi telesnemu in duševnemu mučenju, ker so bili duhovniki in Slovenci. Iz taborišča v Rajhenburgu so 5. julija 1941 na Hrvaško izgnali večino duhovnikov iz lavantinske škofije (165 škofijskih duhovnikov, 13 redovnih duhovnikov, 25 redovnih bratov ter dva bogoslovca) in 12 duhovnikov iz ljubljanske škofije. Iz Šentvida nad Ljubljano pa so 10. julija 1941 na Hrvaško izgnali tudi 108 duhovnikov ljubljanske škofije in 24 duhovnikov iz koroškega dela lavantinske škofije.³³ V Mariboru so zaprte slovenske duhovnike prisilili, da so odstranjevali ruševine razstreljene pravoslavne cerkve. Skupno je bilo iz lavantinske škofije na Hrvaško izgnanih 284 škofijskih in 81 redovnih duhovnikov. Iz ljubljanske škofije pa je bilo po pisanju škofa Gregorija Rožmana spomladi 1941 od skupno 257 škofijskih duhovnikov zaprtih 152, še 66 pa jih je bilo pregnanih v Ljubljansko pokrajino.³⁴ Po aretacijah in izgonu velike večine slovenskih duhovnikov so številne župnije ostale brez verskih obredov, redkim slovenskim duhovnikom, ki so ostali, pa je okupator prepovedal uporabo slovenskega jezika pri verskih obredih. Tone Ferenc piše, da se niso

---

28 Prav tam.

29 Ferenc, *Cerkev na Slovenskem*, str. 76.

30 Škof Ivan Jožef Tomažič je bil rojen leta 1876 pri Sv. Miklavžu pri Ormožu. V mašnika je bil posvečen leta 1898, doktorat bogoslovja je dosegel leta 1906 v Innsbrucku, pomožni škof pa je postal leta 1928. Za škofa ordinarija lavantinske škofije je bil imenovan leta 1933, na tem položaju pa je ostal do svoje smrti leta 1949 (gl. Rybar, *Nacistični ukrepi*, str. 50).

31 Rybar, *Nacistični ukrepi*, str. 50.

32 Ferenc, *Cerkev na Slovenskem*, str. 74.

33 Prav tam, str. 75.

34 Prav tam, str. 75–76.

podvrgli nacističnim nasvetom npr. o uvedbi nemškega cerkvenega petja, ampak so raje uvedli latinsko.³⁵

Zgodovinar Avguštin Malle v članku *Koroški Slovenci in katoliška Cerkev v času nacizma* ugotavlja tudi, da je nemška oblast ne samo v Mežiški dolini, ampak tudi na celotnem južnem Koroškem aretirala in izganjala slovenske duhovnike, nekatere še pred napadom na Kraljevino Jugoslavijo. V južni Koroški je po njegovih ocenah nemška tajna policija (Gestapo)³⁶ v tem času aretirala okoli 67 slovenskih duhovnikov. Pregarjanje slovenskih duhovnikov na Koroškem, ki je obsegalo deportacije v koncentracijska taborišča, zapiranje v zapore, izganjanje iz Koroške ter še vrsto drugih načinov znašanja nad njimi, je brez primere v Avstriji, pravi Avguštin Malle. Nemški nacistični režim in njegovi oblastniki na Koroškem so slovenske duhovnike preganjali zaradi njihove slovenske narodnosti in ker so v svojih župnijah delovali kot Slovenci.³⁷ Za zaprte slovenske duhovnike iz lavantinske škofije se je pri nemških civilnih oblasteh večkrat zavzel tudi škof Ivan Jožef Tomažič. Pri tem mu je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko Siegfried Uiberreither odgovoril, da slovenskih duhovnikov ne namerava spustiti iz zapora, ker »se niso ukvarjali z dušnim pastirstvom, ampak s politiko, in so znani kot 'hujškaški duhovniki', so pod vodstvom 'glavnega hujškača' Antona Korošca delovali proti Nemcem«. ³⁸ Hkrati pa je Uiberreither priznal, da bo zaprte duhovnike treba nadomestiti, vendar je škofu svetoval, naj se po pomoč obrne h graškemu škofu. Škof Tomažič je tudi temu odločno nasprotoval, češ da je nemožeče izvajati dušno pastirstvo, če se duhovnik in verniki med seboj ne razumejo.³⁹ Tu pa je šef civilne uprave nakazal smer nadaljnjih dogodkov v zvezi s pastoralno oskrbo župnij. Nemška civilna oblast je z izgonom domačih duhovnikov prisilila vodstvu obeh škofij (lavantinske in ljubljanske), da sta se po pomoč obrnili na graško in krško škofijo. A pojdimo lepo po vrsti.

Po izgonu domačih duhovnikov iz Gorenjske in Koroške so skupine prebivalstva na krškega škofa naslavljale prošnje za prevzem teh dveh območij v pastoralno oskrbo. Tudi Peter Tropper piše, da je generalni vikar Rohracher dobil pozive prebivalstva iz Mežiške doline, naj jim pošlje duhovnika, ki jim bo omogočil ustrezno duhovno oskrbo, saj je bil mariborski škof »odrezan«

35 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 800.

36 Gestapo – Geheime Staatspolizei.

37 Malle, *Koroški Slovenci*, str. 87, 98.

38 Rybar, *Nacistični ukrepi*, str. 53.

39 Prav tam.

od tega območja.⁴⁰ O prošnji prebivalcev Mežiške doline glede novih duhovnikov, ki naj bi jo naslovili na krško škofijo, govori tudi prevaljska župnijska kronika. V njej beremo, da so bili tamkajšnji prebivalci po vzpostavitvi nemške oblasti in po izgonu vseh domačih duhovnikov iz Mežiške doline skoraj pol leta brez duhovnika. V tem času je nekaj svetih maš na Prevaljah opravil nemški vojaški duhovnik, ki je prišel z nemškimi vojaki na oddih na Prevalje, nekaj pa jih je daroval tudi nemški duhovnik iz Slovenj Gradca. V času duhovnika pa je na Prevaljah za redne jutranje molitve v cerkvi skrbel kar prevaljski organist.⁴¹ Takšna je bila duhovna oskrba prebivalstva Mežiške doline in zato so se prebivalci obrnili na krškega škofa s prošnjo, naj jim pošlje duhovnika. Žal pa uradnega dokumenta oziroma uradne prošnje nismo zasledili v arhivskem gradivu, ki smo ga pregledali.

Da bi zasedeno območje Mežiške doline in Gorenjske dobilo duhovno oskrbo po izgonu domačih duhovnikov, se je vodstvo krške škofije pogajalo z nacističnimi oblastmi o namestitvi nemških duhovnikov v te kraje. Nemška oblast je v to privolila tudi pod pogojem, da bo Gorenjska priključena h krški škofiji. Ob tem pa je kapiteljski vikar Andreas Rohrercher namestniku predsednika koroške vlade Meinradu Natmessnigu dejal, da to ni v njegovi pristojnosti, ampak v pristojnosti Svetega sedeža, ki bo uradno podano zahtevo vlade proučil.⁴² Vendar pa je Gorenjska popolnoma druga zgodba, saj je bila takrat del Ljubljanske škofije. Glede Mežiške doline pa je pri tem pogovoru šlo po vsej verjetnosti za to, da del krške škofije, ki ga je po razpadu Avstro-Ogrske upravljal lavantinski škof, preide ponovno pod upravo krške škofije.

Po pogajanjih z vodstvom koroškega gaua so bili 3. novembra 1941 trije duhovniki krške škofije poslani v kraje Prevalje, Kranj in Kamnik, kjer naj bi opravljali samostojno dušnopastirsko delo. Kot dušnega pastirja z velikimi izrednimi pooblastili je celovski ordinariat za ozemlje dekanij Mežiška dolina, Dravograd in Zgornje Savinjske doline nastavil Valentina Stücklerja,⁴³

40 Prav tam, str. 15, 139, 140.

41 KPM Ravne, Župnija Prevalje Leše, knjige, šk. 1, Kopija prevaljske župnijske kronike, str. 133, 135.

42 Tropper, *Die Kirche*, str. 143–149.

43 Valentin Stückler = Mons. Valentin Stückler se je rodil v kmečki družini pri Wolfsbergu na Koroškem. Duhovnik je postal leta 1938. Po dodatnem letu študija je postal kaplan v Guttaringu, ob zasedbi Jugoslavije pa so ga poslali v Mežiško dolino, del Koroške, ki je po razpadu avstrijske monarhije pripadel Jugoslaviji. Po vojni je zaradi pomanjkanja domačih duhovnikov še dve leti oskrboval kraje v Mežiški dolini, nato pa so ga

do tedaj rektorja cerkve Mariahilf bei Guttaring.⁴⁴ V zvezi z imenovanjem Stückler razkriva, da se je prostovoljno javil krškemu škofu, ko je dobil od njega ponudbo za dušnopastirsko delo v Mežiški dolini. Stückler natančneje opisuje to dogajanje v svoji knjigi z naslovom *Duhovnik med okupacijo in revolucijo*. Kot navaja, se je 8. 11. 1941 z vlakom iz Celovca podal na Prevalje, kjer si je nato uredil sedež.⁴⁵ Ob odhodu iz Celovca pa mu je škof Andreas Rohracher naročil, naj stori vse, kar sodi k dušnemu pastirstvu, a pri tem naj ne pozabi nikoli, da »nismo germanizatorji«. ⁴⁶ Kapitularni vikar dr. Rohracher je poslal na zasedena območja še štiri nemško govoreče duhovnike: p. Heinrich Beuke je odšel v Kranj, Rudolf Besel v Škofjo Loko, Alois Breuer in p. Konstatin Hauschel pa sta bila napotena v Kamnik.⁴⁷ Kakor ugotavlja Peter Tropper, so bili ljudje sprva nezaupljivi do novih duhovnikov, saj so se bali, da so agenti gestapa. Po njegovem mnenju so se vsi nemški duhovniki, ki so prišli na zasedena slovenska območja, soočali z mnogimi težavami glede organizacije dušnopastirske službe, skrbmi za namestitev, velikimi razdaljami, vohunjenjem gestapa in srečanji s partizani, kar vse je oteževalo njihovo delo. Meni tudi, da ti duhovniki niso bili orodje v rokah nacistične germanizacijske politike, ampak so bili zaščita slovenski narodni samobitnosti in slovenskega prebivalstva na Gorenjskem in v Mežiški dolini.⁴⁸ Ugotovitve Petra Tropperja potrjuje tudi Tone Ferenc, ki piše, da so na novo nastanjeni duhovniki sicer upoštevali predpise nemškega okupatorja, vendar niso opravljali germanizatorske rabote. Kako uspešno je bilo njihovo dušnopastirsko delo, pa si lahko mislimo, če je imel posamezni duhovnik na Gorenjskem v oskrbi 26 ali celo 31 župnij.⁴⁹

Duhovniki, ki so prišli iz krške škofije na zasedeno slovensko ozemlje, so se v začetku svojega dela soočali s precejšnjimi organizacijskimi težavami. Ena izmed večjih je bila, da so bili po narodnosti Nemci in so se, čeprav so

---

jugoslovanske oblasti obsodile na sedem let zavora s prisilnim delom in po prestani kazni na izgon iz države. Leta 1952 se je na sveti večer vrnil iz jugoslovanskih zaporov ter postal provizor na Vratih v Ziljski dolini, od leta 1955 pa je bil v Št. Lenartu v Labotski dolini, sprva župnik, potem pa dekan. Kasneje je postal tudi dekan v Špitalu ob Dravi, na koncu pa je deloval kot oskrbnik proštije v Straßburgu, kjer je živel do smrti (gl. Stückler, *Duhovnik*).

44 NŠAM, DXXVII, Župnija Ravne na Koroškem.

45 Stückler, *Duhovnik*, str. 16; Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

46 Stückler, *Duhovnik*, str. 15–16.

47 Griesser - Pečar, *Cerkev*, str. 28–30.

48 Tropper, *Die Kirche*, str. 16–17.

49 Ferenc, *Cerkev na Slovenskem*, str. 76.

bili verski obredi v latinskem jeziku, morali (vsaj deloma) naučiti slovenskega jezika, ki ga je govorilo prebivalstvo zasedenega območja. Hkrati pa je nemška oblast zahtevala od njih izvajanje verskih obredov izključno v nemškem jeziku. To potrjuje odredba šefa civilne uprave za Zasedena območja Koroške in Kranjske Franza Kutschere, izdana 26. 4. 1941, ki govori o ponovni vpeljavi nemškega jezika na območju Gorenjske in Mežiške doline. Šef civilne uprave pa je bil tudi namestnik koroškega gauleiterja in je posledično od ordinariata krške škofije zahteval, da se mora ta odredba smiselno izvajati tudi na južnem Koroškem. Sklepamo lahko, da se je krški ordinariat tej zahtevi uklonil, saj je že 26. 5. 1941 izdal navodila, da se pri javnih bogoslužjih, oznanilih, pridigah, petju in pri verouku uporablja samo nemški jezik. Če pa v kateri župniji verniki niso znali peti nemško, ampak samo slovensko, so jih morali duhovniki do začetka septembra istega leta naučiti petja in molitev tudi v nemškem jeziku. Pri spovedi in bolezni pa so duhovniki po teh navodilih še morali znati nekaj osnovnih slovenskih besed, za pomoč pa so dobili ustrezen dvojezični spovedni obrazec.⁵⁰ Poleg tega pa so nemški duhovniki, ki so prišli na zasedeno območje Gorenjske in Mežiške doline, v svoje uradovanje vpeljali tudi dvojezične verske obrazce v slovenskem in nemškem jeziku. Kot primer lahko navedemo obrazce za krst otrok, za cerkveno poroko in za obvestilo o smrti, kakršne so uporabljali slovenski duhovniki na južnem Koroškem in ki so jih po navodilu celovškega ordinariata uporabljali tudi duhovniki na zasedenem območju.⁵¹ Poleg dvojezičnih oziroma nemško-slovenskih obrazcev pa so duhovniki morali izdajati tudi župnijska oznanila v slovenskem in nemškem jeziku. Dobili so tudi navodila za ponemčevanje slovenskih osebnih imen in priimkov, ki bi jih morali v ponemčeni obliki nato vpisovati v cerkvene matične knjige. A vemo, da je v Mežiški dolini duhovnik Valentin Stückler izrecno nasprotoval ponemčevanju in vsa osebna imena in priimke pisal v slovenskem jeziku.⁵² Poleg dvojezičnosti, ta je v danih razmerah vsaj nekoliko ublažila nemški germanizacijski pritisk, so se krški, lavantinski in ljubljanski ordinarij po okupaciji in s privoljenjem Svetega sedeža dogovorili med seboj o začasni cerkveni upravi Gorenjske, ki je spadala pod ljubljansko škofijo, in Mežiške doline, ki je bila pod upravo lavantinske škofije. Dogovorili so se, da bo začasno cerkveno upravo

50 Tropper, *Die Kirche*, str. 10–11.

51 DAG, 19. Militaria, Obrazci.

52 DAG, 19. Militaria, Dienstanweisungen für die Seelsorger der besetzten Gebiete Kärntens und Krains, Bei slowenisch Beichtenden.

na območju Gorenjske in Mežiške doline vodil krški škof, vse dokler ne bi bila na novo določena meja med cerkvenimi pokrajinami. Krški ordinarij je nato duhovnikom, ki so bili poslani na Gorenjsko in v Mežiško dolino, izdal posebna navodila za delo na zasedenem slovenskem področju. V želji po čim boljši pastoralni oskrbi Gorenjske in Mežiške doline so ta območja razdelili v distrikte, v posameznem distriktu pa je bilo sorazmerno število župnij. Sedeži distriktov so bili v Kranju, Škofji Loki, Litiji, Kamniku in na Prevaljah.⁵³ Duhovniki, ki so bili poslani na zasedeno območje, so prevzeli oskrbo vseh župnij v posameznem distriktu. Tako je na primer prevaljski distrikt zajemal župnije Prevalje, Guštanj, Kotlje, Mežica, Črna na Koroškem, Koprivna, Javorje, Sv. Danijel nad Prevaljami, Strojna, Dravograd, Črneče, Libeliče in Ojstrica nad Dravogradom. Vse te župnije je v svojo oskrbo jeseni leta 1941 sprejel duhovnik Valentin Stückler. Skrbel je tudi za župniji Sele pri Slovenj Gradcu in Solčava. Mariborski škof mu je bil pripravljen podeliti v oskrbo tudi vse župnije v Savinjski dolini.⁵⁴ To potrjujejo njegove navedbe v spominih, da je moral nekaj časa oskrbovati poleg župnije Solčava tudi župnijo Luče v Savinjski dolini. Domnevo potrjuje tudi pismo kapiteljskega vikarja v Celovcu lavantinskemu škofu Ivanu Jožefu Tomažiču z dne 13. 12. 1941, v katerem ga kapiteljski vikar prosi, naj mu da dovoljenje za oskrbo prej omenjenih dveh župnij, saj je na prošnjo domačinov Valentin Stückler tam do takrat že nekajkrat maševal. Lavantinski škof Tomažič je dovolil oskrbo tudi teh dveh župnij. Tako je Valentin Stückler poleg župnij v Mežiški dolini oskrboval še župniji Luče in Solčava, in sicer do 8. maja 1942. Takrat je namreč prejel pismo kapiteljskega vikarja iz Celovca, v katerem mu je ta naročil, da mu ni treba več oskrbovati župnije Luče in okoliških župnij, saj je mariborski škof tja poslal enega izmed svojih duhovnikov.⁵⁵

USODA DOMAČIH DUHOVNIKOV

Nemško sovražstvo do vsega, kar je na Koroškem »dišalo« po slovenskem in Slovencih, se je razbesnelo tudi v okupirani Mežiški dolini in Dravogradu. Za čimprejšnje ponemčenje prebivalstva na slovenskem Koroškem so po vzpostavitvi svoje oblasti uvajali predpise in zakone, ki so veljali v notranjosti

---

53 Prav tam.

54 Stückler: *Duhovnik*, str. 22.

55 DAG, 20. Militaria, Mießtal – Prävali, Seelsorge in den besetzten Gebieten, 13. Dezember 1941; Leutsch und Umgebungspfarren, 8. Mai 1942; F. B. Lavantaler Ordinariat, Marburg, 1. Mai. 1942.

tretjega rajha. Toda popolnoma nemška civilna oblast jim ni bila dovolj. Za popolno ponemčenje prebivalstva so mu morali odrezati »glavo«, kar je pomenilo izgon vseh »Nemcem najbolj sovražnih ljudi«, kot so temu pravile nemške oblasti v svojem besednjaku. To so bili domači izobraženci, politiki, domači kulturni delavci in navsezadnje tudi duhovniki, ki so delovali v župnijah od Koprivne, ki leži na začetku Mežiške doline, pa vse do Dravograda, ki je že v Dravski dolini.⁵⁶ Da so bili prav duhovniki nosilci slovenstva in zaradi tega najbolj nezaželeni, potrjuje tudi podatek, da je bilo iz Slovenije oziroma Dravske banovine izgnanih 90,83 odstotka vseh slovenskih duhovnikov. Izgnana je bila tudi cela vrsta znanstvenikov in izobražencev, med njimi 84,21 odstotka vseh inženirjev, 66,18 odstotka vseh profesorjev in 45,20 odstotka vseh zdravnikov in lekarnarjev.⁵⁷

Takoj po koncu spopadov so se začele aretacije učiteljev in duhovnikov. Duhovniki so lahko vzeli s sabo le nekaj malega denarja in kovček z osebno prtljago. Cerkevne posode (kelihe, ciborije, patene) so Nemci zaplenili in shranili v posebnih zbirnih centrih. Mnogokje je prišlo do skrunjenja teh posod. Večina župnij na Gorenjskem in v Mežiški dolini pa je nato do pozne jeseni ostala brez duhovnika oziroma redne duhovniške oskrbe.⁵⁸

Nemške oblasti so ob okupaciji aretirale mežiškega župnika in dekana Janeza Hornböcka, mežiškega kaplana Antona Bošteleta in šentannelskega župnika Antona Rataja. V Črni so aretirali šolskega upravitelja Janka Kuharja, župana Jožeta Turka, župnika Vinka Razgorška in kaplana Štefana Čerguljo. Aretirali so še župnika iz Guštanja (danes Ravne na Koroškem, op. avtorja) Mihaela Barbiča, župnika iz Kotelj Ivana Serajnika, župnika župnije Javorje Ludvika Viternika (tega so pozneje izpustili zaradi visoke starosti) in dravograjskega prošta Matija Mundo. Med drugimi so aretirali učitelja in hkrati župnika župnije Koprivna Ivana Hojnika.⁵⁹ Vse so določili za izgon, večino od njih so izgnali na Hrvaško in v Srbijo, nekatere pa v delovna taborišča na Gornjo Štajersko.⁶⁰

Poglejmo, kakšne so bile usode prej naštetih duhovnikov. Na začetku naj izpostavimo dva duhovnika, in sicer Vinka Razgorška, do takrat župnika v

56 Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

57 Griesser - Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 40.

58 DAG, 20. Militaria, Seelsorge im besetzten Gebiet, škatla 2, Bericht über die Seelsorge in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains.

59 Ustni vir, Alojz Pristavnik.

60 Stückler, *Duhovnik*, str. 6.

Črni na Koroškem, in Antona Rataja, do tedaj župnika župnije Sv. Danijel nad Prevaljami (danes Šentanel, op. avtorja), ki sta, glede na dokumente, 25. aprila 1941 bila še v celovških gestapovskih zaporih, vendar sta morala biti nato že naslednji dan izpuščena, saj sta bila na kosilu v ordinariatu krške škofije. Vinko Razgoršek je tam izrazil pripravljenost, da bi prevzel v upravljanje kakšno majhno župnijo v krški škofiji, medtem ko je Anton Rataj želel ostati na svoji dotedanji župniji Sv. Danijel nad Prevaljami.⁶¹ Vendar poročila o delovanju župnij iz let 1956 in 1957 govorijo o povsem drugačni usodi duhovnikov iz Mežiške doline. Župnika Razgorška so odpeljali na Prevalje in dalje v Celovec ter Št. Vid nad Ljubljano, skupaj z njegovim kaplanom Čerguljem, ki se je čez nekaj dni vrnil, a je moral oditi v Prekmurje, kar se mu je tudi posrečilo.⁶² Aretirali so tudi mežiškega kaplana Antona Bošteleta, najprej je bil zaprt na Prevaljah, nato v Celovcu in Št. Vidu nad Ljubljano, potem pa odpeljan v djakovsko škofijo. Anton Bošteleta se je avgusta 1945 vrnil v Mežico po naročilu lavantinskega škofijskega ordinariata.⁶³ Po vojni je postal župnik v Mežici. Zelo podobna usoda je doletela tudi novomašnika v Mežici, Mateja Krofa, ki je tam opravljal službo dušnega pastirja aprila in maja 1941, ko je bil aretiran in odpeljan v Št. Vid nad Ljubljano, od tam pa v djakovsko škofijo. Po vrnitvi leta 1945 je postal župnijski upravitelj na Ojstrici nad Dravogradom in v Črni.⁶⁴

Kmalu po začetku okupacije so nemške oblasti aretirale tudi takratnega dekana dekanije Mežiška dolina in župnika v Mežici Janeza Hornböcka. O njegovi usodi dolga leta nismo vedeli kaj veliko, a jo na novo odkrito arhivsko gradivo nekoliko bolje osvetljuje. Z izpiska iz mrliške knjige izvemo, da je bil Janez (Johan) Hornböck rojen 5. 7. 1878 v kraju Št. Janž v Rožu/St. Johann in Rosental. Med drugo svetovno vojno je bil interniran v taborišču Dachau, kjer je 6. 8. 1942 ob 10.15 umrl zaradi bolezni. Kdaj je bil interniran, ni točno znano, a na podlagi ohranjenih pisem, ki jih je pisal na uradnih pisemskih polah dachavskega taborišča, lahko sklepamo, da se je to zgodilo že v drugi polovici julija 1941. O tem priča njegovo pismo z dne 26. 7. 1941, ki ga je iz

---

61 Tropper, *Die Kirche*, str. 116–121.

62 NŠAM, DXXVII Mežiška dolina – Črna na Koroškem, Opis župnije Črna na Koroškem. Gl. Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

63 NŠAM, DXXVII Mežiška dolina – Mežica, Zgodovinski opis Mežiške župnije, str. 8–9. Gl. Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

64 Prav tam.

taborišča pisal na celovški ordinariat.⁶⁵ Pisma Janeza Hornböcka si nato sledijo vse do 11. 7. 1942, zadnje njegovo ohranjeno pismo je bilo namenjeno škofijskemu kanclerju Josefu Kadrasu. V njem je tožil zaradi napredujoče bolezni, vročine in težav s prebavo. Bolezen je bila očitno močnejša, kar je v pismu celovškemu ordinariatu dne 11. 11. 1942 sporočil tudi boroveljski dekan Edgar Geraub. Navaja, da so dne 10. 11. 1942 pokopali v dachavskem taborišču umrlega dekana Johana Hornböcka, in sicer pri cerkvi v Št. Janžu v Rožu/St. Johann in Rosental.⁶⁶ V preostalih pismih se je Janez Hornböck zanimal za stanje v nekdanji dekaniji Mežiška dolina in v mežiški župniji, spraševal je po svojih sorodnikih in prijateljih. V pismu celovškemu ordinariatu z dne 13. 6. 1942 je povprašal glede podeljevanja zakramenta sv. birme med njegovo odsotnostjo. Iz ordinariata so mu dne 22. 6. 1942 sporočili, da je bila dne 7. 6. 1942 sv. birma na Prevaljah zelo lepo obiskana in da je zakrament prejelo 1413 birmancev. Birmanska slovesnost, ki jo je vodil škof, pa se je začela ob 7^h zjutraj in je trajala do četrta na 14^h. Iz pisma izvemo tudi, da Valentin Stückler ni mogel sodelovati pri slovesnosti, saj se je nekaj dni pred tem ponesrečil z motorjem in je bil tiste dni na zdravljenju v bolnišnici v kraju Maria Hilf.⁶⁷

V nemških aretacijah je bil zajet tudi župnik v Kotljah, Ivan Serajnik. 31. maja 1941 so ga skozi Št. Vid nad Ljubljano odpeljali v Beočin pod Fruško goro. Od tam je pot nadaljeval in se naselil v stiškem samostanu ter v njem preživel vojno. V Kotlje se je vrnil 13. 6. 1945 in ostal župnik do svoje smrti. Med izseljenimi je bil tudi župnik župnije Sv. Danijel nad Prevaljami (danes Šentanel) Anton Rataj. Žal o njegovih življenjskih postajah med vojno ni veliko znanega. Nič kaj bolje je ni odnesel župnik iz Guštanja (danes Ravne na Koroškem) Mihael Barbič, saj je bil iz taborišča v Št. Vidu nad Ljubljano izseljen v Beočin pod Fruško goro, od koder je odšel v Ljubljansko pokrajino in pomagal v Hinjah na Dolenjskem. Leta 1945 pa je odšel s skupino, ki se je pred prodirajočo jugoslovansko armado umikala na Koroško.⁶⁸ Aretirali so

65 DAG, 19. Militaria, Dech. Johan Hornböck, Konzentrationslager Dachau 3K, 26. Juli 1941; Abschrift, Dachau den 31. August 1942; Sterbeurkunde Standesamt Dachau II Nr. 2872/1942; An das f.b. Gurker Ordianriat in Klagenfurt, 11. 11. 1942.

66 DAG, 19. Militaria, Dech. Johan Hornböck. Abschrift, Dachau den 31. August 1942; Sterbeurkunde Standesamt Dachau II Nr. 2872/1942; An das f.b. Gurker Ordianriat in Klagenfurt, 11. 11. 1942; Konzentrationslager Dachau 3K, 11. Juli 1942.

67 DAG, 19. Militaria, Dech. Johan Hornböck, Johan Hornböck, Klagenfurt am 22. Juni 1942 in Klagenfurt 8. Juni 1942.

68 NŠAM, DXXVII Mežiška dolina – Župnija Ravne na Koroškem. Gl. Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

tudi župnika iz župnije Koprivna Ivana Hojnika in ga izgnali. Pribežališče je našel v stiškem samostanu. Umril je 29. 9. 1943 v Novem mestu. Pokopan je na pokopališču v Stični, vendar ne na samostanskem pokopališču.⁶⁹ Samo Ludvik Viternik, župnik v Javorju, se je čez nekaj mesecev vrnil in je s svojega posestva na Uršlji gori upravljal svojo župnijo, kolikor so mu to dovoljevali zdravje in druge nevšečnosti, ki mu jih je povzročala nemška nacistična oblast.⁷⁰ Iz župnije Prevalje so izgnali župnika Mateja Močilnika in kaplana Martina Jelena. Zjutraj pred aretacijo sta hotela ženam, ki so se zbrale v cerkvi, še zadnjič razdeliti sv. obhajilo, vendar so jih nemški policisti razgnali, oba duhovnika pa sta morala na avtobus za izgnance in v njem čakati vse dopoldne. Avtobusi z ljudmi, predvidenimi za izselitev, so s Prevalj odpeljali v dveh smereh. Nekatere so odpeljali proti Celju, druge pa v zbirno preseljevalno taborišče Št. Vid nad Ljubljano. Prevaljskega župnika Močilnika so nato izgnali na Hrvaško v djakovsko škofijo, kjer je opravljal službo kaplana.⁷¹

Med duhovniki dekanije Dravograd so aretirali upokojenega župnika župnij Črneče in Libeliče Jožefa Rozmana, ki je bil dolga leta tajnik Mohorjeve družbe v Celovcu. Aretiran je bil tudi takratni župnik teh župnij Alojzij Drvodelj, po rodu iz Mežice. Oba so Nemci izselili v Št. Vid nad Ljubljano, Alojzija Drvodelja pa od tam v Srbijo. Na slovensko ozemlje se je vrnil po posredovanju šolskih sester iz Slovenske Bistrice, in sicer v Ljubljano leta 1942, kjer je čez nekaj mesecev pri šolskih sestrah umrl za jetiko. Župnika Jožefa Rozmana, ki je bil že dolgo časa bolan, so Nemci nesli v prtu zavitega v avto in ga odpeljali v hiralnico v Mengeš. Njegova sestra, ki je bila gospodinja, se je pri oblasteh zavzela zanj in po nekaj tednih se je vrnil v domačo oskrbo, kjer pa je po 14 dneh tudi umrl.⁷² V Dravogradu so Nemci aretirali takratnega prošta Matija Munda, ki je oskrboval tudi župnijo Ojstrica nad Dravogradom. Nemške oblasti so ga zaprle najprej v kletnih prostorih okraja v Dravogradu, že naslednji dan so ga odpeljali v Celovec, nato v Gradec, potem pa preko Dunaja, Salzburga, Münchna in Regensburga v taborišče Flossenburg. Spomladi leta 1942 so ga od tam premestili v Dachau, kjer je ostal interniran do konca vojne, to je do 15. junija 1945. V taborišču Flossenburg

---

69 Prav tam in ustni vir, Alojz Pristavnik.

70 Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 151.

71 KPM Ravne, Župnija Prevalje Leše, knjige, šk. 1, Kopija prevaljske župnijske kronike, str. 131–132 in 151.

72 NŠAM, DXXXVI Dravograd – Črneče, Opis župnije sv. Andreja v Črnečah, str. 3. Gl. Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

je delal v kamnolomu, kjer si je poškodoval desno roko. Po posredovanju tamkajšnjega zdravnika so mu jo amputirali v zapestju, in sicer v taborišču Dachau. Poslopje proštije je takoj po prihodu zasedel gestapo ter iz njega pregnal družino, ki je tam živel a poleg prošta. Stavbo je po vsej verjetnosti s pomočjo domačinov izropal gestapo, saj so iz nje odnesli ves proštov inventar in vse njegovo premoženje.⁷³ Ohranjeni sta dve Mundovi pismi iz Dachaua. Prvo je verjetno pisal v začetku leta 1944 dr. Ottu Rainerju, ki je kot duhovni pomočnik pomagal Valentinu Stücklerju pri oskrbovanju župnij Dravograd, Libeliče, Črneče in Ojstrica. Drugo pismo pa je pisal verjetno aprila 1944 kanclerju celovškega ordinariata dr. Josefu Kadrasu. Obe pismi je poslal po svojem bratu Johanu, ki je bil takrat župnik v župniji Thomasberg bei Friedau. Munda je zanimalo stanje v župniji Dravograd in drugje po Mežiški dolini, poročal pa je tudi o svojem zdravstvenem stanju in o tem, da je v taborišču postal invalid.⁷⁴ Otto Rainer mu je v pismu odgovarjal in mu orisal težavno dušnopastirsko stanje v dravograjski župniji, da so proštijisko stavbo zasedle dravograjske občinske oblasti, iz nekdanje konjušnice pa so naredili center NS – Schwersternheim.⁷⁵ Pozneje so Nemci v proštiji uredili otroški vrtec, proti koncu vojne pa se je v stavbo vselila najprej nemška vojska, nato pa tudi partizanska. »Podrtija«, kot Matija Munda opisuje proštijisko stavbo v svojem poročilu, je bila ob koncu vojne popolnoma razdejana in uničena.⁷⁶ Ob proštijiski stavbi so bili tudi hlevi in le-te so Nemci preuredili za pisarne, v njih je delal tudi zdravnik in izvajal tudi preglede dojenčkov. Ob koncu vojne so te prostore zasedle enote jugoslovanske armade. V preostalih prostorih je med vojno delovala velika kuhinja s kotli za »Stelungsbau«. Po izselitvi partizanske vojske iz manjšega poslopja, bivših proštijiskih hlevov, se je v njem po predhodnem očiščenju naselil prošt oktobra 1945. Po odhodu jugoslovanske vojske so bila v stavbi velike proštije urejena stanovanja. V njih

73 NŠAM, DXXVI Dravograd – Dravograd in Ojstrica, Opis župnije Dravograd. Gl. Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

74 DAG, Fond 19. Militaria, Propst v. Unterdrauburg Matthias Munda, Brief des Hochwürdigen Herrn Propstes Matthias Munda in Welečastiti g. dr. Josef Kadras, 9. 5. 1944. Ohranjeni sta dve pismi dravograjskega prošta Matija Munda. Eno je poslal v začetku leta 1944 iz taborišča Dachau, drugo pa verjetno aprila leta 1944, kar sklepamo na podlagi datumov pisem, ki sta jih poslala Mundi, škofijski kancler Josef Kadras in Otto Rainer, Stücklerjev pomočnik v Dravogradu.

75 DAG, Fond 19. Militaria, Kochwürdigster Herr Propst, Klagenfurt den 29. März 1944.

76 NŠAM, DXXVI Dravograd – Dravograd in Ojstrica, Opis župnije Dravograd. Gl. Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

je prebivalo sedem družin, proštija pa je tako postala največja stanovanjska stavba tistega časa v Dravogradu.⁷⁷

Izmed krajev, kjer so se naselili slovenski izgnani duhovniki, ima Stična oziroma cistercijanski samostan v Stični zelo pomembno vlogo. Po pisanju zgodovinarke Tamare Griesser Pečar so tja zbežali duhovniki z nemškega zasedbenega ozemlja direktno ali pa taki, ki so bili deportirani na Hrvaško in so potem od tam zbežali na italijansko zasedbeno ozemlje. V stiškem samostanu je med drugo svetovno vojno našlo zatočišče kar 60 slovenskih duhovnikov, največ leta 1941. Ljubljanski škof Gregorij Rožman je za njih interveniral in dosegel, da so lahko tam tudi ostali.⁷⁸

UKREPI NEMŠKIH OBLASTI PROTI RIMSKOKATOLIŠKI CERKVI

Prvi ukrep, ki ga predstavljamo, je bila zaplemba cerkvenih posod. Ob aretacijah duhovnikov aprila in maja 1941 so nemške oblasti zaplenile cerkvene posode. Kelihe, ciborije in patene so nato shranile v posebnih zbirnih centrih. Ob tem je na mnogih krajih prišlo do skrunjenja, ker duhovniki niso mogli dostojno poskrbeli zanje.⁷⁹ Nemške oblasti so 10. 7. 1941 z uredbo zaplenile tudi vse cerkveno premoženje na zasedenem ozemlju s cerkvami vred. Del tega premoženja je nato pripadel koroškemu gauu, del pa posameznim občnam.⁸⁰ Očitno je bila uredba izdana naknadno oziroma »za nazaj« in so z njo hoteli uzakoniti samo zaplembe, ki so se zgodile v prvih tednih zasedbe. Glede na uredbo bi morale držati, da so zaplenili tudi cerkve, a očitno niso načrtovanega uresničili v celoti, vsaj kar se tiče cerkva. Po pisanju Toneta Ferenca je namreč nemški uradnik na notranjem ministrstvu konec maja 1941 poročal iz Maribora, da je bilo precej cerkvenega premoženja zaplenjenega, iz tega pa so izvzeli cerkve. Iz zaplembe pa niso izvzeli župnišč in drugega cerkvenega premoženja. Nemški okupator je redkim duhovnikom, ki so se lahko vrnili na župnije, dal v najem samo sobo ali dve v posameznem župnišču, kaplanom pa je pripadala samo ena soba. Veliko župnišč in kaplanij je okupator uporabljal za urade svojih raznarodovalnih organizacij, stranke

---

77 NŠAM, DXXVI Dravograd – Dravograd in Ojstrica, Opis župnije Dravograd. Gl. Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

78 Griesser - Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 40–44.

79 DAG, Fond 20. Militaria, Bericht über die Seelsorge in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains.

80 Prav tam.

NSDAP itd. Zavod sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano in škofijski двореc Goričane pa je nemški okupator preuredil v preseljevalni taborišči, uporabljeni pri izganjanju Slovencev.⁸¹

Od cerkva so Nemci porušili frančiškansko cerkev v Brežicah in Slomškovo kapelo na starem pokopališču v Mariboru, več cerkva po lavantinski škofiji pa so spremenili v skladišča.⁸² Nemška oblast tudi ni dovolila novogradenj verskih objektov katerekoli verske skupnosti tako na zasedenih območjih kot tudi na območju t. i. starega rajha. O tem priča navodilo, poslano 28. 5. 1941 vsem gauleiterjem. V njem piše, da so bili že dne 28. 7. 1939 poučeni, da se gradnja novih cerkvenih objektov ne dovoli.⁸³

Nemške oblasti so zaplenile tudi vse matične knjige po vseh 13 župnijah v Mežiški dolini in jih nato prenesle v novoustanovljeni matični urad na Prevaljah (Matrikenstelle Prävali). Ustanovili so ga konec julija 1941 v prostorih nekdanjega sodišča na Prevaljah.⁸⁴ O tem piše tudi Marjan Linasi, ki potrjuje, da je nemška civilna uprava takoj po zasedbi odvzela Cerkvi vodenje matičnih knjig. Hkrati pa je po občinah ustanovila matične urade, ki so začeli voditi knjigo rojstev, porok in umrlih. Začeli so sklepati civilne zakone. Izdajali so potrdila o prednikih zaradi ugotavljanja sorodstva oziroma tako imenovani »Ahnenpass«.⁸⁵ Duhovniki, ki so se po vojni vračali na svoje župnije, so dobili tudi navodilo, da so ob prevzemu župnij pregledali stanje v matičnih knjigah, poizvedeli o morebitnih krstih, porokah in cerkvenih pogrebih v času, ko so bile župnije brez duhovnika. Če so bili ti obredi v skladu s cerkvenim pravom, so jih morali vnesti v matične knjige, v nasprotnem primeru pa so jih morali v določenem delu ponoviti, da so dobili cerkvenopravno veljavo.⁸⁶ Čeprav je nemški okupator zaplenil vse cerkvene matične knjige, so po koncu vojne vse primere in dogodke, ki jih je bilo treba vpisati, vanje tudi zabeležili, saj je imel duhovnik Valentin Stückler podatke shranjene pri sebi.⁸⁷

---

81 Ferenc, Cerkev na Slovenskem, str. 74–75.

82 Rybar, Nacistični ukrepi, str. 70.

83 BArch, NS6/334, Statistik über die kirchlichen Verhältnisse in den Reichsgauen Wien, Niederdonau, Oberdonau, Salzburg, Tirol-Vorarlberg, Steiermark und Kärnten; Kirchenneubauten, Leiter der Partei Kanzlei, München, 26. Mai 1941.

84 KPM Ravne, Župnija Prevalje Leše, knjige, šk. 1, str. 134–135.

85 Linasi, Kako je nemški okupator, str. 59.

86 KPM Ravne, Župnija Prevalje Leše, knjige, šk. 1, str. 134–135.

87 NŠAM, DXXVII Mežiška dolina – Župnija Ravne na Koroškem.

Na popolno uničenje vsega slovenskega kaže tudi nemška namera, da bi odstranili vse slovenske napise v cerkvah in na nagrobnikih. Kapiteljski vikar Rohracher pa je pri koroški deželni vladi dosegel, da tega niso storili, saj je pojasnil, da bi ta ukrep še dodatno otežil že tako zelo težko pastoralno delo. Kapiteljski vikar je predstavnike koroške deželne vlade na sestanku 11. 8. 1941 spomnil, da tudi na Južnem Tirolskem ni bil odstranjen noben nemški napis v cerkvi ali na njej.⁸⁸ Polemika glede slovenskih napisov v cerkvah se je med vodstvom škofije in koroško deželno vlado nadaljevala tudi v letu 1942. Februarja je imel kapiteljski vikar sestanek pri gauleiterju dr. Friedrichu Rainerju in med obravnavanimi temami so bili tudi slovenski napisi v cerkvah. Rohracher je poudaril, da ne more izdati navodil za odstranitev slovenskih napisov po cerkvah, razen napisov na zastavah in prtih, saj bi bilo to preobremenjujoče za Cerkev. Hkrati pa je po njegovem mnenju ves svet vedel, da Koroška nikoli ni bila popolnoma nemška, ampak dvojezična, in da bi se z odstranitvijo slovenskih napisov uničil tudi marsikateri kulturnozgodovinski spomenik, ki priča o dvojezičnosti dežele. Gauleiter Rainer mu je odvrnil, da bo to izvedel, če ne bo šlo drugače, tudi s pomočjo državnih organov.⁸⁹ Glede na podatke, ki so dostopni, lahko domnevamo, da v Mežiški dolini ti napisi niso bili odstranjeni. Še več, predvsem v podeželskih cerkvah, kakršna je na primer cerkev Sv. Danijela v Šentanelu, so se ohranili slovenski napisi iz 19. stoletja, napisani še v bohoričici. V župnijski cerkvi v Dravogradu pa je še edini do danes ohranjeni križev pot, ki ga spremljajo podnapisi v slovenskem in nemškem jeziku iz 19. stoletja. Očitno so pozivi krškega škofa dosegli svoje in so nemške oblasti vsaj na ozemlju Mežiške doline verske objekte pustile kolikor toliko nedotaknjene. Verjetno pa so k temu prispevali tudi drugi dejavniki, predvsem dejstvo, da si nemška oblast najbrž ni hotela ustvarjati dodatnih nepotrebnih konfliktov s prebivalstvom na, za večino ljudi, zelo občutljivem področju odnosa do verskih skupnosti in do svojih pokojnih prednikov, še posebno pa ne med vojno, ko bi vsaka takšna poteza lahko bila dodatna voda na mlin slovenskemu osvobodilnemu gibanju. Izvajanje takšnih ukrepov so zato po vsej verjetnosti prestavili za čas po vojni.

Nemška civilna oblast se je v delovanje škofij na zasedenih ozemljih vmešala na finančnem področju, o čemer pričajo tudi nekateri dokumenti. Z

---

⁸⁸ Tropper, *Die Kirche*, str. 146–149.

⁸⁹ Prav tam, str. 161–166.

odredbo, ki je bila izdana 20. oktobra 1941, je šef civilne uprave na zasedenih ozemljih zahteval od vseh verskih skupnosti, torej tudi od Rimskokatoliške cerkve, da uredijo pobiranje prispevkov. Verske skupnosti so tako lahko pobirale prispevke za materialne in osebne cerkvene potrebe. Prispevke je bilo dovoljeno pobirati od vseh, ki so bili starejših od 21 let. Vsak pravilnik o pobiranju prispevkov je moral vsebovati določila o prispevni dolžnosti, višini prispevka in prenehanju prispevne dolžnosti s smrtjo člana verske skupnosti. Prav tako so morale Cerkev in druge verske skupnosti, kolikor jih je bilo, predložiti šefu civilne uprave letni proračun, premoženjski izpis in nameravano porabo cerkvenih sredstev, saj je bil on državna nadzorna instanca. Tako je imel pravico do vpogleda v cerkvene finance, kadarkoli je to zahteval.⁹⁰

Leta 1943 je bil objavljen še en ukrep, ki se je dotaknil delovanja Cerkve na finančnem področju. Šef civilne uprave za Zasedena območja Koroške in Kranjske je 22. 1. 1943 izdal odredbo, s katero je nacionaliziral premoženje v lasti cerkve. V poštev so prišla vsa posestva cerkvenih ustanov v bližini strnjenih naselij, ki bi se lahko uporabila za gradnjo ulic, stanovanj, trgov, otroških vrtcev, šol, domov za starejše, domov Hitler-Jugenda, zdravstvenih ustanov, športnih objektov, pokopališč in podobnih objektov. O tem, katera zemljišča in katero zaseženo cerkveno premoženje je pripadlo posameznemu deželnemu okrožju in katero posamezni občini, je odločala izpostava pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva skupaj s pristojnim deželnim svetom, v našem primeru velikovškega okrožja. Iz tega določila so izvzeli zemljišča in drugo premoženje, ki je bilo bolj primerno za drugo uporabo, torej kmetijska zemljišča in poslopja, ki so bila po njihovem mnenju bolj primerna za otroške vrtce ali za pisarne upravnih organov. V lasti občin so vpisali vse cerkve, kapele in druge prostore, namenjene bogoslužju, ter vsa cerkvena pokopališča.⁹¹ Za zaseg premoženja so bili pristojni občinski komisarji, ki so morali pred tem pridobiti izpiske iz zemljiške knjige, v katerih so morali biti zajeti opis zemljišča oziroma posamezne parcele, njen obseg in površina ter vrsta zemljišča (travniki, pašniki, njiva, itd.). Občinski komisar je moral pri postopku dejavno sodelovati s krajevnim vodjo stranke NSDAP

---

90 KLA, Verordnungs und Amtsblatt, Veldes am 20. Oktober 1941, Stück 26, Verordnung über die Erhebung von Beiträgen durch Religionsgesellschaften in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, str. 290–291.

91 PAM Ravne, 1141414/3, škatla 3, Einweisung des kirchlichen Vermögens in den besetzten gebieten Kärntens und Krains in das Eigentum der Gemeinden.

(»Ortsgruppenleiter«, op. avtorja). Občinski komisar je moral nato vložiti vlogo za prenos lastništva teh zemljišč v last občine pri pristojnem uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Ta je kasneje odločil skupaj z okrožnim deželnim svetom, v našem primeru okrožja Velikovec. V vlogi je moral vlagatelj navesti parcelno številko, katastrsko občino zemljišč in številko vloge v zemljiški knjigi. Ob prenosu lastništva cerkve in pokopališča s Cerkev na občino je moral občinski komisar predložiti tudi številko gradbene parcele, na kateri stoji cerkev, potem številko gradbene parcele, na kateri stoji pokopališče, številko parcele prostora okoli cerkve in številko gradbene parcele, na kateri stoji župnišče, ter opis nadaljnjega namena njegove uporabe. Predložiti je moral tudi številke gradbenih parcel posameznih zemljišč in opisati njihov prihodnji namen ter določiti zemljišča, ki so bila po njegovem mnenju primerna za naselitev Nemcev v skladu z zahtevami državnega komisarja za utrjevanje nemštva.⁹² Tako je na primer občina Guštanj zahtevala, da se nanjo prenese lastništvo petih parcel v kraju Guštanj, dveh parcel v kraju Stražišče, in sicer ena s Stražišča pri Guštanju in ena s Stražišča pri Prevaljah, treh parcel v kraju Kotlje in ene parcele na območju Tolstega vrha. Te zahteve je potrdil pooblaščenec šefa civilne uprave za pravosodje v Mežiški dolini s sedežem v Pliberku.⁹³ Pri zasegu cerkvenega premoženja pa je prišlo do pomote, saj si je občina Guštanj prisvojila tudi parcelo s parcelno številko 67 v katastrski občini Guštanj, ki je bila takrat v lasti Marije Zavodnik. Na to napako pa je občino opozorilo sodišče. Sodišče je tako uredilo spremembo lastništva na osmih parcelah, ki so bile do takrat v lasti župnije Guštanj. Iz zasega je izvzelo le parcelo v lasti Marije Zavodnik.⁹⁴ Tudi kapitularni vikar Andreas Rohracher navaja v svojem poročilu 4. 8. 1944, da je bilo na območju Mežiške doline zaplenjeno vse tamkajšnje cerkveno premoženje, tako zemljišča kot stavbe in tudi cerkveni predmeti, ki pa so bili potem delno tudi vrnjeni. Zemljišča, cerkve in župnišča so bili predani gauu Koroška in do datuma izdaje tega poročila niso bili vrnjeni.⁹⁵ Kateri predmeti in katera poslopja so bila potem vrnjena, pa iz dostopnih dokumentov ni mogoče razbrati. Da je bilo nacistom prav malo mar za cerkvene stavbe, govori dejstvo, da koroški gau kot novi lastnik cerkvenih objektov le-teh ni protipožarno zavaroval, ampak je to

---

92 Prav tam.

93 Prav tam.

94 Prav tam.

95 Tropper, *Die Kirche*, str. 220–224.

moral storiti celovški ordinariat, in sicer po prejemu dopisa »Kärntnerische Landes Brandschaden Versicherungs Anstalt« v Celovcu dne 16. 11. 1942. Ta pa je prejela dopis zavarovalnice v Gradcu, na katero je mariborski škof Jožef Tomažič naslovil prošnjo za sklenitev požarnega zavarovanja za cerkve v Mežiški dolini.⁹⁶ Celovški ordinariat je nato 3. 9. 1943 sklenil požarno zavarovanje za župnijske in podružnične cerkve v prevaljskem distriktu oziroma Mežiški dolini pri prej omenjeni zavarovalnici »Kärntnerische Landes Brandschaden Versicherungs Anstalt« v Celovcu za obdobje od 1. 1. 1943 do 1. 1. 1945. V to zavarovalno polico pa sta bili vključeni tudi župnijska cerkev sv. Ožbolta in podružnična cerkev sv. Andreja, obe z Jezerskega, ki sta spadali v kranjski distrikt. Po podatkih iz dokumentov lahko razberemo, da so bile pred tem cerkve protipožarno zavarovane pri Vzajemni zavarovalnici v Ljubljani. Kot zanimivost navedimo, da so v zavarovanje vključili tudi požar v zvoniku cerkve sv. Andreja v Črnečah leta 1943, škodo so nato tudi vključili v novo zavarovanje.⁹⁷ Požar je izbruhnil na sosednji kmetiji dne 10. 4. 1943 in se potem deloma razširil še na ostrešje cerkve, ki pa je bila na srečo delno že prekrita s strešno opeko, kar je ognju vzelo moč, da so ga lahko pogasili. Kasneje so cerkveno streho in streho zvonika popravili in zavarovalnici izstavili račun, ki ga je tudi priznala. Posledično je dne 18. 11. 1943 škofija iz tega naslova že dobila izplačano odškodnino v višini 1052,76 RM, kolikor so znašali stroški obnove ostrešja župnijske cerkve v Črnečah.⁹⁸ So pa v to zavarovanje hoteli vključiti tudi nekatere večje kapele, kot na primer kapelo sv. Janeza Nepomuka na gradu Streiteben v Guštanju, kapelo sv. Uršule nad Šentanelom in kapelo ob cerkvi sv. Križa nad Dobrovo pri Dravogradu.⁹⁹ Posebno zanimiva med temi je grajska kapela sv. Janeza Nepomuka, ki jo je nemška država zaplenila skupaj z gradom. V gradu je bila med vojno kmetijska šola, ki jo je vodila sestra velikovškega okrožnega vodje (Hansa Grumma). Vodja šole je od družine Thurn zahtevala, da iz te kapele odpeljejo vse sakralne predmete. Šola je nato v prostorih kapele uredila skladišče.¹⁰⁰

---

96 DAG, 19. Militaria, Feuerversicherungen der Kirchen im Mießtale, 16. 11. 1942.

97 DAG, 19. Militaria, Gebäude -Inhalts Versicherungsschein Nr. 240.939.968 in Dienstanweisungen für die Seelsorger der besetzten Gebiete Kärntens und Krains.

98 DAG, 20. Militaria, Brandschaden der Pfarrkirche in Tscherberg, 19. November 1943; Brandschaden Kirche Tscherberg, Klagenfurt 16. 11. 1943; Bericht zu den Brand in Tscherberg, Klagenfurt am 12. 4. 1943.

99 DAG, Fond 19. Militaria, Feuerversicherung für die Kirchen des Mießtales und des Gebietes von Seeland, Klagenfurt, 22. Mai 1943.

100 DAG, 19. Militaria, Zn 9518/4756.

Kot cerkvene oziroma sakralne prostore so potem zavarovali kapelo sv. Uršule nad Šentanelom in leseno kapelo pri cerkvi sv. Križa nad Dobrovo pri Dravogradu. Zavarovali pa niso nekdanje grajske kapele na guštanjskem gradu, ker jo je uporabljala kmetijska šola in je zato pri zavarovalnici niso več upoštevali kot sakralni prostor.¹⁰¹

Med ukrepi proti Cerkvi naj izpostavimo tudi v letu 1943 izveden popis vseh zvonov v cerkvah Mežiške doline, ki bi jih lahko uporabili za surovino pri izdelavi orožja. Tako je tudi prevaljski občinski komisar izvedel popis, v katerem je v svoji občini dal pregledati, koliko cerkvenih zvonov se nahaja v njej. Ugotovili so, da je imela župnijska cerkev Device Marije na jezeru štiri zvonove, župnijska cerkev v Št. Danijelu nad Prevaljami in cerkev sv. Ane na Lešah sta imeli po tri zvonove, župnijska cerkev na Strojni, cerkev sv. Barbare, cerkev sv. Janeza Krstnika na Poljani in cerkev sv. Kozme in Damijana na Brinjevi gori pa si imele po dva zvonova.¹⁰² Seveda pa so tovrstne popise izvedli tudi v preostalih občinah Mežiške doline, a njihovih zapisov nismo zasledili. Koliko zvonov, če sploh, so nato odpeljali, pa ni zapisano.

Na podlagi prej omenjenih dokumentov lahko sklepamo, da si je nemška civilna oblast na Koroškem in na Zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske hotela zagotoviti nadzor nad škofijami oziroma Cerkvijo, tudi preko nacionalizacije njenih premičnin in nepremičnin in drugih omenjenih ukrepov. Cerkev je bila namreč v tistem času edina kolikor toliko neodvisna organizacija na slovenskem območju, ki ni delovala znotraj nacistične stranke.

DUŠNOPASTIRSKO DELO V DEKANIJAH DRAVOGRAD IN MEŽIŠKA DOLINA MED NEMŠKO OKUPACIJO

Na Prevalje je 7. 11. 1941 prišel duhovnik Valentin Stückler, ki ga je krški škof imenoval za duhovnika v Mežiški dolini. Že na poti na Prevalje so ga prevevali dvomi o tem, ali naj govori z ljudmi nemško ali pa se naj nauči slovenščine. Kot piše v svoji knjigi z naslovom »Duhovnik med okupacijo in revolucijo«, se je že med potjo odločil, da ne bo germaniziral, ampak se bo naučil jezika domačinov, saj bo s tem pridobil njihovo zaupanje in naklonjenost in bo tako lažje izvrševal svoje poslanstvo biti dober duhovnik, stati ljudstvu ob strani in ga podpirati v težkih časih. To mu je vsekakor

---

101 DAG, 19. Militaria, Feuerversicherung für die Kirchen des Mießtales und des Gebietes von Seeland, Klagenfurt, 7. Juni 1943.

102 KPM Ravne, Župnija Prevalje Leše, knjige, šk. 1, str. 158–159.

uspelo, saj so ga ljudje zaradi njegove preprostosti in njegovega spoštovanja slovenske kulture in jezika imeli zelo radi. Svoj sedež oziroma svojo pisarno si je uredil na Prevaljah, kjer si je pri tamkajšnjem organistu najel sobo. V njej si je uredil pisarno »Seelsorgeamt für Miesstal« in od tam upravljal ves nekdanji okraj Dravograd.¹⁰³ Tu se postavlja vprašanje, zakaj ni bival v župnišću na Prevaljah. Odgovor lahko najdemo v tem, da so prevaljske občinske oblasti po izgonu prevaljskega župnika Mateja Močilnika v župnišče naselile druge prebivalce, ki po besedah prevaljskega župana niso imeli stanovanja. A kljub temu je bilo v župnišću še dovolj prostora, saj je občina tamkajšnje prazne prostore odstopila nacističnima organizacijama »NS – Frauenschaft« (med drugim za organizacijo akcije »Winterhilfswerk«) in NSV oziroma »Nationalsozialistische Volkswohlfahrt«, ki se je ukvarjala z vodenjem vrtcev in drugih dejavnosti za otroke.¹⁰⁴ Pri tem pa je zanimiva izjava okrožnega vodje NSDAP v Velikovcu Hansa Grumma, ki je v pismu prevaljskemu županu zahteval, naj si duhovnik Stückler sam uredi stanovanjski problem oziroma naj mu verniki pri tem pomagajo, saj je bila po njegovem mnenju to stvar verske skupnosti in ne državnih ter lokalnih institucij.¹⁰⁵

Vso dobo okupacije je Stückler dan za dnem brez prekinitve potoval iz kraja v kraj, od župnije do župnije. Svoje poslanstvo je opravljal kot pravi misijonar, kakor je zapisano v prevaljski župnijski kroniki, saj naj bi po podatkih »hitel od cerkve do cerkve, ob nedeljah včasih opravil tri, štiri, pet, šest, celo sedem svetih maš. Tako je nekje maševal ob 5^h jutraj, drugje pa ob 10^h zvečer.«¹⁰⁶ Prošnje za njegovo duhovno oskrbo pa niso prihajale le od navadnih ljudi, ampak tudi od edine takrat v Mežiški dolini delujoče redovne skupnosti. To je bil samostan usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega v Črni. Da je Stückler občasno hodil spovedovat v ta samostan, smo lahko do sedaj samo domnevali, saj so bile te sestre med drugim zaposlene v tamkajšnji bolnišnici in potrebne duhovne oskrbe. Našo domnevo pa potrjuje navodilo škofijskega kanclerja v Celovcu, v katerem Stücklerju

---

103 KPM Ravne, Župnija Prevalje Leše, knjige, šk. 1, str. 158–159.

104 DAG, 20. Militaria, Seelsorger Wohnung Prävali, Wohnung im Pfarrhof, 28. März 1942; Abschrift: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Gau Kärnten, Kreis Völkermarkt, Völkermarkt den 19. Februar 1942.

105 Prav tam.

106 KPM Ravne, Župnija Prevalje Leše, knjige, Kopija prevaljske župnijske kronike, šk. 1, str. 137–138.

naroča, naj od prejema tega navodila pa do konca leta 1945 prevzame tudi duhovno oskrbo v Črni živečih sester usmiljenk.¹⁰⁷

Stücklerju sta pri njegovem delu ob nedeljah in praznikih pomagala dr. Otto Rainer in Josef Schiwitz, upokojeni župnik župnije Labot/Lavamünd. Otto Rainer je, kolikor vemo iz arhivskega gradiva, pomagal Stücklerju predvsem na območju Dravograda, prav tako pa se je za pomoč pri oskrbi tega predela, predvsem Libelič, javil Josef Schiwitz. Za takšno pomoč pa sta oba pridobila tudi dovoljenje šefa civilne uprave, kar je bil tudi pogoj za vsakega duhovnika, ki je hotel opravljati dušnopastirsko delo na zasedenem ozemlju.¹⁰⁸ Na podlagi tega dovoljenja so na območju Mežiške doline Stücklerju, predvsem ob večjih praznikih, pomagali še provizor iz Suhe/Neuhaus Johannes Walcher, kaplan mestne župnije v Wolfsbergu Josef Tiefenbacher, spiritual Otto Werner, dr. Franz Bachhiesl, dr. Max Ebernigg in Ludvik Viternik, ki se je iz zaporov vrnil na svojo domačo župnijo v Javorje.¹⁰⁹

Ko je Stückler začel s svojim dušnopastirskim delom v Mežiški dolini, se je potreba po t. i. duhovni hrani kazala na vseh področjih. To potrjuje tudi sam, ko pravi, da ura dneva, ob kateri je bila darovana sv. maša, zanj in za ljudi ni bila pomembna, in je zato dostikrat potekala v poznih večernih urah, tako da je potem večkrat prespal pri kakšnem okoliškem kmetu. Ob nastopu nemške okupacije in še nekaj mesecev zatem je pri delu ljudstva še vladal strah pred okupatorjem in so se dali mnogi prestrašiti z grožnjami, da so tisti, ki hodijo v cerkev, nemški sovražniki. Kljub neprestanim grožnjam pa je veliko ljudi zbralo pogum in začelo ponovno zahajati v cerkev. Po pisanju Stücklerja so mnogi, ki leta in leta niso šli v cerkev, zopet v njej našli uteho, božjo milost in pogum.¹¹⁰ Najbolj zanimivo je, da se je vse to dogajalo kljub zelo močni nasprotni propagandi domačih folksdojčerjev

---

107 DAG, 20. Militaria, Ordentlicher Beichtvater Barmh. Schwestern im Krankenhaus v. Schwarzenbach, 19. Februar 1943.

108 DAG, 19. Militaria, Propst v. Unterdrauburg Matthias Munda, Brief des Hochwürdigen Herrn Propstes Matthias Munda an Welečastiti g. dr. Josef Kadras, 9. 5. 1944. Ohranjeni sta dve pismi dravogradskega prošta Matija Munda, eno je poslal v začetku leta 1944 iz taborišča Dachau, drugo pa verjetno aprila leta 1944, kar sklepamo na podlagi datumov pisem, ki sta jih poslala Mundi škofijski kancler Josef Kadras in Otto Rainer, Stücklerjev pomočnik v Dravogradu. DAG, 19. Militaria, Seelsorgliche Aushilfe in Leifling 31. März 1942.

109 DAG, 19. Militaria, Oberkrain Seelsorge in den Weinachtsfeiertagen 1941; Pismo Konzept f.b. Kanzler, Klagenfurt, 7. 7. 1942; An Herrn Gregor Lipovnik vlg. Rutnik, 12. 4. 1943.

110 NŠAM, DXXVII Mežiška dolina – Župnija Ravne na Koroškem.

in članov ter pristašev stranke NSDAP ter njihovih pomagačev. »Njihove zbornice so bile vedno bolj prazne, cerkve pa premajhne.«¹¹¹

Bolj ko je Valentin Stückler postajal priljubljen pri domačem slovenskem prebivalstvu, manj je bil priljubljen pri nemški oblasti. Sodelavci nemške civilne oblasti so ga večkrat zasledovali, mu grozili z izgonom v taborišče ter ga ovajali pri najbližjih postojankah orožništva ali pa kar na izpostavi gestapa na Prevaljah in pozneje v Dravogradu, ko so jo preselili tja. Glavni očitki so bili: »Ne pozdravlja Heil Hitler, govori in spoveduje slovensko, čeprav mu je bilo to prepovedano, drži z nasprotniki nemštva in ne pomaga pri germanizaciji ljudstva.« Posledično so mu odvzeli motorno kolo, ki je bilo njegovo priljubljeno prevozno sredstvo. Vendar ga to ni pretirano potrlo, saj je dobil navadno kolo in konja. Tako je vsak dan prevozil oziroma prejahal od 50 do 60 km. Po nekaj mesecih kolesarjenja so mu motorno kolo vrnili, vendar so mu ga po petih mesecih ponovno odvzeli. Razlog je bil po navedbah oblasti v tem, da se ni držal omejitve, ki so mu jo dali. Motorno kolo bi lahko uporabljal samo ob pogrebih.¹¹² Stückler je od začetka svojega delovanja v Mežiški dolini dobil na mesec približno 20 litrov bencina, kar je po mnenju oblasti zadoščalo za njegovo delo. Marca 1943 pa se je oblast začela izgovarjati, da Stückler ne more več dobivati tolikšne količine bencina, ker ga v Nemčiji primanjkuje, in je njegov glavni porabnik nemška vojska. Pri tem se je Stückler bil pripravljen zadovoljiti tudi s petimi do desetimi litri bencina mesečno, a tudi to je bilo za oblast še preveč.¹¹³ Sklepamo lahko, da mu je oblast odvzela motorno kolo in mu nato po vrnitvi le-tega oteževala dostop do bencina, saj ga je lahko dobil le z dovoljenjem deželnega svetnika v Velikovcu oziroma Wolfsbergu. Kakor kažejo pisma obeh deželnih svetnikov in škofijskega kanclerja Josef Kadrasa, je bila pod pretvezo »nujnejših vojaških nalog« Stücklerju kar naprej zavrnjena prošnja za izdajo bencina.¹¹⁴

Stückler je opisal kar nekaj dogodkov, ki so pomembno vplivali na duhovno oskrbo ljudi in njihovo versko življenje. Skrb mu je denimo vzbujalo zelo veliko število civilnih porok. Kar tri četrtine vseh poročenih parov se je v letu

---

111 Prav tam.

112 NŠAM, DXXVII Mežiška dolina – Župnija Ravne na Koroškem.

113 DAG, 20. Militaria, Mießtal, Benzin f. Motorad (Stückler), Benzinbezug an Hochwürdigen Herrn Valentin Stückler, 9. Juni 1943; Val. Stückler, Mießtal, Benzinzuweisung, 1. Juni 1943; Benzinzuweisung, Val. Stückler, Mießtal, 17. Mai 1943; An das Hochwürdige Gurker Ordinariat, Prävali, 19. April 1943.

114 Prav tam.

1941, po nastopu okupacije, poročilo samo civilno. Kot ugotavlja Valentin Stückler, se nekateri niso cerkveno poročili iz strahu pred povračilnimi ukrepi nemških oblasti, saj je bila pred njimi veljavna samo civilna poroka. Nekateri se niso poročili iz gole nevednosti o možnosti cerkvene poroke ter nekateri zaradi svoje mlačnosti do cerkvenega nauka. Da bi spodbudil zanimanje za cerkveno poroko, je več nedelj zaporedoma pri vseh svetih mašah prebral cerkvena določila glede cerkvene poroke. Pri tem mu je pomagal prevajalec, ki ga je kot nemški duhovnik dobil od civilne uprave, da se je lahko sporazumeval z ljudstvom. S svojo akcijo je dosegel zelo velik uspeh, zato jo je nadaljeval in enak oklic ponovil dvakrat letno. Okoli 60 odstotkov parov se je nato cerkveno poročilo.¹¹⁵

Med zakramenti, ki jih je podeljeval Stückler, naj omenimo še zakramente za umirajoče. Stückler piše, da je podelil zakrament umirajočim oziroma da je bilo sprevidenih 85 odstotkov vseh oseb.¹¹⁶ Slednji izraz pomeni, da duhovnik obišče umirajočega in mu še zadnjič podeli zakramente sv. spovedi, sv. bolniškega maziljenja in sv. evharistije. »Večkrat so prihajale prošnje istočasno od različnih strani, a vendar so bili v vseh štirih letih le trije slučajji, ko duhovnik ni mogel pravočasno dospeti na pogreb in je mogel le pozneje blagosloviti grob.«¹¹⁷

Tudi zakrament sv. spovedi je bil med vojno težje dostopen, saj je bilo njegovo redno podeljevanje omejeno predvsem na zadrževanje in bivanje duhovnika v vsakem od krajev, na vsaki župniji posebej, in še to zgolj na nekaj časa pred sv. mašo in po njej ter na čas verouka. Valentin Stückler se je zato v teh izredno težkih razmerah za pastoralno delo zatekel k pooblastilu generalne odveze, ki mu ga je podelil krški škof. To pooblastilo je dovoljeno po cerkvenem kanonskem pravu in se sme uporabljati v izjemnih primerih, kjer ljudje že zelo dolgo niso prejeli sv. obhajila in drugih zakramentov in so zato krivi zunanji vzroki. Ti vzroki so v tem primeru vsekakor bili prisotni, saj je bila večmesečna odsotnost duhovnika in pastoralne oskrbe zadosten razlog za njegovo uporabo. K temu moramo prišteti še ustrahovanje ljudi, saj so domači folksdojčerji in nacistični somišljeniki razlagali, da bi se morali ljudje odreči krščanski veri, ker le-ta v nemškem rajhu nima prihodnosti, in da se naj raje oklenejo nacistične ideologije. Takšno možnost za prejem

---

115 NŠAM, DXXVII Mežiška dolina – Župnija Ravne na Koroškem.

116 Malle, Koroški Slovenci, str. 87.

117 NŠAM, DXXVII Mežiška dolina – Župnija Ravne na Koroškem. Gl. Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

zakramenta sprave so prebivalci po vseh krajih Mežiške doline zelo množično uporabljali. Po ohranjenih zapisih se je velikokrat prej z vsemi ljudmi, ki so bili prisotni, molilo kesanje. Pozneje se je, po besedah Valentina Stücklerja, z generalno odvezo začelo »zelo varčevati« in od leta 1943 je ni več kdaj uporabil. V vsaki župniji in pri vsaki cerkvi, kjer je bila sveta maša, so ljudje imeli priložnost za spoved. Prejemanje zakramentov v večjem številu je bilo samoumevno samo v župnijah, kjer so bili ljudje že tako vzgojeni. Seveda pa sta bila ob večjih cerkvenih praznikih zelo povečana obisk svetih maš in prejemanje zakramentov.¹¹⁸

Za velike krščanske praznike, kot so velika noč, božič, veliki šmaren, sv. rešnje telo in kri ter razne slovesnosti sv. obhajila in sv. birme, si je Valentin Stückler priskrbel pomoč iz škofije, da so lahko slovesnosti sv. maše potekale na več krajih hkrati. To obliko pomoči je po posredovanju ordinariata krške škofije dovolila tudi civilna oblast.

Kar precej skrbi je Valentinu Stücklerju povzročalo veliko nezanimanje otrok za verouk in nasploh upad verske vzgoje pri otrocih. Velikokrat je opominjal starše in jih opozarjal na njihovo veliko dolžnost, ki jo imajo kot starši do svojih otrok, da jim prvi posredujejo nauk cerkve in katoliške vere nasploh. Večina staršev je to dolžnost po njegovem prepričanju začela izpolnjevati. Na temelju tega domačega pouka so lahko imeli v vsaki župniji tri- do štirikrat letno otroško spoved in obhajilo. Večina otrok se ju je udeležila, kljub mnogim poskusom, da bi jih odvrnili od tega. V letu 1944 so se začele verske otroške ure v cerkvi, nekakšna oblika takratnega verouka. Kolikor je duhovniku dopuščal čas, je v vsaki župniji imel verouk za otroke eno uro na teden. Otroci so prinesli s seboj slovenski katekizem, glavne točke je ponovil in na kratko razložil. Posebno skrb in veliko časa je duhovnik namenil učenju molitev. Verouk je seveda potekal takratnim razmeram primerno, a so se kljub temu otroci učili o življenju in delovanju Jezusa, o svetnikih, o molitvah, o nauku cerkve itd. Čeprav je tudi na našem ozemlju divjala druga svetovna vojna, so otroci prejeli zakramente prvega svetega obhajila in svete birme. Slovesnosti prvega svetega obhajila so bile vsako leto v vsaki župniji. Pri poučevanju verouka je imel duhovnik zelo dobre sodelavce, od katehetov do cerkvenikov. To so bili denimo sestre usmiljenke v Črni, bogoslovec Franc Vodnik, odrasla dekleta in spretnejši cerkveni ključarji ter cerkveniki. Med nemško okupacijo je bila v dolini trikrat birma, in sicer 7. junija 1942

---

118 Prav tam.

na Prevaljah s 1.400 birmanci, 5. avgusta 1942 v Črni s 600 birmanci in 30. avgusta 1944 na Prevaljah s 650 birmanci.¹¹⁹

Ob podeljevanju zakramentov in verski vzgoji mladih se je Stückler posvečal tudi gmotnemu položaju cerkva. Tudi takrat so ljudje z veseljem darovali za cerkvene potrebe. Velika skrb duhovnika je tako bila, kako darovani denar čim koristneje porabiti. V celotni Mežiški dolini je bilo v teh letih na novo pozlačenih 19 kelihov, devet monštranc, šest ciborijev, več kadilnic in svečnikov pa posrebrenih. Nabavil je tudi povsem nove mašne plašče in druge cerkvene predmete. Guštanjška župnija je tako dobila pet novih mašnih plaščev, nov črni pluvial¹²⁰ in nov plašček za ciborij.¹²¹ Pet cerkva je bilo elektrificiranih in opravljenih je bilo še več različnih popravil.¹²² Iz njegovega poročila, napisanega 28. julija 1946, izvemo, da je leta 1944 nabavil nova cerkvena okna v obliki »antikglas« za cerkev sv. Križa nad Dravogradom. Okna so izdelovali v podjetju Janesch v Beljaku, a očitno v času nastanka poročila še niso bila gotova. V istem podjetju so naredili po Stücklerjevem naročilu tudi nova cerkvena okna za cerkve sv. Volbenka in sv. Ane na Lešah in sv. Lenarta na Viču.¹²³

Cerkev je kot svojo dolžnost dojemala tudi pomoč ubogim, posebno takšnim družinam, ki so bile v stiski in od nemške strani niso dobivale podpore. To so bile vse tiste družine, katerih možje so bili pri partizanih prostovoljno ali mobilizirani. V ta namen je bila za hrbtom države in njene gestapa ustanovljena ustanova z imenom Das Unterstützungswerk des Heiligen Joseph. »Za te namene je bilo zbranih 60.000 mark. Pozabili niso niti tistih, ki so bili internirani v taboriščih.«¹²⁴ Za njihovo ustanovo je izvedel tudi gestapo, toda, kot je zabeležil Valentin Stückler, na koncu se

---

119 NŠAM, DXXVII Mežiška dolina – Župnija Ravne na Koroškem. Gl. Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

120 Pluvial ali večernični plašč je široko polkrožno ogrinjalo, ki pokriva vse telo. Spredej je odprt in zgoraj na prsih spet s kovinsko sponko. Uporablja se med drugimi na pogrebih, pri procesijah in slovesnih blagoslovih (gl. Liturgična obleka skozi zgodovino).

121 Ciborij je posoda, ki jo v Rimskokatoliški cerkvi uporabljajo za shranjevanje posvečenih hostij. Ciborij ima kovinski pokrov, na katerem je pogosto majhen križ. Poleg tega je ciborij včasih pokrit s prtičem/plaščem. V preteklosti so ga izdelovali s podstavkom, podobno kakor kelih. V novejšem času ga vedno bolj izdelujejo v obliki plitve posode, primerne za obhajilo vernikov (gl. Najsvetejše posode).

122 Prav tam.

123 DAG, 20. Militaria, An das Hochwürdigste fb.Gurker Ordinariat, Guštanj 28. Juli 1946.

124 Prav tam.

je vse dobro končalo. Predvidevamo lahko, da niso nikogar od sodelujočih zaprli ali mu kako drugače škodovali.

Stückler se je hodil zagovarjat v Dravograd na sedež gestapa, potem ko so le-tega preselili s Prevalj v prostore bivšega okraja Dravograd poleti leta 1944. Sem je prihajal prosit za aretirane družinske člane partizanov in za druge, ki so bili zaprti. Tudi ob koncu vojne, ko so je nemška civilna oblast umikala pred enotami slovenskih partizanov in še posebej pred enotami jugoslovanske armade, je znal kot duhovnik ostati miren in biti ob svojem ljudstvu, kot piše. Čeprav so ga predstavniki nemške oblasti prepričevali, naj z njimi zbeži pred partizani, je ostal na svojem mestu in ni zapustil ljudi, čeprav so se skozi Dravograd in Mežiško dolino poleg nemške vojske umikale tudi vojske drugih držav in nemških sodelavcev na Balkanu. V svojih zapisih Valentin Stückler posebej ne omenja delovanja posameznih župnij, saj je bil edini duhovnik med Dravogradom in Solčavo v zgornji Savinjski dolini. Vse pomembne dogodke je zapisal in jih ob prihodu domačih duhovnikov iz internacije skupaj z njimi vpisoval v matične knjige. Sam je ostal po prihodu domačih duhovnikov do leta 1947 oskrbnik župnij Črna na Koroškem, Guštanj in Ojstrica nad Dravogradom, ki še takrat niso imele duhovnika. Obe dekaniji Mežiška dolina in Dravograd sta bili po vojni zopet pod upravo lavantinske škofije s sedežem v Mariboru.¹²⁵ Valentin Stückler je nato po koncu vojne v skladu z navodili celovškega ordinariata in v skladu s potrebami prebivalcev Mežiške doline ostal na svojem delovnem mestu. Po vrnitvi prevaljskega župnika Mateja Močilnika se je preselil v Guštanj, ki je bil takrat še brez duhovnika. V Stücklerjevem poročilu z dne 25. 6. 1945 izvemo, da so se do tedaj na svoje župnije vrnili dravograjski prošt Matija Munda, libeliški župnik Ivan Vogrinc, župnik na Selah Franc Ksaver Meško, župnik v Kotljah Ivan Serajnik, župnik v Črni Vinko Razgoršek in prevaljski župnik Matej Močilnik.¹²⁶ Ob svoji preselitvi v Guštanj nam Stückler v svojem poročilu celo zaupa, da sta mu pri urejevanju bivalnih prostorov in ureditvi župnišča pomagala Krajevni ljudski odbor Guštanj in guštanjski odbor AFŽ.¹²⁷ Domači duhovniki, ki so se vrnili na svoje župnije, pa so z

---

125 NŠAM, DXXXVII Mežiška dolina – Župnija Ravne na Koroškem. Gl. Skitek, *Delovanje nacističnega režima*, str. 147.

126 DAG, 20. Militaria, An das Hochwürdigste fb.Gurker Ordinariat, Guštanj 28. Juli 1946; Seelsorge, 2. August 1945; R. K. Seelsorge Amt Prävali, 25. Juni 1945.

127 AFŽ (Antifašistična zveza žensk).

njim bratsko sodelovali v smislu »sicut inter pares« oziroma »Alles glichi in pravi tovariši«. ¹²⁸

Kot zapisuje Valentin Stückler v svojih spominih, mu je bilo večkrat med vojno zelo težko in se je pogosto znašel v precepu med uradno nemško oblastjo in njenimi represivnimi organi na eni strani ter partizani na drugi strani. Pri nemških oblasteh je večkrat zagovarjal ljudstvo, marsikoga rešil pred izgonom ali zaprtjem in internacijo. Po drugi strani pa se je vsakokrat, ko je obiskoval svoje hribovske župnije, srečeval s partizani, se z njimi družil in bil v tem času skrivaj opazovan od nemške policije, zaradi česar se je moral večkrat zagovarjati pred gestapom. Kot pravi sam, mu je bila v tistem času glavna skrb duhovni blagor ljudi in njegova služba dušnega pastirja, Bog pa je dal k njegovemu trudu in delu varstvo in moč ter obilen blagoslov. ¹²⁹

SKLEP

Med drugo svetovno vojno je bilo življenje precej težko, še posebno pa je bilo zahtevno preživetje na narodnostno mešanem območju, kakršna je južna Koroška z Mežiško dolino. V tem času je imel vsak človek svojo življenjsko zgodbo, ki ga je izoblikovala. Tudi duhovnik ni bil pri tem nobena izjema. Drugo pa je bilo, koliko se je človek pustil oblikovati od zunanjih dejavnikov okolja, v katerem je živel. Druga svetovna vojna je bila v tem oziru posebno obdobje, v katerem so se marsikateri ljudje morali iz dneva v dan boriti za golo preživetje. Večkrat so zato poskušali nekako trgovati z okupatorjem na način »ti meni to, jaz tebi tisto«. Če se pri tem omejimo na obravnavano področje, lahko na podlagi naših podatkov sklepamo, da je vodstvo krške škofije pod kapiteljskim vikarjem Rohracherm sicer načelno nasprotovalo nacističnemu režimu, vseeno pa je verjetno zaradi strahu za lastna življenja in življenja svojih bližnjih stopalo v kompromise z nacističnimi oblastniki na Koroškem. Pri tem so verjetno največ škode utrpeli Slovenci na Koroškem, ki so bili tako podvrženi še hujšemu germanizacijskemu pritisku. Vsekakor pa se moramo zavedati, da je imelo samo vojno stanje močan vpliv na ravnanje posameznikov.

Iz pregledanih virov za Mežiško dolino lahko sklepamo, da je bil nemško govoreči duhovnik Valentin Stückler človek, ki se je zavzel za Slovence v Mežiški dolini. S svojim človekoljubnim delovanjem, ko je po eni strani

---

128 DAG, 20. Militaria, An das Hochwürdigste fb.Gurker Ordinariat, Guštanj 28. Juli 1946.

129 Prav tam.

finančno pomagal prebivalstvu in partizanom nudil materialno pomoč, po drugi strani pa se je naučil slovenščine in ljudi ni germaniziral, je bil primer Nemca, ki ni bil nacistično usmerjen.

Viri in literatura

Viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1692, Občina Guštanj 1941–1945, t. e. 1.

AŽRK – Arhiv Župnije Ravne na Koroškem

Župnija sv. Egidija v Ravnah na Koroškem, Nekaj zgodovinskih podatkov.

BArch – Bundesarchiv Berlin (Nemški zvezni arhiv Berlin)

NS6/334, Statistik über die kirchlichen Verhältnisse in den Reichsgauen Wien, Niederdonau, Oberdonau, Salzburg, Tirol-Vorarlberg, Steiermark und Kärnten; Kirchenneubauten, Leiter der Partei Kanzlei, München, 26. Mai 1941.

DAG – Diozesenarchiv Gurk (Arhiv škofije Krka na Koroškem)

Fond 19. Militaria, NS – Zeit/2. Weltkrieg, Seelsorge im besetzten Gebiet, škatla 1.

Fond 20. Militaria, NS – Zeit/2. Weltkrieg, Seelsorge im besetzten Gebiet, škatla 2.

KLA – Kärntner Landesarchiv (Koroški deželni arhiv Celovec)

AT-KLA 422, Fond Amtsdruckschriftensammlung, Verordnungen und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung der besetzten Gebiete Kärntens und Krains, Veldes am 15. Oktober, 1941, Stück 25, Zweite Verordnung über die Verwaltungsgliederung in den besetzten Gebieten, str. 286; Veldes am 20. Oktober 1941, Stück 26, Verordnung über die Erhebung von Beträgen durch Religionsgesellschaften in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, str. 290–291.

KPM – Koroški pokrajinski muzej – Muzej Ravne na Koroškem

Župnija Prevalje Leše – knjige, kopija prevaljske župnijske kronike, škatla 1.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

DXXVI Dravograd – Črneče, Opis župnije Sv. Andreja v Črnečah.

DXXVI Dravograd – Dravograd in Ojstrica, Opis župnije Dravograd.

DXXVII Mežiška dolina – Črna na Koroškem, Opis župnije Črna na Koroškem.

DXXVII Mežiška dolina – Mežica, Zgodovinski opis Mežiške župnije.

DXXVII – Mežiška dolina, Župnija Ravne na Koroškem.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, Enota Ravne

1141414/3 Okupacijska občina Ravne 1941–1945, Razno 1941–1945, škatla 3.

Ustni vir: Alojz Pristavnik, 4. 2. 2008.

Literatura

Ferenc, Tone: Cerkev na Slovenskem pod nemško in italijansko okupacijo. *Chiesa e società nel goriziano fra guerra e movimenti di liberazione / Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj*. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, Istituto per gli incontri culturali nittelleuropei, 1997.

Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.

Gradišnik, Aleksandra: *Dravograd na stičišču poti*. Dravograd: Občina Dravograd, 2005.

Griesser - Pečar, Tamara: *Cerkev na zatožni klopi*. Ljubljana: Družina, 2005.

Griesser - Pečar, Tamara: *Razdvojeni narod*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

- Griesser - Pečar, Tamara: Škof Ivan Tomažič med drugo svetovno vojno. *Tomažičev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba Celje, 2008.
- Linasi, Marjan: Kako je nemški okupator ocenjeval razmere v Mežiški dolini 1941–1945. *Koroški zbornik 3* (ur. Alojz Krivograd). Ravne na Koroškem: Zgodovinsko društvo za Koroško, 2001, str. 56–84.
- Malle, Avguštin: Koroški Slovenci in Katoliška Cerkev v času nacizma. *Narodu in državi sovražni: Pregon koroških Slovencev 1942 = Volks- und staatsfeindlich: die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942* (ur. Avguštin Malle, Valentin Sima). Celovec: Mohorjeva založba, 1992, str. 85–132.
- Rybar Miloš: Nacistični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije 1941–1945. *Zbornik ob 750-letnici Mariborske škofije 1228 –1978* (ur. Anton Ožinger). Maribor: Mariborski škofijski ordinariat, 1978, str. 44–102.
- Skitek, Vinko: *Delovanje nacističnega režima med drugo svetovno vojno na Slovenskem Koroškem*, diplomsko delo. Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, 2009.
- Stückler, Valentin: *Duhovnik med okupacijo in revolucijo*. Celovec: Mohorjeva založba, 1987.
- Tropper, Peter: *Die Kirche im Gau*. Klagenfurt: Carinthia, 1995.
- Ževart, Milan: *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977.
- Žolnir, Bogdan, Pavlin, Mile: *Protifašistični odpor. Koroška od začetka vstaje do konca leta 1943*. Celovec-Ljubljana: Drava, 1994.

Spletne strani

- Liturgična obleka skozi zgodovino, v: <http://ad-dominum.blogspot.si/2013/07/liturgicna-obleka-skozi-zgodovino.html>, 29.10. 2015.
- Najsvetejše posode, <http://ad-dominum.blogspot.si/2013/10/najsvetejse-posode.html>, 29.10. 2015.

THE SITUATION OF THE DEANERY OF DRAVOGRAD–MEŽICA VALLEY IN THE GURK DIOCESE BETWEEN 1941 AND 1945

Summary

World War II cut deeply into the life of Slovenes in Carinthia on both sides of the border. Once the German forces occupied the Mežica Valley in April 1941, Germany pushed forward with the implementation of its planned anti-Slovenian policy. The latter manifested in numerous arrests and expulsions of pre-eminent Slovenian political, economic, cultural and educational workers to Croatia and Serbia. All local priests, too, were arrested and most of them expelled to Croatia. The rest of the population was subjected to racial examination, where every individual was racially and politically assessed and their fate decided accordingly. The German occupier changed the image of the province by giving it a completely German appearance. They established their own local self-administrative structures and their own repressive apparatus, which made sure that all opponents of the Nazi regime were incarcerated, expelled, deported into concentration camps or executed. The expulsion of local priests was followed by a months-long suspension of religious activities. It was finally in the autumn of 1941 that German priests were sent to German occupied areas in response to the requests of the local population. The Gorenjska region and the Mežica Valley received German priests from the Diocese of Gurk. The Mežica Valley was appointed only one. This was Valentin Stückler, who was entrusted with all parishes between Solčava and Ojstrica near Dravograd. The seat of his pastoral office was in Prevalje. Although of German descent, Stückler began to learn Slovene soon after he arrived in the Mežica Valley and compiled his own Slovenian-German dictionary. Because of that he had several brushes with the authorities, which often took administrative and other measures to render his pastoral work extremely difficult. Seeing his mission in alleviating the plight of local Slovenian inhabitants and becoming very popular among them, Stückler fell into great disfavour with the German regime. He was questioned by the Gestapo several times and was threatened with deportation to concentration camp if he refused to actively pursue the Germanisation campaign. When the German military units and civil authorities withdrew before the advancing Yugoslav Army into Upper Carinthia, the priest Valentin Stückler did not join them and remained with the inhabitants of the Mežica Valley even during the final

moments of World War II. He continued to perform his priestly service in the Mežica Valley several years after the war.

DEDIŠČINA SOCIALIZMA IN TURIZEM NA KOROŠKEM

KARLA ODER*

Izvleček

Mežiška dolina je bila zaradi industrije gospodarsko dobro razvito območje v državi. Tovarniške »hale« so dale prostoru specifičen pečat, svojstveno arhitekturno podobo je mesto Ravne na Koroškem dobilo z novimi delavskimi naselji, kot so npr. Čečovje, Javornik in Šance. Po izgradnji Doma železarjev so tu potekala srečanja članov strokovnih društev iz vse Jugoslavije ter številne jugoslovanske in mednarodne športne tekme. Organizirali so različne množične prireditve z glasbenimi, pevskimi, dramskimi in drugimi skupinami. V ta čas segajo začetki mednarodne pevske revije Od Pliberka do Traverka, srečanja godb na pihala in folklornih skupin, delovanje likovne kolonije in mednarodnega simpozija Forma viva. Pomembno mesto sta dobila mednarodna praznika dan žena in 1. maj, uveljavila sta se Turistični teden v Črni in Hotuljski pustni karneval v Kotljah. Pomemben del turistične ponudbe na Koroškem sta postala že na začetku petdesetih let prejšnjega stoletja ustanovljen Delavski muzej na Ravnah na Koroškem in tri desetletja pozneje še spominski muzej Prežihovega Voranca. V petdesetih letih se je začel razvijati sindikalni turizem, in sicer organiziranje izletov in letovanj v počitniškem domu v Portorožu. Takrat se je začel tudi organiziran razvoj kmečkega turizma v bližnjem Šentanelu. Značilnosti turistične ponudbe ima Vlak bratstva in enotnosti, dediščina pa je tudi Titova štafeta, vsakoletna kulturna manifestacija.

Ključne besede

Ravne na Koroškem, Železarna Ravne, Forma viva, Titova štafeta, Vlak bratstva in enotnosti, sindikalni turizem

DEDIŠČINA SOCIALIZMA¹

Mežiška dolina je bila med industrijsko najbolj razvitimi območji že v 19. stoletju, ko so v pogorju Pece iskali in kopali svinec (ves čas so iskali žile svinčeve rude, zato so nastali sledilni rovi itd.) in na Lešah kopali premog za uspešno in znano Rosthornovo železarno na bližnjih Prevaljah. Grof Thurn je takrat imel železarske obrate v Črni, Mežici in v bližini trga Guštanj, danes Ravne na Koroškem. Sredi 19. stoletja je na mestu fužin ob reki Meži zgradil valjarno in pudlarno, ki je s posodobitvami obratovala vse do konca

---

* Karla Oder, dr. etnologije in prof. zgodovine, muzejska svetnica, Koroški pokrajinski muzej, Koroška cesta 12, Ravne na Koroškem, e-pošta: karla.oder@kpm.si

1 Prispevek je bil predstavljen na strokovnem posvetu Dediščina socializma v turizmu, ki ga je organizirala Univerza na Primorskem, Fakulteta za turistične študije Portorož, v Portorožu novembra 2009.

druge svetovne vojne. Vendar pa so Ravne na Koroškem svoj gospodarski, teritorialni in kulturni razcvet doživele v času socializma.

V prvem desetletju je v socialistični Jugoslaviji veljala doktrina, da je močna bazična industrija temelj državne samostojnosti. Tudi za Ravne se je zato začel razvoj, »ki je presegel vse, kar je železarna dotlej poznala iz svoje zgodovine«,² in Železarna je postala jugoslovanski pojem. Postopno se je razvijala v največje industrijsko središče Koroške. Na Ravnah je bil dosežen velik napredek na gospodarskem, kulturno-prosvetnem, športnem in splošno družbenem področju, Železarna je bila glavni vir dohodka in pogoj širšega razvoja.³ V začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja so zasnovali še urbanistični načrt razvoja mesta, ki je predvidel razvoj naselij in gradnjo potrebnih kulturnih, športnih, preskrbovalnih in drugih objektov.⁴

Mesto Ravne na Koroškem je postalo urbano središče Mežiške doline na eni strani zaradi industrijske revolucije v 19. stoletju in na drugi strani zaradi kapitalne izgradnje v 20. stoletju. Čas socialističnega družbenega sistema je nazorno pokazal, »v kakšni meri sta rast in sestav naselbinskega tlorisa odvisna od industrializacije«. ⁵ Pod njenim vplivom se je oblikoval odnos do kulturne dediščine in kulturne ustvarjalnosti, ki sta bili ob športu sooblikovalki turistične ponudbe med letoma 1945 in 1990. V skoraj pol stoletja je Železarna prispevala velik delež pri obnovi

»ravenskega gradu za potrebe Koroške osrednje knjižnice, pri gradnji in širitvi gimnazije, likovnega salona, pri postavitvi muzejskih zbirk ter pri gradnji obeh osnovnih šol. Koliko je prispevala za gradnjo Doma telesne kulture, sta vedela samo direktor Gradisa in direktor železarne. Skulpture *Forme vive* v Mežiški dolini so nastale z njenim denarjem. Železarna je bila desetletja radodaren mecen tako kulturni kot športni dejavnosti.«⁶

NEPREMIČNA KULTURNA DEDIŠČINA

Odnos do dediščine je bil v prvih povojnih letih močno pod vplivom druge svetovne vojne in zavračanja vsega nemškega. V tisti čas sodi sprememba imena trga iz nemškega Guštanja oziroma Gutensteina v Ravne na

---

2 Kolar, Koroško železarstvo, str. 4.

3 Klančnik, Razkošje naše gore, str. 2.

4 Klančnik, Nova rast, str. 12.

5 Košir, Zgodba o dveh mestih, str. 16.

6 Kolar, Koroško železarstvo, str. 5.

Slika 1: Železarna Ravne z mestom Ravne na Koroškem v ozadju sredi osemdesetih let (fototeka Koroškega pokrajinskega muzeja, Muzej Ravne na Koroškem).

Koroškem, kar so takrat povezali še s statusno spremembo naselja iz trga v mesto.⁷ Preimenovali so tudi grad Streiteben, in sicer v grad Ravne.

V čas socializma segajo prve razglasitve kulturnih spomenikov na območju Občine Ravne na Koroškem, ki je takrat obsegala celotno Mežiško dolino. Že leta 1966 so zaradi izjemne kulturne krajine in ohranjene etnološke dediščine zavarovali dolino Tople kot naravno znamenitost in krajinski park.⁸ Takrat so se začele tudi resne aktivnosti za zaščito Prežihove bajte, ki so jo za kulturni spomenik razglasili leta 1969, čez štiri leta pa z odločbo zavarovali še njeno neposredno okolico.⁹ Kulturna skupnost občine je v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja vlagala sredstva v obnovo stavb Janeževe kmetije na Strojni, Kurtnikove kmetije na Brdinjah ter Kefrovega mlina in v obnovo cerkva ter drugih objektov; tako je ohranila izjemno kulturno dediščino tega prostora. Iz leta 1994 je odlok, s katerim je Občina Ravne na Koroškem na svojem območju razglasila kulturne spomenike.¹⁰ Z njim je za spomenik med drugim razglasila staro trško jedro in najstarejša ohranjena objekta Thurnove jeklarne, personal, večstanovanjsko hišo iz druge polovice

7 Zakon, str. 74.

8 <http://www.zrsvn.si>.

9 Mrdavšič et al., *Živeti z mestom*, str. 15.

10 Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov.

19. stoletja, in štauharijo ali krčilno kovačnico, zgrajeno med prvo svetovno vojno, in ju tako zavarovala pred spremembo ali rušitvijo. Danes sta objekta namenjena muzejski predstavitvi in sta jedro nastajajočega osrednjega slovenskega muzeja železarstva.¹¹

Industrijska stavbna dediščina iz 19. stoletja na območju Železarne ni ohranjena. Na mestu tehnološko zastarelih proizvodnih obratov so v zadnjem polstoletju zgradili moderno industrijsko arhitekturo za sodobno proizvodnjo kakovostnega in plemenitega jekla. Eden zgodnejših tovrstnih arhitekturnih objektov iz socialističnega obdobja, ki terja spomeniškovarstveno presojo, je proizvodna hala valjarne, sodoben metalurški obrat s srednjo in lahko progo ter s kasneje dograjeno težko progo. Nova hala je takrat omogočila tudi veliko izboljšavo delovnih in higienskih razmer.

»Kakovostna skeletna jeklena konstrukcija objekta, zasnova odprtega tlorisa in horizontalno okno čez celotno dolžino objektu omogočajo, da se hala po 45 letih in zamenjavi tehnologije še vedno brez pomembnejših sprememb uporablja, za kar je bila zgrajena.«¹²

Prvi idejni načrt valjarne je nastal že leta 1949, a so ga zaradi finančnih težav morali opustiti. Leta 1957 so oblikovali nov program z analizo trga, tehnologije, oceno naložbe in z izdelanimi začetnimi skicami, ki so jih pripravili železarniški inženirji. Jekleno konstrukcijo objekta je zasnovalo projektantsko podjetje Mašinoprojekt iz Beograda, ki je imelo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja »primat nad izdelavo večine načrtov industrijskih objektov v Jugoslaviji«. ¹³ Po zgledu skeletne konstrukcije so pozneje zgradili še druge proizvodne obrate.

Gradbeni razmah je zajel tudi kraj, ki je postal eno samo gradbišče, in mestna površina se je pomembno povečala z novimi stanovanjskimi območji. Na terasi nad trgom so že leta 1947 začeli graditi stanovanjsko naselje Čečovje in v šestih letih zgradili devet stanovanjskih blokov s 152 stanovanji ter dva samska domova za 255 stanovalcev.¹⁴ Sredstva za gradnjo stanovanj industrijskih delavcev je Železarna sprva pridobila v okviru kapitalne izgradnje iz zveznega in republiškega proračuna, kar je bilo zaradi pomanjkanja delovne sile nujno, saj je bilo treba pritegniti ljudi iz neindustrijskih okolij.¹⁵

---

11 Oder, *Območje opuščene industrije*, str. 8–10.

12 Miler, *Do_co,mo.mo*, str. 4, gl. <http://www.docomomo.com/>.

13 Prav tam, str. 2.

14 Prinčič, *Slovenska industrija*, str. 76–77.

15 Prav tam.

Slika 2: Mesto Ravne na Koroškem s trgom, nad katerim se dvigajo naselja Javornik, Na Šancah in Čečovje (foto: Tomo Jeseničnik, 1998, Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem).

Pozneje je podjetje za izgradnjo stanovanj samo namenilo občutno več denarja, kot je bilo zakonsko določeno. Skupno je Železarna zgradila več kot 2000 stanovanj.¹⁶

Naselje Čečovje je zaščiteno kot kulturni spomenik. Arhitekt Fedja Košir je zapisal, da so »prvi bloki še močno socrealistično minimalistični [...], medtem ko predlog celovite urbanistične ureditve že narekuje nekaj značilnosti tipološko raznolike in kompozicijsko manj toge zasnove [...]«. ¹⁷ Po prvi zasnovi naselja v letu 1948 sta zazidalni načrt za izgradnjo, tudi za arhitekturo, izdelala brata Kocmuta sredi petdesetih let in v naslednjem desetletju so sezidali skupino stolpičev ter pet, na robu platoja izpostavljenih, desetetažnih stolpnih, ki so vedutno dovolj učinkovita kulisa v neposrednem vizualnem ozadju mesta.¹⁸

Skoraj čisto na robu terase so prav tako s sredstvi kapitalne izgradnje postavili in leta 1953 odprli Dom železarjev s kavarno in restavracijo. Hitro je postal središče družbenega in družabnega življenja v mestu vse do začetka

16 Kolar, Franc Fale, str. 2.

17 Košir, Zgodba o dveh mestih, str. 21.

18 Prav tam, str. 23.

Slika 3: Josip Broz Tito z direktorjem Železarne Ravne Francem Faletom in spremstvom pred Domom železarjev leta 1971 (fond Koroški fužinar, fototeka Koroškega pokrajinskega muzeja, Muzej Ravne na Koroškem).

devetdesetih let, ko so kavarno spremenili v trgovino. V Domu železarjev so potekale seje delavskega sveta Železarne, v njem so organizirali sestanke političnih organizacij, tu so potekala zborovanja, občni zbori in strokovni posveti jugoslovanskih društev s področij, povezanih z železarstvom. Kavarna je zaslovela po plesnih večerih ob koncu tedna, v njej so dijaki gimnazije plesali svoj maturantski ples. Zaradi Doma železarjev je Čečovje za nekaj desetletij postalo središče dogajanja na kulturnem in športnem področju, tu so gostili pomembne goste takratnega gospodarskega in političnega sveta, med njimi tudi Josipa Broza - Tita ob obisku v letih 1958 in 1971.¹⁹

Na drugi strani je ob gradu urejen grajski park, zasnovan po vzoru angleškega parka na začetku druge polovice 19. stoletja, ki je bil takoj po vojni primeren prireditveni prostor za množične kulturne prireditve, kot je bil Koroški festival, in športne dogodke. Ob njegovem robu so na začetku petdesetih let dijaki in železarji udarniško zgradili novo stavbo gimnazije,

¹⁹ Mrdavšič et al., *Živeti z mestom*, str. 11.

desetletje pozneje še Dom telesne kulture s pokritim bazenom in stadionom, ki sta v mesto privabila športnike in posameznike iz drugih krajev Slovenije.²⁰

Potrebam cestne ureditve sta se v sedemdesetih letih morala umakniti Sokolski dom in pokopališče ob cerkvi sv. Antona v neposredni bližini Železarne. Ukinitev pokopališča pomeni v smislu identitete mesta veliko pomanjkljivost, saj je izbrisana kontinuiteta s preteklimi stoletji.

PREMIČNA KULTURNA DEDIŠČINA

V tem času so na Ravnah ustvarjali različni umetniki, ki so mestu in Železarni zapustili dragocene in izjemne skulpture. Med njimi so dela akademskega kiparja Stojana Batiča in tudi spomenik samoupravljanju, ki danes stoji v bližini upravne zgradbe podjetja Metal Ravne. Urbani prostor mesta so od leta 1964 sooblikovale jeklene in železne skulpture, nastale v okviru mednarodnih kiparskih simpozijev *Forma viva*. Ideja – tako kot tudi večina umetnikov – ni prišla iz socialističnega okolja. Iz sosednje Avstrije sta jo leta 1961 prinesla Jakob Savinšek in Janez Lenassi, potem ko sta se tam udeležila podobnega srečanja kiparjev. V Sloveniji so umetniki kiparili na štirih lokacijah. Ravne so tako vsaka štiri leta postale prizorišče ustvarjalnosti umetnikov iz različnih držav sveta. Njihove zamisli so jim pomagali uresničiti mojstri in delavci Železarne. Med letoma 1964 in 1989 je tukaj kiparilo 30 umetnikov iz 15 držav in ustvarilo 30 umetniških del, ki danes v galeriji na prostem ponujajo zanimiv in izjemen pregled svetovne kiparske ustvarjalnosti.²¹ Od leta 2008, ko je mednarodni kiparski simpozij spet zaživel, je mesto bogatejše še za šest umetniških del.

Med izjemne aktivnosti Železarne za tako imenovani družbeni standard zaposlenih uvrščamo tudi spodbujanje umetniške ustvarjalnosti v okviru slikarskih kolonij, na katerih je med letoma 1970 in 1988 ustvarjalo 130 likovnikov, akademskih slikarjev in samoukov tako iz Slovenije kot tudi iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. Železarna, ki je tako kot kiparski simpozij *Forma viva* podpirala tudi kolonijo, je tako ustvarila likovno zbirko podjetja z 259 umetniškimi deli.²²

Ob hitri rasti Železarne in obnovi tehnološkega parka se je v mestu postavilo vprašanje, kam s premično dediščino. Na Ravnah so snovali Delavski

---

²⁰ Prav tam, str. 9, 18.

²¹ Košan, *Forma viva*.

²² *Pomnik*.

Slika 4: Forma viva
»Vrtiljak«, Milena
Braniselj Kranjc, 1981
(foto: Tomo Jeseničnik,
1998; fototeka Koroškega
pokrajinskega muzeja,
Muzej Ravne na
Koroškem).

muzej, da bi ohranil predvsem predmete iz gospodarske zgodovine, da bi lahko podal resnično podobo delavske kulture in delavcev iz Dravske, Mežiške in Mislinjske doline. V Slovenj Gradcu so v muzeju narodnoosvobodilne borbe zbirali gradivo o partizanskem gibanju v drugi svetovni vojni, župnik Jakob Soklič pa je v svoji zasebni zbirki dal mesto arheološkemu in umetnostno- zgodovinskemu gradivu. Likovne razstave so najprej prirejali v galeriji v Slovenj Gradcu, od leta 1972 pa tudi v Likovnem salonu na Ravnah. Posebno vlogo je na Ravnah na Koroškem imela Študijska knjižnica, danes Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika, ki je zbirala in varovala rokopisno in staro knjižno gradivo ter študijsko literaturo. Vse kulturne ustanove na Ravnah so bile nastanjene v ravanskem gradu, najimenitnejšem kulturno-zgodovinskem spomeniku doline, ki je v nasprotju z dvorcem Javornik še danes vzdrževan in promoviran. Delavski muzej je v sodelovanju s strokovnjaki in muzejskimi delavci začel načrtno zbirati gradivo in snovati stalne zbirke. Pri tem je imel razumevanje in podporo pri direktorjih najpomembnejših podjetij, kot sta bila Železarna Ravne in Rudnik Mežica.

Slika 5: Z razstave Mati fabrika (foto: Primož Podjavoršek, 2012).

Gregor Klančnik, direktor železarne Ravne v letih od 1946 do 1969, je v dopisu, naslovljenem sodelavcem pri zbiranju gradiva za zgodovinsko zbirko železarske delavnosti, zapisal:

»[...] važno je vse, kar prikazuje našo delovno zgodovino, stare slike, knjige, razni predmeti, zapisniki, staro orodje itd. Mnogo je takih zanimivih stvari, slik, listin in predmetov, ki spadajo v muzejsko zbirko. Dobrodošlo je vse, tudi malenkosti iz naše delovne tradicije in zgodovine.«²³

Muzej se je v dveh desetletjih razvil v ugledno muzejsko ustanovo s ključnimi zbirkami s področja gospodarske zgodovine in že prvo leto delovanja ga je obiskalo 1.320 ljudi, v naslednjih letih se je število povečevalo in znašalo med 3.000 in 5.000 ljudi na leto.²⁴ Leta 2002 je Metal Ravne na občino prenesel spomeniško zaščiteno območje Stara železarna s tremi objekti, kjer sta zdaj stalni muzejski razstavi Mati fabrika in Zakladi fužin, Geopark Karavanke.

NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA

»Človek ne živi samo od kruha. Današnji dan zahteva več, tudi duhovno okrepitev, ki nam jo dajo dobra knjiga, gledališko delo in upodablajoča

²³ Oder, 50 let Koroškega muzeja, str. 20.

²⁴ Prav tam.

umetnost.«²⁵ Tako so razmišljali vodilni v tistih časih. Njihov cilj je bil »približati umetnost delovnim ljudem in vzgajati smisel za občutek lepote in umetnosti nasploh«.²⁶ Njihovo načrtno delo, zlasti še prizadevanje Franca Faleta, nekdanjega glavnega direktorja Železarne Ravne, pobudnika simpozija *Forma viva* in predsednika sveta slikarskih kolonij, ki je imel izjemen posluš za umetnost in srečno roko pri izbiri sodelavcev, je bogato obrodilo. Številne kulturne prireditve so pritegnile pozornost domačinov in tujcev. Iz težnje kulturno izobraziti delavce so uprizarjali za tisti čas izvrstne dramske predstave in organizirali ogled predstev v Mariboru in Ljubljani. Med uspešnimi kulturnimi skupinami, ki so se uveljavile zunaj meja države, sta bila Pihalni orkester železarjev Ravne in folklorna skupina KUD Prežihovega Voranca. K njihovemu uspehu je pomembno prispevala Železarna, ki je materialno podpirala še zlasti delovanje Pihalnega orkestra in z usklajevanjem med delovnimi in društvenimi obveznostmi omogočala zaposlenim aktivno delo v društvih.²⁷ Umetniški ansambli so veliko potovali po Jugoslaviji in tujini ter pogosto nastopali na domačih prireditvah. Med izjemne množične prireditve turističnega značaja lahko štejemo revijo godb na pihala iz vse Slovenije, ki so jo prvič pripravili na Ravnah leta 1959.²⁸ V sedemdesetih in osemdesetih letih so potekala redna srečanja pihalnih orkestrrov Slovenskih železarn.

Pihalni orkester pa je pogosto potoval tudi v tujino. Že prva povojna leta je gostoval v Srbiji in Vojvodini ter na Hrvaškem. Redki pa niso bili niti nastopi v sosednji Avstriji. Že leta 1952 so gostovali pri Slovenskem prosvetnem društvu »Edinost« v Pliberku, kjer so pogosto nastopili tudi v poznejših letih. Sredi petdesetih let so igrali v Kapfenbergu. Večja »turneja« se je zgodila avgusta 1963, ko je tovarniška godba iz Kapfenberga praznovala 60-letnico delovanja. Leta 1987 so si priigrali prvo zlato medaljo na tekmo vanju na Nizozemskem, kjer so sodelovali kot prva godba iz Jugoslavije v disciplini korakanje.²⁹

Posebno tradicijo imajo na območju Koroške to- in onstran meje čezmejna pevska srečanja in pevske revije, katerih začetek sovpada z odprtjem

---

25 *Pomnik*, str. 4.

26 Prav tam.

27 Mrdavšič et al., *Živetj z mestom*, str. 30; Širnik, *Pleh in simfonija*; Osojnik, *60 let folklorne skupine*.

28 *Nastop godb*, str. 38.

29 Širnik, *Pleh in simfonija*.

Slika 6: Zaključna pevska revija Od Pliberka do Traberka na Ravnah na Koroškem leta 1985 (fototeka Koroškega pokrajinskega muzeja, Muzej Ravne na Koroškem).

državne meje leta 1963. Več kot štiri desetletja dolgo tradicijo ima pevska revija Od Pliberka do Traberka, ko so v zimskih mesecih v različnih krajih organizirali koncerte pevskih zborov. Na deseti reviji leta 1977, potekala je v športni dvorani ravenske osnovne šole Prežihovega Voranca, je sodelovalo 590 pevcev v 22 zborih. Prvič so takrat organizirali sklepni koncert in pritegnili številno občinstvo. Prav ti koncerti so naslednji dve desetletji in pol pomenili pomemben in izjemen kulturni dogodek za mesto Ravne na Koroškem, za občinstvo in za pevce. Slednji so po uradnem delu s petjem in druženjem nadaljevali v kavarni Doma železarjev na Čečovju, kjer se je petje slišalo še pozno v noč. Največ pevcev, kar 1.200 v 46 zborih, je nastopilo na pevski reviji v različnih krajih leta 1982.³⁰

Med prireditve, ki so pritegnile številne kulturne ustvarjalce in so imele značilnosti turizma, torej potovanja iz kraja v kraj, lahko uvrstimo Vlak bratstva in enotnosti in Titovo štafeto, manifestaciji, ki sta po drugi svetovni vojni pomembno zaznamovali letno dogajanje v celotni republiki in državi. Mesto Ravne je bilo del te skupne zgodbe.

³⁰ Oder, *40 let zvestobe*.

Vlak bratstva in enotnosti je prvič odpeljal v Srbijo 14. septembra 1961, in sicer zaradi iskrene želje ljudi, izseljenih v Srbijo, da po dveh desetletjih spet srečajo tiste, ki so jih med drugo svetovno vojno sprejeli v svoje domove in s katerimi so si delili življenjski prostor. Srečanje je bilo namenjeno izključno obujanju in ohranjanju prijateljstva med nekdanjimi izgnanci in gostitelji, čeprav so že od samega začetka sodelovali lokalni predstavniki Zveze borcev in Komunistične partije, a zato manifestacije še ne moremo opredeliti za politično. Šele pozneje, leta 1966, se je vključila tudi politika, ko je organizacijo prevzela Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL), ki je pri občinskih odborih ustanovila organizacijske odbore. Od leta 1971, ko so v Sloveniji 7. junij imenovali za dan slovenskih izgnancev, so Vlak povezali s tem dogodkom.³¹

Prvi vlak je na tridnevno potovanje v srbska mesta odpeljal 760 nekdanjih izgnancev, maja naslednje leto pa je v Slovenijo pripeljal približno 350 srbskih gostov. Število udeležencev se je nenehno povečevalo in leta 1976 je v Slovenijo pripotovalo več kot 1.130 predstavnikov 29 srbskih občin. Zadnjič pa so z njim potovali v Srbijo leta 1989.³²

Iz te oblike povezovanja se je razvilo pobratenje mest. Vidne spremembe je prinesel dogovor leta 1969, s katerim so pobratena mesta sodelovanje razširila na družbenopolitično, kulturno-prosvetno, mladinsko in gospodarsko področje. Prvo listino o pobratenu sta leta 1963 podpisali mesti Čuprija in Celje, oktobra 1970 sta se pobratili občini Kraljevo in Maribor. Pobratenje med občinami se je kasneje razširilo še na druge jugoslovanske republike.³³ Ravne na Koroškem so bile tako pobratene s Čačkom, Varvarinom, Garešnico in Probištipom.

Ena najmnogičnejših prireditvev, ki se je v času socializma zgodila na Ravnah na Koroškem, je bila slavnostni odhod Titove štafete proti Beogradu, in sicer 24. marca 1979. Prireditve se je udeležilo več kot 20.000 ljudi, v kulturnem programu pa je sodelovalo več sto članov različnih kulturno-umetniških skupin. Izvedbo organizacije je prevzela Železarna Ravne z direktorjem Francem Faletom, ki je s skupino ljudi zastavil aktivnosti. Štafeto palico oziroma Štafeto mladosti je oblikovala mlada umetnica Milena Braniselj - Kranjc. Izdelali so jo v Železarni Ravne iz nerjavečega

---

31 Verhovnik, *Vlak bratstva in enotnosti*.

32 Prav tam.

33 Prav tam.

Slika 7: Odhod Titove štafete z Raven na Koroškem, marca 1979 (fond Koroški fužinar, fototeka Koroškega pokrajinskega muzeja, Muzej Ravne na Koroškem).

in proti kislinam odpornega jekla »prokrom 11 special«, kombiniranega s pleksi steklom. Štafeta je pot začela v novi topilnici, od koder so jo izpred 40-tonske elektroobločne peči prvi ponesli trije mladi železarji. Slovesen odhod z Raven pa je bil organiziran na športnem stadionu ob Gimnaziji.³⁴

Titova štafeta je bila oblika rojstnodnevnega voščila vrhovnemu poveljniku jugoslovanskih enot maršalu Titu. Ideja o štafetni palici z voščili, ki jo prenašajo športni tekači, se je porodila v srbskem mestu Kragujevac spomladi 1945.³⁵ Vidne spremembe v organizaciji so izvedli leta 1957, ko je 25. maj postal praznik mladih, »dan mladosti«. Od takrat je po državi do Beograda potovala le ena sama štafetna palica, ki so jo izročili predsedniku na množični zaključni prireditvi na Stadionu JLA v Beogradu, kjer se je zbralo tudi do 100.000 mladincev iz celotne Jugoslavije. V času, ko je palica potovala proti glavnemu mestu države, so se vrstili številni kulturni festivali, športne prireditve in pohodi.³⁶ Titovi štafeti se je leta 1963 pridružila

34 Verhovnik, *Titova štafeta*.

35 Prav tam, str. 8.

36 Prav tam, str. 11.

Kurirčkova pošta, s katero so se mladincem priključili pionirji. Zvezna Titova štafeta je iz Slovenije začela pot trikrat, leta 1948 je krenila s Triglava, leta 1962 z Jesenic in leta 1979 z Raven na Koroškem. Osem let po Titovi smrti so Štafeto mladosti ukinili.³⁷

Med značilnimi prazniki, povezanimi z industrijsko dediščino in delavsko kulturo, ki so jih praznovali tudi na Ravnah, sta mednarodni praznik dela, 1. maj, in mednarodni dan žensk, 8. marec. Prvi maj je vse od ustanovitve 2. internacionale v Parizu, ki je razglasila 1. maj za svoj praznik, trdno povezan s socialističnim delavskim gibanjem v vseh njegovih variantah in se je vse bolj razvijal v simbol sodobne, z industrijskim delom zaznamovane kulture. Industrializacija je s svojim zmagovitim pohodom zajela celoten svet. Industrijska kultura je eden pomembnejših, če ne celo odločujočih elementov, ki določa oznako »en svet«. 1. maj je danes edini praznik, ki se je na vsem svetu enovito razvijal. Njegovo priznanje za cerkveni praznik s strani cerkve sega v leto 1891, ko je papež izdal okrožnico in v njej izpostavil položaj delavskega razreda.³⁸

V Mežiški dolini so 1. maj praznovali vsaj že po prvi svetovni vojni, po drugi je postal dela prost dan. Vsako leto je praznovanje z budnico začela godba na pihala, ki je igraje korakala skozi mesto. Sledil je dopoldanski shod delavcev, v prvih letih pred Železarno, pozneje pa v organizaciji sindikata na Navrškem vrhu. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so delavci s prostovoljnim delom uredili športno-rekreacijski center Ivarčko jezero, se je prvomajsko slavlje preneslo na to lokacijo. Na shodu so organizirali kulturni program, zbrane pa je nagovoril slavnostni govornik. Sledila sta ples in zabava na prostem. Udeleženci so bili deležni brezplačne malice (kranjske klobase s kruhom) in določene količine pijače (pivo ali vino). Prvomajski shodi so bili praviloma množična prireditve, ki so se je zaposleni radi udeležili, saj je to bila priložnost za druženje in sprostitve.³⁹

Mednarodni dan žensk, 8. marec, ki ga praznujejo od leta 1917, je bil v tem okolju tudi še po drugi svetovni vojni nov praznik. V prvih desetletjih je praznovanje ob podpori političnih organizacij organizacijsko in finančno organizirala Železarna. Tako je npr. 8. marca 1956 v kavarno Doma železarjev povabila na proslavo žene iz vseh krajev spodnje Mežiške doline.

---

37 Prav tam, str. 68.

38 Blank, Der 1. Mai, str. 7–8.

39 Oder, Občina Ravne na Koroškem, str. 281.

Nagovorila sta jih župan občine in predstavnik SZDL.⁴⁰ Učenci osnovnih šol so sodelovali v kulturnem programu na proslavah.⁴¹ V zadnjem desetletju so praznovanje izvedli v večjih lokalih ali kulturnih domovih, končalo pa se je s plesom in zabavo. V tem smislu je praznik v zadnjem desetletju obravnavanega obdobja izgubil vsebinski pomen ekonomske, politične in socialne enakopravnosti žensk.

TURIZEM NA KOROŠKEM

Iz zgoraj navedenega je razvidno, da so v Mežiški dolini po drugi svetovni vojni razvijali kulturne dejavnost, ki so imele značilnosti turizma. Veliko pozornosti so namenili tudi športu in športnemu turizmu. Gradili so številne športne objekte v različnih krajih doline, uredili so sankiško progo, naravno drsališče, smučarsko tekaško progo (5–10 km) in smučarske skakalnice ter številne sedežnice in vlečnice. Na prvi skakalnici, zgrajeni ob naselju Čečovje, so se skakalci preizkušali že leta 1949. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so železarji zgradili rekreacijski center Ivarčko jezero z urejenimi športnimi igrišči, prostori za oddih, sončenje in plavanje. Leta 1987 je začela obratovati še nova sedežnica Ošven pod Uršljo goro, kjer so že v sedemdesetih letih prirejali tudi FIS-tekme.⁴² Za tako uspešen razvoj športne dejavnosti moramo iskati korenine v veliki podpori in izjemni naklonjenosti direktorja Železarne Gregorja Klančnika, ki je bil tudi sam vrhunski športnik (priznanje občine zaslužnim športnikom se zdaj imenuje Klančnikova plaketa), in drugih vodilnih delavcev podjetja.⁴³

Športniki so z organiziranjem športnih prireditev in tekmovanj pritegnili goste. Že v petdesetih letih so obiskovalce privabile mednarodne smučarske tekme, v času uveljavitve Bojana Križaja so na smučišču Ošven organizirali FIS-tekme. Med športno zanimivimi objekti je bil sredi šestdesetih let tudi v veliki meri udarniško zgrajen zimski bazen s telovadnico. Bazen je vzbudil zanimanje npr. Mariborčanov, tako da so se sem pripeljali z vlakom.

Turistično dejavnost so med drugim spodbujala turistična društva (na Ravnah je bilo tovrstno društvo ustanovljeno leta 1954) in Koroška turistična zveza. Skozi Mežiško dolino so vodile planinske transverzale in planinsko društvo je spodbujalo pohodništvo ter planinski turizem. Na Klančnikovo

---

40 M. H., Pri predsedniku občine, str. 33.

41 Pristavnik, *Osnovno šolstvo*.

42 Oder, *Občina Ravne na Koroškem*, str. 134–135.

43 Mrdavšič et al., *Živeti z mestom*, str. 5.

pobudo so se slovenski železarji od leta 1969 desetletja dolgo vsako leto odpravili na Triglav. V 34 letih se je pohodov udeležilo 36.958 pohodnikov.⁴⁴ Planinsko društvo je organiziralo pohode še na druge gore. Med priljubljenimi je bila Fužinarska pot na Uršljo goro. Planinski društvi Ravne in Prevalje sta v poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih pripravili potovanje po poteh AVNOJ-a. Železarna pa je prispevala sredstva tudi za izgradnjo planinskih domov, med njimi tudi kočice pri Triglavskih jezerih.⁴⁵

Za potrebe gostov so zgradili hotele v Črni na Koroškem, Mežici, na Ravnah na Koroškem in Rimskem Vrelcu ter od šestdesetih let dalje beležili število domačih in tujih gostov. Slednji so najpogosteje prihajali iz Avstrije, Nemčije, Francije in Italije.⁴⁶ V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so v občini začeli razvijati kmečki turizem, ki je najbolj uspel v Šentanelu, kjer se je skoraj vsa vas ob kmetovanju ukvarjala še s turizmom. Leta 1985 je bilo v občini 11 turistično usmerjenih kmetij, ki so skupno razpolagale s 37 sobami.⁴⁷ Razvoj kmečkega turizma je sovpadal z izgradnjo gozdnih cest, saj so omogočile dostop z avtomobilom. Kmečki turizem so podpirala tudi podjetja, ki so tja vodila svoje poslovne partnerje; tudi Železarna je veliko poslovnih sestankov zaključila na kmečkem turizmu v Šentanelu.

Med vidnejšimi turističnimi prireditvami v dolini, ki so se ohranile do danes, je Turistični teden v Črni. Enotedensko turistično prireditev - Koroški turistični teden - je Turistično društvo Črna prvič organiziralo leta 1956 z željo, da bi na prireditvah sodelovala celotna Mežiška dolina. Skozi ves teden se odvijajo številne kulturne, športne in družabne prireditve. Med zanimivejšimi je bila dolga leta povorka s prikazom tradicionalnih kmečkih opravil, kot so žetev, mlatenje žita, žganjekuha, peka kruha itd., na vozovih in prikolicah, ki so se pomikali od kmetije Pongračič proti središču Črne. S prireditvijo so Črnjani želeli »obiskovalcem na stečaj odpreti vrata planinskega sveta in jih popeljati v prirodno zakladnico lepote, zanimivosti in miru«. ⁴⁸

Hotuljski pustni karneval so prvič organizirali 27. februarja 1979. Pripravo in izvedbo je vodilo takrat na novo ustanovljeno turistično društvo. Med organizatorji in pokrovitelji sta bili še Krajevna skupnost Kotlje in Občina Ravne na Koroškem. Začetki so povezani z nastankom novega naselja

---

44 Čibron - Kodrin, Sto planinskih pohodov, str. 2.

45 Čibron - Kodrin, Gregor Klančnik, str. 13.

46 Oder, *Občina Ravne na Koroškem*, str. 135.

47 Prav tam.

48 A. M., Turistični teden v Črni, str. 14–15.

individualnih hiš v Kotljah. Novi prebivalci so se v nastajajoči skupnosti hitro povezali in oblikovali različne oblike delovanja in druženja. Ena izmed teh je bila pustovanje.⁴⁹ Na karnevalu so sodelovale posamezne in skupinske maske, ki so predstavljale aktualno dogajanje na političnem in gospodarskem področju v kraju, državi in svetu. Vsaka skupina je imela svojega vodjo. Maske so se zbrale na Rimskem Vrelcu, nato pa se v sprevodu peš ali na vozovih pomikale proti gasilskemu domu v Kotljah. Na čelu povorke je bil vodja, za njim pa godba na pihala, za katero so se zvrstile maske. Konec povorke je spremljal voz s plohom, ki so ga rezali in delili neporočenim. Sledila sta splošno rajanje in zabava.⁵⁰

KAM SO POTOVALI RAVENČANI

Znana so daljša študijska potovanja nekaterih vodilnih v železarni v zahodnoevropske dežele in tudi v Ameriko, o katerih so potem poročali v domoznanskem glasilu *Koroški fužinar*. V njem najdemo poročila tudi o vzponih alpinističnih odprav.

V čas socializma segajo na Ravnah začetki sindikalnega turizma, množičnega potovanja in preživljanje dopusta na morski obali v organizaciji tovarniškega sindikata. V prvih povojnih letih je večina zaposlenih le redko koristila dopust, saj je bilo treba izpolniti zastavljene načrte in sodelovati pri udarniškem in prostovoljnem delu. Delovni čas je trajal osem ur dnevno in šest dni v tednu. Prostovoljno in udarniško delo so opravljali ob nedeljah in v tem primeru sta bila dva tedna brez prostega dneva.

Konec štiridesetih let ustanovljena sindikalna organizacija je članom kmalu omogočala brezplačno preživljanje dopusta v letoviških krajih. Tako so npr. že junija 1949 izdelali načrt za socialno zavarovanje in oddih članstva ter načrtovali brezplačne dopuste za določeno število članov. Že naslednje leto so preko Putnika v sindikalne počitniške domove v letoviške kraje z napotnico poslali 34 svojih članov.⁵¹ Preko sindikalne organizacije so v petdesetih letih podjetja spodbujala koriščenje dopusta za oddih in zaposlenim nudila še druge ugodnosti. Železarna je preko sindikalne organizacije vodila ukrepe za zdravje zaposlenih in jim je omogočila v nujnih primerih tudi brezplačno letovanje, zlasti težko bolnim in socialno ogroženim.

---

49 Oder, *Pustovanje*, 242.

50 Prav tam, 243–247.

51 AS 564, Sindikat, šk. 1, Informacijsko poročilo. Sindikat kovinarjev Železarne Guštanj, Sindikat delavcev in uslužbencev kovinarjev Jugoslavije, 20. 5. 1950.

Slika 8: Na dopustu v Portorožu v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja (fond Koroški fužinar, fototeka Koroškega pokrajinskega muzeja, Muzej Ravne na Koroškem).

Železarna je sredi petdesetih let pridobila počitniški dom v Portorožu in že naslednje leto je v njem letovala prva skupina »fabriških«, ki je tja potovala z avtobusom, kar je bilo pravo doživetje.⁵² Stavba počitniškega doma, zgrajena leta 1897, obdana z vrtom, je stala v bližini obale. V prvih letih so v Domu točili samo »Radensko«.⁵³ Leta 1961 je dopust ob morju preživelo že 1.193 ljudi, od tega v Portorožu 435 delavcev Železarne in 546 družinskih članov, v Kaštel Lukšiču 50 delavcev, 76 družinskih članov in 86 učencev Metalurškoindustrijske šole.⁵⁴ V sedemdesetih letih je letovanje v Portorožu postalo sinonim za dopust in le redki te možnosti niso izrabili.

Železarna oziroma sindikat je za delavce zagotovila tudi cenovno ugodnejši prevoz. V prvih letih so imeli kar 75-odstotni popust. V začetku šestdesetih let je bila uvedena sezonska proga Ravne–Piran, pozneje je začel avtobus pot že v Črni na Koroškem.⁵⁵ V šestdeseta leta segajo tudi začetki uvedbe regresa za letni dopust, tako za zaposlene kot za njihove otroke, za katere so prejeli

52 Kohlenbrand, Na oddih v Portorož, str. 40.

53 Korošci na slovenskem morju, str. 18.

54 Sindikat – šola delovnih ljudi, str. 13.

55 Prav tam.

doklade oziroma otroški dodatek. S tem so čim večjemu številu zaposlenih hoteli omogočiti letovanje in jim tako dati možnost, da izkoristijo dodatek, ki ga je prispevalo podjetje. Do takrat so bili »regresa deležni le tisti, ki so koristili dopust v Portorožu«, ⁵⁶ to pa je bilo le 17,2 odstotka članstva. Kmalu izplačilo regresa ni bilo več vezano na letovanje.

Omejene zmogljivosti in veliko število zainteresiranih so pred komisijo za letovanje postavili zahtevno nalogo razporejanja letovanja zaposlenih. Slednji pa so morali že zgodaj načrtovati svoj letni dopust. Naloga komisije je bila, da vsem zaposlenim omogoči letovanje v Počitniškem domu Portorož, zato so imeli prednost tisti, ki tam še niso bili. Sindikat je omogočil brezplačno letovanje socialno in zdravstveno ogroženim zaposlenim.

DEDIŠČINA SOCIALIZMA V TURISTIČNI PONUDBI

Po skoraj dveh desetletjih novega družbenega sistema ugotavljamo, da so v času socializma, kljub nenaklonjenosti dediščini kapitalizma, vendarle ohranili in zavarovali kulturno dediščino preteklih obdobj. Zavarovali in ohranili so nepremično in premično dediščino, še najmanj pozornosti je bila deležna nesnovna dediščina, ki je tudi zaradi hitre industrializacije in urbanizacije prostora doživela spremembe. S kontinuiteto društvenega življenja, ki je bilo razgibano že pred drugo svetovno vojno, so razvijali kulturno ustvarjalnost posameznikov in skupin. Ustvarjalnost zunaj tovarniških hal je načrtno podpirala tudi Železarna in prav temu dejstvu gre pripisati izjemno kulturno dediščino nacionalnega in širšega pomena, nastalo v tem družbenem sistemu.

Pri akcijah varovanja kulturne dediščine, kot so bile obnove objektov in snovanje zbirk Delavskega muzeja, je bila jasna in očitna podpora gospodarstva oziroma Železarne. Danes je veliko težje pridobiti tako široko podporo podjetij in javnosti. Prav tako prostovoljce, ki so bili v obdobju socializma ena pomembnih sil razvoja. Zato je pred nas postavljen resen izziv varovanja in promocije kulturne dediščine socializma.

Gospodarska in politična situacija devetdesetih let prejšnjega stoletja je prinesla številne spremembe tudi v turizmu. Ob analizi turizma na Koroškem so v letu 2003 ugotovili, da sta lokalna in regionalna raven organiziranja turizma razdrobljeni, nepovezani in neučinkoviti. V turistični razvoj nista dovolj vključeni naravna in kulturna dediščina. Turistična infrastruktura je

---

⁵⁶ Prav tam, str. 13–14.

dotrajana, neatraktivna, nosilci so lokalno omejeni. Projektno nepovezani so tudi nosilci turistične dejavnosti in občine.⁵⁷

Občina Ravne na Koroškem je v svojih strateških dokumentih predvidela vključitev kulturne in naravne dediščine v turistično ponudbo. Kljub izdelanim strategijam in nekaterim pozitivnim vzorom nastopajo težave, za katere bi lahko rekli, da so sistemske, predvsem pa finančne narave.

Za obravnavano obdobje je značilna nesnovna dediščina, ki s hitrimi spremembami izginja oziroma se spreminja. Tehniška dediščina se umika novim tehnološkim in tehničnim dosežkom industrije, njena ohranitev pa zahteva visoke finančne vložke. Izjemno bogastvo kulturne dediščine socializma si zasluži širši družbeni konsenz in resen načrt ohranitve, prav tako pa tudi revitalizacija nekaterih prireditev in njihova vključitev v turistično ponudbo. Tu so nove možnosti in priložnosti za nove programe v turistični ponudbi na območju Koroške, še zlasti mesta Ravne na Koroškem, ki je zraslo v času socializma.

Viri in literatura

Viri

ARS (Arhiv Republike Slovenije)

AS 564, Sindikat, šk. 1: *Informacijsko poročilo*. Sindikat kovinarjev Železarne Guštanj, Sindikat delavcev in uslužbencev kovinarjev Jugoslavije, 20. 5. 1950.

Literatura

A. M.: Turistični teden v Črni. Bogata beseda ob otvoritvi. *Koroški fužinar*, 1963, št. 11–12, str. 14–15.

Blank, Josef.: Der 1. Mai – Ein christlicher Feiertag. 1. *Mai, Fest des heiligen Joseph, des Mannes der Arbeit* (ur. Odo Haggemüller). Rottenburg: Katholisches Bibelwerk GmbH, 1966, str. 7–15.

Čibron - Kodrin, Andreja: Gregor Klančnik. »Direktor mora imeti predvsem dober značaj«. *Koroški fužinar*, let. 43, 1993, št. 2, str. 10–13.

Čibron - Kodrin, Andreja: Sto planinskih pohodov slovenskih železarjev. *Koroški fužinar*, let. 53, 2003, št. 2, str. 49–53.

Klančnik, Gregor: Nova rast. Edinstvena graditev v vsej zgodovini Koroške. *Koroški fužinar*, 1962, št. 1–2, str. 11–12.

Klančnik, Gregor: Razkošje naše gore bomo približali delovnim ljudem za krepitev in razvedrilo. *Koroški fužinar*, 1962, št. 1–2, str. 2–3.

Kolar, Marjan: Franc Fale: nekdanji direktor Železarne Ravne je praznoval 75-letnico plodnega življenja. *Koroški fužinar*, let. 46, 1996, št. 2, str. 1–2.

Kolar, Marjan: Koroško železarstvo v vprašanjih in odgovorih. *Koroški fužinar*, 1993, št. 2, str. 2–5.

---

57 Plevnik, Razvojne prioritete koroške razvojne regije, str. 21.

- Kohlenbrand, Ivo: Na oddih v Portorož. *Koroški fužinar*, let. 6, 1956, št. 7–9, str. 40–41.
- Korošci na slovenskem morju. *Koroški fužinar*, let. 6, 1956, št. 10–12, str. 18–20.
- Košan, Marko: *Forma viva Ravne na Koroškem: 1964–1989: stalna zbirka Koroškega muzeja Ravne*. Ravne na Koroškem: Koroški muzej, 1999.
- Košir, Fedja: Zgodba o dveh mestih. *Koroški fužinar*, let. 52, 2002, št. 2, str. 16–24.
- Krajinski park Topla. Osrednja in območne enote. Zavarovana območja narave. Zavod RS za varstvo narave. http://www.zrsvn.si/sl/informacija.asp?id_meta_type=63&id_informacija=497
- M. H.: Pri predsedniku občine. *Koroški fužinar*, let. 6, 1956, št. 4–6, str. 33.
- Miler, Matija: *Do_co,mo.mo. Full Documentation Fiche 2008*. International working party for documentation and conservation of buildings, sites and neighbourhoods of the modern movement. Koordinator Nataša Koselj. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo, 2008.
- Mrdavšič, Janez: Dvajset let Prežihovega Spominskega muzeja v Prežihovi bajti. *Prežihova bajta, Spominski muzej Prežihovega Voranca 1979–1999* (ur. Karla Oder, Miroslav Osojnik). Ravne na Koroškem: Koroški muzej, 1999, str. 13–25.
- Mrdavšič, Janez in Karla Oder in Liljana Suhodolčan in Simona Javornik: Petdeset let mesta Ravne na Koroškem. *Živeti z mestom Ravne na Koroškem: 1952–2002*. Ravne na Koroškem: ČZP Voranc, 2002, str. 3–5.
- Nastop godb na Ravnah. *Koroški fužinar*, 1959, št. 10–12, str. 38.
- Oder, Karla: *Občina Ravne na Koroškem. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1992.
- Oder, Karla: Območje opuščene industrije – razvojni potencial mesta. *Koroški fužinar*, 2002, št. 2, str. 8–10.
- Oder, Karla: 50 let Koroškega muzeja. *Koroški muzej Ravne na Koroškem: 1953–2003: 50 let*. Ravne na Koroškem: Koroški muzej, 2003, str. 20.
- Oder, Karla: Pustovanje in republika Kotlje. *O pustu, maskah in maskiranju* (ur. Jurij Fikfak et al.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, str. 241–250.
- Oder, Karla: *40 let zvestobe pevskim srečanjem »Od Pliberka do Traberka«*. Ravne na Koroškem: JSKD Ravne na Koroškem, 2007.
- Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov v Občini Ravne na Koroškem. *Medobčinski uradni vestnik : medobčinski uradni vestnik mesta Maribor, mariborskih občin ter občin Dravograd, Radlje ob Dravi in Ravne na Koroškem*. Maribor : Skupščina občine Maribor, 1994, št. 11.
- Osojnik, Miroslav: *60 let folklorne skupine Kulturnega društva Prežihovega Voranca : (1947–2007)*. Ravne na Koroškem: Kulturno društvo Prežihovega Voranca, 2007.
- Plevnik, Ivan: Razvojne prioritete koroške razvojne regije v novem regionalnem razvojnem programu 2007–2013. *Etnologija in regije: Koroška*. Ljubljana: Knjižnica glasnika SED 40, 2007, str. 15–34.
- Pomnik časa, kraja, ljudi: likovna zbirka Metala Ravne*. Ravne na Koroškem: Metal, 2006.
- Prinčič, Jože: *Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu. [Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji] : 1945–1956*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1992.
- Pristavnik, Alojz: *Osnovno šolstvo v občini Ravne na Koroškem v letih 1945–1991*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej, Enota Ravne na Koroškem, 2006.
- Sindikat – šola delovnih ljudi. Ravne na Koroškem: *Koroški fužinar*, 1962, št. 5–7, str. 3–16.
- Širnik, Brane et al. (ur.): *Pleh in simfonija: Pihalni orkester železarjev Ravne: 1902–2002*. Ravne na Koroškem: Pihalni orkester, 2002.

Verhovnik, Aljaž: *Titova štafeta – kulturni fenomen Jugoslavije*. Raziskovalna naloga v okviru gibanja Mladi raziskovalci Koroške (mentorica Karla Oder). Ravne na Koroškem: Gimnazija Ravne na Koroškem, 2008.

Verhovnik, Aljaž: *Vlak bratstva in enotnosti*. Raziskovalna naloga v okviru gibanja Mladi raziskovalci Koroške (mentorica Karla Oder). Ravne na Koroškem: Gimnazija Ravne na Koroškem, 2009.

Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine. *Uradni list Ljudske republike Slovenije*. Ljubljana: Službeni list, 1952, leto IX, št. 11, str. 74.

SOCIALIST HERITAGE AND TOURISM IN KOROŠKA

Summary

The Mežica Valley was one of the most developed industrial areas as early as the 19th century and Ravne na Koroškem experienced its economic, territorial and cultural boom in the socialist period. Drawing on the strong core of its light industry, Ravne stepped on a path of development that took it beyond what its ironworks had known from its history and became an epitome of Yugoslav industry. The city gradually evolved into the biggest industrial centre of Koroška. In the early 1960s, an urban development plan was designed as well. Factory “halls” lent the area a specific feel and the young city obtained a unique architectural image with new workers’ settlements such as Čečovje, Javornik and Šance.

Ravne achieved enormous progress in economic, cultural-educational, sport and general social areas; the Ravne Ironworks provided the main source of income and created conditions for more extensive development. The socialist period clearly illustrated the extent to which the growth and composition of settlement layout depended on industrialisation. The latter influenced the formation of relationship towards cultural heritage and cultural creativity—besides sports, the two leading components of the tourist offer as well as mass cultural and sport events between 1945 in 1990.

Dating back to the socialist period are the first measures to protect cultural monuments in the municipal area, which at that time encompassed the entire Mežica Valley. The Topla River valley and Prežih’s cottage became subject to cultural heritage and monument protection, respectively. In 1994, a decree was issued to protect cultural monuments of the greatest importance. Another cultural monument from the socialist period is the urban workers’ settlement of Čečovje, which was designed as early as 1948. At that time the Ironworkers’ Home was built on its margins, which soon became the centre of communal and social life and its café famous for its weekend dance evenings and custard cream cakes. The castle park on the opposite side of the city, inspired by the English landscape park design, became a venue for mass open-air cultural and sport events. Most festivities, however, took place at the cultural centre, also called Titov dom, on the edge of the square on the Meža River.

From 1964 onwards, the urban space of the city has been co-shaped by steel and iron sculptures created within the framework of Forma Viva

sculpture symposia, which were organised and co-financed by the Ravne Ironworks and took place every four years until 1989. The Study Library (now Dr. Franc Sušnik Central Koroška Library) and Workers' Museum commenced their operations in the years immediately following World War II. The former holds a rich collection of local history materials and the latter collections on economic history. In the 1970s they were joined by the Fine Art Salon. Their activities were supported by the Ravne Ironworks and other companies in the region.

The period of socialism was the period of mass culture, organised within the framework of cultural associations such as the Cultural Society Prežihov Voranc with its various sections and the Ravne Ironworkers Wind Orchestra. One of the most outstanding mass tourism events was undoubtedly the show hosting wind bands from the entire Slovenia, which was first organised in Ravne in 1959, and later alternated across Slovenian iron industry centres. The cross-border, international singing-show *Od Pliberka do Traberka* has a more than four decades long tradition.

The Train of Brotherhood and Unity and Tito's Youth Relay are two manifestations which importantly marked yearly events in the republic as well as the state. The city of Ravne was part of this common story as well. The Train of Brotherhood and Unity started its first trip to Serbia on 14 September 1961 and Tito's Youth Relay set out for Belgrade from Ravne na Koroškem in March 1979. Other holidays relating to industrial heritage and working class culture are Labour Day (1 May) and International Women's Day (8 March).

Finally, in the period under discussion, much attention was also devoted to sports and sport tourism. The city built sport infrastructure and organised international sport competitions. It also constructed other kinds of necessary tourism infrastructure and developed agritourism in Šentanel. The inhabitants of Ravne travelled across Slovenia, Yugoslavia and abroad. The period of socialism also marked the beginnings of trade unionist tourism, mass tours and seaside holiday packages organised by the factory trade union. In 1970s, staying at the factory-owned Ironworkers' Holiday Home in Portorož became a synonym for holidaymaking and only few would not seize the opportunity to do so. The cultural heritage of socialism deserves a broad social consensus to draw up a serious preservation plan, as does the revitalisation of some events and their incorporation into the tourist offer.

e-knjiga

<http://zalozba.zrc-sazu.si>
ISSN 2463-8846

Tina Britovšek
Maja Kumprej Gorjanc
Miha Murko
Petra Svoljšak
Miroslav Osojnik
Andreja Šipek
Alojz Pristavnik
Vinko Skitek
Karla Oder

OD 70 D I A V N O D O Č V E